

GOVERNMENT OF INDIA

ARCHAEOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 20705

CALL No. 950 | Ala | Muh.

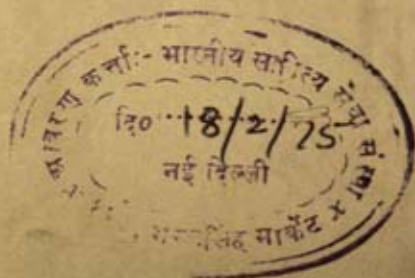
D.G.A. 79

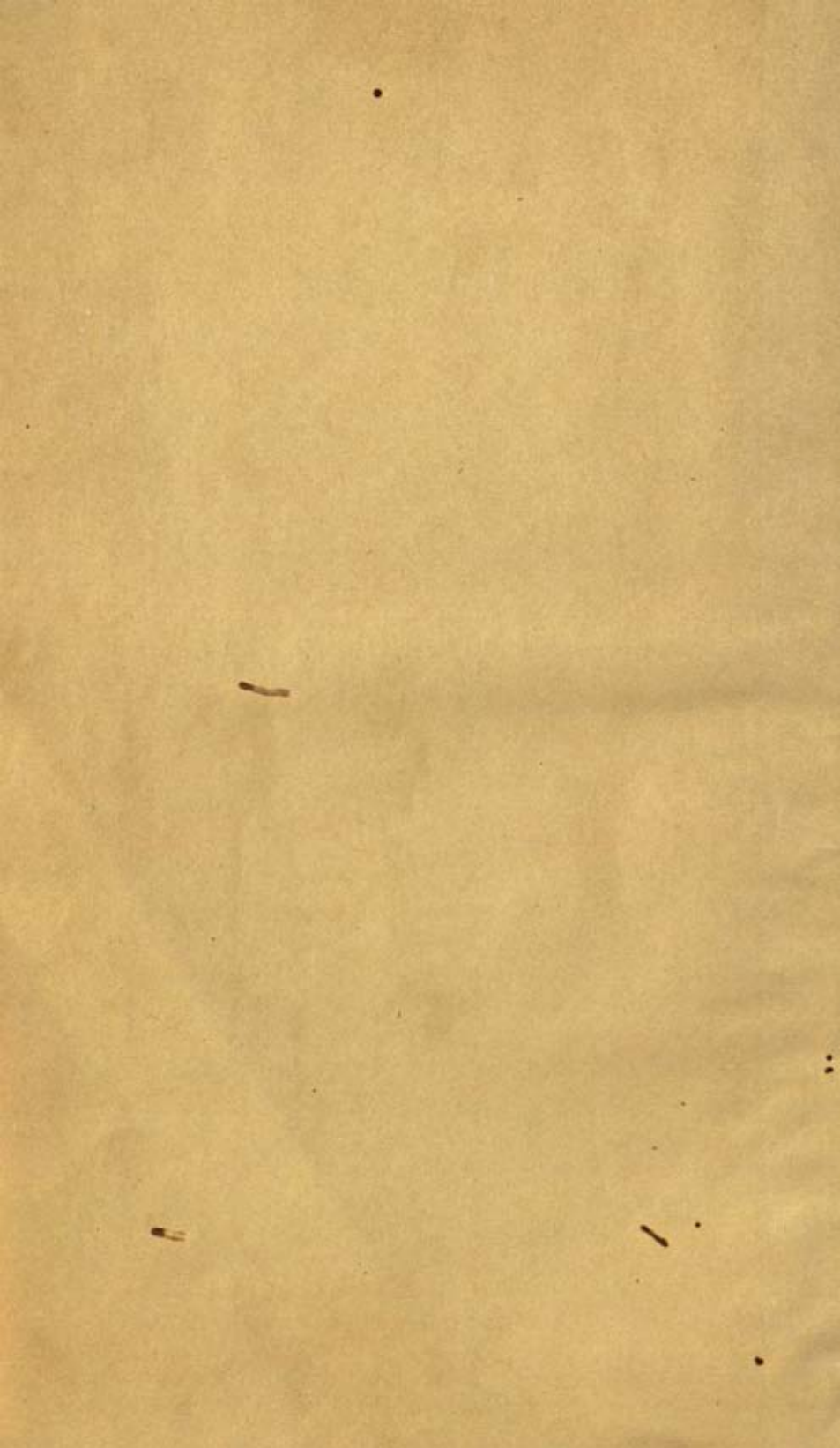
/Part II

~~C 58~~

~~C 58~~

Volume 16, pt 2

(Translations of the three Inscriptions
on the Cover.)

1. *Arabic.*

"These are our works which prove
what we have done;
Look, therefore, at our works
when we are gone."

2. *Turkish.*

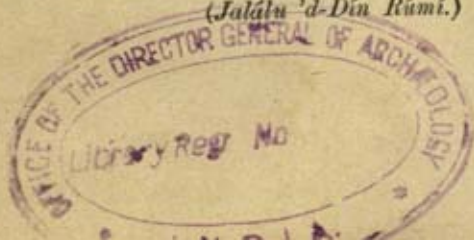
"His genius cast its shadow o'er the world,
And in brief time he much achieved and
wrought:
The Age's Sun was he, and ageing suns
Cast lengthy shadows, though their time be
short."

(*Kemál Páshá-zádé.*)

3. *Persian.*

"When we are dead, seek for our
resting-place
Not in the earth, but in the
hearts of men."

(*Jalálu-'d-Dín Rúmí.*)

~~A.H. 737~~

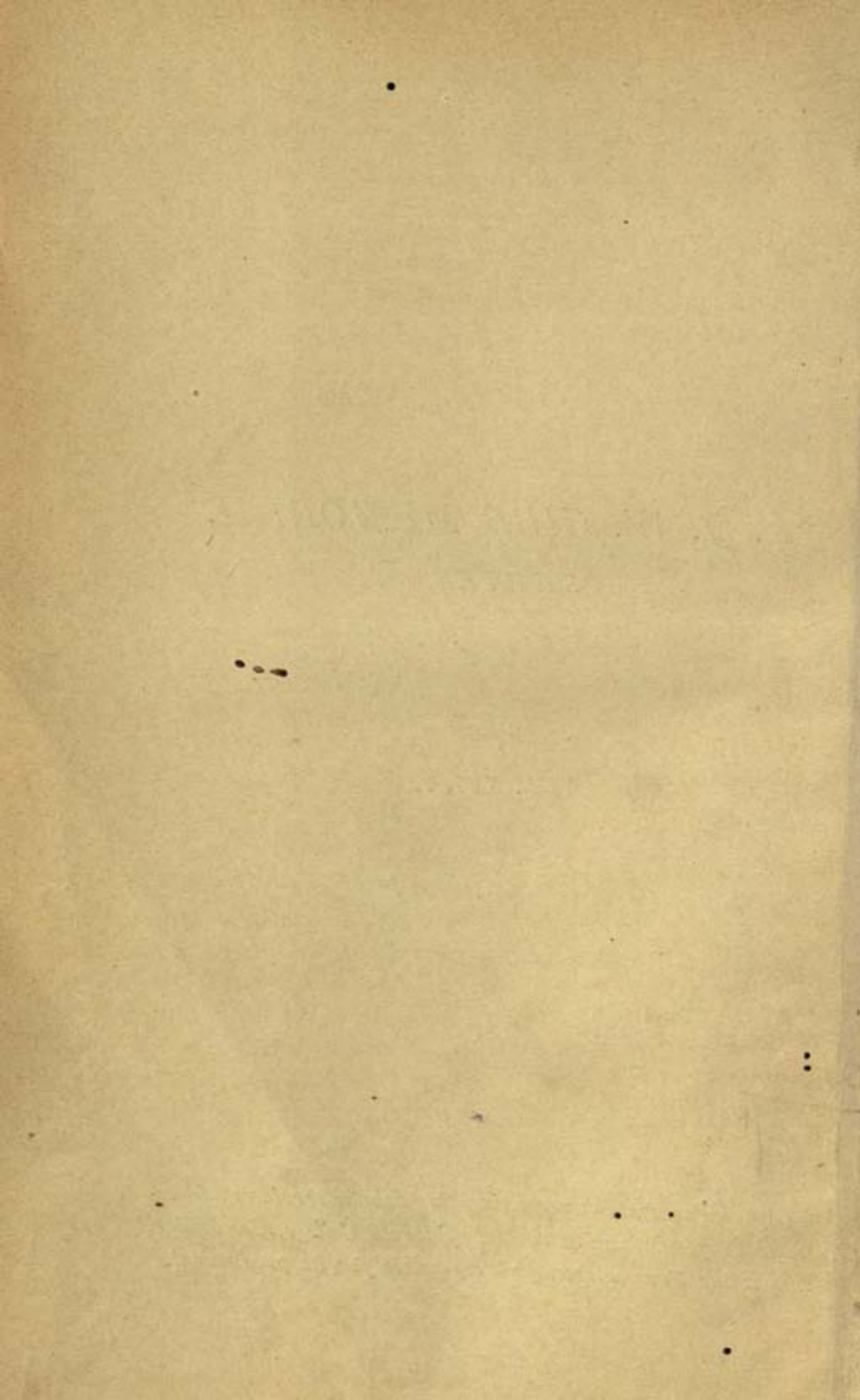
"E. J. W. GIBB MEMORIAL"
SERIES.

ooo

VOL. XVI, 2.

:

(All communications respecting this volume should be addressed to Professor E. G. Browne, Pembroke College, Cambridge, who is the Trustee specially responsible for its production).

THE (127)
TA'RIKH-I-JAHÂN-GUSHÂ - *Part 2*

OF
'ALÁ'U 'D-DÍN 'ATÁ MALIK-I-
JUWAYNÍ *(in ARABIC)*

(COMPOSED IN A. H. 658 = A. D. 1260)

PART II,
CONTAINING THE HISTORY OF THE KHWÁRAZM-
SHÁH DYNASTY,

EDITED WITH AN INTRODUCTION, NOTES AND
INDICES FROM SEVERAL OLD MSS.

BY

MIRZÁ MUHAMMAD
IBN 'ABDU'L-WAHHÁB-I-QAZWÍNÍ, C58

C58
Vol. 16, pt 2
AND PRINTED FOR THE TRUSTEES OF THE
"E. J. W. GIBB MEMORIAL"

VOLUME XVI, II.

950
Ata/Muh
20705
Ref 939.6
Ata/Muh
LEYDEN: E. J. BRILL, IMPRIMERIE ORIENTALE.
LONDON: LUZAC & Co., 46 GREAT RUSSELL STREET.
1916.

PRINTED BY E. J. BRILL,
LEYDEN (HOLLAND).

CENTRAL AMERICAN MUSEUM

Acc. 20705 .....
Date 9. 6. 55 .....
Call 950/Alaj Muh .....
Call 950/Alaj Muh .....
Call 950/Alaj Muh .....

"E. J. W. GIBB MEMORIAL" SERIES.

PUBLISHED.

1. *The Bábar-náma, reproduced in facsimile from a MS. belonging to the late Sir Sálár Jang of Haydarábád, and edited with Preface and Indexes, by Mrs. Beveridge, 1905. Price 10s. (Out of print.)*
2. *An abridged translation of Ibn Isfandiyár's History of Tabaristán, by Edward G. Browne, 1905. Price 8s.*
3. *Al-Khazraji's History of the Rasúli Dynasty of Yaman, with translation by the late Sir J. Redhouse, now edited by E. G. Browne, R. A. Nicholson, and A. Rogers. Vols. I, II (Translation), 1906, 07. Price 7s. each. Vol. III (Annotations), 1908. Price 5s. Vols. IV, V (Arabic Text), edited by Shaykh Muḥammad 'Asal, 1913, 1916. Price 8s. each.*
4. *Umayyads and 'Abbásids: being the Fourth Part of Jurjī Zaydān's History of Islamic Civilisation, translated by Professor D. S. Margoliouth, D. Litt., 1907. Price 5s.*
5. *The Travels of Ibn Jubayr, the late Dr. William Wright's edition of the Arabic text, revised by the late Professor M. J. de Goeje, 1907. Price 6s.*
6. *Yāqūt's Dictionary of Learned Men, entitled Irshādu'l-arīb ilā ma'rifati'l-adīb, or Mu'jamu'l-Udabā: edited from the Bodleian MS. by Professor D. S. Margoliouth, D. Litt., Vols. I, II, 1907, 09. Price 8s. each. Vol. III, part 1, 1910. Price 5s. Vol. V, 1911. Price 10s. Vol. VI, 1913. Price 10s.*
7. *The Tajāribu 'l-Umam of Ibn Miskawayh: reproduced in facsimile from MSS. Nos. 3116—3121 of Ayá Sofia, with Prefaces and Summary by the Principe di Teano. Vol. I (Pre-Islamic history), 1909; Vol. V, A.D. 284—326, 1913. Price 7s. each. (Vol. VI in preparation).*
8. *The Marzubán-náma of Sa'du'd-Din-i Waráwini, edited by Mirzá Muḥammad of Qazwín, 1909. Price 8s.*
9. *Textes persans relatifs à la secte des Houroufīs publiés, traduits, et annotés par Clément Huart, suivis d'une étude sur la religion des Houroufīs par "Feylesouf Rizá", 1909. Price 8s.*
10. *The Mu'ajjam fī Ma'āyiri Ash'ari'l-'Ajam of Shams-i-Qays, edited from the British Museum MS. (Or. 2814) by Mirzá Muḥammad of Qazwín, 1909. Price 8s.*
11. *The Chahār Maqāla of Nidhāmi-i Arúdi-i Samargandī, edited, with notes in Persian, by Mirzá Muḥammad of Qazwín, 1910. Price 8s.*
12. *Introduction à l'Histoire des Mongols de Fadl Allah Rashid ad-Din, par E. Blochet, 1910. Price 8s.*
13. *The Diwān of Ḥassān b. Thābit, (d. A.D. 54) edited by Hartwig Hirschfeld, Ph.D., 1910. Price 5s.*
14. *The Ta'rikh-i-Guzida of Ḥamdu'llāh Mustawfi of Qazwín. Part I, containing the Reproduction in facsimile of an old MS., with Introduction by Edward G. Browne, 1910. Price 15s. Part II, containing abridged Translation and Indices, 1913. Price 10s.*
15. *The Earliest History of the Bábīs, composed before 1852 by Hājji Mirzá Jāni of Kāshān, edited from the Paris MS. (Suppl. Pers., 1071) by Edward G. Browne, 1911. Price 8s.*

16. *The Ta'rikh-i Jahân-gushâ of 'Alâ'u'd-Din 'Alâ Malik-i-Juwayni, edited from seven MSS. by Mirzâ Muḥammad of Qazwîn, in three volumes. Vol. I, 1912 and Vol. II, 1916. Price 8s. each. Vol. III in preparation.*
17. *An abridged translation of the Kashf'u'l-Mahjûb of 'Alî b. 'Uthmân al-Jullâbî al-Hujwîrî, the oldest Persian manual of Ṣūfism, by R. A. Nicholson, 1911. Price 8s.*
18. *Tarikh-i moubarek-i Ghazani, histoire des Mongols de la Djami el-Tévarikh de Fadl Allah Rashid ed-Din, éditée par E. Blochet. Vol. II, contenant l'histoire des successeurs de Tchinkkiz Khaghan, 1911. Prix 12s. (Vol. III, contenant l'histoire des Mongols de Perse, sous presse; pour paraître ensuite, Vol. I, contenant l'histoire des tribus turkes et de Tchinkkiz Khaghan.)*
19. *The Governors and Judges of Egypt, or Kitâb el 'Umarâ' (el Wulâh) wa Kitâb el-Qudâh of El Kindî, with an Appendix derived mostly from Raf' el Iṣr by Ibn Ḥajar, edited from the unique MS. in the British Museum (Add. 23,324) by A. Rhuvon Guest, 1912. Price 12s.*
20. *The Kitâb al-Ansâb of as-Sam'ânî, reproduced in facsimile from the MS. in the British Museum (Add. 23,355), with an Introduction by Professor D. S. Margoliouth, D. Litt., 1912. Price £1.*
21. *The Dîwâns of 'Abid ibn al-Abrâṣ and 'Amir ibn al-Ṭufail, edited, with a translation and notes, by Sir Charles Lyall, 1913. Price 12s.*
22. *The Kitâb al-Luma' fi 'l-Taṣawwuf of Abû Naṣr al-Sarrâj, edited from two MSS., with critical Notes and Abstract of Contents, by R. A. Nicholson, Litt. D., 1916. Price 12s.*
23. *The geographical part of the Nuzhatu 'l-Qulûb of Ḥamdu'llâh Mustawfi of Qazwîn, with a translation, by G. le Strange. Part I. The Persian text, 1916. Price 8s.*

IN PREPARATION.

- An abridged translation of the Ihyâ'u 'l-Mulûk, a Persian History of Sîstân by Shâh Ḥusayn, from the British Museum MS. (Or. 2779), by A. G. Ellis.*
- The Qâbûs-nâma, edited in the original Persian by E. Edwards.*
- The Dîwâns of al-Ṭufayl b. 'Awf and al-Ṭirimmâḥ b. Ḥakîm, edited and translated by F. Krenkow. (In the Press).*
- The Persian text of the Fârs Nâmah of Ibnu 'l-Balkhî, edited from the British Museum MS. (Or. 5983), by G. le Strange.*
- Extracts relating to Southern Arabia, from the Dictionary entitled: Shamsu 'l-'Ulûm, of Nashwân al-Himyari, edited, with critical notes, by 'Azîmu 'd-Dîn Aḥmad, Ph. D. (In the Press).*
- Contributions to the History and Geography of Mesopotamia, being portions of the Ta'rikh Mayyâfârikîn of Ibn al-Azraq al-Fârikî, B. M. MS. Or. 5803, and of al-'Ālâk al-Khatîra of 'Izz ad-Dîn Ibn Shaddâd al-Halabî, Bodleian MS. Marsh 333, edited by W. Sarasin, Ph. D.*
- The Râḥatu 's-Sudûr wa Âyatu 's-Surûr, a history of the Seljûqs, by Najmu'd-Dîn Abû Bakr Muḥammad ar-Râwandî, edited from the unique Paris MS. (Suppl. persan, 1314) by Edward G. Browne.*

*This Volume is one
of a Series
published by the Trustees of the
"E. J. W. GIBB MEMORIAL."*

The Funds of this Memorial are derived from the Interest accruing from a Sum of money given by the late MRS. GIBB of Glasgow, to perpetuate the Memory of her beloved son

ELIAS JOHN WILKINSON GIBB,

and to promote those researches into the History, Literature, Philosophy and Religion of the Turks, Persians, and Arabs to which, from his Youth upwards, until his premature and deeply lamented Death in his forty-fifth year, on December 5, 1901, his life was devoted.

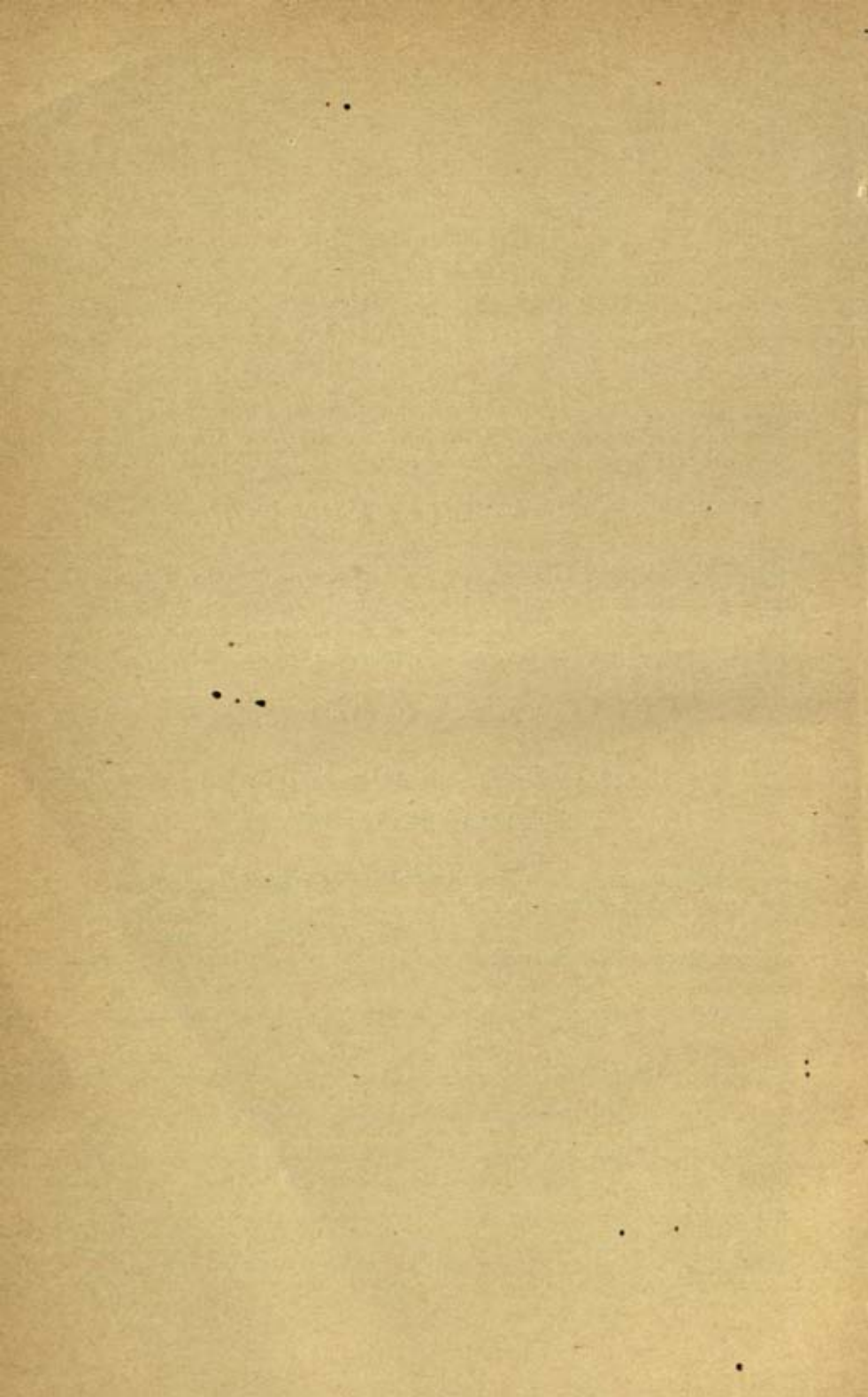
يَلِكْ آثَارُنَا تَدُلُّ عَلَيْنَا . فَانْظُرُوا بَعْدَنَا إِلَى الْآثَارِ

*"The worker pays his debt to Death;
His work lives on, nay, quickeneth."*

The following memorial verse is contributed by 'Abdu'l-Haqq Hâmid Bey of the Imperial Ottoman Embassy in London, one of the Founders of the New School of Turkish Literature, and for many years an intimate friend of the deceased.

جمله یارانی وفاسیله ایدرکن تطیب
کدی عمرنه وفا گورمدی اول ذات ادیب
کچ ایکن اولش ابدی اوج کاله واصل
نه اولوردی یاشامش اولسه ابدی مستر گیب

"E. J. W. GIBB MEMORIAL":

ORIGINAL TRUSTEES.

[JANE GIBB, died November 26, 1904],

E. G. BROWNE,

G. LE STRANGE,

H. F. AMEDROZ,

A. G. ELLIS,

R. A. NICHOLSON,

E. DENISON ROSS,

AND

IDA W. E. OGILVY GREGORY (formerly GIBB),
appointed 1905.

CLERK OF THE TRUST.

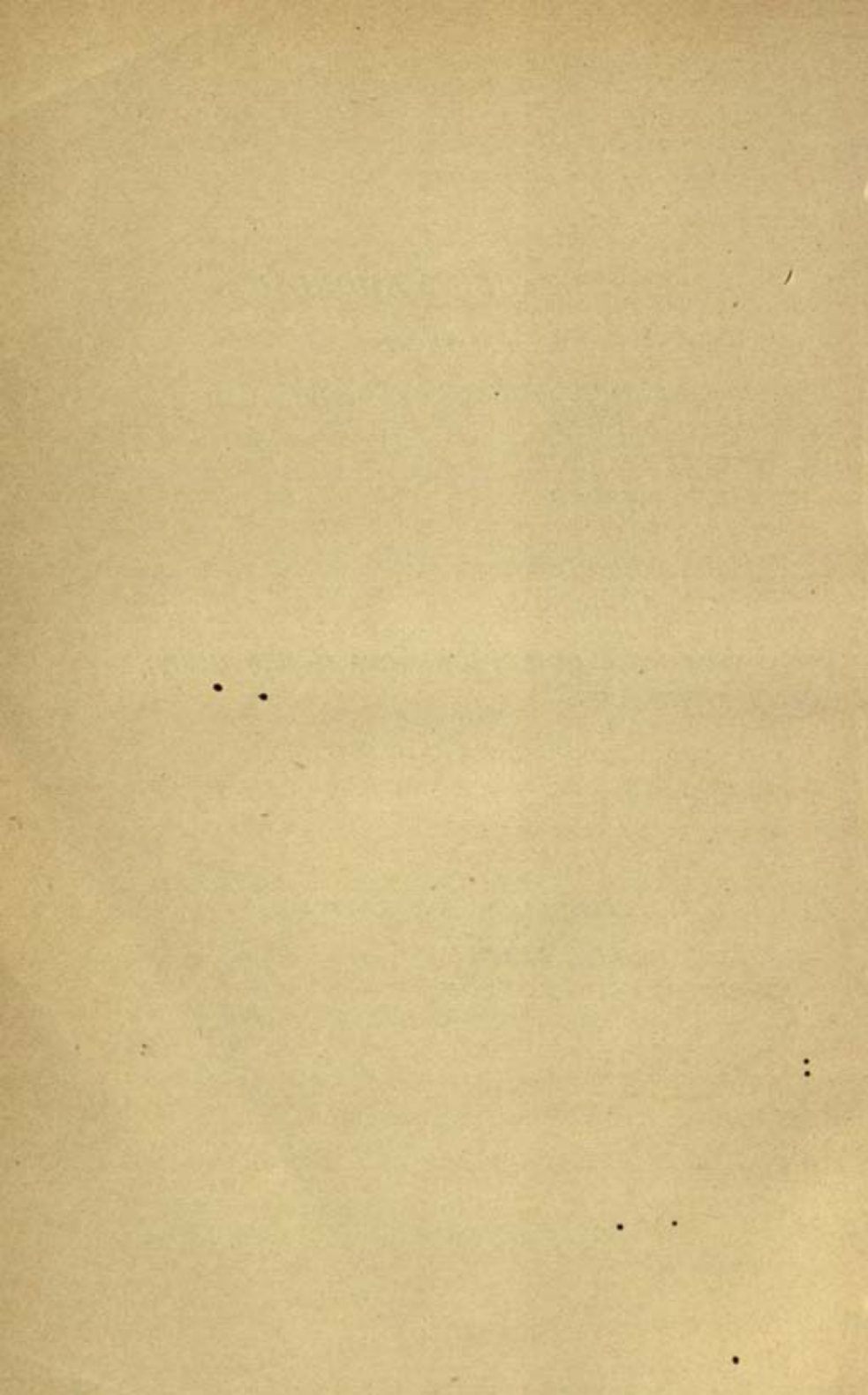
W. L. RAYNES,

15, Sidney Street,
CAMBRIDGE.

PUBLISHERS FOR THE TRUSTEES.

E. J. BRILL, LEYDEN.

LUZAC & Co., LONDON.

PREFACE.

The publication of this second volume of Juwayni's *Ta'rikh-i-Jahán-gushá*, which deals with the History of the Khwárazmsháhs, or Kings of Khiva, on whom fell the first fury of the Mongol Invasion of Persia, has been inevitably delayed by the European War, and the consequent dislocation of all literary pursuits and undertakings; and it is to be feared that the publication of the third volume, containing the history of the Assassins of Alamút, which is in many ways the most interesting part of the whole work, must for the present be regarded as indefinitely postponed.

The very full Introduction (of XCIII pages) prefixed to vol. I (published in 1912) discussed in so detailed a manner everything connected with the Author, his work, and the manuscripts used for this edition, including their orthographical, philological and grammatical peculiarities, that only a few words are needed to introduce this volume, of which the general features and special points of interest are summarized on pp. LXII—LXIII of the Introduction above mentioned. It is, perhaps, worth noting that, whereas the latest date mentioned in vol. I is A. H. 658 (= A. D. 1260)¹), the latest date mentioned in this volume (on p. 261) is the end of Ramaḍán, A. H. 657 (= September, 1259). Chronologically, of course, the events dealt with in this second volume are for the most part antecedent to those described in vol. I, and it is not improbable that the author worked

¹) See the *Introduction* to Vol. I, p. LXV.

simultaneously on both or even all three volumes. He may even have written the first volume last, though placing it first to show respect to the Mongol conquerors; just as his successor, Rashīdu'd-Dīn Faḍlu'llāh, devoted the first part of his *Jāmi' u't-Tawārīkh*, or "Compendium of History", to the Mongols, and the second to their predecessors in Persia. The earliest date mentioned in this second volume ¹⁾ is A. H. 491 (= A. D. 1098), in which Quṭbu'd-Dīn Muḥammad succeeded his father Anūshtigīn as Khwārazmshāh. This is the only date in the fifth century which is mentioned. Various dates in the sixth century occur on pp. 3—49, which include (pp. 6—14) a very interesting account of the poet Rashīdu'l-Dīn Waṭwāṭ, and in particular (pp. 6—7) an Arabic letter in which he indignantly denies the charge made against him of having plundered the library of his eminent contemporary Ḥasan Qaṭṭān. From p. 53 onwards all the events detailed belong to the seventh century of the *hijra* (thirteenth of the Christian era). The years A. H. 614—628 (A. D. 1217—1231), occupying pp. 96—184, deal with the heroic adventures of Jalālu'l-Dīn Mankobirni, and may profitably be compared with the monograph on that gallant but ill-fated Prince written in Arabic by his secretary an-Nasā'ī and published with a French translation by M. Houdas.

The short Persian preface of 24 pages prefixed to this volume by the learned editor Mīrzā Muḥammad ibn 'Abdu'l-Wahhāb of Qazwīn deals entirely with the grammatical, lexicographical and orthographical peculiarities of the manuscripts used for this edition, and does not seem to me to require translation, since it can be of interest only to those who have some considerable knowledge of the Persian language.

Of the four miniatures reproduced in this volume, two

---

1) On p. 3.

(representing the death of Muḥammad Khwárazmsháh and the captivity of Turkán Khátún in the hands of the Mongols) are taken from *Suppl. persan 1113*, and the two others (Jalálu'd-Dín's war with the Georgians and the Quriltáy of Mangú Qá'án) from *Suppl. persan 206*, one of the MSS. on which this text is based, both MSS. belonging to the Bibliothèque Nationale of Paris.

EDWARD G. BROWNE,
Pembroke College,
CAMBRIDGE.

May 26, 1916.

TABLE OF CONTENTS.

(Persian part).

	Pages
Editor's Preface	۵-۶
Text of Part II of the <i>Ta'rikh-i-Jahán-gusháy</i> .	۱۸۷- ۱
Notes and Additions	۱۹۷-۲۸۷
Genealogical Table of the Khwárazmsháhs . .	۲۹۷
Indices	۳۲۹-۳۹۲
Table of Errata	۴۰۸-۴۰.

ILLUSTRATIONS.

	Facing page
Death of Muḥammad Khwárazmsháh	۱۱۶
Jalálu'd-Dín Mankobirni's war with the Georgians	۱۶۷
Turkán Khátún a prisoner in Mongol hands. .	۲..
Quriltáy of Mangú Qá'án.	۲۰۱

کتاب

۱

تاریخ جهانگشای

تألیف

علاء الدین سجطالملک بن بهاء الدین محمد بن محمد الجونی
در سنه ۶۵۸ هجری

جلد ثانی

در تاریخ جوار زمشایان

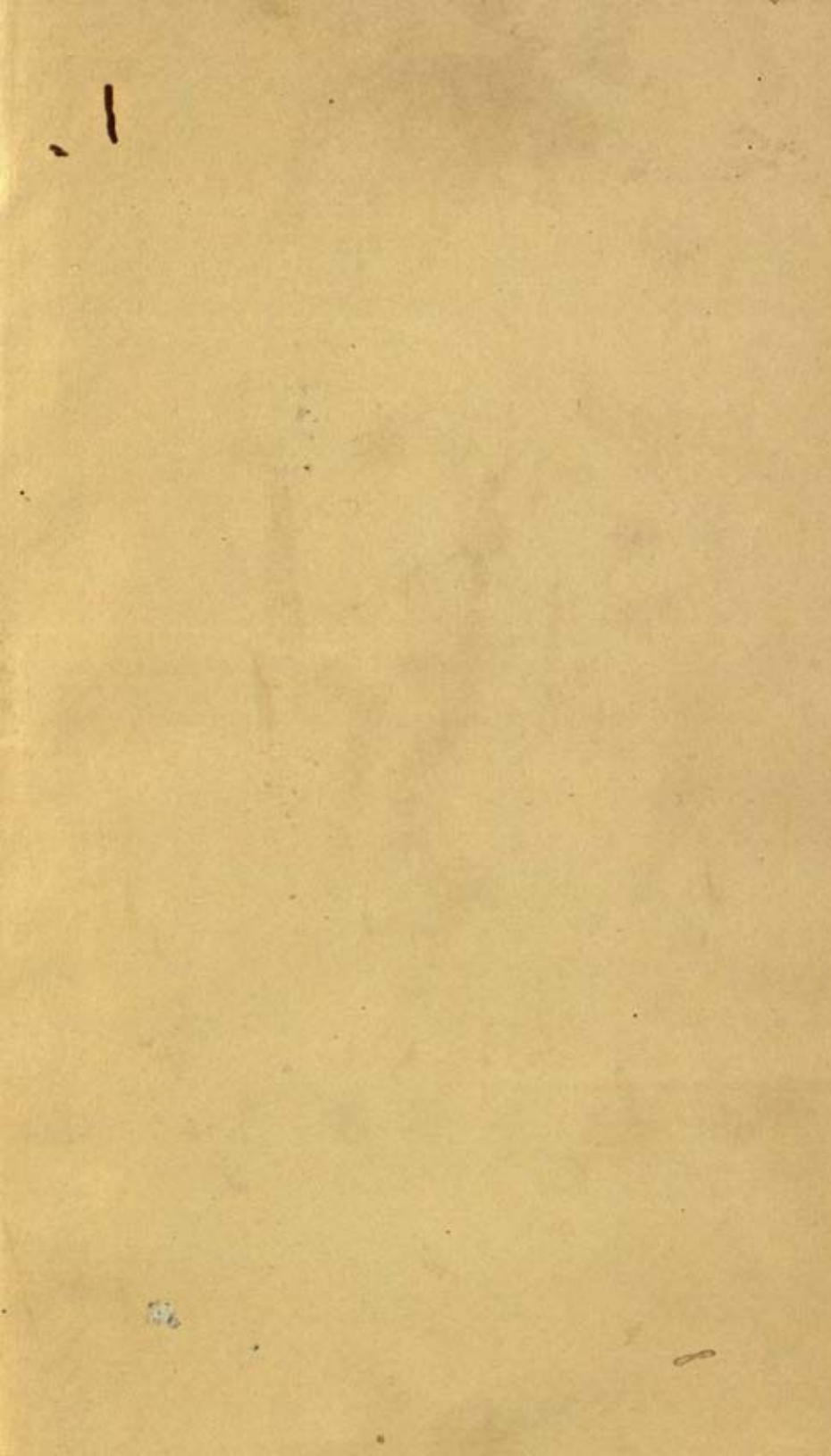
بسعی و اهتمام و تصحیح اقل العباد

محمد بن عبد الوهاب و تروی

بإتضام چواشی و فهارس

در مطبعه ریل در لیدن از بلاد هلا ند بطبع رسیده
سنه ۱۳۳۴ هجری مطابق سنه ۱۹۱۶ مسیحی

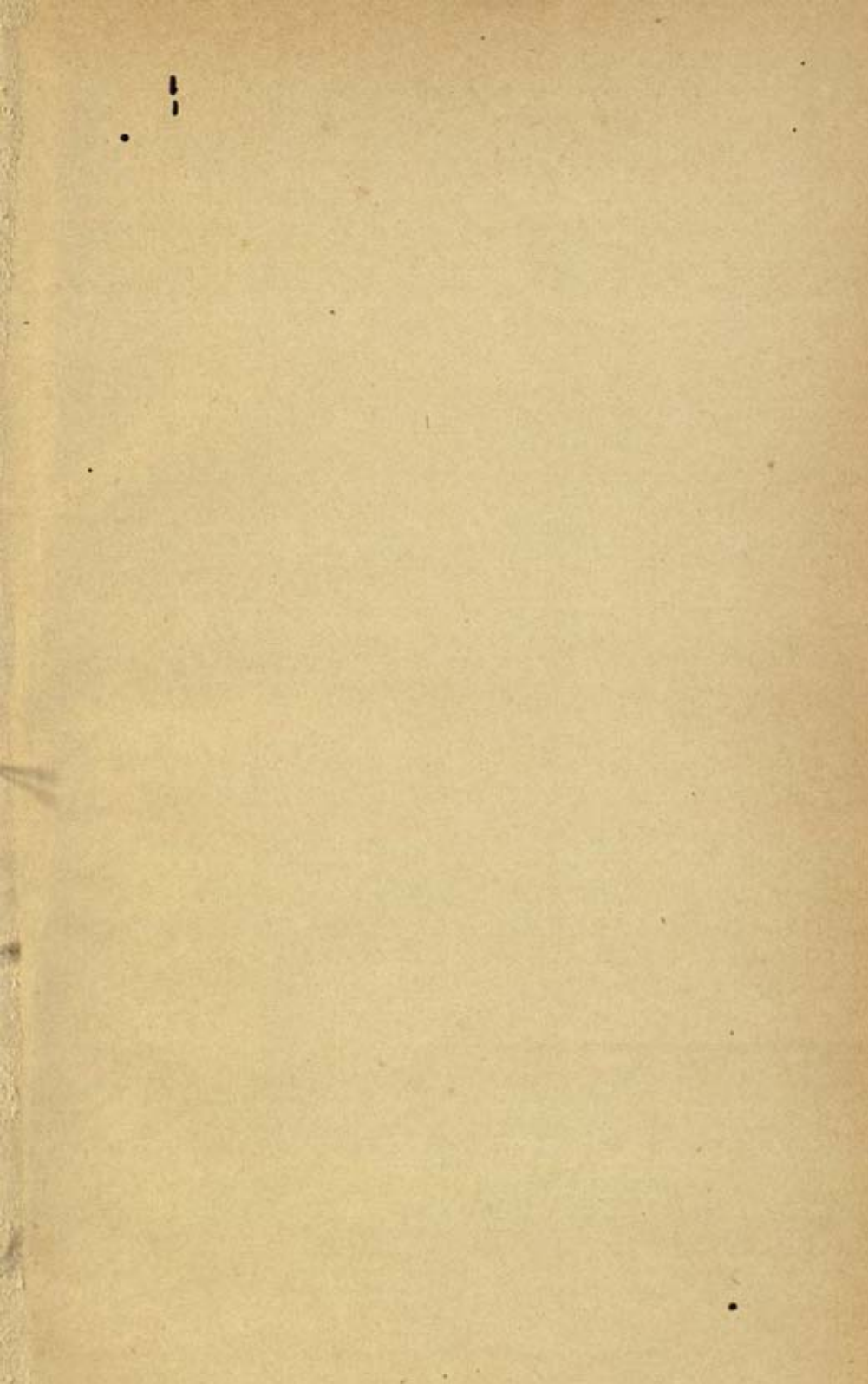

مقدمه مصحح

برای تصحیح متن جلد دوم علاوه بر نسخ آج ده از ص ۹۴ س ۲۰ از متن مطبوع حاضر الی آخر کتاب نسخه ز نیز بکار برده شده است، این نسخه چنانکه در مقدمه جلد اول شرح دادیم ناقص و مشتمل است فقط بر دو ثلث اخیر از جلد دوم و تمام جلد سوم، یعنی تمام جلد اول و ثلث اول جلد دوم از آن ساقط است، و این نسخه هر چند سفیم و مشحون از اغلاط است ولی باز بواسطه قدم نسی خود در تصحیح جلد حاضر خالی از مساعدت نبود بل احیانا راه تصحیح فقط انحصار بدان داشت، مثلاً در ص ۱۰۱ س ۱۷ کلمه «قراقم» که صواب همان است لاغیر فقط در ز موجود است و در سایر نسخ «قراقورم» و در آ «قراقرم» دارد که هر دو قطعاً خطاست و بدون استعانت نسخه ز تصحیح این موضع ممکن نبود، و همچنین در ص ۲۶۴ س ۱۷ کلمه «اقصی» فقط در ز موجود است و از سایر نسخ منقود و حال آنکه وجود آن قطعاً لازم است و بدون آن عبارت ناقص، و هکذا،

۱۰ اما نسخه و بدلیلی که در مقدمه جلد اول گفته شد مطلقاً در تصحیح این جلد بکار برده نشد و بکلی از آن صرف نظر گردید و بعد از این نیز در تصحیح جلد سوم بکار برده نخواهد شد،

چنانکه نیز در مقدمه جلد اول اشاره نمودم متن جهانگشای مانند سایر مؤلفات قدیمه فارسی مشتمل است بر پاره اصطلاحات مخصوصه و کلمات و ترکیبات غریبه که در آن اعصار متعارف بوده ولی کون بکلی منجور یا نادر الاستعمال است، این اسالیب مخصوصه که ما از آن بخصایص

مؤذیان صلوة را از خواب بیدار می کردند» بجای «می کرد» بنوّم معنی آوازهای مؤذنان (ص ۱۶۱ س ۶-۷)،

۵ - عکس آن یعنی ارجاع ضمیر مفرد جمیع، چون «وَعُولٌ وَوُعُولٌ»
 او را می دید از شرم پیاده روی و ترس خویش خود را نگونسار از کمر
 می انداخت» یعنی می دیدند و می انداختند (ص ۱۶۲ س ۸-۱۰)، - «و از
 جوانب لشکرها در هم آمد» یعنی در هم آمدند (ص ۸۴ س ۱)، - «قبایل
 و شعوب مغول بسیارست» (ج ۱ ص ۲۵ س ۱۷)، و دوسه سطر بعد:
 «و در آن وقت قبایل مغول موافق نبودند»،

۶ - حذف فعل از جمله معطوفه بقرینه فعل جمله معطوف علیها،
 ۱۰ خواه هر دو فعل از يك جنس باشند و این طریقه اکنون نیز معمول
 است چون «جان بحق تسلیم کرد و از منزل فنا برجل بقا کوچ» یعنی
 کوچ کرد (ص ۲۵۸ س ۳-۴)، - «از قطب الدّین نیز ایلچی باعلام
 توجّه او بجانب بغداد برسد و بر عقب قطب الدّین» یعنی بر عقب قطب
 الدّین برسد (ص ۲۱۷ س ۱۰-۱۱)، یا از يك جنس نباشند و این
 ۱۵ استعمال اکنون مجبور است چون «امیر ارغون... بازگشت و بعزّ و نواخت
 و سیورغامیشی مخصوص» یعنی مخصوص شد یا گشت یا گردید (ص ۲۶۰
 س ۶-۷)، - «آنچ نتوانست از امنعه بیرون آورد و حواشی که از قطب
 الدّین سلطان نحاشی می کردند در مصاحبت او بر راه لور روان» یعنی
 روان شدند یا روان گشتند و نحو آن، (ص ۲۱۶ س ۹-۱۰)، - «چون
 ۲۰ وصول او بمازندران مقارن رحیل جتّمور افتاد و نوسال قایم مقام جتّمور»
 یعنی قایم مقام جتّمور بود یا شد یا گردید و نحو آن (ص ۲۲۸ س
 ۱۴-۱۵)،

۷ - آوردن فعل معطوف بصورت مفرد غایب در صورتی که فعل
 معطوف علیه متکلم مع الغیر است، چون «آیات وعد و وعید بر جماعت
 ۲۵ مخالفان... خواندیم و مقدمات انذار و تخذیر... تقدیم فرمود» یعنی

نحوی و صرفی و لغوی و رسم الخطی تعبیر میکنیم آنچه از آن راجع بجلد اول جهانگشای است مهمات آنرا در مقدمه آن جلد ثبت نمودیم و وعه دادیم که آنچه راجع بجلد دوم و سوم بدست آید در مقدمه هر جلد درج کرده شود، اینک حسب الوعه آنچه از این قبیل خصایص در اثناء تصحیح جلد ثانی النقاط شد در این مقدمه ثبت گردید،

خصایص نحوی و صرفی

- ۱ - اضافه نام صاحب محلی بخود آن محل (رجوع بمقدمه ج ۱ ص قبه)، مثال: «علاء الدین آل الموت» یعنی پادشاه یا صاحب یا حکمران الموت، (ص ۲۰۴ س ۲۱)، - «محمود شاه سبزواری» (ص ۲۲۴ س ۱۲، ص ۲۷۲ س ۱۷)، - «نظام الدین اسفراین و شرف الدین بسطام» (ص ۲۴۳ س ۱۴-۱۵)، «اختیار الدین ایبورد» (ص ۲۴۳ س ۱۵ و ص ۲۴۷ س ۵)، - «خواجه مجید الدین تبریز» (ص ۲۵۸ س ۶)، - «امین الدین دهستان» (ص ۷۴ س ۶-۷)، - «سلطان شهاب الدین غور» (ص ۸۹ س ۱۱-۱۲)، - «عماد الدین بلخ» (ص ۱۹۵ س ۶)،
- ۲ - ادخال باء زائد بر افعال منفیه (رجوع بمقدمه ج ۱ ص قی-قیبا)، چون «و الله که مثل من بنخواست نمود چرخ» (ص ۱۱ س ۱۲)، - «گفتم بمرؤ» یعنی مرؤ نهی از رفتن (ص ۱۵۷ س ۲۱)،
- ۳ - ادخال باء زائد بر «می»، چون «می کشد» (ص ۱۶۱ س ۵)، و معروف در این استعمال عکس این است یعنی ادخال «می» بر باء زائد چون «می بسود» (ص ۱۶۵ س ۴)، و «می بکاشت» (ج ۱ ص ۲۰ س ۷)،

- ۴ - ارجاع ضمیر جمع باسم مفرد بتوقم معنی جمعیت، چون «برگ اشجار از ترک نازی نسیم اشجار ترك علو سر دار گرفتند» بجای «گرفت» بتوقم معنی برگهای اشجار (ص ۲۴۷ س ۱۱-۱۲)، - «آواز مؤذنان

خصایص لغوی

(باستثناء کلمات ترکی و مغولی که در آخر جلد سوم درج خواهد شد)

آب، - برآب، یعنی تند و با شتاب و سریعاً: «سودای خالک شادباخ آتش طمع خلمرا در وجود او چنان تیز کرد که برآب از کرمان باز گشت» (ص ۷۱ س ۲-۴)، - «برآب سلطان نیز متوجه ناحیت بشکین شد» (ص ۱۸۴ س ۱۹)، - «برآب از بادغیس چون آتش روان شدند» (ص ۲۲۱ س ۷)، - «ازین خبر سلطان شاه مجانبی را آتش درزد و خاکسار برآب چون باد روان شد» (ص ۲۶ س ۵-۶)، - چو آب، بمعنی روان و بدون تردید ظاهراً: «پدرش جواب چو آب داد که خیر و شرّ زمان را اندازه معین است الخ» (ص ۱۲۷ س ۱۵)، - آب راه، یعنی راه آب و مجرای آب (ص ۸۵ س ۶)، آتشاج یا ایشاج، بمعنی اشتباک قرابت و اتصال خویشتی، در کتب لغت معتبره بنظر نرسید (ص ۴۷ س ۲، ص ۲۶۰ س ۲۱)، احتضان، مختصّ شدن در قلعه، در کتب لغت معتبره بنظر نرسید (ص ۸۴ س ۵)،

اراق، بول کردن، یعنی اراقت ما (ص ۲۴۲ س ۷، ۱۵)، ازناور، لغت گرچی است بمعنی شریف و بزرگ قوم (ص ۱۷۴ س ۹)، بادید = بدید و پدید (بسیار مکرر)، باز = با: «و آبی که افتادست باز نان بر نخواهد آمد» یعنی با نان (ص ۸۲ س ۱۵-۱۶)،

باز آنک، یعنی با آنکه و با وجود آنکه، رجوع بمقدمه ج ۱ ص قبا، چون «باز آنک زمان زمستان بود... بمدّت سیزده روز از آنجا بمرآمد» (ص ۲۵۰ س ۱۴-۱۵)، - «باز آنک کثرت برف از حرکت مانع بود...

نقدم فرمودیم (ص ۱۷۷ س ۱۵-۱۷)، و این طریقه و نظایر آن در عبارات قدما جداً معمول بوده است، رجوع کنید بمقدمه ج ۱ ص قید-قبه و مقدمه جلد اول از لباب الألباب عوفی ص ی-یا،

۸- همزه اصلیه که در اوایل بعضی از افعال است چون اندیشیدن و انداختن و نحوها معروف آن است که در صورت ادخال حرف نفی «نه» یا باء مطبوعه بر آن قلب ییاء میشود چون نیندیشم و بینداخت (مگر در صورتی که بعد از همزه یائی باشد چون نایستاد و بایستاد)، ولی در نسخ قدیمه جهانگشای بسیاری از اوقات دیده میشود که همزه اصلیه همچنان بر قرار اصل باقی است چون «قصه یکدیگر نه اندیشم» (ص ۲۰۶ س ۱۵) ۱۰- «نه انجماد» (ص ۱۲۷ س ۱۸)، - «بانداخت» (ب ورق ۱۲۴)، - «ناندیشم» (ایضاً ورق ۱۵۴)،

۹- استعمال نام پدر یا جد بجای نام خود شخص، چون استعمال «بشیر» بجای محمد [بن] بشیر (ص ۸۵ س ۱۵-۱۷)، و «خرمیل» بجای حسین [بن] خرمیل (ص ۶۶-۶۸ بسیار مکرر)، و «خرنک» بجای محمد [بن] خرنک (ص ۵۲ س ۱۲، ۱۴، ۱۷) و از این قبیل است اکنون استعمال «منصور حلاج» بجای حسین [بن] منصور حلاج، ۱۰- ادخال ادات عموم افرادی «هر» بر جمع: «موافق شرایع و ادیان هر انبیاست» (ص ۴۴ س ۸ از ج ۱)،

۱۱- استعمال ترکیب نضمتی یعنی ترکیباتی که حرف عطف در آن محذوف است مانند خمسة عشر در لغت عرب، چون «آمد شد» (ص ۲۰ س ۱۰، ص ۲۲۴ س ۱۱)، - «شد آمد» (ص ۵۸ س ۲۰، ص ۲۷۲ س ۲، ج ۱ ص ۷۸ س ۲۱)، - «افتان خیزان» (ص ۵۶ س ۹)، - «هاجوهی» (ص ۷۹ س ۱۸)، ولی گاه «شد و آمد» (ص ۹۹ س ۲۰) و «آمد و شد» (ص ۲۱۰ س ۴) و «گفت و گوی» (ص ۷۹ س ۱۹)،

پای داشتن، انتظار کشیدن و درنگ کردن: «و پای آن نداشت که ایشان چه گویند بر نشست تا بخانه رسید» (ص ۲۴۲ س ۲-۴)، پای برداشتن، فرار کردن و گریختن: «من نجا برآسه فقد رنجرا کار بست و ... پای برداشت و بشب پشت فرا داد» (ج ۱ ص ۶۸ س ۵-۶)، پایکاری، رعیتی و نوکری در مقابل امیری: «آنکس که روزی امیری کرده باشد باز پایکاری چون کند» (ص ۲۲۲ س ۱)،

پسر، «پسر» مطلق در تضاعیف جهانگشای غالباً منصود از آن شاهزاده است یعنی کسی که از اعقاب چنگیز خان باشد و «پسران» مرادف شاهزادگان است،

۱۰ پسرینه، جنس پسر در مقابل مردینه و عورتینه: «و آنچ پسرینه بودند از فرزندان سلطان هر چند خرد بودند بکشند» (ص ۲۰۰ س ۸)، رجوع نیز بمردینه و عورتینه،

تخریص، با صاد مهمله بمعنی ترغیب و تحریک: «تخریص و تخریص از دار الخلافه بودست» (ص ۸۶ س ۵)، در کتب لغت معتبره بنظر ۱۰ نرسید،

تصنیف، اختراع: «و آن [کربند] استعمال و تصنیف کورکوز بود» یعنی اختراع کورکوز بود (ص ۲۴۴ س ۲-۴)،

تنگ، هم تنگ، هم وزن و هم سنگ، و تحت اللفظی بمعنی عدیل یعنی هر يك از دو لنگه بار: «قاسم صباحت و ملاحت حسن اورا یا یوسف ۲۰ هم تنگ کرده» (ص ۱۵۲ س ۲-۴)،

تیزی، از آهنگهای موسیقی (ص ۱۱۱ س ۱۹)،

تیغ، يك تیغ، متحد و متنق در جنگ: «سلاطین روم و شام و ارمن ... در دفع او يك تیغ شه» (ص ۱۷۰ س ۱۵)،

جانب، از جانب، بمعنی اما، و اما در باب: «و از جانب ادکو

امیر ارغون بدان التفات نمی نمود» (ص ۲۵۱ س ۱۱-۱۲)، - «باز آنک بکرات رسل باستانت او می رفت سر در چنبر طاعت دارے نمی آورد» (ص ۸۰ س ۸-۹)، رجوع کنید نیز بص ۸۴ س ۴، ص ۱۰۰ س ۱، ص ۱۴۴ س ۸-۹، ص ۲۲۹ س ۱۹-۲۰، ص ۲۷۵ س ۱۲-۱۵، بازین = با این: «بازین همه سلطان دل از دست نداد» یعنی با این همه (ص ۱۴۰ س ۷)، - «بازین همه روی نگردانید» (ص ۱۶۹ س ۷-۶)،

باقی، - در باقی کردن، گویا یعنی چشم پوشیدن و بدور افکندن و پشت سر افکندن و نحو آن باشد: «آبی سرد خواست و بر سر ریخت» یعنی تا بعد ازین گرم سری در باقی کند» (ص ۱۸۸ س ۱۸-۱۹)، شاعر گوید

ای دل می و معشوق بکن در باقی * سالوس رها کن و مکن زرقای
گر پیرو احمدی خوری جام شراب * زان حوض که مرخصاش باشد ساقی

برزیدن = ورزیدن (ص ۱۴ س ۴، ص ۵۴ س ۲۰، ص ۱۸۶ س ۲)،
بعدما که، یعنی بعد از آنکه، بسیار مکرر، رجوع بمقدمه ج ۱ ص قبا،
بفور، جمع بنر یا بقرة (ج ۱ ص ۴۵ س ۹ و ص ۷۹ س ۷) در
کشب لغت معتبره بنظر نرسید،

بنوی، - پی و اساس دیوار ظاهرآ، مرادف بنوره و بُنه: «چون بنوی دین نبی قوی شد» (ص ۱۷۴ س ۱۴)، - «و با بی نوائی کار بنوی راه نوآرا آهنگ کشیدند» (ص ۱۸۶ س ۱۶-۱۷)،
بی از آنک، یعنی بی آنکه و بدون آنکه (ص ۲۱۰ س ۱۲-۱۴)،
- ابو حنیفه اسکافی گوید

بی از آن کامد از او هیچ خطا از کم و بیش
سیزده سال کشید او ستم دهر ذمیم
۲۵ یعنی بی آنکه آمد از او هیچ خطا،

حشر، یعنی لشکر غیر منظم یا لشکری که از ولایتها فقط در حال جنگ جمع کند، و در اصطلاح مورخین عهد مغول حشر لشکری را میگفته‌اند که مغول بعد از فتح ولایتی از اهالی بوی آن ولایت جمع میکردند: «و از ممالك حشر خواست و متوجه سمرقند شد» (ص ۸۲ س ۱۰-۱۱)،
 ۵- «از رعایا و ارباب حرف بعضی را بجسر بردند و قوی را جهت حرفت و صناعت» (ص ۶۶ س ۱۰-۱۱ از ج ۱)، - «جوانان نجندرا بجسر آنجا راندند و از جانب انرار و بخارا و سمرقند و قصبها و دیبهای دیگر که مستخلص شده بود مدد می‌آوردند تا پنجاه هزار مرد حشری و بیست هزار مغول آنجا جمع گشت» (ج ۱ ص ۷۱ س ۷-۱۰)، - «و مؤن حشر ۱۰ و چریک و ائفال و زواید عوارضات از آنجا مرتفع کرد» (ج ۱ ص ۷۵ س ۱۵-۱۶)، - «بعد از احصای جهام فنیان و شیآن را بجسر بخارا تعیین کردند» (ج ۱ ص ۷۷ س ۲۰-۲۱)، و امثله آن در جهانگشای بسیار است، انوری در فتنه غر گوید:

آخر ایران که ازو بودی فردوس برشک
 وقف خواهد بُد تا حشر بر این شوم حشر

۱۵

حشو و بارز، چنانکه از فقرات ذیل معلوم میشود از اصطلاحات مستوفیان است و عجماله بواسطه فقدان وسایل در پاریس تحقیق مفهوم اصطلاحی این دو کلمه میسر نشد: «آنچه از افاصل و ادانی مملکت می‌رسید بی اثبات مستوفی و مشرف می‌بخشید و خط نسخ در مجموع حکایات گذشته چون ۲۰ بنسبت صادرات افعال او حشو می‌نمود می‌کشید و بر بارز روایات سلف که سر بسر سهو بود ترقین می‌نهاد» (ص ۱۶۰ س ۲-۶ از ج ۱)، - «و هنگام مقابله و مقاتله صفوف سر بسر حشو باشند و هیچ کدام میدان مبارزت بارز نشوند» (ج ۱ ص ۲۲ س ۲۲-۲۳)،

حضرة، پای تخت و دربار سلطنتی (ص ۶۵ س ۱۴، ص ۹۰ س ۴، ص ۱۹۸ س ۱۴، ج ۱ ص ۴۴ س ۴، ص ۴۵ س ۱۶)، و استعمال

تیمور او خود کودک بود» (ص ۲۳۴ س ۱) یعنی و اما ادکو تیمور، و
منصود «از قبل» ادکو تیمور و از طرف او نیست،
جمله، از جمله کسی بودن یعنی از اتباع و از ملازمان او بودن:
«مفردی بود از جمله ملک زوزن» (ص ۲۰۲ س ۴)،
جنگی، مخفف جنگلی؟

نودانی که خوی بد شهریار درختیست جنگی همیشه بسیار
(ص ۱۰۴ س ۱۲)

جیچون، بطور اسم جنس بمعنی مطلق رود خانه بزرگ، و این استعمال
در عرف قدما جداً معمول بوده است: «و بر مثال شیر غیور از جیچون
عبور کرد» یعنی از رود سند (ص ۱۴۲ س ۲)، - «اهل گرج ... عنان
بجانب جیچون نافتند» یعنی رود گُز در قفقاز (ص ۱۶۴ س ۶)، -
«و چنگر خان بر لب جیچون روان شد» یعنی رود سند (ج ۱ ص ۱۰۸
س ۲)، - «بقصبه سفتاق که بر کنار جیچون بحدست نزدیک رسید»
یعنی رود سیحون (ج ۱ ص ۶۷ س ۶، و نیز ص ۶۸ س ۷، ص ۷۱ س ۴
و ۱۲، ص ۷۲ س ۸ که همه جا منصود سیحون است)، برای شواهد دیگر
رجوع کنید بحاشیه ص ۵۹،

حالت، بمعنی وفات و موت: «چون ادمان مسیر ایشان را بطراز
رسانید آوازه وقوع حالت کیوک خان رسید» یعنی آوازه وفات کیوک
خان (ص ۲۴۸ س ۱۴-۱۵)، - «به زین بن نگر که اگر حالی بود
والله که مثل من بنخواهد نمود چرخ» یعنی اگر بپیرم (ص ۱۱ س ۱۲-
۱۳)، - «چون در پی او حالت او واقع شد» یعنی شرف الدین وفات
کرد (ص ۲۸۱ س ۲)، و نظایر آن در این کتاب بسیار است، رجوع
نیز بمقدمه ج ۱ ص قیَب-قیچ،

حالیا، آنوقت و در آن حال یا فوراً (ص ۸۶ س ۶-۷ و ج ۱
ص ۲۶ س ۱۲)، - در حال، فوراً (ص ۲۰۴ س ۴)،

نمایند» (ج ۱ ص ۲۲ س ۱۵-۱۶)، - «داند که حضرت الهی را بکسی در نباید» (لباب الألباب ج ۱ ص ۴۱۴ س ۱۱-۱۲)،

دست جنبانیدن، فرار کردن: «چون پای ایشان نداشت دست بجنبانید... و نثار بر پی او» (ص ۱۴۴ س ۶)،

دو چار زدن، دو چار شدن و بر خوردن بکسی (ص ۷۲ س ۱۱، ص ۱۴۲ س ۱۱)،

دبه، دِه و قریه، بسیار مکرر،

راضعات، استعمال این کلمه بمعنی دایگان بجای مُرَضِعَات: «ایشانرا (کودکانرا) براضعات نسلم کردند» (ج ۱ ص ۴۱ س ۵)، ظاهراً خطاست،

رباعی، اطلاق رباعی بر یکی از دو بیت رباعی یا بر يك بیت که بوزن رباعی است از خصایص این کتاب است: «در جواب این رباعی بر تیر نوشت و بینداخت

گر خصم نوای شاه شود رستم گرد • يك خرز هزارسب تو نتواند برد... سلطان سبب... این رباعی و امثال آن از وطواط عظیم در خشم

بود» (ص ۸ س ۱۹-ص ۹ س ۲)، - «و این رباعی اوراست چون دست قضا چشم مرا میل کشید • فریاد ز عالم جوانی بر خاست» (ص ۴۶ س ۱۹-ص ۴۷ س ۱)،

رکاب گران کردن، شتاییدن و تند راندن: «عنان انصراف بر عزم توجّه بحضرت سبک کرد و رکاب عزیمت گران» (ص ۲۴۸ س ۱۲)،

رنود، جمع عربی رند که کلمه فارسی است، بسیار مکرر، زَرَاد خانه، قورخانه و اسلحه خانه (ص ۵۷ س ۱۴ شرح در ح، ص ۱۵۰ س ۱۸-۱۹)،

زفان، بجای زبان، غالباً،

زندنجی، بزاء معجمه و نون و دال مهمله و نون و یاء مثناة تحتانیة

حَضَرَة یعنی پای تخت در مصنفات قدما از عربی و فارسی جدا معمول بوده است، برای بعضی شواهد دیگر رجوع کنید بترجمه حال مسعود سعد سلمان تألیف راقم سطور و ترجمه پرفسور براون در روزنامه انجمن هیونی آسیائی سال ۱۹۰۵ ص ۱۰۴،

۹. خَرَجی، متعارفی و معمولی و عمومی، در مقابل «خاص»: «کسوت‌های خاص و خرجی» (ص ۱۵۰ س ۱۷)، و این استعمال اکنون نیز معمول است، خیل و خیول، مصنف این دو کلمه را غالباً در ردیف یکدیگر استعمال میکند: «از انرار نخویل کند و با خیل و خیول و حمل و حمل با نسا انتقال کند» (ص ۸۱ س ۱-۲)، - «لشکر او مستظهر و خیل و خیول بیشتر شد» (ص ۸۸ س ۱۰)، و گویا مراد از خیول همه جا اسبان و از خیل سواران است بقرینه این عبارت در ص ۱۰۴ س ۱۴-۱۵: «از .. صهیل خیول و نعره خیلان و گردان گوش زمانه کرشد»، دادبک و امیرداد و میرداد، گویا وظیفه بوده است معادل با رئیس قضاة یا چیزی شبیه بوزیر عدلیه حالیه، مرکب از داد یعنی عدل و بک یا امیر یعنی رئیس: «دادبک (امیرداد) حبشی بن التوتاتی» (ص ۲)، - «امیرداد ابو بکر بن مسعود» (چهارم مقاله ص ۶۰-۶۱ مکرر)،

دجله، بطور اسم جنس یعنی مطلق رود خانه بزرگ، «صاحب آن ملک را بر سیل اربهاب بخوارزم آوردندی تمامت را در شب بدجله ۲۰ انداختی» یعنی برود جیحون (ص ۱۹۸ س ۱۷-۱۸)،

دراز دنبال، گاو و گامیش (ص ۱۴۴ س ۱۵، ص ۲۷۹ س ۲-۳)، رجوع کنید بقاموس جانسن،

در بایستن، احتیاج بچیزی داشتن و چیزی ناقص داشتن: «و [لشکر] روز عرض آلات را نیز بنایند و اگر اندکی در باید بر آن مواخذت بلیغ

و فتك از نمانت بی دہنان گذشتہ» (ص ۲۲ س ۸-۹)، و فرخی گوید:

هر سرائی کان نكوتر بود و آن خوشتر نمود

همچو شارستان لوط از جور شد زیر و زبر

ضرب الخشب، چوب زدن بکسی (ص ۲۷۰ س آخر)، این اصطلاح گویا از اختراعات ایرانیان است و در عرب مسموع نیست و قیاساً نیز صحیح بنظر نمیآید چه این اضافه نه لامبہ است نه بیانہ نہ ظرفیہ،

طلاہ، بمعنی و محوَّف «طلایع» لشکر (از جمله ص ۹۵ س ۱۴، ص ۱۸۸ س ۳)، و این استعمال در عموم مؤلفات فارسی چه قدم چه جدید شایع است،

۱۰ عَادَةُ تَرْضَعَتْ بِرُوحِهَا تَنْزَعَتْ، گویا از امثال ملحونہ مخترعہ ایرانیان است و تقریباً ترجمہ تحت اللفظی «با شیر اندرون شد و با جان بدر شود» است، رجوع بحاشیہ ص ۲۷۴ س ۱۰،

عَرَضٌ، بضمّ بمعنی جانب و طرف، عربی فصیح است: «آتش فتنہ را بعَرَضِ خویش کنشک بود» (ص ۱۰۴ س ۲۱)،

۱۰ علف خوار، مرغ و چراگاه: «سلطان بر عزم شکار و مطالعہ علف خوار بر نشست» (ص ۱۴۹ س ۱۱-۱۲)، - «رسول بدو فرستاد کہ مارا علفخوار معین کن تا با هم باشیم» (ص ۱۹۴ س ۲-۳)، - «سلطان هر قوم را اقطاع و علفخوار معین فرموده است» (« س ۹)،

عورتنہ، جنس زن و دختر در مقابل پسرینہ و مردینہ: «و آنچ ۲۰ پسرینہ بودند از فرزندان سلطان هر چند خرد بودند بکشتند و باقی آنچ عورتینہ بودند چنگر خان ایشان را می فرمود تا روز کوچ باواز بر ملک و سلطان نوحہ کردند» (ص ۲۰۰ س ۷-۱۰)، - «و در بلاد ما وراء النہر و ترکستان بسیار کسان بیشتر عورتینہ دعوی پری داری کنند» (ج ۱ ص ۸۵ س ۱۵)،

و جیم و یاء نسبت نوعی از جامه ساده سطر بوده است شبیه بکرباس:
 «ثياب مذهب و کرباس و زندیجی» (متن: مطبوع زندیجی، ج ۱ ص ۵۹ س ۵) - «هر جامه زررا يك بالش زر بداده اند و هر دو کرباس و زندیجی را بالشی نفره» (متن مطبوع: زندیجی، ج ۱ ص ۶۰ س ۲-۴)،
 ۵ - «و لباس او قبای زندیجی بود» (لباب الألباب ج ۱ ص ۲۳ س ۶ و ص ۲۹۲)، - «و [سلطان سنجار] در ملبوس نکلفی نفرمودی بیشتر اوقات قبای زندیجی پوشیدی یا عتایی ساده» (راحة الصدور نسخه وحید پاریس ورق ۷۱)، و این کلمه منسوب است بزنده از قرای بخارا چنانکه باقوت گوید: «زَندَنَة ... قرية كبيرة من قری بخارا بما وراء النهر بينها و بین بخارا اربعة فراعخ ... و الى هذه المدينة تنسب الثياب الزندیجی بزيادة الحیم و هی ثياب مشهورة» - و ما در لباب الألباب و جهانگشای استناداً بضبط برهان قاطع این کلمه را برخلاف صریح نسخ خطی ۵۴ جا زندیجی چاپ کرده ام و آن خطای صرف است،

سبیل، قافله از حاج با جمیع لوازم و ما محتاج ایشان که فی سبیل
 ۱۵ الله بدیشان داده میشد است (ص ۹۶ س ۶ شرح درج، ص ۱۲۰ س ۱۷)،

سرایا، نجبا و اشراف، ظاهراً سهو است بجای «سراة»: «و قصد
 سرايا و جور بر رعایا پیش گرفت» (ص ۲۷۳ س ۹)،
 شاخ، همشاخ، خواهر زن: «و منكوحه او که همشاخ ملك اشراف
 ۲۰ بود آنجا بود سلطان اورا در ستر عصمت ... باز فرستاد» (ص ۱۸۲ س ۸-۱۰)،

شادروان، چیزی مانند قالی که از جایی بلند بیاویزند: «آن پوست را
 که از در بر مثال شادروانی آویخته است ببیند» (ص ۴۴ س ۱۹)،
 شارستان، ظاهراً بمعنی ناحیه و صُفْع یا بلوک و قری: «و در آن
 وقت از شارستان طوس یکی بود که اورا تاج الدین فریزنه یگفتند بقتل

قضای حق را که او وقت محاصره اخلاط بمدد علوفه و کوشی نشاندن بانواع
مبژات و کرامات مخصوص شد» (ص ۱۸۱ س ۱-۲)، معلوم نشد چه
لغتی است فارسی یا ترکی یا غیر آن،

گُرد، نفع و فائده، در فرهنگها مسطور است: «عُدَّتْ و عَتَاد و
بیاض و سواد گُردی نکرد» یعنی فائده نکرد (ص ۵۹ س ۸)، - «الفَصَّه
بطولها آن اراجیف گُردی نکرد» (ص ۱۹۲ س ۴)،

گزارد، گزاردِ سنان یعنی زخم نیزه و ضربت با سر نیزه: «اسفندیار
روئین تن اگر زخم نیر و گزاردِ سنان ایشان دیدی جز عجز و امان
حیله دیگر ندانستی» (ج ۱ ص ۹۱ س ۶-۷)، - «ماهی را بگزاردِ سنان
۱. نیزه در شبان نیره از قعر دریا بیرون اندازند» (ج ۱ ص ۶۲ س ۲-۴)،
گاریدن، تبسم نمودن و شکستن گل: «غنچه بهار دهان از زلفان
بگمارید» (ص ۲۹ س ۱۴-۱۵، شرح درج)، - «اول نوبهار و هنگام
گماریدن ازهار» (ص ۱۴۶ س ۱)،

مادر آندَر، یعنی زن پدر که اکنون «نامادر» گویند (ص ۲۲۶
س ۸)، فارسی فصیح و در فرهنگها در تحت «مادَندر» مذکور است،

ماندن، متعدّیاً یعنی گذاردن و باقی گذاردن: «لشکر جرّار... چون
مور و مار نه قلاع خواهد ماند نه امصار» (ص ۱۸۲ س ۲-۳)، -
«ارکان و سروران... در معاطات کوّوس محامات نفوس مهمل ماندند»
(ص ۱۸۶ س ۱۵-۱۶)، - «بواسطه کینه قدیم که با او در سینه داشت
۲. کار او را مهمل ماند» (ص ۲۷۴ س ۲-۳)، - «و هیچ آفریده را از لشکر
روم از خرد و بزرگ زنده نمانیم» (الباب الاّلیاب ج ۱ ص ۲۱۷ س ۴)،

مدّ، هدیه و ارمغان و پیشکش: «وانواع تحف و طرایف که بر
سیل مدّ آورده بود با آن ضمّ کرد» (ص ۲۴۲ س ۲۰)، - «چون
[ارغون] بخدمت کیوک خان رسید پیشکش بسیار کرد... و چون از

عنان سبک کردن، شتاییدن و تند راندن: «عنان انصراف بر عزم توجه بحضرت سبک کرد و رکاب عزیمت گران» (ص ۲۴۸ س ۱۲)،
عنان بر ناقتن، فرار کردن: «از خبرش قاطر بوقو خان عنان بر ناقت و سلطان بر عقب او شتافت» (ص ۲۴ س ۸-۹)،

غرق کردن، انداختن نیر از کمان بشدت: «یکی از آن جماعت نیری غرق کرد اتفاقاً بر مقتل او آمد» (ج ۱ ص ۸۹ س ۹-۱۰)،
مأخوذ است از عربی *أَغْرَقَ النَّازِعُ فِي الْقَوْسِ* ای استوفی مدّها (قاموس)،
فتان، بصیغه مبالغه بمعنی فتنه جو و منسد و شریر، بسیار مکرر از جمله ص ۴۰ س ۵، ص ۵۸ س ۱۲، ص ۸۲ س ۷، ص ۲۱۹ س ۷، ص ۲۶۹ س ۱۸.

قرن، بمعنی سی سال ظاهراً: «بعدما که در غیبت و شادمانی سه قرن نود و پنج سال روزگار گذرانید» (ص ۹۳ س ۱۱-۱۲)،
قصد کردن، قصد جان کسی کردن یا سوء قصد و دسیسه کاری در حق کسی کردن: «عین الملک را آنجا قصد کردند تا گذشته شد»
۱۵ (ص ۱۴۵ س ۱۰)، - «وزیر مذکور با ... مسعود خوارزمی و حمید الدین عارض زوزنی عداوتی داشت و در آن روزها در پیش سلطان قصد آن هر دو بزرگ کرده بود» (ص ۴۵ س ۱۸-۲۰)، - «هر امام که ... سلطانی را که مدد اسلام نماید و روزگار بر جهاد صرف کرده باشد قصد کند آن سلطان را رسد که دفع چنین امام کند و امای دیگر نصب گرداند» (ص ۱۲۲ س ۱-۲)،

کله بند، بحركات نامعلوم و شاید «کُله بند» گویا بمعنی نوعی کلاه و پوشش سر بوده است: «و آنچه کوته نظران بی عقلان مازندرانی بودند کله از یشان کله بند داران کار يك کس نکند» (ص ۲۴۴ س ۴-۶)،
کوشی، بمعنی علوفه و آذوقه و سیورسات است: «سلطان ارز روم

مفرد، ملازم و نوکر: «سلطان غیاث الدین... سبب سرهنگی که از خدمت او بتزدیک پسر خرمل ملک نصرت رفته بود با ملک نصرت میگوید که چرا مفرد مرا بخویشتن راه داده» (ص ۲۰۴ س ۱۰-۱۱)، - «شجاع الدین ابو الفاسم که مفردی بود از جمله ملک زوزن» (ص ۲۰۲ س ۱-۲)، - «و از نسا یکی را از مفردان خاص فرمود نسا گریخته واری برفت و سلطان شاه را خبر داد» (ص ۲۶ س ۴-۵)، - «مفردان ابواب را چشم بر اثواب ایشان افتاد دانستند که در زیر ایشان شَرست مانع دخول ایشان گشتند» (ص ۱۷۶ س ۱۲-۱۳)، - «مفرد یعنی شجاع و دلاور یعنی کسی که در این صفات فرد و بی نظیر باشد نیز استعمال شده است: ۱۰ «پنجاه هزار نازیک از مفردانی که هریک فی نفسه رستم وقت و بر سرآمد لشکرها بودند» (ج ۱ ص ۹۱ س ۷-۸)، - «و از مفردان و پهلوانان مردی هزار تملک بمجد جامع کردند» (ج ۱ ص ۹۵ س ۲)، مقدمه، یعنی سابق و پیش ازین: «و آن حال در مقدمه مثبت است» (ص ۲۴۳ س ۱۶)، - «و ذکر کیفیت آن حال در مقدمه مثبت ۱۵ است» (ص ۸۶ س ۸)، - «در مقدمه دم هوای سلطان میزد» (ص ۶۳ س ۹)، رجوع نیز بمقدمه ج ۱ ص قید، مَلِک، تقریباً مرادف حاکم، یا بعبارتی اصح حکمران ولایتی که باجگزار پادشاه مستقل باشد ولی حکومت وی ارثی و ابا عن جد بوده باشد مثل خدیو مصر و امیر بخارا و بای تونس در عهد ما، در مقابل «سلطان» ۲۰ که عبارت بوده است غالباً از پادشاه مستقل: «ملک صدر الدین را که تمامت ازان و اذریبجان را مَلِک بود بر قرار حاکمی و مَلِکی مقرر فرمود» (ص ۲۵۵ س ۱۱-۱۲)، - «و مَلِکی هراة و بلخ... بر ملک شمس الدین محمد کُرت ارزانی داشت» (ص ۱۲-۱۳)، - «و اصفهرا را مَلِکی از سرحد کبود جامه تا بیرون نمیشه و استرabad ارزانی داشت و مَلِکی

مصالح مد فراغت حاصل شد روی بعرض مہمات و مصالح آورد»
(ص ۲۴۵ س ۱۲-۱۷)،

مردینہ، جنس مرد در مقابل پسرینہ و عورتینہ: «و از قنقلیان از
مردینہ ببالای تازیانہ زندہ نگذاشتند» (ج ۱ ص ۸۴ س ۷)، - «و در
شہر آنچ مردینہ بودند روی بدو نہادند» (ج ۱ ص ۸۷ س ۲۴)، -
«و در آن شب تمامت قنقلیان مردینہ غریق بحار ہوار و حریق نار دمار
شدند» (ج ۱ ص ۹۵ س ۹)،

مُسْتَعِر، متعدّیاً بمعنی افروزند: «سلطان .. مستعدّ کار شد و مُسْتَعِر
آتش جنگ و پیکار» (ص ۱۴۰ س ۹)، ظاہراً خطاست چہ اسنعر لازم
است لاغیر،

مُسْتَعِی، ظاہراً بمعنی سپاہہایست کہ اسای اشخاص یا اراضی و
املاک و غیر آن منصفلاً باسم و رسم درآن ثبت شدہ باشد بخصوص بقصد
وضع یا اخذ مالیات: «قبول مالی را کہ ملتزم شدہ بود .. بمصادرہ و
مطالبہ آغاز نہاد و محصلان بتمامت ممالک مُسْتَعِی بر ہر ولایتی تعین
کرد» (ص ۲۷۴ س ۱۸-۲۰)، - «مالی بر مسلمانان بیش از قوت و
طاقت ایشان مُسْتَعِی بر شریف و وضع و رئیس و مروّس و متمول و
مفلّس و مصلح و منسّد و شیخ و جوان حکم کرد» (ص ۲۷۵ س ۵-۷)،
- «اکابر و معارف را حاضر کردند و مُسْتَعِی بر ہر کس مالی تعین کرد»
(ص ۲۷۶ س ۱۱-۱۲)، - «و تمامت اصحاب و ملوک و امرا و رؤسار
۲. مُسْتَعِی نوشتہ تفصیل داد کہ مرا با ہمہ کس سخن است ... و در تفصیل
اسائی مقرر این کلمات را نوشتہ» (ص ۲۵۹ س ۱-۷)،

مُطْلَع، مُشْرِف: «چون بر خوارزم مُطْلَع شدند ...» (ص ۱۷ س
۱۲-۱۴)،

مغاغصۃ، فجاءۃ و بغتۃ و ناگہان، بسیار مکرّر، عربی فصیح ولی در
طی عبارات فارسی کنون بکلی مہجور است،

(ج ۱ ص ۲۴ س ۲۰-۲۱) - «هر امیر استکنار اطلاق مواجبرا بنام گویند چندین مرد دارم» (ج ۱ ص ۲۴ س ۲)،

مَوَاضِعَه، باجی که ملوک زیر دست پادشاهان مستقل دهند: «کور خان نیز بر قرار ملک ماوراء النهر بدو ارزانی داشت، و باندک مواضعه سنوی و ثخنه که در موافقت او بگذاشت رضا داد» (ص ۱۲۲ س ۱۲-۱۴)، - «انسز ... زر مواضعه قبول کرد که سال بسال بعد از اجتناس و مواشی بدو می‌رساند» (ص ۸۸ س ۱۴-۱۵)، - «و [محمد خوارزمشاه] از قبول مواضعه نیز ننگ و عاری داشت» (ص ۸۹ س ۲۱-۲۲)، - «ترکان خاتون ... مواضعه سنوی بدیشان تمام تسلیم کرد» (ص ۹۰ س ۴)، - «جماعتی از معارف حضرت خود .. بتزدیک کورخان فرستاد باعتذار تأخیری که در ادای مواضعه سالیانه رفته بود» (ص ۵-۴)،

مَوَاقِفَه، نزدیک بهمین معنی: «سلطان از انفت قبول موافقه با آن سخن موافقت نمود» (ص ۵۱ س ۱۵)، رجوع نیز بقاموس دزی،
 ۱۵ مِهَالِك، بیابانها جمع مَهْلِكَة، عربی فصیح است: «و مسالك و مهالك امن گشاده داریم تا تجار فارغ و ایمن شد و آمدی می‌نمایند» (ص ۹۹ س ۲۰)،

مِیْلان، بمعنی میل و رغبت، بسیار مکرر،
 ناباك، بی باك و بی ترس: «و لشكر از انراك ناباك كه نه پاك دانند و نه ناپاك» (ج ۱ ص ۷۶ س ۸)،

نایبوس و نایبوسیه، ناگهان و فجأة و بغتة (ص ۱۹۹ س ۱۱، و ج ۱ ص ۶ س ۱۷)، و باین معنی در فرهنگها «نایبوسان» مسطور است،
 ناگرفت، بهمین معنی: «تا وقت دخول بهیچ فتنه کد و سلطان را ناگرفتی زند» (ص ۱۷۶ س ۱۱-۱۲)، در فرهنگها مسطور است،

خراسان و اسفراین ... بر ملک بهاء الدین مقرر فرمود» (ص ۲۲۲ س ۲-۴)^(۱)

ملواح، یعنی آلت کار و دام صید نفوس و اموال: «و شرف الدین را طلب کردند و او را ملواح کار ساختند» (ص ۲۴۰ س ۲)، - «مار افسای .. گشت درینا اگر این مار را زند یافتی هیچ ملواحی دام مخاریق دنیا را به ازین ممکن نشدی و بدان کسب بسیار کردی» (مرزبان نامه ص ۲۴۲)، و ملواح در اصل بمعنی مرغی است که آنرا بر یک پای بندند و بواسطه آن مرغان دیگر را بدام کشند و صید کنند،

مواجب، بمعنی معروف حالیه یعنی مبلغی نقد که ماهیانه یا سالیانه بکسی دهند: «ترکان خاتون را درگاه و حضرت و ارکان دولت و مواجب و اقطاعات جدا بودی» (ص ۱۹۸ س ۱۲)، - «امرا و دیگر لشکرها را مواجب و اقطاعات زیادت از آنچه در عهد پدرش داشتند اطلاق کرد» (ص ۱۴ س ۱۰-۱۱)، - «کورخان را خزانها بعضی از غارت و بعضی از اطلاق جرایات و مواجب نمی گشته بود» (ص ۹۲ س ۱۵-۱۶)، - «و خزانههای ما لا مال نا در وجه مواجب و اقطاعات ایشان بردارند»^{۱۰}

(۱) رجوع کنید نیز به مقدمه چهار مقاله ص ۱، - ابن الاثیر پس از محاربه سلطان سنجر (که چون برادرش سلطان محمد در حیات بود خود وی هنوز ملک بود نه سلطان) با برادر بهرامشاه غزنوی و مغلوب ساختن وی و نشانیدن بهرامشاه را بغت غزنه گوید (ج ۱۰ سنه ۵۰۸): «و کان قد تقرر بین بهرامشاه و بین سنجران مجلس بهرام علی سریر جدّه محمود بن سبکتگین وحده و ان یكون الخطیبه بغزته للخلیفه و للسلطان محمد و للملك سنجر و بعدم لبهرامشاه فلما دخلوا غزنه کان سنجر راکباً و بهرامشاه بین یدیه راجلاً حتی جاء السریر فصعد بهرامشاه و جلس علیه و رجع سنجر و کان یخطب له بالملک و لبهرامشاه بالسلطان علی عادة آبائه فکان هذا من العجب ما یسمع»، و از سیره جلال الدین منکبرنی للتسوی بر میآید که ملک در دولت غورزمشاهیه درجه بوده است بالاتر از «امیر» و پائین تر از خان: «و کان اذا الخ بعضهم فی السؤال و الخ فی الطلب یرضیه بزیاده فی لقبه فان کان امیراً یلقبه ملکاً و ان کان ملکاً یلقبه خاناً» (طبع موداس ص ۱۰۰)، رجوع کنید نیز بص ۴۷ از نسوی،

بعضی خصایص رسم الخطی

(نسخه آ)

ار جمله اثبات الف «ام» و «اید» در کتابت در امثال: «من
 همان بنده قدیم ام» (ص ۲۰۲ س ۶)، «من نیز بنده قدیم ام» (۲۲: ۲۱۲)،
 «چه بنده قدیم ام» (۵: ۱۵۰)، «بنده مطواع ام» (۱۲: ۶۸)، «شمارا
 که ارکان اتانک اید» (۴: ۱۵۷)، «من سلطان جلال الدین ام»
 (۲: ۱۹۲)، و رسم الخط حالیه بر اتصال است یعنی قدیم و مطواع الخ،
 - دیگر حذف هاء مخفیة و الف «است» در امثال: بودست = بوده
 است (۱۵: ۲۱۵، ۵: ۸۶، ۵: ۲۰۴)، افتادست = افتاده است (۸۲:
 ۱۵۱)، نماندست = نماند است (۸: ۲۲۶) و نظائر ذلك، - دیگر حذف
 یاء تنکیر در امثال: قطعه است = قطعه ایست (۱۹: ۲۳۰)، بیشه است
 = بیشه ایست (۹: ۶۷)، قصیده است = قصیده ایست (۴: ۷۹)، مکاره
 است = مکاره ایست (۱۱: ۱۱۸)، ولی ما در طبع مطابق رسم الخط
 حالیه چاپ کرده ایم، - دیگر عدم اظهار کسره اضافت نه بر یاء نه
 ۱۰ بر همزه در امثال: «عروه و ثقی نوکل» (۱۲: ۱۱۹) بجای و ثقای نوکل
 برسم حالیه یا و ثقاء نوکل برسم قدیم، «حبالی امانی اورا عارضه اسقاط»
 (۳: ۱۸۴) یعنی حبالای امانی، - دیگر اتصال امثال این کلمات:
 «پیش کش» (۱۴: ۲۴۵)، «ترك نازی» (۱۱: ۲۴۷)، «سبك بار»
 (ج ۱، ۱۰: ۱۹)، و اشباه ذلك که اکنون پیشکش و ترک نازی و سبکبار
 ۲۰ بر اتصال نویسد، - دیگر احیاناً زیر سین چه کشیک چه دندان دار سه
 نقطه میگذارد: «غـ ل برآورد» (ج ۱، ۱۹: ۸۸)، «پیر حد»
 هندوستان» (۹: ۸۶)، و در طبع این نکته رعایت نشده است، - دیگر
 این کلمات: چهار = سه چهار (۵: ۲۰۵)، کین = کاین یعنی که این

نباید، بمعنی «مبادا»: «غیبت او خواست بود نباید انتظار فرصتی جویند و تعرضی رسانند» (ص ۸۹ س ۲۰-۲۱)، - «محمود نای ازین ترس که نباید بمال او که مالی بود که قارون را نبوده باشد طمع رود رأی زد که ...» (ص ۹۲ س ۱۶-۱۷)، - «اگر ایشان را راهی دهد نباید ماده زیادت وحشتی شود» (ص ۲۱۶ س ۱۴)،

نعل بها، مالی که پادشاه در وقت مرور از موضعی از صاحب آن محل میگیرد بیهای نعل اسب خود که از آنجا عبور کرده است: «مرور او بظاهر مولتان بود ایلچی بقباچه فرستاد و از مرور اعلام داد و نعل بها خواست» (ص ۱۴۷ س ۹-۱۰)،

۱۰ واقعه، بمعنی وفات و موت: «بعد از چهار روز واقعه او فاش کردند» یعنی وفات انسرا (ص ۱۴ س ۵)، - «چون خبر واقعه او بسطان غیاث الدین رسید تفکر و تحیر باحوال او نهی کرد» یعنی خبر قتل خرنک، (ص ۵۲ س ۱۵-۱۶)، - «در میانه این حالت خبر واقعه برادرش غیاث الدین در رسید طبل رحلت فرو کوفت» یعنی خبر وفات او («س ۱-۲)، - «کلیلات گذشته شد روی کار و پشت استظهار آن جماعت او بود سبب واقعه او دل شکسته شدند» (ص ۲۲۲ س ۱۰-۱۱)، - «ناکورکوز در ریفه حیاة باقی بود بر زیادتی اقدام نمی توانست کرد چون خبر واقعه او بشنید آنچه همت بلید و طوینت پلید او اقتضای آن می نمود ... ابتدا کرد» (ص ۲۷۴ س ۱۵-۱۸)،

۱۰ واهی، متعدياً بمعنی سست کنه بجای موهی: «هرچند استیصال کلی بدست او نبود اما واهی محکمت اساس و مبتدی مکاحوت او بود» (ج ۱ ص ۵۲ س ۱۶-۱۷)، ظاهراً خطاست چه واهی مجزداً لازم است لاغیر،

جلد دوم از تاریخ جهانگشای جوینی،

ذکر مبدأ دولت سلاطین خوارزم انار الله براهینهم،

f. 63b

در کتاب مشارب التجارب که تمهید^(۱) ذیل تجارب الأمم است^(۲) از تصنیف ابن فندق^(۳) البیهقی مسطورست و در جوامع العلوم^(۴) از تصنیف رازی که بنام سلطان نکش است در فصل تاریخ مذکورست که بلکانکین^(۵) یکی بود از ارکان مملکت سلجوقیان، چنانکه در مملکت سامانیان آلبنکین^(۶) صاحب جیش خراسان، از غرجستان غلامی ترک

(۱) ج: «نسخه» (۲) از فرار تقریر خود مصنف مشارب التجارب در کتاب دیگر خود موسوم به «تاریخ بیهقی» که یک نسخه از آن در موزه بریتانیه موجود است (Or. 3587, f. 12a, etc) مشارب التجارب ظاهراً ذیل تاریخ بیهقی است نه ذیل تجارب الأمم، یاقوت در معجم الأدباء (طبع مرگلیوت ج ۲ ص ۴۱۴-۴۱۵) فصلی راجع به ترجمه صاحب این عباد و ابن الاثیر در حوادث سنه ۵۶۸ فصلی راجع به تاریخ خوارزمشاهی از این کتاب نقل کرده اند و حمد الله مستوفی در دیباجه تاریخ گریک آنرا از مآخذ خود می‌شمرد، (۳) کذا فی هـ و هو الصواب، آ: فندق، ب در متن: صدوق، در حاشیه: فیدق، ج: فیدق، د: فندق، - و هو ابو الحسن علی بن زید بن امیرک محمد بن الحسین بن فندق البیهقی، نسب او بدین طریق در دیباجه تاریخ بیهقی مذکور مسطور است، (۴) آنچه در جوامع العلوم در این خصوص دارد فقط اینست: «و در آن واقعه که برادر محمد [بن ملکشاه] مخالفت کرده بود امیر داد جیش بخوارزم آمد و مستوفی شد پس مالک خوارزم بخوارزمشاه کبیر قطب الدین نور الله فبره تسلیم کرد و بهاقبت او را بگرفتند و بکشند» (جوامع العلوم نسخه پاریس Suppl. pers. 1395 ورق ۶۷)، (۵) کذا فی ج د، ه: بیلکانکین، آ: بلکانکین، ابن الاثیر (طبع تورنبرگ) در حوادث سنه ۴۹۰: بلکانک، با نسخه بدل: بلکانک، (۶) آ: السکین، ه: الب نکین،

(۹: ۱۹۰)، زکستدم = زکه ستم (۷: ۱۱۸)، تلخ (در ب) = تلخ
 (۱۸: ۱۱۱)، نپانجه = طپانجه (۲۰: ۸۰)، خوفت = خفت (ج ۱، ۲۱۵:
 ۱۴)، اوفند = افتد (ج ۱، ۱۴: ۲۴)، اومید = امید (ج ۱، ۱۷: ۸)
 نه بینم = نیبم (۱۲: ۲۱۴)، درختی ست = درختی است یا درختیست
 (۱۴: ۱۰۴)۔

تحریراً فی پاریس ۱۴ ذی الحجہ ۱۲۴۲ ہجری

مطابق ۲۴ اکتوبر ۱۹۱۵ مسیحی

محمد بن عبد الوہاب فزونی

وقت خوارزمشاهی از غلام^(۱) سلطان سفیر النجی^(۲) بن قنقار^(۳) خوارزمشاه بقطب الدین محمد تحویل کرد^(۴) و او را بخوارزمشاه موسوم کرد در^(۵) شهر سنه احدى و تسعين و اربعابيه، و او را در موافقت سلاطین سلجوق مقامات محموده بسيارست و در تواریخ ذکر آن مثبت، مدت می سال در رفاغ^(۶) حال و فراغ بال خوارزمشاهی کرد يك سال بخود بخدمت درگاه سفیری آمدی و يك سال پسر خود انزرا^(۷) بفرستادی تا بوقتی که وفات یافت، پسر او انسر در شهر سنه اثنین و عشرين و شمسایه فام مقام او شد و انسر بفضل و دانش معروف و مشهور شد و او را اشعار و رباعیات پارسی^(۸) بسیارست و بشهامت و صرامت از

ج نیز دیده شده است از جمله اصل تاریخ سلجوقیه عاد کاتب نسخه مذکوره پاریس ورق ۵۷a، و جامع التواریخ نسخه موزه بریطانیه در لندن (Add. 7628, f. 244a) که «غضاسی» یا خا «معجبه و یاه نسبت دارد، (۱) کذا فی ب مصححا بخط جدید، آج ده: از بهر، (۲) کذا فی ب ج د، آ: الجی، ه: التبی، ابن الأثیر در حوادث سنه ۴۹۰ هـ مرتبه: اکجی، (۳) آ: قنقار، ب: قنقار، ج: قنقار، د: قنقار، ه: قنقار، - قنقار پسرک یعنی قنقار است کوهی یا غیر آن (قاموس پاوه دو کورنی)، (۴) یعنی داد يك حبشی خوارزمشاهی را از النجی بن قنقار بقطب الدین محمد تحویل کرد، و عین عبارت ابن الأثیر در این موضع که واضح تر و واقعی تر برادر است اینست: «و کان من حمله امراء السلطان [برکیارق] امیر اسمه اکجی و قد ولّاه السلطان خوارزم و لقبه خوارزمشاه فجمع عساكره و سار فی عشرة آلاف لیلحق السلطان فسبق العسکر الی مرو فی ثلثمائة فارس و تشاغل بالشرب فاتفق قودن و امیر آخر اسمہ بأرطاش علی قتله فجمعا خصایه فارس و کسوه و قتلوه ... و فی هذه السنة [۴۹۰] امیر برکیارق الأمیر حبشی بن التوتاق علی خراسان ... فلما ولی امیر داذ حبشی خراسان کان خوارزمشاه اکجی قد قُتِل و قد قدّم ذکره و نظر الأمیر حبشی فبین بولیه خوارزم فوقع اختباره علی محمد بن انوشکین فولّاه خوارزم و لقبه خوارزمشاه» (ابن الأثیر در حوادث سنه ۴۹۰)، (۵) آج ه: و در، (۶) کذا فی ج، آ: ب ده: رفاغ، - الرّفغ و الرّقاغ و الرّقاغیة سعة العیش و الرّحط و السعة و رَفَع عِشَهُ بِالضَّمِّ رَقَاغَةً أَسْع و آتَهُ لِي رَقَاغَتِ وَ رَقَاغِيَتِهِ مِنْ الْعِيشِ (لسان العرب)، و رفاغ بدون تاء در لغت نیامده است، (۷) ه: همه جا «آنسر» بامدّ دارد، (۸) د افزوده: و تازی،

خریده است^(۱) نام او نوشتن گنج غرجه^(۲) بود بتدریج سبب عقل و کیاست
مزیت مرتبت و یافت تا بحدی که رکنی بزرگ گشت در دولت سلجوقیان
بنیاد سبکتکین در آخر عهد ملوک سامان و اسم طشت داری داشت
و خوارزم در آن روزگار در عداد وظیفه طشت خانه بود چنانکه
خوارزمستان^(۳) در وظیفه جامه خانه او را باسم شخصی خوارزم موسوم کردند
و ازو پسران بودند پسر بزرگتر قطب الدین محمد را در مرو بمکب داد
تا آداب و رسوم ریاست و امارت تعلیم کند^(۴)، و در آن وقت سلطان
برکیارق بن ملکشاه امیر خراسان داد بك حبشی بن التوتاق^(۵) را در
ممالك خویش نیابت مطلق فرموده بود و در مدح او اشعار شعرائ آن
عصر بسیارست و ابو المعالی نخاس^(۶) رازی ماح خاص اوست و درین

(۱) فاعل خریده است بلکه تکیه است، کذا فی د، ه: نوش تکیه غرجه،
ج: نوشتن گنج غرجه، آ: نوشتن غرجه، ب: نوشتن غرجه، (۲) آ:
خوارزمستان، ج: خوارزمستان، (۳) ج: تعلیم گرفت، د: تعلیم گیرد، ب: او را
تعلیم کند، (۴) آ: داد بك بن التوتاق، ب: داد بك بن حبشی التون باق،
ج: داد بك بن حبشی التون باق، د: داد بك بن حبشی التوتاق، ه: داد بك بن
حبشی التوتاق، - در کتب تاریخ معتبره نام امیر خراسان در آن عهد داد بك (امیرداد)
حبشی بن التوتاق مسطور است نه داد بك بن حبشی التوتاق چنانکه در چهار نسخه
جهانگشای دارد، رجوع کنید بمجموع العلوم فخر رازی نسخه پاریس (Suppl. persan 1395)
ورق ۶۷۵، و تاریخ السلجوقیه طبع هوتبا ص ۲۵۹، و ابن الاثیر در حوادث سنه ۴۹۰
و ۴۹۳، طبع تورنبرگ Tornberg ج ۱۰ ص ۱۸۱-۱۸۳، ۲۰۱-۲۰۲،

(۶) کذا فی د، آ: بخاس، ج: نخاس، - معروف در نخلص این شاعر
نخاس با حاء مهمله است و در غالب کتب تاریخ و ادب نیز بهمین طریق مسطور است
از جمله در اختصار تاریخ السلجوقیه للبتدری طبع هوتبا ص ۶۳، و اصل این تاریخ
لعاد الدین الکاتب نسخه پاریس (Arabe 2145 f. 135b)، و تاریخ سلجوقیه موسوم براحه
الصدور للراوندی نسخه و حید پاریس (Suppl. pers. 1314, f. 58b)، و تذکره هفت
اقلیم دو نسخه پاریس (Suppl. pers. 356, f. 321b. Suppl. pers. 357, f. 353b) و نسخه
دیوان هند در لندن (فهرست ایته ستون ۴۱)، و تذکره الشعراء دولشاه طبع ادوارد
برون ص ۷۸، و مجمع الفصحاء ج ۲ ص ۷۸-۷۹، ولی نادرا با حاء معجمه بطنقی نسخه

یافت سلطان گفت حقوق خدمت او بر ذمت ما بسیارست ایذای او در مذهب کرم و مرحمت ما ممنوع و محظور است، و چون انسز بخوارزم رسید شیوهٔ تَمرَد و عصیان پیش گرفت و روز بروز آن وحشت از جانین زیادت می‌گشت و بجائی رسید که سلطان سِخَر در محرم سنهٔ ثلاث و ثلثین و خمسایه بر قصد او بخوارزم رفت خوارزمشاه در مقابل لشکر او لشکر بداشت و صف کشید و بی ابتدای محاربتی سبب آنک دانست که پای لشکر بسیار ندارد روی بهزیمت نهاد پسر انسز آلتیغ^(۱) را بگرفتند و بخدمت سلطان آوردند بفرمود تا هم در حال او را بدو نیم زدند و خوارزم برادر زادهٔ خود سلطان سلیمان بن^(۲) محمد داد و با خراسان مراجعت کرد خوارزمشاه انسز با خوارزم آمد سلطان سلیمان ازو منهزم شد و با نزدیک سلطان سِخَر آمد و انسز بر شیوهٔ تَمرَد و عصیان بود تا چون سلطان سِخَر در سنهٔ ست و ثلثین و خمسایه در مصاف ختای بر در سمرقند شکسته شد و منهزم ببلخ آمد و آن حکایت مشهورست انسز در اثنای این حالات انتظار فرصت جست و بمر و آمد و قتل و غارت بسیار کرد و بخوارزم بازگشت و از مکاتباتی که^(۳) میان حکیم حسن قَطَّان^(۴)

(۱) کذا فی حاشیهٔ ب، متن ب: الملع، آج: الملیغ، د: الملیغ، - ائتلیغ بترکی یعنی سوار و بعضی شخص معروف و مشهور است، (قاموس پاوه دو کورنی)،
(۲) آ کلمهٔ «بن» را ندارد،

(۳) کذا فی جمیع النسخ الی «ثبت افتاد» بدون ذکر صلهٔ برای «که» موصوله،
(۴) عین الزمان حسن قَطَّان مروزی از مشاهیر علما و حکمای قرن ششم بوده ترجمهٔ حالی از او در اواخر کتاب ثَمَعُ صَوَانِ الْحُکْمَةِ لِلْبَهْقِیِّ مسطور است (فهرست کتابخانهٔ لیدن تألیف دزی ج ۲ ص ۲۹۴)، و اوست واضع دو شجرهٔ اخرب و اخرم برای تسهیل استخراج اوزان بیست و چهارگانهٔ رباعی (المعجم فی معایر اشعار العجم محمد بن فیس الرازی طبع ادوارد برون و راقم مسطور ص ۹۱)، در سنهٔ ۵۴۶ که انسز خوارزمشاه مرو را قتل و غارت نمود کتابخانهٔ حسن قَطَّان که مشتمل بر عدهٔ کثیری از کتب نفیسه بوده در آن ضمن تلف گردید حسن قَطَّان گمان میکرد که غارت کتابخانهٔ او با اشارهٔ رشید و طواط بوده و وی آن کتب را تصرف کرده است،

اکا و افران مستثنی و ممتاز و اورا^(۱) در خدمت سلطان سنجر فتوح بسیار بود^(۲) و حقوق خدمت ثابت داشت^(۳) و از آن جملت یکی آن بود که در شهر سنه اربع و عشرين^(۴) که سلطان سنجر سبب عصیان طمغاج^(۵) خان عزیمت^(۶) ما وراء النهر کرد چون ببخارا رسید روزی سلطان در شکارگاه بود و جماعت غلامان و حشم که بتازگی بخدمت پیوسته بودند بر اهلاك سلطان مغافصه يك کلمه گشته بودند انسر خوارزمشاه در آن روز بشکار نرفته بود میان روز از خواب بیدار شد و اسب بخواست و روی بتعجیل تمام بسلطان نهاد و کار سلطان در میان آن قوم در حالت وصول او نيك تنگ در آمده بود و در مضیقه عظیم افتاده انسر بر آن ۱۰ مخاذیل حمله کرد و سلطان را خلاص داد سلطان از انسر پرسید که بر حالت ما چگونه وقوف یافتی گفت در خواب دیدم که سلطان در شکارگاه در واقعه افتاده است در حال بیامدم بوسیلت آن حق^(۷) کار او بالا گرفت و روز بروز قوت و شوکت او زیادت بود و نظر عنایت و تربیت سلطان در حق او بیشتر چنانکه محمود ارکان ملوک و ۱۵ امرای دیگر شد و از غیرت آن ارکان و مقریان مکرها و قصدها پیوستند تا چون سلطان در ذو القعدة سنه تسع و عشرين^(۸) سبب عصیان بهرامشاه قصد غزنین کرد تا شوال سال دیگر که با بلخ رسید ملازم بود و درین سفر انسر بر مکاید و احقاد امرا و حساد واقف شده بود و از سلطان خائف چون اجازت مراجعت یافت و روان شد سلطان با خواص ۲۰ گفت که پستی است که باز روی آن نتوان دید آن جماعت گفتند چون این معنی رای عالی را مقررست بچه سبب اجازت مراجعت و نواخت

(۱) ب ج د ه افزوده: نیز، (۲) کلمه «بود» فقط در ج،

(۳) د کلمه «داشت» را ندارد، (۴) ج افزوده: و خمائنه،

(۵) کذا فی ج ه، ب: طمغاج، آ: طمغاج، د: تمغاج، (۶) آج افزوده: قصد،

(۷) ج: حق گراری، (۸) ج افزوده: و خمائنه،

أَلْفِ مَجْلَدَةٍ مِنَ الْكُتُبِ النَّفِيسَةِ وَالذَّانِرِ الشَّرِيفَةِ وَأَنَا وَقَفْتُ الْكُلَّ عَلَى
خَزَائِنِ الْكُتُبِ الْمَنِينَةِ ^(۱) فِي بِلَادِ الْأَسْلَامِ عَمَرَهَا اللَّهُ تَعَالَى لِنَتْفَعِ الْمُسْلِمُونَ
بِهَا وَمَنْ كَانَتْ عَقِيدَتُهُ هَذَا كَيْفَ يَسْتَجِيزُ مِنْ نَفْسِهِ أَنْ يُغَيِّرَ عَلَى كُتُبِ
إِمَامٍ مِنْ شُبُوحِ الْعِلْمِ أَنْفَقَ جَمِيعَ عُمُرِهِ حَتَّى حَصَلَ أَوْرَاقًا ^(۲) يَسِيرَةٌ لَوْ
بِيعَتْ فِي الْأَسْوَاقِ ^(۳) مَعَ أَجْلَادِ آدَمَ ^(۴) مَا ^(۵) أُحْضِرَتْ بِشَيْئِهَا مَائِدَةٌ لِيَتِمَّ
^(۶) اللَّهُ اللَّهُ فَلْيَنْتَفِعِ اللَّهُ ^(۷) وَلَا يَقْتَرِفَنَّ ^(۸) سَيِّدُنَا آدَمَ اللَّهُ فَضْلُهُ بِأَقْبَرَاءِ
الْكَذِبِ عَلَى يَمْنَى ^(۹) وَلَا يَجْتَرِحَنَّ بِهِ ^(۱۰) ذَنْبًا يَتَعَلَّقُ ^(۱۱) فِي آذَانِهِ يَوْمَ
الْقِيَامَةِ فَلْيَخَافَنَّ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَلْيَتَذَكَّرَنَّ يَوْمًا يَثَابُ فِيهِ
الصَّادِقُ عَلَى صِدْقِهِ وَيُعَاقَبُ الْكَاذِبُ عَلَى كَذِبِهِ وَالسَّلَامُ،

۱۰ و بدین وهن که بحال سلطان راه یافت نخوت در دماغ انسز
زیادت گشت و درین حالت رشید و طوطا را قصیده ایست که مطلعش
این است

ملك ^(۱۰) انسز بخت ملك برآمد . دولت سلجوق و آل او بسر آمد
و امثال این اورا قصیده هاست، سلطان سنجر بان مقام این حرکت شنیع در
۱۵ شهر سنه ثمان و ثلثین و خمسیایه بر قصد او عازم رزم خوارزم گشت و
بر در شهر نزول کرد و مجانبی نصب فرمود و لوای محاربت رفع چون
نزدیک رسید که خوارزم مستخلص شود و عیش بر انسز منعص گردد
هدایا و تحف نزدیک امرای حضرت روان کرد و از سلطان عذرها

(۱) کذا فی رسائل الرشید، آ: المبتنة، ج: المبتنة، ه: المبتنة، ب: د این کلمه را
ندارد، (۲) کذا فی ب و رسائل الرشید، آ: اوراقا، ج: ده: اوراقا،
(۳-۴) در رسائل رشید ندارد، (۴) رسائل: لما (۵-۶) رسائل رشید:
الله لا اله الا الله، (۷) کذا فی ه، ا: ولا يعترفی، ب: ولا يقترن، ج: ولا
يعترفن، د: ولا يعبر، رسائل رشید: ولا يعترفن، (۷-۸) در رسائل رشید
ندارد، (۸) رسائل رشید: يعترفن، (۹) آ: انسز (فی جميع المواضع)،
ه: انسز (فی جميع المواضع)، (۱۰) ج: چون ملك،

و رشید الدین وطواط سبب کتب که از آن حسن قَطَّان در مرو ضایع شد بود و تصور آن داشت که وطواط تصرف کرده است این مکتوب ثبت افتاد،

و الرسالة هن

فَرَعَ سَمْعِي مِنْ أَفْوَاهِ الْوَارِدِينَ وَ أَلْسِنَةِ الطَّارِفِينَ عَلَى خَوَارِزْمَ أَنَّ
 سَيِّدَنَا آدَامَ اللَّهُ فَضَّلَهُ كُلَّمَا يَفْرُغُ مِنْ مِهْمَاتِ نَفْسِهِ وَ وَظَّافٍ دَرَسِهِ،
 يَقْبَلُ بِجَعَامِعِهِ عَلَى أَكْلِ لَحْمِي وَ الْأَطْنَابِ فِي سَبِي وَ شَتْبِي، وَ يَنْسِنِي
 إِلَى الْأَغَارَةِ عَلَى كُنْبِي وَ يَبَالِغُ فِي هَنْكِ اسْتَارِ الْكَرَمِ وَ مَحْجِي، أَهَذَا بَلِيغُ
 بِالْفَضْلِ وَ الْمَرْوَةِ أَوْ يُحَمَّدُ^(١) بِالْكَرَمِ وَ الْفَنُوَّةِ، تَقْتَرِي^(٢) عَلَى أَخِيكَ^(٣)
 الْمُسْلِمِ مِثْلَ هَذَا الْكَلْبِ الْمَلْقِي^(٤) وَ الْبُهْتَانِ الْمَوْلِي، وَ اللَّهُ إِذَا نَفَخَ فِي
 الصُّورِ يَوْمَ النُّشُورِ، وَ يُعْثَ هَذِهِ الزِّمَمُ الْبَالِيَّةُ مِنَ الْأَجْدَاثِ مَدْرَعَةٌ
 مِلَاحِيَسَ الْحَيَوَةِ الْفَانِيَةِ، وَ جُعِيتْ عِبَادُ اللَّهِ فِي مَوْقِفِ^(٥) الْعَرَصَاتِ وَ
 نَطَائِرَتِ صَحَائِفِ الْأَعْمَالِ إِلَى أَرْبَابِهَا وَ سُبُلَتْ كُلُّ نَفْسٍ عَمَّا كَسَبَتْ فَبِنْ
 مِيسَى مُسْحَبٍ عَلَى وَجْهِهِ فِي النَّارِ وَ مِنْ مُحْسِنٍ يُحْمَلُ عَلَى أَعْطَافِ الْهَلَاكَةِ
 إِلَى الْجَنَّةِ لَمْ^(٦) يَنْعَلِقْ فِي ذَلِكَ الْمَقَامِ الْهَائِلِ أَحَدٌ يَذِلُّ طَالِبًا مِثْلِي
 مُلْكًا غَضَبَتُهُ، أَوْ مَلَأَ نَهْبَتُهُ، أَوْ دَمَأَ سَفْكُهُ، أَوْ سَتَرَ هَتَكَتُهُ، أَوْ تَخَصَّصَ
 قَتْلَتُهُ، أَوْ حَقًّا أَبْطَلْتُهُ، وَ هَا أَنَا آتَانِي اللَّهُ مِنَ الْوَجْهِ الْحَلَالِ قَرِيبًا مِنْ

f. 64b

و در این خصوص ما بین وی و وطواط مکاتبات کثیره مبادله شده است و اغلب آنها در مجموعه از رسائل و طواط محفوظ در کتابخانه ملی پاریس مسطور است (Arabe

406-335, ff. 4434) و رساله من در ورق ۴۴۵-۴۴۸ از آن مجموعه است،

(۱) کذا فی ج ۵، آ: محمد، د: المحمد، ب: حرًا (کذا!)، رسائل رشید و طواط نسخه پاریس بمحل، - و محمل است صواب «بمحل» باشد،

(۲) رسائل رشید: بقتری، (۳) ایضا: اخیه،

(۴) کذا فی ج ۵، ه: الملقی، آ ب د و رسائل رشید: الملقی،

(۵) رسائل رشید: مواقف، (۶) ج: لا،

چون سلطان بعد از مشقت بسیار و رنج بی شمار هزارسف بگرفت و سلطان سبب آن بیت که پیشتر ثبت افتاد و این رباعی^(۱) و امثال آن از وطواط عظیم در خشم بود و سوگند خورده که چون او را باز یابند هفت عضو او را از یکدیگر جدا کنند در طلب و جستن او مبالغت کرد و منادی بر منادی فرمود وطواط هرشب باآشیانه و هر روز بیوادی^(۲) چون دانست که از فرار قرار نخواهد یافت بارکان ملک در خفیه توسل می جست هیچ کدام از ایشان سبب مشاهده غضب سلطان بتکمل مصلحت او زبان نمی دادند بحکم جنسیت پناه بخیال جد^(۳) پدر مقرر این کلمات منتخب^(۴) الدین بدیع الکاتب^(۵) سفی الله عراض رومه بسحائب قدسه داد و منتخب الدین باز آنک^(۶) منصب دیوان انشا با منادمت جمع داشت وقت ادای نماز بامداد پیشتر از ارکان دیوان^(۷) و داد^(۸) در رفتی و بعد از فراغ از نماز ابتدا بنصیحتی کردی و موافق و ملائم حال حکایتی مضحک در غیب جد بگفتی و سلطان در اسرار ملک برآی او مشورت کرده فی الجمله بتدریج سخن بذکر رشید و طواط رسید منتخب الدین برخاست و سلطان را گفت که بنده را يك التماس است اگر مبذول افتد سلطان باسعاف آن وعده فرمود منتخب الدین گفت و طواط مرعکی ضعیف باشد

میشود که رباعی بوده است، در تاریخ گریه بیت اول رباعی را اینطور دارد:

ای شه که بچامت می صافست * درد * اعدای ترا ز غصه خون باید خورد

ولی ظاهراً این بیت مصنوعی است چه قافیه آن فاسد است، (۱) ب باصلاح جدید: و این بیت، (۲) کذا فی آج، د: برودی (کذا)، ب: بخط جدید افزوده: می بود، (۳) ج: کلمه «جد» را ندارد، د: کلمه «بخال» را ندارد و يك «پدر» دیگر افزوده یعنی اینطور دارد: پناه جد پدر پدر مقرر آج،

(۴) ه: منتخب، (۵) ترجمه حال وی در لباب الالباب عوفی (طبع ادوارد

برون ج ۱ ص ۷۸-۸۰) مسطور است و در آنجا در نسبت بلد وی بجای الجوبینی سهواً «الخونی» بطبع رسیده است، رجوع کنید نیز بمقدمه مصحح جهانگشای جلد اول ص یوزنر، (۶) ب: ج: با آنک، (۷-۸) ج: ندارد،

خواست و استعطاف جانب او کرد سلطان نرم شد و بر سیل هدنه و مصاحت^(۱) باز گشت و انسر بر عادت مستمر سر خلاف می داشت سلطان ادیب صابرا برسالت نزدیک او فرستاد و او یکجندی در خوارزم بنامد و انسر از رنود خوارزم بر منوال طریقه ملاحه دو شخص را فریفته بود و روح ایشان خریه و بها داده و ایشان را فرستاده تا سلطان را مغافصه هلاک کند و جیب حیا و چاک ادیب صابرا ازین^(۲) حالت معلوم شد نشان آن دو شخص بنوشت و در ساق موزه پیر زنی بمر و روان کرد چون مکتوب بسطان رسید فرمود تا بحث آن کسان کردند و ایشان را در خرابات باز یافتند و بدوزخ فرستاد انسر چون واقف شد ادیب صابرا بمیحون انداخت، سلطان در سنه اثنین و اربعین و خمسایه^(۳) در ماه جمادی الآخره باز قصد خوارزم کرد و اول قصه هزارسف^(۴) را که اکنون درین عهد بعد از لشکر مغول در آب غرق شدست دو ماه محاصره داد و درین سفر انوری در خدمت حضرت سجری بود این دو بیٹی بر تیری نوشت و در هزارسف انداخت

ای شاه همه ملک زمین حسب تراست

۱۰

وز دولت و اقبال جهان کسب تراست

امروزر بیک حمله هزارسف بگیر

فردا خوارزم و صد هزار اسب تراست

f. 65a و طواط در هزارسف بود در جواب این رباعی^(۵) بر تیر نوشت و بینداخت

گر خصم تو اے شاه شود رستم گرد

۲۰

یک خر ز هزارسف^(۶) تو نتواند برد^(۷)

(۱) آب د: مصاحتی، (۲) ب د د: این، (۳) آ: ستایه، و آن غلط

واضح است، (۴) ب د د: هزار سف، ج: هزار اسب (در مواضع)،

(۵) کذا فی آب، ج د د: بیت، (۶) ب ج د: هزار اسب، (۷) در

جميع نسخ همین يك بیت را دارد و حال آنکه از سابق و لاحق عبارت صریحا معلوم

رودبار رفت انسز بعد از وقوف بر استشعار و فرار کمال الدین جماعتی را
از اکابر و معارف بفرستاد و بمواعید و امان او را مستظهر گردانید کمال
الدین بتزدیک او آمد فرمود تا او را بند کردند تا در آن بند هلاک
شد، و کمال الدین را با رشید و طواط قدیم دوستی و مصافاتی بودست
انسزرا تخیل^(۱) کردند که و طواط از حال کمال الدین واقف بودست
بدین سبب و طواط را مدتی از خدمت دور کرد و او را در آن معنی
قصاید و قطعهاست از آنجهلت از يك قطعه دوسه بیت ثبت کرد
شاهها چو دست حشمت تو بر سرم ندید

در زیر پای قهر تم را بسود چرخ
بی حسن اصطناع تو و بر لطف تو.

نازم بکاست عالم و رنجم فزود چرخ
به زین نگرین که اگر حالتی^(۲) بود
و الله که مثل من بخواهد نمود چرخ

و از دیگری بیتی چند نوشت

سی سال شد که بنده بصف نعال در
بودست مدح خوان و تو بر تخت مدح خواه
داند خدای عرش که هرگز نه ایستاد^(۳)

چون بنده مدح خوانی در هیچ بارگاه
آکنون دلت ز بنده سی ساله شد ملول
در دل بطول مدت باید ملال راه
لیکن مثل زنند چو مخدوم شد ملول
جوید گناه و بنده بیچاره بی گناه

(۱) کذا فی (انسز تخیل کرد)، آ: تحمل، د: تحیل، ج: ب اصل جمله را

ندارند، (۲) شاهدی دیگر برای استعمال «حالت» یعنی مرگ،

(۳) ب: نایستاد،

طاقت آن نداشته^(۱) که او را بهفت پاره کند اگر فرمان شود او را بدو پاره کند سلطان بخندید و جان و طواط بخشید، و چون سلطان بدر خوارزم رسید زاهدی بود که او را زاهد آهو پوش^(۲) گفتند سے طعام و لباس او از گوشت و پوست آهو بود بخدست سلطان آمد و بعد از موعظه حسنه اهل شهر را شفاعت کرد و انسر نیز رسل فرستاد و تحف و هدایا و نَتَف^(۳) معاذیر سلطان نیز از آنجا که شمول عفو و اغضاء او بود از زلات او بار سوم عفو کرد و قرار دادند که انسر بکار ججون آید و سلطان را خدمت کند در روز دوشنبه دوازدهم محرم سنه ثلاث و اربعین و خمسایه^(۴) انسر بیامد و هم از پشت اسب سلطان را خدمت کرد و پیش از آنکه سلطان عیان برتابد انسر بازگشت سلطان هر چند از قلت النفات در غضب شد اما چون در مقدمه عفو فرموده بود آن خشم نیز از سر قدرت فرو خورد و اظهار نکرد و بنضیلت این آیت که وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظُ وَالْأَعْيُنُ عَنِ النَّاسِ در يك حالت مخصوص گشت و اللهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ، و چون سلطان بخراسان رسید رسل فرستاد و انسرا بشرفیات و انعامات مشرف گردانید و انسر نیز رسل را بعد از تقدیم تعظیم مورد^(۵) با تحف و هدایای بسیار باز گردانید و بعد ازین انسر بجانب کفار یحید نوبت بغزا رفت و ظفر یافت و در آن وقت^(۶) والی جند کمال الدین پسر ارسلان خان محمود بود و میان ایشان موافقتی نماند، چون آن حدود را بیشتر مستغلا گردانید در محرم سنه سبع و اربعین و خمسایه عزیمت سمناق^(۷) و بلاد دیگر کرد تا بموافقت کمال الدین آنجا رود چون بحد جند رسید کمال الدین مستشعر شد و با لشکر خویش بگریخت و بجانب

f. 65b

(۱) ج ه: ندارد، د ب: نداشته باشد، (۲) د: نوش، (۳) آ ب د: سب، ه: تمهد، (۴) آ ج ه: افزوده اند: چون، (۵) ب: ندارد، (۶) آ ج: افزوده: که، (۷) کذا فی ب ه، آ: سمناق، ج: شعباب، د: این جمله را ندارد،

f. 68a رسید که امیر عماد الدین ^(۱) احمد بن ابی بکر ^(۲) قاج ^(۳) سوارے هزار
بفرستادست و سلطان سنجر را در شکارگاه برپوده و با ترمذ ^(۴) آورده
خاص و عام نسیج و استبشار نمودند و شادبها کردند و خوارزمشاه در
نسا در انتظار محمود خان و امراء دیگر توقف نموده بود و ایشان خود
از آمدن و التماس او ندامت داشتند عزیز ^(۵) الدین طغرایی را نزدیک او
فرستادند و با او میثاقی و عهدهی بستند از آنجا روان شد و بخوشان
استوا ^(۶) آمد و خاقان رکن الدین هم از نیشابور بدانجا آمد و ملاقات
کردند و طریقی موالات سپردند و مدت سه ماه مصاحب یکدیگر بودند
و در اصلاح فساد ملک کوشیدند روزی خوارزمشاه جشنی ساخت و
۱۰ خاقان رکن الدین را حاضر کرد و در مدح ایشان از قصیده و طواط این
بیت ایراد می افند

جمعند همچنانک یک برج در دو سعد

در یک سرای پرده میمون دو شهریار

بعد از آن خوارزمشاه رنجور شد روزی در میان رنجورے آواز قراء ^(۷)
۱۰ بگوش اورسید بر سبیل تهاؤل ^(۸) اصغائی کرد و ندما را خاموش گردانید ^(۹)
بدین آیت رسید بود که وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ آنرا فال بد
گرفت آن رنجوری صعب تر شد تا شب نهم جمادی الآخرة سنه احدی و
خمسین و خمسمایه گذشته شد و نخوت نجبر و تکبر از سر او بیرون رفت

(۱-۱) د: ابی بکر احمد بن، (۲) کذا فی ب ج، آ: مباح، د: قمارح،

ه: مباح، (۳) کذا فی جميع النسخ بالذال المهملة،

(۴) کذا فی ه، آ: عزیز، ب: عرب، ج: د: عز، (۵) کذا فی د، آ: آب:

استوا، ج: آسو، (۶) کذا فی د و اصل ب، آ: مرا، ب: باصلاح جدید:

قرآن، ج: آوازی فراکوش (بجای آواز قراء بگوش)، - گویا صواب قراء بفتح قاف

باشد یعنی قاری غوش آواز (رجل قراء حسن القراءة من قوم قرائین ولا یکنسر،

لسان العرب) نه قراء بضم قاف جمع قارئ بقرینه افراد فعل «رسید بود» در سطر بعد،

(۷) ب ج ه: قائل، (۸) ه: افزوده: قاری،

و چون جند از عاصیان پاك شد ابو الفتح ایل ارسلان را آنجا فرستاد و آن نواحی برو مقرر فرمود، و درین سال بود که حشم غز استیلا یافتند و سلطان سنجر را بگرفتند و او را بروز بر تخت پادشاهی می‌نشانند و شب در قفس آهن می‌داشت انسز بطع ملك بیهانه آنك درین حالت قضای حق ولی نعمت خویش می‌گزارم با تمامت حشم و لشکر بر راه آمویه روان شد و آهسته آهسته می‌رفت چون بآمویه رسید خواست كه قلعه آنرا بطائف الحیل با دست گیرد کونوال آن ابا نمود رسولی بسلطان سنجر فرستاد و اظهار مطاوعت و اخلاص نمود و التماس قلعه آمویه کرد سلطان جواب فرستاد كه مضایقه نیست اما ابتدا ایل ارسلان را با لشکری بمدد حضرت ما فرستد بعد از آن قلعه آمویه و اضعاف آن ارزانی داریم چون^(۱) دو سه نوبت درین سؤال و جواب رسولان از جانبین تردد کردند تا عاقبت انسز بدین ابا باز گشت و بخوارزم رفت و باز قصد غزوی کرد^(۲)، و درین حالت ركن الدین محمود بن محمد بغرا^(۳) خان خواهر زاده سلطان سنجر كه لشکر با او بیعت کردند و او را قائم مقام سنجر بر تخت سلطنت نشانند از راه سابقه و مصافاتی كه با خوارزمشاه انسز داشته است از خراسان رسولی بفرستاد و در تسکین نایره غز^(۴) ازو استعانت خواست خوارزمشاه بر راه شهرستانه حرکت کرد و ایل ارسلان را در صحبت خویش بیاورد و پسر دیگر ختای^(۵) خان را در خوارزم بنیابت بگذاشت چون انسز بشهرستانه رسید امرای اطراف را از جهت ضبط ملك از دست شد و كار بهم بر آمد طلب کرد و در اثنای این خبر

(۱) كذا فی جمیع النسخ، و ظاهراً یا كلمه «چون» زائد است یا كلمه «تا» در «تا عاقبت» در يك سطر بعد،
 (۲) كذا فی ب ج، آ: غزوی كرد،
 (۳) ب: بغرا، ه: كلمه «محمد» را ندارد،
 (۴) كذا فی د، ه: غزان، ب: غر، ج: غرو، آ: غزو،
 (۵) كذا فی ج، د: عطا، آ: ب: ختای،

ارسلان ایشان را استمالت داد و در جمادی الآخره این سال متوجه ما
وراء النهر شد خان سمرقند آوازه حرکت او بشنید بمحاصر تخمین جست
و تمامت صحرا نشینان ترا که که از قراکول^(۱) تا بچند بود با خود در
f. ۵۵۵ سمرقند برد و از فراختای^(۲) استمداد کرد ایلک ترکان را باده هزار سوار
بهدد او فرستادند^(۳) خوارزمشاه از بخارا بعدما که اهالی آنرا بمواعید
منتظر کرده بود عازم سمرقند شد و خان سمرقند نیز لشکرها عرض داد
و لشکر بر دو جانب آب سغد نزول کردند و جوانان لشکر بر سیل
مطاردہ کر و فری می نمودند ایلک ترکان چون خوارزمشاه و لشکر اورا
دید در^(۴) تذلل و تواضع گرفت و ائمه و علمای سمرقند بشنوع و تضرع
در آمدند و صلح جستند خوارزمشاه نیز سخن ایشان قبول کرد و امرای
قرلغ^(۵) را با احترام و اکرام تمام با مقام خویش رسانید و خوارزمشاه با
خوارزم مراجعت کرد، و بعد از وفات^(۶) سلطان^(۷) محمود خان بر تخت
نشسته بود و از سبب غز^(۸) و استیلاء مؤید ایبه^(۹) که از غلمان دار سجری

- (۱) د: قراکوک، (۲) ج: فراخان، (۳) کذا فی ب: باصلاح جدید،
آج د: فرستاد، (۴) د: کلمه «در» ندارد، (۵) کذا فی آ د، ب:
مرلغ، ه: قرلغی، ج: ندارد، (۶) د: افزوده: سلطان سغری،
(۷) یعنی سلطان سغری، (۸) آ: غر، د: عز، (۹) آ: ایبه، ب:
ایبه، د: انه، ج: الله، ه: فلان (بجای مؤید ایبه)، — متن تصحیح قیاسی است،
در جمیع کتب تواریخ نام این شخص آئی آبه یا آیه مخففاً مسطور است از جمله
اصل تاریخ السلجوقیه لعاد الذین الکاتب نسخه پاریس (Arabe 2145, f. 307b)، و
اختصار آن للبناری طبع موتما ص ۲۸۴: «ثم استولى الأمير المؤید آئی ایه بیساوور»،
و راحة الصدور للراوندی نسخه قدیمه پاریس (Suppl. pers. 1314, f. 76a-b) سه مرتبه:
«مؤید ای ایبه»، و ابن الأثیر طبع تورنبرگ ج ۱۱ ص ۱۱۸—۲۷۱ قریب بیست مرتبه
لقب و نام اورا «المؤید ای ایبه» نوشته است از جمله ص ۱۲۱: «كان للسلطان سغری
مملوك اسمه ای ایبه و لقبه المؤید»، و ابن فندق البیهقی که معاصر همین پادشاه بوده
و کاتبی در تاریخ بیهقی بزبان پارسی بنام او تألیف نموده (رجوع بسابق ص ۱ ح ۲)
و يك نسخه نفیسی از آن در موزه بریطانیه موجود است در اواخر کتاب ورق ۱۶۶a
از او اینطور تعبیر میکند: «مؤید الدولة و الدین خسرو خراسان ای ایبه خلد الله

و رشید الدین و طواط بر سر جنازه او می‌گریست و بدست اشارت بدو می‌کرد و می‌گفت

شاهای فلک از سیاست می‌لرزید . پیش تو بطبع بندگی می‌برزید^(۱)
صاحب نظری کجاست تا در نگرده . تا آن همه مملکت بدین می‌ارزید
بعد از چهار روز واقعه او فاش کردند و ایل ارسلان با لشکر بجانب
خوارزم حرکت کرد و در راه تمامت امرا و لشکر با او بیعت کردند و
برادر خردتر سلیمان‌شاه را که در ناصیه او اثر عصبان مشاهده می‌نمود مقید
گردانید و انا بک او^(۲) اغلبک^(۳) را سیاست کرد و سیم رجب این سال
بر تخت خوارزمشاهی نشست و جماعتی که سر راستی نداشتند بگرفت و
۱۰ امرا و دیگر لشکرها را موجب و اقطاع زیادت از آنچه در عهد پدرش
داشتند اطلاق کرد^(۴) و خیرات بسیار فرمود و رکن الدین محمود خان
بنهیت جلوس او و تعزیت پدرش رسول فرستاد، و چون خبر سلطان
سنجر که در بیست و ششم ربیع الاول سنه اثنین و خمسین و خمسایه بخوار
حق انتقال کرده بود برسد سه روز اهل خوارزم در تعزیت بنشستند،
۱۰ و در سنه ثلاث و خمسین و خمسایه جماعتی از سروران قرلغان^(۵) که
مقیم ماوراء النهر بودند مقدم ایشان لاجین بک و پسران بیغو^(۶) خان و
امثال ایشان از خان سمرقند جلال الدین علی بن الحسین که معروف بود
بکوک ساغر^(۷) بگریختند و^(۸) بخوارزم آمدند که بیغو^(۹) خان را که سرور
قرلغان^(۱۰) بود بکشت و در قصد سروران دیگرست خوارزم شاه ایل

(۱) کذا فی آ، ب ج د هـ: می‌ورزید، (۲) آج کلمه «او» را ندارند،

(۳) د: اغلبک، (۴) آ هـ: کردند،

(۵) کذا فی هـ، ب: قرلغان، آ: فراخان، د: قراخان، ج: قراخوان،

(۶) کذا فی ب ج هـ، آ: سغو، د: بیغو، (۷) کذا فی هـ، (۸) آ ب: بکوک

ساغر، (۹) د: بکوک ساغر، ج این دو کلمه را ندارد، (۱۰) کذا فی ج، (۱۱) کذا فی ج،

ب بخط الحاقی: رغبت، آ د هـ: ندارد، (۱۲) کذا فی هـ، ب ج: سغو، د: بیغو،

آ: سغو، (۱۳) کذا فی هـ، آ: قرلغان، ب: قرلغان، ج: قراخان،

مقدمه لشکرکش^(۱) خویش عیار بك را که از قرلغان^(۲) ما وراء النهر بود بآمویه فرستاد پیش از وصول او لشکرها از جانبین مصادمت کردند لشکر عیار بك منهزم شد و او گرفتار و ایل ارسلان بیمار شد چون بخوارزم رسید در نوزدهم رجب این سال^(۳) وفات کرد، پسر خردتر او سلطان‌شاه که ولی عهد او بود قائم مقام پدر بر تخت خوارزمشاهی نشست و مدبر ملک مادر او ملکه ترکان بود، برادر بزرگتر او نکش در جند بود بطلب او رسولی فرستادند از آمدن ابا نمود بقصد او لشکر تعبیه کردند نکش خبر یافت عنان برنافت و عزیمت دختر خان خانان فراختای^(۴) کرد که در آن وقت اسم خانی داشت و مدبر کار ملک شوهر او فرما^(۵) بود چون نکش بدیشان رسید^(۶) بخزاین و اموال خوارزم مواعید داد و قرار نهاد که چون خوارزم مستخلص شود هر سال مالی بفرستد فرمارا با لشکری انبوه با نکش بهم بفرستاد^(۷) چون بر^(۸) خوارزم مطلع^(۹) شدند^(۱۰) سلطان‌شاه با مادر پیش از محاربه و مجادله راه راست در پیش گرفتند تا بملك مؤید متصل شدند و نکش روز دو شنبه بیست

(۱) د کلمه «کش» را ندارد، (۲) د: قراخان، (۳) یعنی سنه ۵۶۰ یا ۵۶۵ بر حسب اختلاف نسخ در چهار پنج سطریش (ص ۱۶ س ۸) و فرض ثانی اقرب بواقع است، و این الاثیر وفات ایل ارسلان را در سنه ۵۶۸ ذکر میکند، (۴) د: قراخا، ج: قراخان، (۵) کذا فی جمیع النسخ ای بالباء و الراء المهملة، و در این الاثیر طبع توربرگ نام او همه جا «فرما» با قاف طبع شده است، (۶) آب د افزوده: و، (۷) در حاشیه نسخه ج در این موضع نوشته: «حاشیه محمد متجیم، چون نکش لشکر بر سلطان‌شاه نامزد کرد سلطان‌شاه این رباعی نوشت و بنکش فرستاد

هرگه که سمند عزم من پویه کند * دشمن ز نهیب تیغ من مویه کند
اینجا بر رسول و نامه برناید کار * شمشیر دو رویه کار بکویه کند»

(۸) ب بخط الحاقی «اعل» بجای «بر»، (۹) یعنی مشرف، بقال اطلع رأسه اذا اشرقت علی شیء و كذلك اطلع و قد اطلعت من فوق الجبل و اطلعت یعنی (لسان)، (۱۰) آب ج: افزوده اند: و،

(۱) بفروسیست و بدار (۱) از دیگر غلمان مستثنی و ممتاز بود کار خراسان در اضطراب و تشویش بود و سلطان محمود را در رمضان سنه سبع و خمسين و خمسمایه از شهرستان نسا بور بیرون آورد (۲) و چشم او را میل کشید و در قلعه که در آنجا محبوس (۳) بود وفات یافت و (۴) در شهر سنه ثمان (۵) و خمسين (۶) و خمسمایه خوارزمشاه بالشکری جرار و عسکری کرار متوجه شادباخ شد و مدتی او را (۷) در شادباخ حصار داد تا سفر از جانیین در میان آمدند و مصاحبه کردند و با خوارزم مراجعت نمود، و در شهر سنه ستین و خمسمایه (۸) از حشم ختاس و ما وراء النهر جمعیتی شگرف ساختند بر قصد او چون آوازه ایشان بشنید مستعد حرب گشت و در

دوله، قاضی احمد غفاری مؤلف تاریخ جهان آرا بواسطه تصحیف نسخ این کلمه را «آینه» خواند و وجه تمییه غربی برای آن اختراع کرده گوید که چون آینه سلطان سنجر پیش او میبود مؤید آینه اشتهار یافت، و معمول بودن این وجه تمییه واضع تر از آنست که بر د و ابطالی احتیاج داشته باشد، — اما کلمه آئی ایه (آینه) از اعلام معموله ترکی است از جمله جمال الدین آیه با نسخه بدل آئی ایه (ج ۱ ص ۱۱۶)، و مرکب است از «آئی» یعنی ماه که در اعلام آئی دُغی و آیتغدی (ماه طلوع کرد) و آئی دُغیش و آیتغیش (ماه طلوع کرده) و آیتمر (ماه آهن) و آئی برس (ماه یوز) و آیتکین (ماه امیر) و غیرها دیک میشود، و از «ایه» (۹) که در اعلام قتلغ ایه (فهرست تاریخ السلجوقیه للبنداری طبع هونسا) و ارسلان ایه (ایضا) و بوزابه (ایضا) و بک ایه (ابن الاثیر ج ۱ ص ۱۵-۱۷ و غیره) و کچ ایه (ایضا ج ۱ ص ۲۲، ۲۳) و غیرها مشاهد میشود، (۱-ا) کدا فی آ، ج: بفروست و آرای (کدا)، د: بفروسیست (فقط)، ه: بفروسیست و بداد، ب: باصلاح جدید: بدانائی و دلاوری، (۲) یعنی مؤید آیه محمود خان را از نسا بور بیرون آورد، (۳) کدا فی ب بخط جدید و ه، آج: محاصره، د: محاصر، (۴) آب ج و او را ندارند، (۵) کدا فی د، ب: اثنی، ج: اثنی، آ: ائی، ه: ۲، و صواب ظاهرآ نسخه د است چه حوادث سنه ۵۵۷ گذشته و حوادث سنه ۵۶۰ خواهد آمد و مابین این دو سه مناسب ذکر سنه ۵۵۸ است نه ۵۵۲ یا ۵۶۲ بطابق ج، (۶) ج: ستین، (۷) ب: باصلاح جدید: مؤیدرا، (۸) ج: خمس و ستین و خمسمایه، — و احتمال قوی دارد که همین صواب باشد چنانکه از ملاحظه مابعد معلوم خواهد شد، و ابن الاثیر این واقعه را در سنه ۵۶۷ ذکر میکند،

رسیدند و آن شهری^(۱) بودست که اکنون آب گرفته است چون لشکر مؤید بیک فوج از بیابان بیرون نمی توانستند شد فوج فوج می رفتند و خبر نداشتند که خوارزمشاه در سویری^(۲) نزول کردست ملک مؤید در مقدمه بود چون سویری^(۳) رسید نکش بر آن فوج زد و اکثر ایشانرا بکشت و ملک مؤید را اسیر کرده بنزدیک او بردند بر در بارگاه او میانش دو نیم زد^(۴) و این حالت در روز عرفه سنه تسع^(۵) و ستین و خمسایه بودست، و سلطان شاه و مادرش بگریختند و بدهستان رفتند و نکش بر غنم ایشان بدهستان روان شد و دهستان او را مسلم شد و مادر سلطان شاه را بکشت و بازگشت و از آنجا سلطان شاه گریخته بشادیخ آمد نزدیک طغان شاه پسر ملک مؤید که قائم مقام او نشسته بود و سلطان شاه^(۶) بکچدی در نشابور مقام ساخت و چون طغان شاه را مکنت آن نبود که او را بلشکری یا بمالی مددی دادی از آنجا بسلاطین غور متصل گشت و بذیل استمداد ایشان نمشک نمود مورد او را بالطف که در حق اصناف چنین اضياف کنند تلقی کردند، و سلطان نکش را در خوارزم کار نظام تمام یافت و امور ملک قوام پذیرفت و رسل ختای بر قرار متواتر بودند و زیادت از قبول تحکیمات و متممسات مترادف و با این همه رعایت شرایط ادب نمی کردند و شرف نفس هر آینه از تحمل حیف آبی^(۷) تواند بود و بقبول ضیم تن^(۸) در نتوان داد ع، حَیَّه نَفْسِ حَرَقَ مُلْتِ کَبْرَا، فرمود تا یکی را از معارف ختای که برسالت آمده بود سبب حرکات نالایی او بکشند^(۹) و میان او و قوم ختای مکاوحت ظاهر شد، چون سلطان شاه خبر مکاشفت ایشان بدانست شادان شد و آنرا از امارات

(۱) ج: شهرکی، (۲) کذا فی آ، ب: سویری، ج: سوتری، د: سوری،
 ه: سوتری، (۳) کذا فی آ، ب: سویری، ج: سویری، د: سویری،
 ه: سویری، (۴) ج: د: زدند، (۵) د: سبع،
 (۶) آ: سلطان، (۷) ب: د: آبی، ج: آن، (۸) آ: کله
 «تن» را ندارند، (۹) آب: بکشت،

و دویم ربیع الآخر سنه ثمان و ستین و خمسایه^(۱) در خوارزم شد و بر تخت خوارزمشاهی نشست و هر کس از شعرا و بلغا در تهتیت او خطب و اشعار آوردند رشید الدین و طوطا را که در خدمت آباء او سن از هشتاد گذشته بود بخت پیش او آوردند گنت هر کس بر قدر خاطر و قریحه تلیفی تهتیتی کرده‌اند و^(۲) من بنگه را^(۳) سبب ضعف بنیت و کبر سن قوی از کار فرو مانده است بر رباعی که سیل تبرک نظم افتادست اختصار می رود:

جَدَتْ ورقِ زمانه از ظلم بشتست
عدل پدِرت شکستها کرد درست
ای بر تو قبای سلطنت آمد چست
هان نا چه کنی که نوبت دولت نست

f. 67a و نکش آیین عدل و داد گستری پیش گرفت و فرما^(۴) را با قضای حق او باعزاز و اکرام باز گردانید، و والک سلطان‌شاه از نفایس جواهر و اجناس ذخایر ملک مؤید هدیه‌ها فرستاد و ملک خوارزم و عرصه آن برو عرضه کرد و از میلان اهالی و عساکر خوارزم بچانب مادر و پسر لافها می‌زد تا ملک مؤید نیز بقول ایشان مغرور شد و وسوسه شیاطین آمال در ملک و مال او را از منج صواب دور انداخت و لشکرهای پراکنده جمع کرد و با سلطان‌شاه و مادرش عازم خوارزم شدند چون بسویری^(۵)

(۱) از اینجا معلوم میشود که در ص ۱۸ س ۶ نسخه ج «خمس و ستین و خمسایه» اصح از نسخ دیگر «ستین و خمسایه» است، چه بنا بر نسخه ج فاصله بین وفات ایل ارسلان و جلوس پسرش نکش در خوارزم تقریباً سه سال میشود و بنا بر نسخ دیگر هشت سال و این اخیر مستبعد است بخصوص که این الاثیر وفات ایل ارسلان و جلوس نکش هر دو را در یک سال یعنی سنه ۵۶۸ ذکر میکند، (۲-۳) ه: این بند را، ب: مرا، آ: ندارد،

(۴) کذا فی جميع النسخ، (۵) کذا فی آ، ج: سویری، ب: سویری، ه: بسویری، د: سویری، - سویری بلیدة علی عشرين فرسخاً من خوارزم (این الاثیر در سنه ۵۶۸)، و در معجم البلدان «سویری» با نون چاپ شده است،

گشتند و چون ملک دینار در قلعه عاجز شد و اکثر حشم ازو برگشتند و او مانند دینار ناسره در بُن صُرّه بماند ایچی نزدیک طغان‌شاه فرستاد و بسطام عوض سرخس ازو التماس کرد ملتس اورا مبذول فرمود و امیر عمر فیروز کوهی را بسرخس فرستاد تا قلعه بدو تسلیم کرد^(۱) و دینار بیسطام رفت، چون سلطان نکش بر عزیمت عراق از خوارزم بمحارم رسید مَلِک دینار دینار و مَلِک خود بگذاشت و بطغان‌شاه متصل گشت طغان‌شاه عمر فیروز کوهی را از سرخس بازخواند و در عوض او امیر قراقوش^(۲) را که یکی بود از غلامان پدرش بسرخس فرستاد [سلطان‌شاه]^(۳) با کم از سه هزار^(۴) مرد قصد سرخس را محتش شد و مخالفت و نقض میثاق و موافقت را مترصد طغان‌شاه^(۵) نیز از نیشابور^(۶) با ده هزار مرد آراسته با دینار و خواسته بر عزم مصاف متوجه سرخس شد چون در آسیای حفص روز چهارشنبه بیست و ششم^(۷) ذی الحجه سنه ست و سبعین و خمسایه آسیای حرب در دوران آمد و مبارزان از جانین در میدان بعد از جدال و قتال طایفه طغان‌شاهی را از صدمت صولات لشکر سلطان‌شاهی کار خلل و تباهی یافت

(۱) یعنی دینار قلعه سرخس را بامیر عمر فیروز کوهی تسلیم کرد، (۲) ب: قراقوش،
(۳) ب: بخط جدید «او»، ه: بخط جدید «و خود»، (۴) کذا فی ج ده،
ب: (بتصحیح جدید) آ: با سه هزار، (۵) نسخ: سلطان‌شاه، متن تصحیح قیاسی
است و کلمه «سلطان‌شاه» بلا شك سهو از نسخ است بجای «طغان‌شاه» یکی بفرینه
آنکه در آج و اصل ب در دو کلمه بعد «نیشابور» دارد و بدیهی است که طغان‌شاه
بود که در نیشابور اقامت داشت و پای تحت وی آغای بود نه سلطان‌شاه، و دیگر آنکه
صریح ابن الاثیر است که ابتدا سلطان‌شاه سرخس را محاصره نمود سپس طغان‌شاه بمحک
وی آمد و منهزم شد: «فقد سلطان‌شاه سرخس و حصر قلعتها و بلغ ذلك طغان‌شاه
فجمع جيوته و قصد سرخس فلما التقى هو و سلطان‌شاه فر طغان‌شاه الی نیشابور و ذلك
سنه ست و سبعین و خمسایه (ج ۱۱ ص ۲۴۸)»، و چون ابن الاثیر و جوینی وقایع
اوایل خوارزمشاهی را هر دو از يك مأخذ یعنی مشارب التجارب بیقی نقل کرده‌اند و
در کم و کیف و ترتیب وقایع تقریباً بعینه با یکدیگر مطابق‌اند میتوان بکرا از روی
دیگری تصحیح نمود، (۶) کذا فی آ ج، ب: (بتصحیح جدید) د: مرو،

(۷) آ: بیست و سم، ج: بیست و سیم،

دولت خویشتن پنداشت و ختائیان نیز بر رغم نکش استحضار او کردند و سلطان غیاث الدین بالتماس او^(۱) اورا با ساز و اهیت و آلت و نجمَل وافر بجانب ختای روان کرد چون سلطان‌شاه از پیش غیاث الدین روان شد غیاث الدین روئے بامرا آورد و گفت مرا در خاطر ه چنان افتاد که ازین مرد در خراسان فتنها پیدا گردد و مارا ازو نجمَل زحمات و مشقتها باید کرد و گوئی الهام ربّانی بود، چون سلطان‌شاه بختای رسید و میلان اهالی خوارزم و لشکرها بجانب خود با ایشان تقریر داد فرما^(۲) را با لشکری تمام بدد او روان کردند چون بحدود خوارزم رسید سلطان نکش بفرمود تا آب جمیع بر ممر ایشان انداختند و بدان سبب آمد شد^(۳) بریشان متعذر شد و سلطان در شهر استعداد جنگ و ترتیب آلت طعان و ضراب کرد فرما^(۴) چون بر در شهر نزول کرد از میلان^(۵) آن قوم بجانب سلطان‌شاه^(۶) جز نزاع و جدال ندید^(۷) بر مبادرت پشیمان شد و عزیمت مراجعت کرد سلطان‌شاه چون دید که از کار خوارزم فایده روی نخواهد نمود و مخرجی دیگر ندانست التماس نمود که فوجی را از لشکر^{۱۰} فرما^(۸) با او بهم بسرخص بفرستند^(۹) ملتسم او باجابت مقرون کرد و مغافصه بسرخص بر سر ملک دینار که یکی بود از امرای غزّ دوانید و اکثر ایشان را طعمه شمشیر کرد و ملک دینار خویش را در خندق قلعه انداخت و از حصار اورا بموی از آب برکشیدند و بقایای غزان بحصار پناهی‌دند و سلطان‌شاه^(۱۰) متوجه مرو شد و آنجا ساکن گشت و لشکر ختای را باز گردانید و دایماً ناختن بسرخص می‌برد تا اکثر غزان متفرّق

(۱) آج د کله «او» راندارند، (۲) کذا فی جمیع النسخ، (۳) کذا فی ب ج د ه، آ: آمد و شد، (۴) ب: فرما، (۵) کذا فی ه، آ: ج د: میان، (۶) کذا فی ب ولی کلمه «نزاع» بخط الحاقی است، ه: ج: جز جدال ندید، آ: جر و جدال بدید، د: جر و جدال بدید، (۷) کذا فی جمیع النسخ، (۸) کذا فی ه، ب: بفرستند، آ: بفرستند، ج: ه: فرستند، (۹) آ: ب: د: سلطان،

نکش زد و در مرو رفت و روز دیگر چون سلطان دانست که برادرش در شهر رفت و ممکن یافت عنان بر تافت و بی توقف بجانب شادباخ شتافت در ربیع الاول سنه اثنین و ثمانین و خمسماية بر ظاهر^(۱) آن نزول کرد و مدت دو ماه سنجر شاه و منکلیک^(۲) را در شادباخ حصار داد بعدما که صلح قرار افتاد و باز گشت حاجب^(۳) بزرگ شهاب الدین مسعود و سیف الدین مردان شیر^(۴) خوانسلار^(۵) و بهاء الدین محمد بغدادی کاتب را بآتمام مصالحت و تفریر مواضعی^(۶) که ملتزم گشته بود^(۷) نزدیک منکلیک^(۸) فرستاد و او^(۹) ایشان را سبب غیبت حشم و خدم سلطانی مقید بنزدیک سلطان‌شاه فرستاد و محبوس بودند تا بوقتی که میان اخوین موافقتی افتاد، و امام برهان الدین ابوسعید^(۱۰) بن الامام فخر الدین عبد العزیز الکوفی در خدمت سلطان^(۱۱) بود و او از علمای کبار بود و فحول ائمه روزگار و نزدیک سلاطین وقت عظیم موقوف و قضا و شیخ الاسلای خراسان بدو مفوض بود از نتایج خاطر او این دو سه بیت^(۱۲) بکوفه نوشته بود یکی از دوستان املا کرد درین وقت که حال او ثبت افتاد

الَاهْلُ إِلَى أَكْثَابِ كُوفَةٍ^(۱۳) عَوْدَةً • تَبْلُ غَلِيلَ الشَّوْقِ قَبْلَ مَمَاتِي
وَهَلْ أَغْنَيْدِي بَيْنَ الْكُتَامِ وَكِدَةٍ^(۱۴) • أَسْخُ عَلَى نِلْكَ الرَّثِي عِبْرَاتِي

- (۱) د: و بر ظاهر، (۲) کذا فی د، آ: منکلیک، ب: منکلیک، ج: منکلی بک، (۳) ج: صاحب، (۴) د: شیر مردان، (۵) ب: ج: خوانسلار، ه: خوانسلان، (۶) هذا هو الظاهر، ب: مواضعی، آج د: مواضعی، (۷) ب د: بودند، (۸) کذا فی د، آ: منکلیک، ب: منکلیک، ج: منکلی بک، (۹) کلمه «و او» فقط در ب بخط الحاقی، ه: و، د: و منکلیک، آج ندارد، (۱۰) ترجمه حال وی در جلد اول

از لباب الالباب عوفی طبع ادوارد برون ص ۲۲۸-۲۲۹ مسطور است،

(۱۱) ب بخط جدید افزوده: نکش، (۱۲) ب افزوده: که،

(۱۳) استعمال کوفه بدون الف و لام در غیر نداء و اضافه شاذ است،

(۱۴) الکُتَام ظاهرًا مخفف الکُتَامَة است که محله بوده در کوفه (بافوت)، ولی ضبط

و سلطان‌شاه بقوت الهی کامران شد و غنایم بسیار از مال و خواسته^(۱) بخزانة او رسید و از جمله آن غنایم سیصد تخت^(۲) نرد بخزانة سلطان‌شاه رسید بود، و سلطان‌شاه بر سرخس و طوس و آن حدود مستولی شد و کوکب اقبال او بعد از هبوط مستعلی و چون بر خلاف شیوة طغان‌شاه مرد حرب و جنگ بود نه یار دَف و چنگ پیوسته بر سر طغان‌شاه ناختم می‌کرد تا لشکر طغان‌شاه درمانده شدند و بیشتر امرا و اعیان او^(۳) بسطان‌شاه متصل گشتند^(۴) و ملک او را رونق نماند و بسطان نکش و سلطان غور بکرات بالتاس مددی الحیا نمود و رسول فرستاد و یک نوبت بنفس خود بهرات رفت و استمداد لشکری کرد و فائده نداد و درین نامرادی^(۵) بود تا در شب دوشنبه دوازدهم محرم سنه احدی و ثمانین و خسمایه از دنیا بعتی رسید و همان شب پسرش سخر شاه را قائم مقام پدر^(۶) بر تخت نشاندند منکلی یک^(۷) که اناک او بود استیلا یافت و دست بمصادره و مطالبه گشاده کرد بیشتر امرای طغان‌شاهی بخدمت سلطان‌شاه پیوستند و^(۸) بر اکثر ولایت طغان‌شاه حاکم گشت^(۹)، و ملک دیوار بجانب کرمان رفت و اترک غزی^(۱۰) بهر کجا ماند بودند بدو متصل شدند، و در اوایل شهر سنه اثنین و ثمانین سلطان نکش از خوارزم بخراسان آمد سلطان‌شاه درین فرصت با لشکری انبوه بخوارزم رفت و سلطان نکش بمرو آمد و بر در شهر نزول کرد سلطان‌شاه را بر خلاف اندیشه او بخوارزم راه ندادند و از نزول نکش بدر مرو توقف نتوانست کرد و چون بامویه رسید اکثر لشکر آنجا بگذاشت و با پنجاه نفر مرد کارزار در شب بر میان لشکرهای

(۱) آد: خواستار، (۲) دَج: تخته، (۳) کلمه «او» را فقط درج دارد،
 (۴) آب: د: گشت، (۵) ب: تا امید، (۶) د: پدرش، آ این کلمه را ندارد،
 (۷) آ: منکلی یک، ب: منکلی تک، ج: د: منکلی یک، — نام این شخص در تاریخ این الاثر در حوادث سنه ۶۸ هجری جا منکلی تکین مرسوم است،
 (۸) ب بخط الحاقی افزوده: او، (۹) یعنی منکلی یک یا سلطان‌شاه، مردو
 منحل است و اظهر اول است، (۱۰) کفا فی ج، آد: غزی،

ای جان اگر از غبار تن پاک شوی • نو روح مقدسی بر افلاک شوی
 عرش است نشین تو شرمت نابد • کائی و مقیم خطه خالک شوی
 و سلطان‌شاه در سبزار رفت و بقول وفا نمود و يك ساعتی مقام کرد و
 از آنجا متوجه مرو شد، و سلطان نکش روز آدینه چهاردهم^(۱) محرم سنه
 ثلاث و ثمانین و خمسمایه بود که باز بظاهر شادباغ نزول کرد و بمجانبی
 نصب فرمود و محاربت سخت آغاز نهاد تا منکلبك^(۲) مضطر گشت ائمه
 و سادات را شفیع ساخت و بخدمت نکش فرستاد و دست در دامن
 استمال^(۳) زد ملتس اورا باجابت مقرون فرمود و بر آنجملک سوگند یاد
 کرد چون منکلبك^(۴) بخدمت نکش رسید سلطان روز سه شنبه هفتم^(۵)
 ربیع الاول این سال در شهر رفت و بساط عدل و رأفت گسترد و
 عرصه آنرا از خاشاک و خار عدوان و جور بسترد و موکل بر سر
 منکلبك^(۶) گماشت تا هر چه بناحق گرفته بود بحق باز داد و بقصاص
 برهان الدین که *مُحَرَّمُ الْعُلَمَاءِ مَسْهُومَةً* بر موجب فتاوی ائمه اورا بامام
 ۱۰ فخر الدین عبد العزیز الکوفی دادند تا بقصاص پسر که *النَّفْسُ بِالنَّفْسِ*
وَأَجْرُوحٌ قِصَاصٌ اورا بکشت و ارباع نشابور از جور او پاک شد
 خوارزمشاه را مسلم گشت و زمام مصلحت آن ملک در کف کفایت پسر
 بزرگتر ناصر الدین ملک‌شاه نهاد و در رجب سال مذکور عزیمت مراجعت
 با خوارزم بامضا رسانید، سلطان‌شاه باز چون عرصه خالی دید حالی بر
 ۲۰ قصد او لشکر کشید و ساکنان شادباغ را کووس طعن و ضرب مالا مال
 چشاند و بیشتر باره را خراب کرد و از جانین لشکرها مصادمت کردند

(۱) ج: چهارم، (۲) ج: منکلی بك، د: منکلبك، ب: منکلك،
 آ: منکلك، (۳) ب: ده: استیان، (۴) ب: منکلك، ج: ده: منکلی
 بك، آ: منکلك، (۵) ده: هفتم، (۶) آ: منکلك، د: منکلبك،
 ج: ده: منکلی بك،

رَبِّیَ اللّٰهُ صَحْبِیْ بِالْعِرَاقِ وَ اِنْ فُتِمَّ . رَمَوْا شَمْلَ عَهْدِیْ مِنْهُمْ بِشَتَاتِ

(۱) بعد از مصالحت در شادباخ آمد و منكلیك (۲) او (۳) را برگرفت
(۴) و بکشت (۵)، و چون سلطان شاه خبر مراجعت برادر بشنید بر قرار
معهود و طمع در اختیار (۶) ملك نشابور دیگر بار عازم شادباخ شد
و بیکدی حرب کرد و چون دانست که کاری متمشی نخواهد شد و
اهل شهر غالب بودند از آنجا عزیمت سبزوار کرد و آنرا در حصار گرفت
و بجایق نهاد و اهالی سبزوار او را فحشها گفتند و سلطان شاه کینه گرفت
و در استخلاص آن مبالغتی عظیم داشت چون کار اهل سبزوار باضطرار
رسید و ملجأ و مهربی نبود بشیخ (۷) وقت احمد بدیلی (۸) که از ابدال زمانه
بود و در علوم دینی و حقیقی بیگانه نوسل جستند سبب استخلاص آن
طایفه بیرون رفت و نزدیک سلطان شاه شفیع گشت سلطان شاه مورد او را
تعظیم فرمود و ملتزم او را در صفح جمیل و اغضا بر هنوات و بادرات
آن قوم مبذول داشت و شیخ احمد از سبزوار بود وقت آنکه سبب
شفاعت از سبزوار بیرون می آمد اهالی آن سبب آنکاری که با اهل صفه (۹)
۱۰ و مشایخ داشتند او را فحش می گفتند و او گفتست اگر قوی متکرر ازین
طایفه بودی پیرم (۱) احمد این (۱۰) عاجز را آنجا فرستادی و آن قوم تیر در
عقب او انداختند چنانکه بعقب او رسید و شیخ احمد بدان التفات نکرد
و او را در حقایق اشعارست از غزل و رباعیات (۱۱) و رسایل (۱۲) و این

«کذ» و تعیین موضع آن معلوم نشد و بدیهی است که مراد کذ که بخلافی
است در بین نیست، (۱) ب د ه افزوده اند: چون، (۲) آ ب:

منكلیك، د: منكلیك، ج ه: منكلی بك، (۳) آ ج د کله «او» را ندارند
و آن غلط واضح است، (۴) فقط در ب بخط جدید، و از ما بعد

معلوم خواهد شد که صواب همین است و وجود آن لازم، (۵) کذا فی ج د ه،
آ ب: احتار، و لعله «احتیاز»، (۶) آ د: شیخ، (۷) آ: بدیلی،

(۸) ب: حقیقه، (۹) هذا هو الظاهر، آ: برم، ب: برم، ه: برم، ج: برم،
د: برم، (۱۰) ه: بن (کذا)، (۱۱-۱۲) ه: و قصاید، ب: ندارد،

ج اصل عبارت را اینطور دارد: و او را در حقایق اشعار و رباعیات و رسایل بسیارست،

f. 69a خمسایه در مرغزار رادکان^(۱) طوس بر تخت سلطنت نشست و آوازه او در اطراف و آفاق شایع شد و هیبت او در ضامیر و خواطر خلائق تمکن یافت و شعرارا در تهتیت جلوس او اشعار و خطب بسیارست و عمادی زوزنی را قصیده ایست مطلع آن

بمجد الله از شرق تا غرب عالم * بشمشیر شاه جهان شد مسلم
سپهدار اعظم شهنشاه گیتی^(۲) * نگین بخش شاهان خداوند عالم
نکش خان^(۳) ایل ارسلان بن انسر * پدر بر پدر پادشا تا بآدم
خرامید بر تخت پیروز بختی * چو خرشید بر تخت فیروزه^(۴) طارم
و سلطان عطا یا و صلات بر شعرا خصوصاً و بر خلائق عموماً فایض کرد
و در خریف این سال با خوارزم معاودت نمود، و میان سلاطین غور
و سلطان‌شاه مدّت^(۵) مصالحت اخوین مکاشفت^(۶) قائم بود و محاربت دایم
تا بعدما که در جنگ مرو الزود و پنج‌دیه^(۷) سلطان‌شاه منہزم شد^(۸)
و رکن قوت و شوکت [او] منہدم از جانبین^(۹) صلاح در مصالحت دیدند
ظاهراً مهادنه در هم پیوستند، و سلطان‌شاه بر برادر تحکّمات می‌نمود و
ملتمسات بسیار می‌کرد و چند حرکت که بر نفیض عهد و نکث میثاق
دالّ بود از او صادر شد سلطان از خوارزم بر قصد او در شهر سنه
ست و ثمانین^(۱۰) و خمسایه حرکت کرد و بر ظاهر قلعه سرخس که
برجال سلطان‌شاهی و ذخایر و آلات نا متناهی مشحون بود نزول کرد و
قهرآ و قسراً آنرا بگرفت و خراب کرد و بجانب رادکان^(۱۱) مراجعت نمود

(۱) ج: رارکان، (۲) ب: ج: د: د: دنیا، (۳) ج: «این» بجای «خان»،
(۴) ه: پیروزه، ج: پیروزه، (۵) آ: ج: مدّتی، (۶) آ: ب: ج: د: در
مکاشفت، (۷) هذا هو الظاهر والمطابق لابن الأثیر فی حوادث سنه ۵۸۶،
آ: نجدیه، ب: بحدّه، ج: نجدیه، د: ندارد، (۸) یعنی از غوره (این
الأثیر سنه ۵۶۸ و ۵۸۶)، (۹) یعنی سلطان‌شاه و غوره، (۱۰) د: ثلاثین،
(۱۱) ج: رارکان،

و در قتال و نزال مقاومت نمود^(۱) و ملکشاه بجانب پدر مجمزان^(۲) متواتر می‌داشت و در استعانت و استغاثت مکتوبات می‌فرستاد بدین سبب نکش نیز توقف ننمود و با حاضر لشکر^(۳) حرکت کرد و از نسا یکی را از مردان خاص فرمود تا گریخته واری برفت و سلطان‌شاه را خبر داد که نکش با لشکری بزرگ بخراسان رسید ازین خبر سلطان‌شاه مجانبی را آتش درزد و خاکسار بر آب^(۴) چون باد روان شد و چون سلطان^(۵) بشهر رسید خرابی‌ها را مرمت فرمود و زمستان را عزیمت مشتاه مازندران بتقدم رسانید و تمامت امرای خراسان که تا این غایت بخدمت او متوسل نبودند^(۶) بدو متصل شدند و بشمول عوطف و عوارف او ممتاز و متفرد گشتند تا چون بهار از نقاب زمستان چهره گشاد و دنیا را از جمال خود بهره داد با خراسان معاودت نمود و در مرغزار رادکان^(۷) طوس نزول کرد و میان او و سلطان‌شاه سفرای در اختلاف آمدند و صلی در هم بستند و خوارزمشاه جام و باخرز و زیرپل^(۸) از روی دوستکافی^(۹) بر کف سلطان‌شاه نهاد و سلطان‌شاه نیز ارکان دولت او را که ۱۰ منکلبک^(۱۰) مقید نزدیک او فرستاده بود با خلع و تشریفات باز گردانید و جانبین از شواب^(۱۱) خلاف صافی و خراسان از طغاة و عداة پاك گشت و خوارزمشاه روز سه شنبه هجدهم جمادی الاولی سنه خمس و ثمانین و

(۱) ب ج د: نمودند (۲) د: مجمزان، ب: مخبران، (۳) د: لشکر حاضر، ه: حاضران لشکر، ج: کلمه «حاضر» را ندارد، (۴) ه: «وی آب» بجای «بر آب»، - ترکیب «بر آب» ظاهراً بمعنی شد و شتابان و سریعاً و نحو ذلك استعمال میشده است، مثال دیگر: - «باز سودای خاک شادباخ آتش طبع خام را در وجود او چنان تیز کرد که بر آب از کرمان باز گشت» (ورق ۷۹)، (۵) ه: خوارزمشاه، ج: افزوده: نکش، (۶) ج: بودند، د: نمودند، (۷) ج: رارکان، (۸) کذا فی ه، آ: ربریل، د: زیرپل، ب: ربریل، ج: ربرنک، (۹) د: دوستکاهی، (۱۰) آ: منکلبک، ج: منکلی بك، (۱۱) ج: و از جانبین شواب،

f. 69b مشغون بود مستخلص گردانید و لشکر او بغنایم بسیار مستظهر گشتند و او تابستان در حدود ری مقام فرمود از غنونت هوا و ناسازگاری آب بسیاری از لشکر او هلاک گشتند و سلطان طغرل چون بر وحشت جانب سلطان و قتلخ اینانج^(۱) واقف شد تحف و هدایای بسیار فرستاد و باستانیان^۵ پناهید و بدان سبب مشرع مصافات از قاذورات تخلیط مصفی و کأس موالات موفی شد و سلطان از اعمال^(۲) استخراج اموال کرد و امیر تمناج^(۳) را که بزرگتر امرای اتراک بود با لشکری در ری بنشاند، چون مراجعت نمود در راه منپهان برسیدند که سلطان‌شاه در فرصت غیبت سلطان بمحاصره خوارزم شده است سلطان نکش باستیعال تمام متوجه خوارزم شد^{۱۰} چون بدهستان رسید مبشران رسیدند که از آوازه معاودت سلطان سلطان‌شاه بازگشت چون سلطان بخوارزم رسید آن زمستان کار بزم را بود تا هنگام آنک سبزه از شارب زمین بدمید و غنچه بهار دهان از زلفان بگمارید^(۴) بر عزیمت خراسان و قصد برادر بیسبجید چون بایبورد رسید میان اخوین باز سفر در اختلاف آمدند و استیناف کار^{۱۵} مصاححت و ایتلاف کردند و بمکانات و ارسال مراسلات از جانبین ماده نزاع انقطاع نمی پذیرفت و سلطان‌شاه از غایت شرارت^(۵) طبیعت و شدت شکیمت سخنهای از سنن صواب دور و از^(۶) ستر و صلاح^(۷) مهجور می گفت در اثناء این کوتوال سرخس بدر الدین جعفر^(۸) سبب سعایت و نمیمی که ازو در پیش سلطان‌شاه نقل افتاده بود خایف بود جماعتی را

(۱) آ: قلع اسناج، ب: قلع اسناج، ج: قلع اینانج، د: قلع اسناج، ه: قلع اینانج،

(۲) ب: باصلاح جدید: عمال، د: استعمال، (۳) آب: تمناج، ه: تمناج،

د: تمناج، (۴) آ: بگمارید، ه: بگازید، — و اگریدن یعنی دندان نشان دادن

در حال خنک و یعنی تبسم نمودن و خندیدن است (قاموس جانسن)، و گاریدن نیز

چنانکه از سوق عبارت در اینجا واضحاً معلوم میشود فریب بهین معنی است،

(۵) ب: ج: شرارت، (۶) د: سیر صلاح، ب: سنن صلاح،

(۷) د: جعفر، آ: جعفر، ب: جعفر، ج: جعفر، ه: ندارد،

و تابستان در آنجا مقام فرمود و بار دیگر میان اخوین اصلاحی کردند و سلطان‌شاه باز قلعه سرخس را معمر کرد و بخزاین و ذخابر موفور و میان هردو برادر مرایر اخوت و وفاق مفتول بود تا در شهر سنه ثمان و ثمانین و ختمایه^(۱) از عراق قتلغ اینانج^(۲) بن اتابک^(۳) محمد بن ایلدکر^(۴) رسولان بجانب سلطان روان کرد مُعلم بحال سلطان طغرل سلجوقی و خلاص او از قلعه^(۵) که در آنجا محبوس بود و انتزاع مملکت عراق را از دست او، بر وفق استمداد او سلطان از خوارزم روان شد و بهاء الدین^(۶) کاتب بغدادی در آن وقت در خدمت سلطان بود چون بحوین رسید بقصبة آزادوار^(۷) جد پدرم بهاء الدین محمد بن علی بخدمت سلطان رفت و بحضرت سلطانی میان هر دو مباحثات رفت و نظر سلطان بریشان افتاد در اثناء آن بحکم اشارت وزیر جد پدرم این رباعی بدیهه بگفت

لطنت^(۸) شرف گوهر مکنون ببرد . جود کف تو رونق جیحون ببرد
حکم تو یک لحظه اگر رای کنی . سودای محال از سر گردون ببرد

سلطان برین ترانه تا شبانه شراب نوشید و جدم را^(۹) بنواخت بسیار و تشریفات مخصوص گردانید، و در وقت تحویل آفتاب بحمل راه عراق را بر قصد مخالفان ساز کرد چون آوازه او بقتلغ اینانج^(۱۰) و مادرش رسید از استدعای او نادم گشتند و بر نحصن قلعه عازم چون سلطان بری نزول کرد یک دو روز قلعه طبرک^(۱۱) را که بمردان قتال و آلات نزال

(۱) ج: سنه تسعین و خمایه، د: سنه ثمان و ثلاثین و خمایه،

(۲) آ: قتلغ اینانج، ب: قتلغ اینانج، ج: قتلغ اینانج، د: قتلغ اینانج، ه: قتلغ اینانج،

(۳-۴) کذا فی ب: بتصحیح جدید و هو الصواب، ه: محمد ایلدکر، آ: د: بن محمد

ایلدکر، ج: از یک بن محمد بن ایلدکر، (۴) ه: افزوده: ری،

(۵) ج: ه: افزوده: اند: محمد، (۶) د: ازادواد، (۷) د: د: نطنت،

(۸) ه: جد پدرم را، (۹) آ: قتلغ اینانج، ب: قتلغ اینانج، ج: قتلغ اینانج،

د: قتلغ اینانج، (۱۰) ه: طبران،

تفصیر^(۱) تنصیرات گذشته را^(۲) در مقام خجالت و ندامت باستغفار و
اعتذار اشتغال نمود سلطان ازو عنو و اقلت فرمود و در مقدمه اورا با
لشکر عراق باز گردانید سلطان طغرل نیز با لشکری جزار و سپاهی
بسیار بسه فرسنگی رئ لشکر گاهی ساخته بود و لویای مقاومت و مصادمت
افراخته چون اینان^(۳) نزدیک رسید او نیز تعیی لشکر کرد ولبوس
حرب پوشید و سلطان طغرل را گریز گران بودست که بدان مباحات
نمودی در پیش لشکر می راند و بر عادت این آیات^(۴) شاهنامه می خواند
چو زان لشکر گشن برخاست گرد . رخ نامداران ما گشت زرد
من آن گرز يك زخم برداشتم . سپه را همانجای بگذاشتم
خروشی خروشیدم از پشت زین . که چون آسیا شد بریشان زمین
و در آن حالت خود آسیای افلاك دانه حیاة اورا در^(۵) سنگ فنا آس
می کرد و از امیدی که می داشت یاس عوض می داد از پشت اسب بر
زمین افتاد و قتلغ اینان^(۶) در آن حالت بدو رسید و خواست که
ناشناخت اورا ضربتی زند تعریف را نقاب از روی برانداخت چون قتلغ
اینان^(۷) اورا بیافت گفت مطلوب توئی درین میانه و مقصود از نکاپوی
خویش و بیگانه يك ضربت نخوت جبروت و سطوت رهبوت از دماغ
هر از کبر او^(۸) ببرد و روح او بمرکز اصلی سپرد، با سبکساری چرخ گردان
گرز گران سلطان چه فایده دهد و باستیزه کاری ایام و زمان نکاتر جنود

(۱) التفتصار و التفتصار بکرمها الفلاد للزومها قصرة العنق وفي الصباح فلاد
 شبهة بالتحفة وفي الأساس و نقلت بالتحفة على قدر القصرة ج نقاصير
 (تاج العروس)، (۲) ج: و از نقلت نقاصير گذشته، (۳) آ: اساع، ب:
 اساع، د: اساع، ج: قلع ايناع، (۴) آ ب د: دو بيت (کذا!)، (۵) ج:
 افزوده: زير، ب د: افزوده اند: دهان، (۶) آ: قلع ايناع، ب: قلع
 اساع، ج: قلع ايناع، د: قلع اساع، ه: قلع ايناع، (۷) آ: قلع اساع،
 ب: قلع اساع، ج: قلع ايناع، د: قلع اساع، ه: قلع ايناع،
 (۸) آ بجای «او»: آن کبر،

از محافظان که بر ایشان اعتماد نداشت مقید گردانید و باستحضار سلطان
 مصری بایورد دوانید سلطان^(۱) در مقدمه فوجی انبوه از سواران روان
 کرد و بر عقب ایشان سلطان خود حرکت کرد چون سلطان نزدیکتر
 رسید جعفر^(۲) استقبال و اظهار اخلاص تقدیم کرد و مفتاح قلعه و خزاین
 تسلیم سلطانشاهرا از غصه این قصه و نکایت این حکایت روز روشن
 سیاه شد و بعد از دو روز که شب چهار شنبه سلخ رمضان سنه تسع و
 ثمانین و خمسمایه بود آفتاب دولت و حیات او بزوال رسید روز دیگر
 ازین خبر بر سلطان عید نوروز شد^(۳) و بر ملک و ملک^(۴) سلطانشاهی
 فیروز گشت، و چون تخت و گاه و خزانه و سپاه او را میراث یافت
 ۱۰ باستحضار ملک قطب الدین محمد مصری بخوارزم فرستاد، پسر بزرگتر او
 ناصر الدین ملکشاه والی نیشابور بود و حریص بر صید فهود و صفور
 سبب کثرت متصدیات مرو از نیشابور مرو عوض گرفت

فَیْسُ الْبَدِیْلِ الشَّامُ عَنْکُمْ وَ أَهْلُهَا • عَلَیْ أَنْهَمْ قَوِیْ وَ بَیْنَهُمْ رُبِیْ
 متمسک او باسعاف رسانید و نیشابور بر ملک قطب الدین مقرر گردانید
 ۱۵ و دست هردو پسر درین^(۵) مملکت و حلّ و عقد و نقض و ابرام قوی
 کرد، و چون در اثناء اختلاف اخوین خبر نکت پیمان طغرل سلطان^(۶)
 و بعد از تمغاج^(۷) حرکت او و غارت لشکر خوارزم و گرفتن قلعه طبرک
 که بحشم تمغاج^(۸) مشحون بود شنید بود بر انتقام سلطان طغرل و حلّ
 آن مشکل در اوایل شهر سنه تسعین و خمسمایه فاصد آن دیار شد
 ۲۰ اینان^(۹) با امرای عراق تا بسمنان بخدمت استقبال آمدند و از نقلد

(۱) فقط در ب بخط الحاقی، ج ه ندارد، آد بجای سلطان: «و»،

(۲) کذا فی آب د، ه: جعفر، ج: خبر، (۴-۳) کذا بعینه فی آب ج د،

ه: و بر ملک، (۵) ب بخط جدید افزوده: دو،

(۶) ج: سلطان طغرل، (۷) آب د: تمغاج، ج: طغاج، ه: تمغاج،

(۸) ب: تمغاج، د: تمغاج، ج: طغاج، ه: تمغاج، (۹) آ: اینان، ب: د: اسامع،

آن بود که سلطان عراق با بعضی از آن بر دیوان عزیز مسلم دارد رسل از جانبین شد و آمد^(۱) می کردند چون سلطان اجابت نمود خلیفه وزیر خود مؤید الدین ابن القصاب^(۲) را با خلع و کرامات و اصناف نشرفات نزدیک سلطان فرستاد چون باسد آباد رسید از اکراد عراق و اجناد اعراب زیادت از ده هزار مرد برو مجتمع بود کثرت فضول و قلت عقل و فضل او را بر آن داشت که بسطان پیغام داد که شریف و عهد سلطنت از دیوان عزیز مبدول گشته است و کبیل مصالح مملکت یعنی وزیر بدان کار تا بدین مقام آمده قضای حق آن نعمت اقتضای آن میکند که سلطان با عددی اندک و نواضعی بسیار بخدمت استقبال آید و پیاده در پیش اسب وزیر برود، خیالای ملک و سلطنت و وقوف بر مکر و خدیعت از استقبال و اقبال بر دفع مکیدت سلطانرا باعث شد تا باستقبال او لشکری بفرستاد و پیش از آنک اهل بغداد شام خوردند وزیر را^(۳) چاشنی^(۴) بدادند وزیر بگریخت و آب روی دار الخلافه بر ریخت و بر عقب ایشان لشکر تا دینور برفت^{۱۵} ناموس ایشان شکسته شد سلطان با حصول درم و دینار و خواسته بی شمار با همدان رسید و عمال بر تحصیل اموال بممالک عراق فرستاد و مصالح ملک عراق را بامرا و گماشتگان مفوض گردانید اصفهان را بقتلغ ابناغ^(۵) ارزانی داشت و امرای عراق را در خیل او مرتب گردانید و رخرا بر پسر خویش بونس خان مقرر کرد و میانجی^(۶) را بانابکی او بر

(۱) کذا فی آ، ب: شد آمد، ج: د: آمد شد، ه: آمد و شد، (۲) مؤید الدین ابو عبد الله محمد بن علی المعروف بابن القصاب (ابن الاثیر سنه ۵۹۰)، (۳) کذا فی ج، آ: حاشی حاشی، ب: جاشی حاشی، د: جاشی جاشی، ه: جاشی،

(۴) آ: بقتلغ اسناغ، ب: بقتلغ اسناغ، ج: بقتلغ ابناغ، د: بقتلغ اسناغ،

(۵) ه: میانجی، آ: د: میانجی، ج: مناجی،

و اعوان عایه کجا تصور بندد^(۱)، فی الجملة او را بر شتری افکندند و بتزدیک سلطان آوردند چون دشمن را بدان حالت دید تقدیم سجنه شکر ابزدر از اسب پیاده شد و روی در زمین مالید و سر او را که با امیر المؤمنین الناصر لدین الله سر یکدلی نداشت ببغداد فرستاد و جثه او را در بازار ری بر دار کردند^(۲) و این حالت در روز پنجشنبه^(۳) بیست و^(۴) نهم ربیع الاول سنه تسعین و خمسایه واقع شد و کمال الدین شاعر را که از ندما و مداح او بود گرفته بودند او را بخدمت وزیر نظام الملک مسعود بردند وزیر با او گفت این همه آوازه قوت و شوکت طغرلک^(۵) آن بود که مقدمه یزک لشکر^(۶) پادشاه اسلام را یک حمله پای نداشت کمال الدین ۱۰ در حال گفت

زیثرن فزون بود هومان بزور هنر عیب گردد چو برگشت هور
سلطان در ری زیادت مقامی نکرد و متوجه همدان شد و اکثر فلاع عراق در مدتی نزدیک مستغصل کرد، و امیر المؤمنین الناصر لدین الله را طبع

(۱) در حاشیه نسخه ج در این موضع نوشته است: «حاشیه محمد منجم راس» و سلطان طغرل بن ارسلان بن طغرل پادشاهی نیک بود الا دولت از خاندان ایشان رو گردانید بود بطرف خوارزمشاهیان و این بیت از این طغرل است

دیروز چنان وصال جان افروزی * و امروز چنین فراق عالم سوزی

افسوس که بر دفتر عزم ایام * آنرا روزی نویسد اینرا روزی

و در آخر سلطنت شب و روز بشراب مشغول بود و همیشه این بیت [میخواند]

مائیم درین جهان خرام (چرا نم؟) و چمان * بخشیم و خوریم و یاد ناریم غمان
نه مال بماسد بنوی خان و نه مانف * چون عمر غی مانند گو هیچ ممان
و چون تمام وزرا و امرای او رو بسلطان تکس نهادند وزیر ارای^(۱) او وقت رفتن این رباعی بدو نوشت

گر ملک فریبونت پس اندوز بود * روزت بخوشی چو عید نوروز بود

در کار خود از بخواب غفلت باشی * ترم که چو بیدار شوی روز بود

(۲) ب ج د ه: کرد، (۳-۲) ج د ندارد، (۴) کذا فی آب د، ج: طغرل، ه: طغرل بک، (۵) ب ج ندارد،

سلطان اورانیان^(۱) که هم از قبل^(۲) اعجمیان^(۳) بودندی بعضی در رکاب سلطان بودند بقاتر بوقو^(۴) پیغام دادند که پای ثبات پیشارد چندانک لشکرها بهم رسند ما خود روی برتابیم و پشت بنائیم برین اعتماد قاتر بوقو^(۵) باز گشت روز آدینه ششم ماه جمادی الآخره این سال صف کشیدند اورانیان^(۶) سلطانی از پس قلب در آمدند و بنهرا غارت دادند لشکر اسلام در انهمزام افتادند بسیاری در زیر شمشیر هلاک شدند و بیشتری در بیابان از سبب گرما و تشنگی دفین خاک گشتند سلطان بعد از هجده^(۷) روز بخوارزم رسید، و در آن وقت که سلطان نیت این غزا داشت بونس خان باعلام توجه لشکر بغداد بجانب عراق معتمدان برادر خویش ملکشاه فرستاد و ازو استعانت طلبد و ملکشاه بالتماس او روی بعراق نهاد پیش از وصول مدد برادر بونس خان خود لشکر بغداد را

(۱) کذا فی ج ۵، آ: اوراسان، ب: اوراتیان، ه: اوراتیان، جامع التواریخ نسخه پاریس (Suppl. pers. 1365, f. 219b)؛ اوروئیان، — نام این قبیله ثانیاً در ورق ۸۹۵ برده خواهد شد و در آنجا گوید «و اغلب لشکراو (یعنی محمد بن نکش خوارزمشاه) جماعتی ترکان بودند از خیل مادرش که ایشانرا اوراتیان خواندندی»، نسخه بدلهای آنجا از اینقرار است، ج ۵: اوراتیان، آ: اوراسان، ب: اوراتیان، ه: اوراتیان، (۲) کذا فی جمیع النسخ، جامع التواریخ نسخه مذکوره ورق ۲۱۹۵: قبیل، و این مناسبتر است و بهتر از همه «قبیله» است،

(۳) کذا فی ج ۵، ب: اعجمیان، آ: عمو و پاره شده است، — این کلمه ثانیاً در ورق ۱۱۰ ذکر خواهد شد در آنجا گوید «اصل او (یعنی ترکان خاتون والیه محمد بن نکش خوارزمشاه) قبایل اتراک اند که ایشانرا قنقلی خوانند و ترکان خاتون بسبب انتمای نسبت جانب ترکان رعایت نمودی و در عهد او مستولی بودند و ایشانرا اعجمیان (کذا فی ج ۵، و فی آ: اعجمیان) خواندندی از دلهای ایشان رأفت و رحمت دور بودی و ممر ایشان بهر کجا افتادی آن ولایت خراب شدی و رعایا بمصنفا تحصن کردند آن»، (۴) آ: بقاتر بوقو، ب: عاتر بوقو، ج: عاتر بوقو خان، د: بقاتر توقو، ه: ندارد، (۵) آ: قاتر بوقو، ب: قاتر بوقو، ج: قاتر بوقو خان، د: قاتر توقو، ه: قاتر بوقو خان، (۶) کذا فی ج ۵، آ: اوراسان، ب: اوراسان، ه: اوراتیان، (۷) ج: پانزده،

سر لشکر نقیب^(۱) و نواحی دیگر برین سیاحت منتظم شد و سلطان کامران عزیمت معاودت با خراسان بامضا رسانید در راه خبر رنجوری ملکشاه از سیب عنونت هوای مرو بدو رسید بطلب او فرستاد چون بطوس آمد و صحت یافت باز امارت نشابور بدو تفویض کرد و خیم رحلت را بجانب خوارزم تفویض و از جهت سلطان محمد اقطاعی در خراسان تعیین فرمود و او را مصاحب خویش گردانید، چون زمستان سنه احدی و تسعین و خمسایه بگذشت بر نیت غزای قاتر بوقو^(۲) خان عازم سمنان^(۳) و آن حدود شد چون سلطان با چندان جند تا جند برفت از خبرش قاتر بوقو^(۴) خان عثمان^(۵) برتافت و سلطان بر عقب او میشتافت از لشکر

(۱) افزوده: تعیین کرد، جّ افزوده: کرد، دّ کلمه «نقیب» را ندارد، بّ باصلاح جدید: (باتابکی او) و سرداری لشکر معین ساخت، (۲) بّ جّ: قاتر بوقو، دّ: قاتر خان، هّ: قاتر بوقو، آ پاره و محوشه است، - نسخه دّ در این فصل در جمیع مواضع بدون استثنا کلمه اول این اسم را «قاتر» با تاّه مثلاً فوقیه یا قادر بادل مهله بجای تاّه نوشته است، و بعد از این در ورق ۷۱۵-۷۲۵-۷۲۶ قریب شش هفت مرتبه نام همین شخص را اغلب نسخ «قادر بوقو» با دال مهله دارند، و این قریبه واضحی است بر اینکه در این فصل حاضر نیز «قاتر» اقرب بصواب است از «قاتر» چه معلوم است که در ترکی تاّه و طاه و دال دایما بیکدیگر بدل میشوند چون طاع، داغ، تاغ، و غور تاش، طبر طاش، دمر داش، و طقوز، دقوز، نقوز و غیر ذلك، و قادر بوقو قیاساً بمعنی آهوی نر عظیم و قوی میباشد چه بوقو بمعنی آهوی نر است و قادر (قاتر) چنانکه رشید الدین گوید بمعنی عظیم و قهار است: «و پادشاه ایشان [قوم تیکین از شعب نایمان] را نام قادر بویروق خان بوده قادر بمعنی عظیم و قهار و مغول چون این نام نمی دانست قاجر خان می گویند و بعضی از ادویه مغولی هست که این زمان آنرا قاجر می خوانند و در قدیم نام آن قادر بوده بمعنی داروی قوی» (جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۴)،

(۲) کذا فی دّه، آ: سمنان، بّ: سمنان، جّ ندارد، (۳) کذا فی هّ، دّ: قاتر

توقو، بّ: قاتر بوقو، هّ: قاتر بوقو، آ پاره و محوشه است، جّ ندارد،

(۵) بّ دّه افزوده: فرار، جّ افزوده: فرا،

چون دست قضا چشم مرا میل کشید . فریاد ز عالم جوانی برخاست
تا بعد از یکجندی امرا و ارکان دولت بوسیت ایشاج^(۱) وصلت و
اشتبك قرابت شفیع شدند تا او را بخلی کردند و اقطاعاتی که داشت برو
مقرر گردانید و برین جملت بود تا بوقتی که بیهانه^(۲) ملك الموت اجل
موعود^(۳) در رسید و ذلك فی شهر سنه خمس و تسعين و خمسمایه، و درین
مدت که چشم او را میل کشید بودند کسی ندانسته بود و او نیز کسی را
بر آن مطلع نگردانید تا بجدی که خانگیان او نیز بر آن حال هم واقف
نشدند و بر هر خبری و شری که می رفته است تعاوری نمی نموده و از آن
عوارنی داشته و اَلْعَاقِلُ بِكَيْفِ الْإِشَارَةِ، سلطان بعد از وفات او روی
باستعداد کار حرب و ترتیب آلت طعن و ضرب آورد و باستحضار امرای
اطراف بچوانب رسل بفرستاد تا بار دیگر تدارك حادثه کند در اثناء آن
خبر اختلاف کلمات امرای عراق رسید، و سبب خللی که پسرش یونس
خان را در چشم ظاهر شد و معالجه آن میسر نه مگر مکافات بود که حق
نعالی فرمود که اَلْعَيْنُ بِالْعَيْنِ از ری مراجعت کرد^(۴) و میاجنی^(۵) را قائم
مقام خود بگذاشت، و در بغداد باز لشکری بقصد عراق که سرور آن

گذشت، و بیت اول این رباعی را در تاریخ گریه (طبع برون ص ۶۹۲) اینطور دارد:

تا چرخ مرا بید گمانی برخاست * دل از سرکار این جهانی برخاست،

(۱) تصحیح قیاسی، آد: ایشاج، ب: ج: اساج، ه: انساج، - واضح است که اصل
متن یا ایشاج بوده از باب افعال یا ایشاج از باب افتعال از وَجَعْتُ بِكَ قِرَابَةً
فَلَانٌ وَجَعًا اِشْبِکَ و رَسَمَ و اِشْجَع و وَشِجَعَةٌ مُشْبِکَةٌ مُنْطَلَةٌ (لسان و قاموس)، ولی
آنچه در نظر است نه ایشاج و نه ایشاج هیچکدام در لغت نیامده است،

(۲) د: بهانه، ه: «بیهانه ملك الموت» را ندارد، (۳) د: ندارد،

(۴) یعنی یونس خان که حاکم ری بود (ص ۴۴ س آخر)،

(۵) آ: مباحق، ب: مباحق، ج: د: مناجق، ه: میاجنوق، - نام این شخص سابقا
در ص ۴۴ و بعد از این در ورق ۷۲a مکرر بیهات «میاجنق» مضافه نوی قبل از جیم
مسطور است،

هزیمت داده بود و مال بسیار گرفته برادران در همدان بیکدیگر رسیدند و بعد ما که بکچندی مصاحبت نمودند و عیش و نشاط کردند ملک‌شاه باز گشت چون بخراسان رسید ارسلان‌شاه را در شادباخ باسنانب مثال فرستاد و بر راه خوارزم روان شد و بمخدمت پدر پیوست و از غیبت او در نشابور مواد فساد تولد کرد سبب آنک جماعتی شیاطین آسا^(۱) f. 71a که در روزگار سلطان سلیمان آثار^(۲) دست تسلط ایشان^(۳) از ظلم و جور مغلول بود و شمشیر غشم و حیف از قراب ارادت نه مسلول [با] پسر طغان‌شاه سنجر شاه^(۴) که سلطان او را در حصن عاطنت و حصن رافت تربیت می‌فرمود و بواسطه دو وسیلت که ثابت داشت بمثابت فرزندان صلی استالت جانب او می‌کرد یکی آنک مادر او در حباله سلطان بود و خواهر سلطان بعد از دختر در خانه او [از] ادبار بخت و نحوست طالع بتسویل آن جماعت بر خلاف سلطان در پرده خلاف جنگ می‌ساختند^(۵) بر آنک بانگ آن بیرون نیاید و تا بوقتی که میمه و میسره و پیش و پس بر افرارزند این اندیشه ظاهر نگردد و بر وفاق این خلاف مادرش از خوارزم بنشابور زر و جواهر می‌فرستاد تا اکابر و معارف شهر را بمال مغرور کنند^(۶) و رای ایشان را از منهج راست دور اندازند^(۷) خود سر ایشان فاش شد و سنجر شاه را بخوارزم خواندند و بعد از آنک چشمهای جهان بینش را میل کشیدند موقوف کردند و نور بصر او بکلی منقطع نشد بود و او آنرا اظهار نکرده و این رباعی^(۸) اوراست

(۱) آج ده: آسارا، ب: اساری، ه: اساری را، - تصحیح قیامی،

(۲) یعنی تئش، (۳) فقط در ب بخط جدید، (۴) ب ده: شاهرا،

(۵) ب ده: ساختند، - اصل مقصود از عبارت این است که جماعتی یا سنجر شاه

پسر طغان‌شاه بر خلاف سلطان تئش در پرده افساد میکردند، (۶) آج ده: کد،

(۷) ج ده: اندازد، (۸) کذا فی آب ده، ج ه: بیت، - اطلاق

«رباعی» بر يك بیت از رباعی یا بر يك بیت که بوزن رباعی است از خصایص این کتاب است و سابق نیز (ص ۸ س ۱۹ و ص ۹ س ۲) دو مرتبه دیگر نظیر این فقره

یکچندی توقف نمود و این قطعه خاقانی راست
مژده که خوارزمشاه ملک سپاهان^(۱) گرفت
ملک عراقین را همچو خراسان^(۲) گرفت
ماهجه چتر او قلعه گردون گشود
مورچه تیغ او ملک سلیان گرفت

بعد از یکچندی بر عزم انصراف حرکت فرمود و پسرزاده خود اربوز
خان^(۳) بن تغان تغدی^(۴) را در شهر اصفهان بنشاند و پیغو^(۵) سپهسالار
سامانی^(۶) را که از خواص او بود باناکی او بگذاشت، و چون بخوارزم
نزول کرد منشور تنویض امارت خراسان بناصر الدین ملکشاه فرستاد و
۱۰ فرمود که بجانب مرو مرو که هوای آن نه موافق مزاج نست غلبه حرص
صید عقل او را صید کرد تا بار دیگر عزم مرو کرد و آنجا رنجور شد
روی بنشاپور نهاد عارضه زیادت شد و علت غالب گشت و از آن
عارضه از دار فنا بمحل بقا کوچ کرد و کان ذلك فی لیلة الخمیس التاسع^(۷)
من ربیع الآخر سنة ثلاث و تسعين و خمسمائة، چون این واقعه گوش
۱۵ سلطانرا بکوفت جزع و فزع بسیار که فایده نمی داد می کرد و عزیمت
غزوی را که در پیش داشت مهمل گذاشت و چون پسران ملکشاه را
در اندیشه وفاقی عصیان و خلاف سلطان بود نظام الملك صدر الدین
مسعود هروی^(۸) را بضبط مہمات و تدارک مختلالت بشادایاخ فرستاد تا

(۱) ب (باصلاح جدید) و ج: خراسان، (۲) ب (باصلاح جدید) و ج: غور
آسان، (۳) ب: اربور خان، آ (بعد از این اواخر ورق ۷۲۸): ارزخان، (واینجا):
مورخان ه: ارفو خان، د: (خود) را ترخان، ج: مورخان (مثل آ)، - متن تصحیح
قیامی است بفرینه ب و آ بعد ازین، (۴) کذا فی ج د، آ: تعان بغدی،
ب: تعان بعدی، ه: تعان نوبدی، (۵) کذا فی ه، ج: پیغو، آ: سغو،
ب: سغو، د: سغو، (۶) کذا فی جمیع النسخ، (۷) ج: الثامن، ب د ه
این کلمه را ندارند، (۸) ب (باصلاح جدید): ابهری،

وزیر بود مرتب کردند قتلغ اینانج^(۱) بمدد میاجق^(۲) بری آمد و روزی چند مصاحب یکدیگر بودند ناگاه میاجق^(۳) مغافصه قتلغ اینانج^(۴) را بکشت و سر اورا بخوارزم فرستاد بیهانه آنک در خیال او خلاف بود سلطان از آن عذر شنیع و غدر ظاهر متأثر شد و دانست که امارات عصیانست اما اظهار آن صلاح ندید تا چون نوبت سیم در سنه [اثنین و تسعین و خمسایه^(۵)] عازم عراق گشت و وزیر خلیفه با لشکری در همدان چون یزدقان رسید نزول کرد و بعد از روزی چند مصاف دادند لشکر بغداد جز استنمان پناهی ندیدند سلطان بر عادت ستمر جان ایشان f. 71b بیغشید و باعزاز و اکرام تمامت ایشان را باز گردانید و پیش از مصاف ۱۰ یچند روز وزیر که بر سر لشکر بود گذشته بود اما حالت اورا چنان مخفی داشتند که تا بوقتی که منهزم شدند بر حالت او واقف نگشتند سر آن مرده ببریدند و بخوارزم فرستادند و این حرکت نه لایق مروّت بودست و نه در خور سلطنت، و آوازه غلبه سلطان در عراقین شایع گشت و بدین آوازه کار سلطان عالی تر شد و امر اذربیحان انابک ۱۵ اوزبک^(۶) از برادر خود گریخته بود نزدیک سلطان آمد مورد اورا عزیز داشت و همدان بدو ارزانی، و سلطان از آنجا باصفهان حرکت فرمود و

(۱) آ: قلع اسانج، ب: قلع اینانج، ج: قلع اینانج، د: قلع اسانج،

(۲) آ: میاجق، ب: میاجق، ج: میاجق، د: میاجق، ه: میاجق،

(۳) آ: میاجق، ج: میاجق، د: میاجق، ه: میاجق، (۴) آ: قلع اینانج،

ب: قلع اسانج، ج: قلع اینانج، د: قلع اسانج، ه: قلع اینانج،

(۵) آ: ب: بجای این کلمات بیاض است، ج: ندارند بدون بیاض، - تعین این

تاریخ از روی این الاثیر در ذیل حوادث سنه ۵۹۱ (طبع توربرگ ج ۱۲ ص ۷۴)

گردید، و نیز از سابقه و لاحقه کلام تقریباً یقین میشود که مقصود سنه ۵۹۲ است چه

وصول نکش بعراق بعد از غزوه جند است در سنه ۵۹۱ (ص ۳۴) و قبل از وفات

پسر نکش ناصر الدین ملکشاه در سنه ۵۹۲ (ص ۴۹)، (۶) کذا فی آ: د:،

ج: ازبک، ب: اوزبک،

f. 72a ملك قطب الدين بر عقب او تا اورا با اعيان و اجناد مَقَرَّينَ فِي
الْأَصْفَادِ بِحَضْرَتِ سُلْطَانِ آوَرْد و قادر بوقو^(۱) را در سلاسل و اغلال در
ماه ربيع الآخر اين سال بخوارزم فرستاد و بر عقب سلاطين كامگار با
مَقَرَّ سرير ملك رسيدند، بقايای قوم قادر بوقو^(۲) چون ازو مايوس
گشتند بر كنار درك^(۳) مجتمع شدند و بر تشويش و التهاب نايه فساد
محتشد گشتند سلطان بحكم اَنْكَ اَلْحَدِيدُ يَأْتَحِدُ بِقُلُوحِ^(۴) قادر بوقو^(۵) را از
ذَل اسارت بعز امارت رسانيد و بعد از موكدات موافق با لشكري
بزرگ بدرك كار الب درك^(۶) فرستاد، و سلطان بنفس خويش عازم
خراسان شد و در سه شنبه دوم ذو الحجه سنه اربع و تسعين و خمسينه
۱۰ بشادباخ نزول كرد و بعد از سه ماه از آنجا بر عزيمت تدارك كار
میانجی^(۷) كه سبب امتداد مدت او در امارت عراق و اشتغال از
ملاحظات احوال او سودای استبداد و استقلال در دماغ او رايخ گشته
بود و شيطان ضلال در خيال محال او آشيانه ساخته و با هبت و عُدَّتْ

(۱) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو، ج: قاير بوقو خان، د: قادر برغو، ه:
قاير بوقو، (۲) آ: قادر بوقو، ب: قادر بوقو، ج: قاير بوقو خان،
د: قادر (فقط)، ه: قاير بوقو، (۳) كذا في ه، آ: كار درك، ج:
كار دول، ب: باصلاح جديد: الب درك، د اصل جمله را ندارد، - از سابقه و
لاحقه كلام واضح است كه مراد از «كار درك» همان «الب درك» است كه در اين
فصل مكرر نام او برده شده است و هر دو اسم يك مسمی اند، و نبايد توهم كرد
كه مراد از «كار» در اینجا كلمه فارسی است يعنی بكار درك (يعنی بكار الب
درك) مجتمع شدند چه بعد از اين در ص ۴۶ مجدداً نام اين شخص بهمين هيات يعنی
«كار درك» مذکور است و سوقي عبارت در آنجا طوری است كه احتمال فارسی بودن
«كار» در آنجا بهیچ وجه متصور نیست: «مقارن اين فتح خبر بشارت ظهير قاتر بوقو
بر سر كار درك در رسيد» (۴) رجوع كنيد بمجمع الأمثال در باب حمزه:
«إِنْ اَلْحَدِيدُ يَأْتَحِدُ بِقُلُوحِ»، (۵) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو، ج: قاير
بوقو خان، د: قادر برغو، ه: قاير بوقو، (۶) كذا في آ، ج: ب: الب
درك، د: آلب درك، ه: البدرك، (۷) ه: میانجوق، آ: میانجی، ب:
مناجی، ج: مناقي، د: مناجی،

پسران ملکشاه را بزرگتر ایشان هندو خان^(۱) بخوارزم فرستاد و
 بتدابیر صایب هایجات قتن و حادثات زمن بدان ضبط نسکین پذیرفت،
 و سلطان پسر دیگر قطب الدین محمد^(۲) را بتکفل و تدبیر مصالح خراسان
 بر عقب وزیر مذکور فرستاد چون برسید وزیر فراغتی از کار حاصل
 کرده بود و فتانان را دفع بعد از دو روز در دوم ذو الحجه با خدمت
 سلطان مراجعت نمود و ملک قطب الدین بکار کفایت امور خراسان
 اشتغال نمود تا هنگام آنک میان قادر بوقو^(۳) و برادر زاده او الب
 درك^(۴) وحشتی افتاد الب درك^(۴) بچند آمد و بخدمت سلطان رسولان
 فرستاد معلّم بحال آنک اگر از جانب سلطان مددی یابد قادر بوقورا^(۵)
 ۱۰ از میان بردارد و ملک او سلطان را مسلم باشد انتقام خشم از چشم زخم
 گذشته بر اجابت قوم اجانب باعث آمد باحتشاد جنود [و] عقد بنود
 بجوانب رسولان فرستاد و ملک قطب الدین را از شادباخ باز خواند
 چون بخوارزم رسید در ربیع الاول سنه اربع و تسعين و خمسمایه از
 خوارزم بائتاق روان گشتند و قادر بوقو^(۶) بر قصد الب درك^(۷) تا
 ۱۵ بچند ناختن آورد وصول او بچند و ملک قطب الدین که بر سیل برك
 در مقدمه بود مفارن و موافق افتاد و تقدیر آسمانی با بخت سلطانی مطابق
 از جانبین مصاف دادند و مصادمت نمود و قادر بوقو^(۸) منهزم شد و

(۱) ب د ه افزوده اند: را، د اصل عبارت را اینطور دارد: پسر ملکشاه بزرگتر
 هندو خان را آخ (۲) این همان خوارزمشاه معروف است که بعد از پدر ملقب
 بعلاء الدین شد چنانکه خواهد آمد، (۳) کذا فی آ واضحا، ب: قادر برغو،
 ج: قاهر بوقو خان، د: قادر برغو، ه: قاهر بوقو، (۴) کذا فی آ ج،
 د: آلب درك، ه: البدرك، ب: الب درك، (فی الموضعین فی الشیخ الخمس)،
 (۵) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو، ج: قاهر بوقو خان، د: قادر برغو، ه:
 قاهر بوقو، (۶) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو، ج: قاهر بوقو خان،
 ه: قاهر بوقو، د اصل جمله را ندارد، (۷) کذا فی آ ج، ه: البدرك، ب:
 الب درك، د اصل جمله را ندارد، (۸) آ: قادر بوقو، ب: قادر برغو،
 ج: قاهر بوقو خان، د: قادر برغو، ه: قاهر بوقو،

از دیوان برو شمرد و فرمود هر چند که استغفاق جزاء او جز از نکال و الفاء درجات و بال نیست اما قضای حق برادرش آقجه^(۱) که بهیچ وقت ازو بادره بد خدمتی صادر نشدست جان او ببخشیدم بقرار
 f. 72b آنک مکافات بعضی عصیان خویش را يك سال مفید و محبوس باشد و
 بعد از آن بر ثغری از ثغور دار الحرب بکنار جند باقی عمر بگذرانند،
 مقارن این فتح خبر بشارت^(۲) ظفر قاتر بوقو بر سر کنار درك^(۳) در
 رسید و الثالث^(۴) خبر ورود رسل دار الخلافه با تشریفات فاخر و صلات
 وافر بود و منشور سلطنت ممالك عراق و خراسان و ترکستان، و
 چون اندیشه اموری که بدان ملتفت بود از پیش برخاست و از دیوان
 عزیز فراغ دل حاصل گشت بقطع و حتم ملاحظه مایل شد و پای
 قلعه قاهره که سلطان ارسلان بن طغرل آنرا گشاده و بدان سبب بقلعه
 ارسلان گشای معروف شده لشکر کشید و مدت چهار ماه محاصره آن
 اشتغال نمود تا عاقبه الامر بعد از اضطرار بمصالحه فوج فوج بشیب

کید بص ۲۹ س ۶، (۱) کذا فی ه، ج: آقجه، د: آقجه، آ: آقجه،
 ب: آقجه، — آقجه بمعنی سفید رنگ است یعنی مایل بسفیدی چون قراچه و کوکجه و
 غیرها در الوان (هونما)، ترجمان ترکی و عربی ص ۲۱، (۲-۲) تصحیح قیاسی
 است، و اصل عبارت متن در غالب نسخ معشوش است، آ: ظفر کنار درك بر
 سر قاتر بوقو، ب: ظفر کنار درك بر سر قاتر بوقو، ج: ظفر الب درك بر سر
 قاتر بوقو خان، د: ظفر کنار درك بر سر قاتر بوقو، ه: بظفر بر البدرك قاتر
 بوقو، و اقرب بصواب نسخه ه است با تقدیم و تأخیری که در آن است یعنی باید
 «قاتر بوقو» مقدم بر «بر البدرك» باشد، و عبارت نسخ اربعه دیگر که موم ظفر
 کنار درك بر قاتر بوقو است بکلی ضد مقصود و بلاشک سهو نسخ است چه مصنف
 سابق در ص ۴۱ گفت که سلطان قادر بوقورا امیر کرد و با سلاسل و اغلال
 بخوارزم فرستاد پس ازان او را از ذل اسارت بجز امارت رسانید و ویرا بدفع کار
 الب درك فرستاد، و این صریح است که بشارت مقصود در اینجا خبر ظفر قادر بوقو
 است بر الب درك نه بر عکس چه در اینصورت این بشارت سلطانرا نیست بل دشمنان
 و براست، — برای قاتر بوقو رجوع کید بص ۲۴ ح ۲ و برای کنار درك بص ۴۱ ح ۲،
 (۳) کذا فی ب د ه، آ ج: و اشارت،

مستفاد از دولت سلطان مغرور و فریفته گشته متوجه عراق شد و زمستان آن سال در مازندران توقف نمود و اول بهار عزیمت میادرت بامضا پیوست و میبختی^(۱) با لشکر بسیار که جمع کرده بود چون آوازه دریای در موج یعنی حرکت عساکر سلطان بشنید با دل خویش تثبت را در تصور نتوانست آورد و بغایت هراسان و مستشعر گشت و در مصلحت کار خویش پربشان و مخیر ماند و سر افزای و پایداری محال عقل بود با اندک قوی که با او ماند بود دو نوبت سلطان او را گرد عراق بردوانید و او در میان این باعتذار و استغفار رسل و فرستاد و از خوف التماس ترك استحضار می کرد چون سلطان را محقق شد که او دل راستی ندارد فوجی را بر عتب او چون باد روان کرد تا مفاصّه بسرش فرو آمدند و اکثر اعوان او را بشمشیر در آورد با چند معدود تا فیروز راه قلعه فیروز کوه^(۲) گرفت و پیشتر ازین آن قلعه را از قواد سلطان بخدیبع و مکیدت در نصرف خود آورده بود و آن جماعت را که از قبل سلطان بودند^(۳) قتل کرده^(۴) و خواصّ خویش را با ذخایر و اموال بسیار در آنجا متمکن گردانید چون لشکر سلطان بر عتب او آنجا رسیدند محاصره آن مشغول شدند و بزخم میخنیق بفر و قسر او را بیرون کشیدند و بر شتری بستند و بقزوین بنزدیک سلطان آوردند سلطان بر زلفان حجاب انواع صنایع و اصناف ایادی که دولت سلطانی را بر ذمت او بود و کفران نعم و تربیتها را از وضع خیانات^(۵) او و رفع جنایات^(۶) و ابطال اموال و ازعاج اربز^(۷) خان از اصفهان و اخراج عمال خراج او

(۱) آ: مایخی، ه: میبختی، ب: مباحق، ج: مناحق، د: مناجق،

(۲) ه: کلمه «کوه» را ندارد، (۳-۴) کذا فی ب: د: ه:، آ: بیرون آوردند،

ج اصل جمله را ندارد، (۵) آ: جنایات، ه: حیانات، - د: کلمه «او» را ندارد،

(۶) کذا فی ج: د:، آ: جنایات، ب: جنایات، ه: جنایات، - و احتمال می رود

که صواب «جنایات» باشد، (۷) آ: اربز، ب: اربز، د: اوبر (جان)،

ه: ازتر، نوی ص ۲۱ س آخر: اربز خان (مثل متن)، متن تصحیح قیاسی است رجوع

میگوید که از آن پوست جز حکایتی نماندست برخیزد از طرف غربی^(۱) از طارم تا سرحد سیستان که قرب سیصد فرسنگ راه است تمامت جبال و قلاع را که تا بوقت آنک حکم و نگویند *اَلْجِبَالُ کَاَلْعِهْنِ الْمَفْتُوشِ* گیرد قائم و ثابت خواهد بود مشاهده نماید و با عقل خود آن یک حصن بی ه. حصانت را با صد و اند با رکانت^(۲) که هریک از آن صد بار با حکام چون ارسلان گشای است که درین روزگار بفضل خدای قیّار و دولت شهریار کامگار هولاکو مفتوح شد موازنه نماید و از آنجا قیاس صولت و عظمت هر لشکر و صندر گیرد، فی الجمله سلطان بعد از استخلاص آن قلعه و تسکین نایره فتنه در عراق پسر خود ناج الدین علیشاه را ممکن کرد و اقامت او در اصفهان تعیین و خود بر عزیمت انصراف عنان بر صوب خوارزم تافت و در دهم جمادی الآخرة سنه ست و تسعین و خسمایه در خوارزم رفت، و چون ملاحظه مناقشت و مخاصمت سلطان از سعی نظام الملک که وزیر مملکت بود میدیدند هم در هتفه فدائیان بر متر سرائی که وزیر میرفت بنشستند چون از سرای بیرون آمد از ملاعین یکی بر پشت وزیر زخمی زد و دیگری از جانب دیگر کاردی بر سرش زد چنانکه در حال جان بداد، و از عجایب احوال عالم یکی آن بود که وزیر مذکور با حاجب کبیر شهاب الدین مسعود خوارزمی و حمید الدین عارض زوزنی^(۳) عداوتی داشت و در آن روزها در پیش سلطان قصد آن هردو بزرگ کرده بود و پیش از واقعه او عارض را بر ۲. در سرای گردن زده و قصد آن پیوسته که شهاب الدین مسعود را هم بر عقب عارض روان کند خود کینه خواه روزگار بلك سابقه حکم کردگار چنان اقتضا کرد که پیش از اتمام این اندیشه خون وزیر بر زهر خون عارض ریخته شود، و فدائیان را^(۴) هم بر آن جایگاه پاره^(۵)

(۱) ج ه: غزنین، د: غزنی، ب: غزنی یا غربی، ج: حصن بارکانت،

(۲) تصحیح قیاسی، آ: روزی، ب: ج ده این کلمه را ندارند، (۴) آج د: (۵)

ی آمدند و بآل‌هوت می‌رفت تا تمامت ایشان با آنچه داشتند بسلامت برفتند و آن قلعه ایست نزدیک قزوین بر سرحد رودبار آل‌هوت بزمین نزدیک و از آسمان دور و از حصانت مهجور و مجرد و ذخیره نامهور، سید صدر الدین در زبدة التواریخ^(۱) تعظیم کار سلطان را^(۲) در وصف آن میگوید و می‌قلعه حصنه بنیت من صخرة صماء علی قلعه شماء تناصی السماء و تناطح الجوزاء مشحونه برجال یقتنمون بذل الأرواح مستظهرین بأنواع السلاح، و سید صدر الدین اگر فتح قلاع حصین ایشان که درین روزگار بر دست لشکر پادشاه نامدار مستخلص شد با زمانی نزدیک چنانکه ذکر آن در موضع خویش آید مشاهده کردی از ذکر فتح تا بوصف قلعه ۱۰ چه رسیدی شرم داشتی و بیت عنصری را حسب حال دانستی

چنین کنند بزرگان چو کرد باید کار . چنین نماید شمشیر خسروان آثار و اگر مشاهده این قلاع نبوده^(۳) باشد و در خیال او^(۴) آید که سخن آرائی است که سبب نصاف دارد بر منوال سخن واصف قلعه ارسلان گشای جواب او بذله ابو الفضل بیہنی است^(۵) در تاریخ ناصری آورده است ۱۰ است که بوقت مراجعت سلطان از سومات یکی از شکره داران او ازدهائی بزرگرا بکشت پوست آن بیرون کشیدند طول آن می‌گر بود و عرض آن چهار^(۶) گر و غرض ازین ایراد آنست که ابو الفضل می‌گوید اگر کسی را این سخن قبول نیفتد بقلعه غزنین رود و آن پوست را که از در بر مثال شادروانی آویخته است ببیند جامع این حکایات نیز

(۱) يك نسخه ازین كتاب كه ظاهراً مختصر بنفرد است در لندن در موزه بریتانیة موجود است (رجوع كنید بذیل فهرست عربی كتابخانه مذكوره تألیف ربو ص ۴۴۲-۴۴۴)،
 (۲) یعنی سلطان ارسلان بن طغرل سلجوقی را ظاهراً نه تكس را چه
 زبدة التواریخ در تاریخ سلجوقیه است، (۳) ب: تبوده، (۴) مرجع ضمیر «او» ظاهراً «كی» متوهم در عبارت سابق است یعنی اگر كسی مشاهده این قلاع نموده باشد آنچه، (۵) ب: بخط جدید) ج: د افزوده اند: كه،
 (۶) ه: هفت،

عزم مراجعت کرد و سفر در میان شدند و سخن مصالحت آغاز کردند چون ارباب ترشیز^(۱) بر سر حالت وقوف نیافتند بسیار خدمتها کردند و بر صد هزار دینار دیگر مواضع نهادند و ملک قطب الدین از آنجا بازگشت و چون سبل منحدر و قطر منهر روز در شب پیوست و شب در روز تا بدر شهرستانه رسید و مراسم تعزیت باقامت رسانید و بتعجیل بخوارزم روان شد، f. 73b

ذکر جلوس سلطان علاء الدین^(۲) محمد خوارزمشاه

چون هرگز دولت نزول کرد امرا و ارکان ملک جمع شدند و مجلس بزم آراستند^(۳) و در روز پنج شنبه بیستم^(۴) شوال سنه ست و تسعین و خمسایه بین تأیید الهی بر سریر پادشاهی نشاندند اغصان پژمرده ملک با طراوت و نصارت شد و جان مرده عدل زند و با غضارت و مبشران باطراف ملک روان گشتند، و چون خبر واقعه پدرش بسلاطین غور شهاب الدین و غیاث الدین رسید نقش بندان وسوس شیطانی امانی نقوش تخیلات بی طایل شیطانی و تصاویر محالات بی حاصل نفسانی بر صحنه دماغ هر یک نبرنگ زد و مشاطگان غرور انسانی

(۱) آ: ترشیر، ب: رشیر، ج: برشیر، (۲) کذا فی آد و اصل ب، ب باصلاح جدید و ج: قطب الدین، ه: ندارد، - لقب سلطان محمد خوارزمشاه قبل از سلطنت قطب الدین بود و بعد از جلوس بعلاء الدین که لقب پدرش نکش بود ملقب گردید: «ولما اشد مرضه [ای مرض نکش] ارسلوا الی ابیه قطب الدین محمد بستدعوه و بعرفوه شدة مرض ابیه فصار الهم و قد مات ابوه فولى الملك بعن و لقب علاء الدین لقب ابیه و کان لقبه قطب الدین» (ابن الاثیر در حوادث سنه ۵۹۶)، و این است منشأ آنکه لقب وی را در کتب تواریخ باختلاف گاه قطب الدین و گاه علاء الدین نوشته اند، (۳) د افزوده: و رخساره ملک و روزگار بیکان او پراستند، (۴) ب: هشتم،

کردند و صدق رسول الله صلى الله عليه و آله قَتَلَتْ فَقَتِلَتْ وَ سَبَقَتْ قَاتِلَكَ، سلطان نکس ازین سبب متأثر شد و بر مکافات و انتقام عازم گشت و قطب الدین ملک^(۱) را نامزد کرد و رسول فرستاد تا ابتدا لشکرها گزین کند و ابتدا از قهستان آغاز نهد بر حکم فرمان ملک قطب الدین بر فرموده مستعد شد و ابتدا از ترشیز^(۲) کرد و با لشکری که کوه پای و طأت آن ندارد محاصره آن حصار مشغول شد و مدت چهار ماه محاربت کرد و خندق ترشیز^(۳) را که چون غاری عمیق بود انباشته و نزدیک رسید که در هفته مستخلص شود و در خوارزم نیز سلطان لشکرها جمع کرد از اطراف و مستعد کار می شد در اتنای آن عارضه ۱۰ دمو روی نمود و بخناق نعوذ بالله منها^(۴) سرایت کرد اطبا معالجه آن کردند چون روی بصحت آورد عزیمت حرکت بامضا پیوست هرچند اطبا از سفر و حرکت منع می کردند سلطان از سورت آتش غضب سورت قبول نصیحت برنمواند و روان گشت تا بمتزل چاه عرب^(۵) رسید و چون دلو عمر با بن^(۶) چاه افتاده بود علتی که داشت نکس کرد و ۱۵ از دار فنا بفرارگاه بقا رفت و کان ذلك فی التاسع عشر من رمضان سنة ست و تسعين و خمماية، ارکان در حال مُتهیان بتزدیک قطب الدین ملک فرستادند و عجب حالی افتاد که علم ملک قطب الدین بی موجبی بشکست و نگویند شد ملک قطب الدین از آن نظیر گرفت در عقب آن خبر پدرش بدادند آن حالت از لشکر پنهان داشت و بعلت مرض

و فدائیان او را، (۵) ب با صلاح جدید) د: باره باره،

(۱) ج: ملک قطب الدین را، ب با صلاح جدید: ملک قطب الدین سلطان محمد

ولد خود را، (۲) آ: ترشیز، ب: رشیر، ج: برشیر،

(۳) آ: ترشیر، ب: رشیر، ج: برشیر، د: ترشیر، (۴) کذا فی جمیع

النسخ، و گویا تأنیث ضمیر بوقوم «عارضه» یا «علت» است،

(۵) کذا فی ج د، آ ب: چاه عرب، د: بمترنگاه عزت،

(۶) آ ب: ماین، د: در بن، ج: باین، د: باین،

از غارت باز کشید و ضبط لشکر بغایتی بود که هرکس در آن حالت آنچه داشت بینداخت و بعد از آن که غارتها جمع کردند هرکس که قاش خود می شناخت باز می دادند و غرض از آن غارت سیاست بود، و لشکر خوارزم را^(۱) با تاج الدین علی شاه و اعیان مملکت سلطان و ارکان را از شادباخ بیرون آوردند و بسیار نکال و عتوبت کردند و با دار المملک غور فرستادند و هرکس که در کار دیوانی شروع داشته بود مصادره می کردند و تا جرجان و بسطام شتنگان فرستادند و در ضبط خویش آوردند، و از آنجا مراجعت کردند و ملک ضیاء الدین را در نشابور با لشکری تمام بنشانند و باز دیوار باره را معور کردند و غیاث الدین با ۱۰ هزاره شد و شهاب الدین بقصد تخریب رباع و اقتلاع قلاع ملاحه بجانب قهستان رفت و بعد از محاربت بر سیل مصالحت ارباب جناید^(۲) ایل شدند قاضی تولک^(۳) را بمحافظت در آنجا نشاند^(۴) و از آنجا با هزاره رفت، سلطان محمد چون خبر نشویش و اضطراب اهالی خراسان بشنید از خوارزم چون شیر خشمناک و برق سهنناک با لشکری جزار و حتی ۱۵۰ هزار روان شد و در هفدم ذی الحجه من السنة المذكورة^(۵) بظاهر شادباخ نزول کرد و بر مدار شهر لشکر بداشت و غوریان از شهر بیرون می آمدند و مجادلت می کردند و با قوت و شوکت خویش در پنداشتی بودند چون از جلالت لشکر خوارزم چاشنی بدیدند دانستند که رنج ایشان ضایع است و محاربه و کوشش نه دافع مانند موش در سوراخ^{L. 74a} خریدند و از بیرون بجانبی بر کار کردند تا باره چون خاک سرافکند شد و خندق آگه گشت چون دانستند که در ذل اسار خواهند افتاد سفرا در میان واسطه کردند و مشایخ و علمارا شفیع ساختند و از سلطان

(۱) آب: خوارزم، (۲) تصحیح قیاسی، آه: حنابد، ب: جناید، ج: حابر، د: ندارد، (۳) ب: تولک، د: تولی، (۴) کذا فی ب: باصلاح جدید، آج ده: نشاندند، (۵) یعنی سنه ۵۹۷ که در ص ۴۸ س ۵ گذشت،

عروسان حرص و شره را بوی و رنگ داد تا لشکری در مقدمه برو روان کردند و محمد خرنک^(۱) را آنجا بنشانند و ایشان با لشکری انبوه و نود سر فیل هریک مانند کوه بیامدند و ابتدا بطوس رسیدند و نهب و غارت بسیار کردند و از آنجا بشادباخ رفتند در رجب سنه ۵۰۰ سیم و تسعین، و در شادباخ برادر سلطان محمد علیشاه بود که از عراق باز گشته بود و ارکان دیگر، برادران سلاطین^(۲) بر رسم نظاره بر مدار باره طوفی می کردند و در پیش شهر بایستادند خلائق بسیار بمطالعۀ لشکر بر برجی که در مقابل ایشان بود بایستادند برج بیفتاد آنرا بنال داشتند و هم در روز شهر را بگرفتند و غارت آغاز نهادند و ۱۰۰۰۰ تنگان بر سرایهای زهاد و عباد فرستادند تا کسی بدانجا زحمتی نرساند و تا نیم روز بنهب مشغول بودند بعد از آن منادی کردند تا لشکر دست

(۱) کذا فی ه، آ: خرنک، ب: حرنک، ج: بن جریک، د: خونک، - ضبط این کلمه بطور تحقیق معلوم نیست ولی باقرب احتمالات خرنک یا خاء معجمه و راء مهمله و نون و حرکات غیر معلوم و در آخر کاف است مطابق نسخه ه، این کلمه در اینجا و در سه صفحه بعد پنج مرتبه در این کتاب ذکر شده است و نسخه آ که اصح و اقدم نسخ است دو مرتبه آنرا خرنک و دو مرتبه خریک و یک مرتبه خریک بدون نقطه نوشته است و از مقایسه این مواضع مختلفه با یکدیگر معلوم میشود که نسخه آ قطعاً این کلمه را خرنک معنواً است ضبط مذکور، و این کلمه از اعلام معموله غوری بوده است و در نسخ خطی طبقات ناصری در نام همین شخص و غیر او مکرر دیده میشود جهات خرنک و خرنک با نسخه بدلهای بسیار ولی در متن مطبوع کلمه که همه جا این کلمه خرنک یا خاء مهمله چاپ شده است از جمله در ص ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۷۵، ۹۵، ۲۲۹، و در تاریخ ابن الاثیر در حوادث سنه ۵۹۴، ۵۹۶، ۵۹۸، (طبع تورنگ ج ۱۲ ص ۸۹، ۱۰۴، ۱۱۵، ۱۱۸) قریب ده مرتبه نام این شخص محمد بن جریک یا جیم و باء موحد چاپ شده است با نسخه بدلهای خرنک، خرنک، جرنک، غرنک، خریک، جردیک، (۲) «برادران سلاطین» ترکیب وصفی است نه ترکیب اضافی یعنی برادران که هردو سلطان بودند و مقصود سلطان غیاث الدین و سلطان شهاب الدین غوری است که چنانکه از ما بعد صریحاً معلوم میشود هر دو در این حرب حاضر بوده اند،

و مالی عظیم قبول و بوثیقه پسر را بخدمت سلطان فرستاد تا شیره^(۱) سورت غضب نسکین پذیرفت و قبول ملتس رعایا از غنو و اغضا بر اعتناق ایشان طوق متعی شد، و سلاطین غور بیشتر بر عزم مراجعت با خراسان محنشد و مستعد می شدند چون سلطان بمحاصره شهر همراه اشتغال نمود ایشان خواستند تا در مهزت خلّو دیار و رباع مملکت^(۲) از سلطان و انصار لشکر بدان جانب کشند^(۳) سلطان چون آوازه بشنید بر راه مرو التّرد مراجعت نمود و سلطان شهاب الدّین نیز از جانب طالقان در رسید سلطان محمد صلاح در آن دید که از آب عبور نکند تا آب میان هر دو لشکر آتش و شجایی باشد لشکر در عبور و مقام مختلف رأی گشتند^{۱۰} و بعضی عبور کردند سلطان چون روی مقابلت^(۴) ندید^(۵) رای نوجه بجانب مرو بامضا رسانید مردان غور بر اغقاب لشکر سلطان روان شدند چون سرخس رسید آنجا توقف نمود و رسل از جانبین در آمد و شد^(۶) آمدند و از سلطان تسلیم بعضی از ولایات خراسان التماس می نمودند سلطان از آنفت قبول موافقه^(۷) با آن سخن موافقت نمود و از سرخس عازم خوارزم شد و سلطان شهاب الدّین لشکر بطوس کشید و بال و پر سگّان طوس بمصادره و شکجه برکشید و چون علوفه بلشکر او وافی نبود بر رعایا تکلیف کرد تا غله بفروشد و فرمود تا مشهد طوس را که غلها بحاجت تربت مشهد بدان موضع نقل کرده بودند کس فرستاد تا غلها برداشند و بدین اسباب صعب که علاوه نوبت اول بود ضمایر شریف^{۲۰} و وضع امر حکومت ایشان متنفر گشت و رعیت را رغبت بمتابعت

(۱) نصیح قیاسی، د: ما سره، آ: ما شر، ب: (باصلاح جدید) ه: تا شدت، ج: تا، (۲) ب: بخط جدید افزوده: خراسان، (۳) کذا فی ج، اب د ه: کشیدند، (۴) ب: ج: مقاتلت، (۵) آ: بدید، (۶) د ه: آمد شد، ج: این دو کلمه را ندارد، (۷) کذا فی آ، ب: د: موافقه، ه: هر دو ممکن است خوانده شود، ج: ندارد، - موافقه بمعنی تحمیل کردن مبلغی است از مال بر کسی و منه مال المواقفه (ذیل قوامیس عرب از دزی)،

بضراعت و امتحان امان خواستند سلطان طرف ^(۱) إِذَا مَلَكَتْ فَاصْخَحْ ^(۲) را در باب ایشان تقدم فرمود و بر عثرات و زلات آن قوم اغضا و ایشان را با خلعتهای بسیار و مالهای بی شمار موقر و مکرم با ابادی و نعم با خدمت سلطان غور فرستاد تا پیاموزند شیوه عنو هنگام قدرت و طریقه حلم و اغاض با کثرت ضغاین و احسن، و سلطان فرمود تا باره شهر را بکلی خراب کردند و از آنجا متوجه مرو و سرخس شد که هندو خان برادر زاده او داشت از قبل سلاطین غور چون خبر عم بدو رسید باران غم برو بارید و متوجه غور شد، سلطان چون بسرخس رسید کونوال آن پیش نیامد سلطان قومی را بمحاصره آن بگذاشت تا آنرا مستخلص کردند و کونوال را بگرفتند، و سلطان بر راه مرو متوجه خوارزم شد و دیگر باره کار رزم را آماده گشت و بر قصد هراة و استیصال سرآة ^(۳) در ذوالقعدة این سال ^(۴) باز در جنبش آمد و بمرغزار رادکان ^(۵) نزول کرد چندانکه اصحاب اطراف مجتمع شدند از آنجا با لشکری بزرگ از تازیان و ترک در حرکت آمد تا بظاهر هراة سراپرده او باز کشیدند و لشکرها بر گرد شهر چون سیوار بر ساعد خیمه در خیمه زدند و از جانبین بمجانبی بر کار شد ^(۶) و خرکها چون اسبان رهوار ^(۷) بروج فروج و باره پاره شد ^(۸) و چون کونوال عز الدین مرغزی ^(۹) مردی بود بتجارب ایام مهذب و مشذب جز استیفاء و تضرع حیلتي دیگر ندید سفر را در پیش کرد

(۱) کذا فی جمیع النسخ، اصل مثل «مَلَكَتْ فَاصْخَحْ» است بدون رَا، رجوع کنید بجمیع الأمثال در باب میم، ^(۲) یعنی اشراف و اعیان جمع سَرِی است، ^(۳) کدام سال؟، محال است که مقصود ذی القعدة سنه ۵۹۷ باشد که در صفحه سابق گذشت چه غوارزمشاه در ۱۷ ذی الحجة ۵۹۷ شادباخرا محاصره نمود و بعد از آن بخوارزم رفت و بالاخره از آنجا بقصد هرات حرکت کرد، پس باقل تقدیرات باید مقصود ذی القعدة سال ۵۹۸ باشد که سال بعد است، ^(۴) ج: رارکان، ^(۵) ج: (۸۷) ج: وخرکها، بروج باره باره شد، ^(۶) ب: بخط جدید افزوده: در حرکت آمد،

(۷) ج: د: بروج فروج و باره پاره شد، ه: فروج بروج باره پاره شد (کذا!!)،

(۸) کذا فی ب ه، ا: مرغزی، د: مغیثی، ج: این کلمه را ندارد،

پشت رزم ایشان^(۱) بود و قوت بازو و شجاعت او تا بجای بود که سلاطین غور بکرات او را با شیر و فیل مواجهه جنگ فرمودند و بر هر دو غالب شد و چون بهر چند روز سلاطین او را با این دو حیوان جنگ می‌انداختند هردو را بکشت و گفت تا چند با سگی و خوکی در جنگ شوم و ساق اسب سه ساله می‌شکست، فی الجمله چون این فح بدست حشم سلطانی مبسر شد ارکان دولت سلطانرا بر قصد ملک هراة تحریض می‌نمودند و آن ملک در دل و چشم او تزیین می‌داد و می‌گفتند چون برادر بزرگتر غیاث الدین از پیش برخاست و پسران او سبب ملک و میراث در منازعت اند و از امرا بیشتر آن باشد که بجانب سلطان مایل باشند و^(۲) چون رایات عالیه سایه بر آن دیار افکند اکثر ایشان بعروة دولت تمسک نمایند خوش خوش در دل سلطان این سخنها اثر کرد و خیال ملک و آمال مال در ضمیر او مصور گشت در جمادی الاولی سنه ستمایه با لشکری آراسته و مردانی بشجاعت و دل آوری پیراسته عازم هراة شد و الب غازی که سرور امرای غور بود بایالت هراة موسوم بود چون مواکب سلطان بهراة رسید و^(۳) سراپرده بر افراشتند و مجانبی بر بروج شهر راست کردند و از جوانب شهر سنگ چون نگرگ ریزان در بازارها و محله‌ها روان شد و اختلاف مردمان در محلات و اسواق متعذر شد اهالی هراة استغاثت و نضرع آغاز نهادند و الب غازی سفرا در میان کرد و گفت مرا خود از سلطان اجازت مصالحت کلی است که طریق اتحاد مسلوک داشته آید و سلوک شیوة رشاد برزید^(۴) و بعد ازین بجانب خراسان کس تعرض نرساند و حشم سلطان نیز بدین نواحی تعرض و آسیبی نرسانند و با این قبولات و موافقی مالی شگرف را متقبل شد و بصفای غوریان متکفل سلطان نیز بسبب حسم ماده نزع و کین

(۱) آب د: او، (۲) کذا فی جمیع النسخ، و بهتر نبودن این واو است،

(۳) ج: و رزید، د: نورزید،

خوارزمشاهیان بیشتر شد، در مبانۀ این حالت خبر واقعه برادرش غیاث الدین در رسید طبل رحلت فرو کوفت و چون بمرور رسید محمد خرنک^(۱) را که از سرور امرا و پهلوانان غور بود و بشجاعت رستم وقت در مرو بگذاشت بایبورد^(۲) ناختن آورد و بعضی امرای سلطانی را در آنجا دستگیر کرد^(۳) و قوی را بکشت^(۴) و از آنجا بر قصد تاج الدین خلج^(۵) بطرق^(۶) رفت^(۷) پسر خود را بنو بتزدیک او فرستاد و در وقت مراجعت امیر مرغه^(۸) هم پسر خود را پیش او فرستاد چون بدین استیلا مغرور شد روی با مرو نهاد خبر رسید که از خوارزم لشکری از راه بیابان بقرب مرو رسیدست از راه روی بریشان نهاد چون عسکرین بهم پیوستند ریاخ اقبال سلطانی از مهت تأیید یزدانی در وزیدن آمد و دل مخالفان در طپیدن و باز آنک^(۹) لشکر خوارزم نصف لشکر غور نبود بر لشکر غور حمله کردند و ایشان را منہزم^(۱۰) خرنک^(۱۱) بهزار حیلۀ خود را در شهر انداخت و لشکر بدر شهر رسید و فصیل را سوراخ کردند و خرنک^(۱۲) را بگرفتند و از خوف صولت او هم در حال اورا یکی از امرا ضربه زد و ۱۰ سر اورا بخوارزم فرستادند سلطان بر قتل او انکار نمود و چون خبر واقعه او بسطان غیاث الدین رسید تفکر و تحیر باحوال او تهی کرد و عجز و ضعف نصدی نمود چه خرنک^(۱۳) روی رزمۀ سلاطین غور و

(۱) آب: حرك، د: خونك، ج: جريك، ه: خريك، - رجوع كيد بص ۴۸ ح ۱، (۲) كذا في آد، ج: تا بایبورد، ه: و بایبورد، ب باصلاح جدید: و خود بایبورد، و این غلط است ظاهراً، (۳) كذا في ب باصلاح جدید، آج د: کردند، (۴) ه: بکشتند، (۵) آ: خلج، (۶) كذا في جميع النسخ، (۷) ب بخط جدید افزوده: او، ج افزوده: و، (۸) آج: مرغه، - مرغه ظاهراً قلعه مرو بوده است، رجوع كيد مجلد اول ص ۱۲۰، ۱۲۹، (۹) ب باصلاح جدید: با آنك، ه: با آنكه، (۱۰) ب بخط جدید افزوده: ساختند، ج: افزوده: گردانیدند، د افزوده: کردند، (۱۱) آ: غرك، ب: جريك، ج: جريك، د: خونك، ه: خريك، رجوع كيد بص ۴۸ ح ۱، (۱۲) آ: خريك، ب: حريك، د: خونك، ه: خريك، (۱۳) آ: حرك، ب: حرك، ج: جريك، د: خونك، ه: خريك،

ایشان بترتیب سلاح و آلت کفاح از سیوف و رماح مشغول شدند و امام معظم شهاب الدین خبوق که دین را رکی و ملک را حصنی بود در تدارک کار دشمن و دفع ایشان از حرم خانه و وطن مبالغتها نمود و بر منابر خطب گفت و بحکم حدیث صحیح که ^(۱) «مَنْ قُتِلَ دُونَ نَفْسِهِ وَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ رَخِصَتْ مَحَارِبَتُهُ» فرمود ازین سبب رغبت رعیت و صدق نیت متضاغف شد تا یکسر روی بکار آوردند و سلطان باستخضار مردان پیاده و سوار باطراف خراسان رسولان متواتر کرد و از کور خان مدد خواست و بر شطّ نوراور ^(۲) لشکرگاه ساخت و در چند روز معدود هفتاد هزار مرد کار و جلد جمع آمدند و لشکر غور با چندان لشکر و فیل و کثرت قال و قیل که اگر خواستندی همچون را هامون کردند و هامون را از خون همچون ساختندی بر مقابله بر جانب شرقی شطّ لشکرگاه ساختند و سلطان غور فرمود تا معبری جویند تا روز دیگر گذر کنند و مشرب عیش سلطان مکتدر سلطان غور باستعداد قتال بترتیب ^(۳) اقبال و تربیت ^(۴) رجال مشغول بود تا بامداد علی الصّباح کاس کفاح از کاسه سران ^(۵) سازند ناگاه خبر رسید که طابنکو طراز ^(۶) سپهدار لشکر قراختای با ۷۵۵ f. لشکری آتش آسای نزدیک رسید و سلطان سلاطین سمرقند با او بهم، اصحاب فیل چون دانستند که ربّ الأرباب کید ایشان در تضلیل انداخت و از حرب و یأس یأس حاصل خواهد بود حسام مصاف با میان ^(۷) انصراف کردند ^(۸) و فرار بر قرار اختیار نمود ^(۹) و با حصول

(۱) ندارد، (۲) کذا فی آ، ب: نوراور، د: نوراور، ه: آقه (کذا)،

ج اصل این جمله را ندارد، (۳) آ: تربیت، ج: و تربیت، ب: باصلاح جدید:

بترتیب، (۴) کذا فی د، آ: تربیت، ب: تربیت، ه: این کلمه را

ندارد، - آ: ب: «رجال» بجای «رجال»، (۵) کذا فی ب، د: محضلاً:

طابنکو طراز، آ: طابنکو طراز، ج اصل جمله را ندارد، - چون این طابنکو در شهر

طراز اقامت داشت اورا طابنکو طراز می گفته اند: (رجوع کنید بوق ۸۰۵)،

(۶) د: نیام، (۷) آ: ب: چ: کرد، (۸) د: نمودند،

و ابقا بر دما و فروج اهل اسلام و دین مفرحات الب غازی و رعایای
 هرا را باهتزاز تلقی نمود و بریشان از اتلاف اموال و ارواح نوقی کرد
 و الب غازی بخدمت سلطان آمد و خاك بارگاه بتقیل^(۱) شفاه مجدر^(۲)
 شد و پیشانی او بسبب شکر معتر سلطان بر وفاق میثاق اورا باعزاز و
 اکرام با شهر فرستاد و الب غازی بتحصیل مال که متقبل شد بود دست
 تطاول و مطالبت بر رعایا گشوده کرد و از رعایا استخراج آن آغاز نهاد
 چون خبر ستم و زور او بشنید جانب نصفت^(۳) در کار رعیت مهمل
 نگذاشت^(۴) ترك^(۵) آن مقرررا ذخیره باقی تر و حصنی واقعی تر دانست و بر
 تصدیق پیمان خویش مراجعت نمود و لشکر او حدود بادغیس را غارت
 کردند و باحتیاز اموال و مواشی مستظهر گشتند هر چند از آن مهب و
 تاراج از سلطان محتاشی و مستشعر بودند و سلطان بمرو آمد و الب
 غازی که بتکفل اصلاح ذات البین از خدمت سلطان شهاب الدین مرخص
 بود بعد از مراجعت سلطان بدو سه روز معدود باجل موعود رسید
 بود، سلطان شهاب الدین بر انتقام باز عزم خروج را ساز کرد و این
 نوبت رزم خوارزم را آغاز نهاد و چون خبر عزیمت او بسلطان رسید
 رعایت جانب حزم را عزیمت جزم کرد و براه بیابان بخوارزم رسید و بر
 لشکر غور که^(۶) بعد از ملخ و مور^(۷) افزون بودند مسابقت نمود تا
 بمکرر دولت رسید و اهالی خوارزم را از قصد آن جماعت اعلام داد و
 از وقوع بلا ناگاه آگاه کرد تمامت اهالی آن یکدل و یک زبان با
 اندرونی از حیثیت در جوش و ظاهری از ترس اهانت و استذلالت در
 خروش بر مقابله و مقابله اتفاق کردند و بر منع و دفع اطلاق و تمامت

(۱) آ: مقبل، ب: بتقیل، د: بتقیل، ج: متصل، (۲) آ: ب: د: مجدر،

ه: مجدر، (۳) تصحیح قیاسی، — ج: نصیب، ه: تعصب، ب: بقیث، آ:

بقت، د: بقت، (۴) آ: نگذاشت، (۵) کذا فی ب: ده،

آ: بلک، ج: بل کی، (۶) آ: ج: بعدد مور، ه: بعدد از مور، د:

بعدد مور (بودند و افزون تر)،

رسیدند و بر مدار ایشان بایستادند و از صبح تا رواح بسیوف و رماح از جانبین مکاوحت کردند لشکر بسیار هلاک شد تا روز دیگر که علم آفتاب بر باره افق بردند و پیشروان خرشید از ورای تنق مشرق بدمیدند لشکر خنای ثبات قدم نمودند و بیک نوبت حمله کردند گردن مقاومت ایشان شکسته شد و دست مصادمت بسته گشت و بقیه لشکر پنجاه هزار مرد بود در موقف هجا کشته شد^(۱) و سلطان شهاب الدین در قلب با مردی صد بماند بجمله خود را در حصار اندخود انداخت و لشکر خنای دیوار را سوراخ می کردند و نزدیک رسید که سلطان شهاب الدین دستگیر شود سلطان سمرقند بتزدیک او پیغای فرستاد که از راه حمیت اسلام نمی پسندم که سلطان اسلام در دام بیگانگان آید و در دست ایشان کشته شود صلاح در آنست که آنچه موجودست از فیول وخیول و صامت و ناطق بمنّت^(۲) فدای نفس خود سازد^(۳) تا من بدان توسل توسطی جوم و استرضاء آن قوم کنم سلطان شهاب الدین تمامت آنچه داشت فدای خویش کرد^(۴) و بیکبارگی خزانه و زرّاد خانها^(۵) اثار و بهزار حيله بواسطه شفاعت سلطان سمرقند خلاص یافت و هنگام ولّات رحین مناص جان بسلامت برد

إِذَا نَحْنُ أَبْنَاءُ سَالِبِينَ بِأَنْفُسِ • كِرَامٍ رَجَتْ أَمْرًا فَغَابَ رَجَاؤُهَا
فَأَنْفُسُنَا خَيْرُ الْغَنَائِمِ إِنَّهَا • تَعُودُ وَفِيهَا مَأْوَاهَا وَحَيَاؤُهَا^(۶)

f. 76a

(۱) ب: کشته گشتند، ج: کشته (فقط)، ه: بسته گشته،

(۲) ب: بمنّت، آ: ممّت، ج: بمنیت، (۳-۲) این جمله بکلی از آ ساقط

است، (۴) یعنی اسلحه خانه و قورخانه، و باین معنی در عربی قرون متأخره بخصوص دوره مالک مصر زرّاد خانه و زرّاد خاناه استعمال می کرده اند و اصل معنی این کلمه زره خانه است از زرّاد بمعنی زره در عربی و زرّاد بمعنی زره گر ولی پس از آن بکثرت استعمال بمعنی مطلق قورخانه و اسلحه خانه استعمال شده است (رجوع کنید نیز بذیل قوامیس عرب از دزی)، (۵) من آیات لعبد الله بن محمد بن عیینه من رؤساء البصرة و تمثل بها العتي فی التاريخ البیهقی (انظر شرح البیهقی للشیخ احمد المتقی طبع مصر ج ۲ ص ۴۱۷)،

ناکای و بی آبی مثل^(۱)

مَاذَا يَعْشِكُ فَأَذْرُجِي • عَنْ مَنَزِلِ بِلِكِ نَابِ

را کار بست و انتقال حشمر را فرمود تا در شب بسوختند و چشم خواب بردوختند و از غایت ضلال و غیّ خیول و جمال را پی کردند، چون باز گشتند سلطان چون شیر هَـصُور و فحل غیور بر غناب ایشان تا بعد هزارسف^(۲) رسید لشکر غور باز گشتند و مصاف برکشید لشکر سلطان بر میمنه ایشان حمله برد ربابات غوریان معکوس شد و دولت منکوس گشت و از امرا و اصحاب او بسیار در قید اسار افتادند و دیگران در مهامه و فیافی افسان^(۳) خیزان کَالْدِیَسِ آسْتَهْوَهْ اَلْشَّیْطَانِ فِي الْاَرْضِ حَبْرَان و همچنان^(۴) لشکر خوارزم بر پی ایشان خشنک چون فحول از غناب رِمَاک تا از سیفاباد^(۵) با فنون فضیحت درگذشتند و سلطان مشمول صنایع لطایف و^(۶) مغرور لطایف صنایع^(۷) باز گشت با اموال و فیول و جمال و خیول و بخت مسعود بزبان اقبال موعود الهام آیت وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَغَارِمَ کَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ بَدَلَهَا می‌رسانید و سلطان در خوارزم بزی ساخت یکی از ندمای سلطان از فردوس سمرقندی^(۸) که مطربه بود بر حسب حال بزم رباعی^(۹) در خواست بر بدیهه بگفت:

شاهان ز نو غوری بلباسات بچست • مانند جوژه^(۱۰) از کف خات بچست
از اسب پیاده گشت و رخ پنهان کرد • پیلان بنو شاه داد وز مات بچست
چون لشکر غور باند خود رسید خود دید آنچه دید لشکر ختای بدیشان

(۱) اصل مثل کَیْسَ هَذَا يَعْشِكُ فَأَذْرُجِي است، رجوع کنید بمجمع الامثال در باب لام و لسان العرب در درج و ع ش ش، (۲) د: هزار اسف، ج: ه: هزار اسب، (۳) د: افزوده: و، (۴) آ: ههناک، ب: ههناک، د: ههناکه، (۵) کذا فی ب، آ: سفاباد، ج: سفاباد، ه: اسفاباد، د: اسفاباد، (۶) واو فقط در ب بخط جدید، (۷) ب: باصلاح جدید: صانع، ه: افزوده: رباعی، (۸) کذا فی ه، د: سمرقندی، آ: ب: ج: سمرقندی، (۹) آ: د: این رباعی، ج: رباعی، (۱۰) کذا فی ب، ج، د: جوژه، آ: حوره،

و بر شط^(۱) جیحون بارگاه برآوردند چنانکه يك نيمه از بارگاه در آب بود و در محافظت آن جانب از فدائیان احتیاط ترك گرفته ناگاه هندوئی دوسه میان روز بوقت قبلولۀ سلطان چون آتش از آب برآمدند و در بارگاه افتادند و او از ترقب و ترصد حساد مکار غافل و از عناد روزگار ذاهل^(۲)، روز سپید^(۳) سپاه او را با فناء شاه شب^(۴) سپاه نمودند و مذاق طعم حیاة را برو تباه کردند، با ترصد آجال صولت رجال چه سود، و با ادبار اقبال استکثار اقبال چه فریاد رس، عُدَّت و عَتَاد و بیاض و سواد^(۵) گزردی نکرد^(۶)،

كُلُّ ذِي دَوْلَةٍ وَ أَمْرِ مُطَاعٍ • وَ مَتَاعٍ^(۷) وَ عَسْكَرٍ جَرَّارٍ
مَلِكُ بُرْمَةٍ فَسَادُوا وَ قَادُوا • ثُمَّ صَارُوا أُحْدُوثَةَ السَّهَارِ^(۸)

آن رود عظیم معروفی است در پنجاب که در رود سند میریزد و نام شهری است نیز بر لب همین رود مابین لاهور و پشاور بر بیست و پنج فرسنگی در شمال غربی لاهور، و مؤید این احتمال آنست که از این الأثیر صریحاً برمیآید که قتل سلطان شهاب الدین مابین لاهور و غزنین واقع شد و همچنین طبقات ناصری گوید که قتل وی در مراجعت وی از هندوستان بغزنین بود بنا برین مراد از کلمۀ «جیحون» در متن نیز باید همین رود جیحلم باشد چه اصلاً ربطی مابین جیحون معروف و محل وقوع این واقعه نیست و استعمال جیحون بطور اسم جنس بمعنی مطلق رود بزرگ در مصنفات فارسی شایع بوده است اینک دوسه مثال: - «شهر سیستان را زرنج گویند و بتزدیکی شهر بخره است که او را زره خوانند و جیحون هیرمند در وی میریزد» (جهان نامه، مؤلف در سنه ۶۶۵ نسخه پاریس Ancien fonds pers. 384 ورق ۱۸۵a)، «از دریا هیچ جیحون بیرون نیاید بلکه همه جیحونها بسوی دریا شود» (ایضاً، ورق ۱۸۱a)، «هزده جیحون یعنی رود بزرگ در وی [بحر خزر] میریزد» (ایضاً، ورق ۱۸۲a)، «جوی بزرگ را رود خوانند و عوام رود بزرگ را جیحون خوانند ... و از جیحونهای که در عالم است هیچ بزرگتر از نیل مصر نیست» (ایضاً، ورق ۱۸۹a)،

(۱) یعنی بر ساحل، (۲-۱) آ: در رسید، (۳-۲) ج ندارد،

(۴-۱) ه: کردی سودی نکرد، - گرد [اضطرب گرد یعنی غبار] نفع و فایده و منفعت را گویند (برهان)، (۵) کذا فی ب ج ده، آ ندارد، تمة الینبة:

وَ أَمْتِئَاعٍ، (۶) من ایات لأبي الفرج احمد بن علی بن خلف المهداني من

چون سلطان غور از مال و لشکر غور با صد هزار عوار با ملک خود رسید سلطان یکی از حجاب باب بتزدیک سلطان غور فرستاد مذکر بدانکه ابتدای این وحشت از حاشیه آن جانب برخاسته است و الیائی اظلم اکنون طریق موافقت مسلوك خواهد بود و راه مناقشت مسدود سلطان شهاب الدین نیز بایمان غلاظ قرار مصالحت مؤکد گردانید و مدد و معاونت سلطان را هرگاه اشارتی رسد ملتزم شد و برین جملت میان هر دو سلطان وثایق مبهم گشت تا بعد از دو ماه جمعی از لشکر غور در حدود طالغان جمع آمدند و تاج الدین زنگی والی بلخ که ضرام آن فتنه بود برو الزود تاخت و بدان سبب سردر آن کار باخت و عامل مرو الزود را ۱۰ مغاصه در دام هلاکت انداخت و خواست که اثار ضیم و تمهیح ظلم کند و استقراج اموال، آن خبر بسطان رسید بدر الدین جعفر^(۱) را از مرو و تاج الدین علی را از ایورد بدفع آن فتنان نامزد فرمود بعد از مصاف زنگی را با ده کس از امرا مفید بخوارزم فرستادند^(۲) و جزای حرکات سر ایشان حاشی السامعین از تن جدا کردند همچنان تشویشات ۱۵ تسکین گرفت و ملک آرام یافت، و هر چند میان هر دو سلطان مرابر آیمان بر قرار مقبول بود اما سلطان^(۳) شهاب الدین^(۴) از غبن واقعه ماضیه پشت دست بدنمان می خائید و در تدارك حادثه بیبانه غزا عساکر ترتیب می کرد و الحجه می ساخت تا در شهر سه اثنین و ستمایه بابتدا بغزای هند مایل شد تا مرمت احوال خدم و حشم کند که درین چند ۲۰ سال از شد آمد^(۵) خراسان بی عدت و عتاد گشته بودند چون بدر هند رسیدند بیک فتح که حق میسر گردانید اصلاح امور خراین و جنود کرد چون عنان انصراف معطوف گردانید^(۶) و از معبر حبلی^(۷) عبور کرد

(۱) کذا فی آ، ج د ه: غضر، ب ندارد، (۲) آب ه: فرستاد،

(۳-۴) فقط در ج، (۵) ج د: آمد شد، (۶) کذا فی آ (۷)، ج: حبیل، ه: حبلی، ب د: حبلی، - احتمال قوی می رود که صواب جیلیم باشد و

ذكر مسلم شدن ملك سلاطين غور سلطان محمدرا

چون سلطان شهاب الدین از دار دنیا بمنزل عقی رسید غلامان او که هرکس صاحب طرفی شده بودند آن مملکت را که در حوز^(۱) هریک بود باستقلال حاکم شدند، دلی^(۲) و حدود هندوستان را قطب الدین ایبک بیکندی حاکم بود و چند غزو بزرگ در هند بر دست او برآمد و چون او گذشته شد و خلفی پسرینه^(۳) نداشت غلامی داشت بعقل و کبیاست مشهور التمش^(۴) نام قائم مقام ایبک او را بر تخت نشاندند و سلطان شمس الدین^(۵) ملقب شد و در اکثر^(۶) هندوستان و اطراف و اقطار ذکر او شایع شد و او را در غزوات و فتوحات آثار و اخبارست، و بر طرف سند چون اوجا^(۷) و مولتان و لوهاوور^(۸) و برشاو^(۹) قباچه^(۱۰)

(۱) تصحیح قیامی یعنی در نصرف و در حيازت، - ج ده: در غور، ب بتصحیح جدید: در حوزه، آ: در حواره، (۲) کذا فی آده یعنی دهلی، ب ج: دلی، (۳) ج ده: نرینه، (۴) تصحیح قیامی، آ: التمش، ج ده: التمش، ب باصلاح جدید: الیمش، د: شمس، - شکی نیست که صواب التمش با دو تاء است نه التمش با یک تاء چنانکه در بعضی نسخ جهانگشای و طبقات ناصری دیده میشود، صاحب طبقات ناصری در مدح پسر التمش مذکور بهرامشاه گوید از قصید:

اگر سلاطینی هند است ارث دوده شمسی * محمد الله ز فرزندان توئی التمش ثانی و نیز در مدح پسر دیگرش ناصر الدین محمود گوید از مطلع قصید:

آن شهنشاهی که حاتم بدل و رستم کوشش است * ناصر الدینا و دین محمود بن التمش است و بدیهی است که اقتضای وزن عروضی این دو بیت التمش با دو تاء است بلاشک نه التمش با یک تاء، و این الاثیر ویرا الترمش (= التدمش ظ) می نامد و در بسیاری از نسخ قدیمه طبقات ناصری و غیره نیز این کلمه التمش با دو تاء مسطور است، و اینجا نیز هیأت نسخه آ «التمش» مؤید صریح این فتره است،

(۵-۴) فقط در ب بخط جدید، (۱) ب: اوجا، آ: اوچا (کذا)، ج: اوما، (۷) ب ده: لهور، ج: لوهاور، (۸) ده: پشاور، د: برساو^(۹)، ب: برشاو^(۱۰)، ج: برستاو^(۱)، آ: قباچه، ب: قباچه، ج: قباچه، د: قباچه، ده: قباچه،

چندین نوبت رنجها کشید تا بی رنج سلطان رنج آن برداشت، و عجب تر حال ملک بامیان^(۱) بود از افریای نزدیک او صاحب علت استرخا و منتظر حلول فناء او چون با اُمْنِیت چندین گاهه از مَنَیّت او برسید پنداشت که اغصان مرادش بارور و بستانار دولت او تازه و تر گشت بی مکئی و درنگی دو منزل در یکی می کرد و سه فرسنگ در یکی می رفت و چون نزدیک رسید که بر آرزوی خویش قادر گردد خود از مکایم آجال بتقدیر ذو الجلال بیرون دوانید و کاروان عمر او را که بامانی روزگار پربار بود قطع کرد و از تخت نعلش بدل شد و از بخت شقاوت روی نمود،

۱۰. مَنْ نَالَ مِنْ دُنْيَا أُمْنِيَّةٍ . اسْفَطَتِ الْأَيَّامُ مِنْهَا الْأَلْفَ
لِأَنَّ مِنْهَا أَصْلَ تَرْكِيْبِهِ . حَتَّى كَلَّا حَاشِيَتِهِ حُطِفَ^(۲)

و این احوال سبب اقبال سلطان شد چنانکه در ذکر دیگر آن حال مفصل شود،

شعرا: عصر الثعالبی ذکرها الثعالبی فی ثَمَّةِ الْيَمِينَةِ (نسخه پاریس ورق ۵۸۴-۵۸۵)،
و اولها:

فِي ظِلَامِ الدُّجَى وَ ضَوْءِ النَّهَارِ . آيَةُ لِلْمُهْمِنِينَ الْجَبَّارِ

و قبل اليمين

إِنَّ هَذِي الدَّرْبَارَ قَدْ نُزِلْتُ فَبُلْ وَ حُلْتُ فَأَيُّنَ أَهْلُ الدَّرْبَارِ

أَيُّنَ أَيْنَ الْمُلُوكِ فِي سَائِلِ الدَّمْرِ وَ مَا أَتَرُوا مِنْ الْأَتَارِ

کُلِّ دِي تَعَوُّتِ وَ أَمْرٍ مُطَاعِ، اليمين، و بعدها

لَمْ تَعْلِدْهُمْ الْكُفُورُ الْيَقِي قَدْ . كُنْتُوْهَا مِنْ رُفْعَةٍ وَ نُصَارِ

لَمْ تُغْنِهِمْ يَوْمَ الْحَسَارِ وَلَكِنْ . حَمَلُوا وَزْرَهَا مَعَ الْأَوْزَارِ

(۱) آ: نامیان، ب: ج: بامیان، (۲) مقصود اشاره بالفاظ اُمْنِيَّة (آرزو)

و مَنِيَّة (مرگ) و مَنِي (نطفه) است ولی عبارت قاصر و معنی باردار است بخصوص

مصرع چهارم که علاقی بر رکاکت لفظ ملخون است چه صواب «کلتا» است بجای

کلا و «حاشیتها» بآئیت ضمیر راجع باُمْنِيَّة،

و بر تفریر آن ملك هم برو منشور با طغرا یافت و امرای دیگر که بر موافقت امیر محمود بودند بر قصد لشکر سلطانی متفق گشتند لشکر سلطان پیش از آنکه ایشان بر خود بجنبند چون شیر که در سر شکار نشیند و باز که بر کبک دری حمله کند بر ایشان دوانیدند و جمعیت ایشان را پراکنده و آواره کردند و مبشران بخدمت سلطان فرستادند و استدعای حضور او کردند و بر انتظار وصول رایات سلطانی هم در راه توقف نمودند و سلطان چون بحد بلخ رسید اصحاب قلاع بخدمت او آمدند و در تسلیم کلید حصون مبادرت می نمود و والی بلخ عماد الدین که سرور امرای بامیان^(۱) بود در مقدمه دم هوای سلطان گرم می زد و دعوی^{۱۰} مشایعت و متابعت آن حضرت دم بدم اظهار می نمود چون رایات عالیه از افق بادیه برآمد چون آفتاب روشن شد که دعوی او سرسری بودست و سخن او هر دری و با اعتماد حصار هندوان که حصنی حصین و رکنی رکن بود خلاف وعده کرد و نفایس ذخایر از جواهر و خزاین در آنجا گرد آورد و لشکر منصور پیاده و سوار چون سوار بر مدار سور حصار نزول کردند و تیر و سنگ ریزان تا ارکان آن روی با نهلم و سکن پشت بانهزم دادند و چون درد عماد الدین را جز انتیاد و اذعان درمانی دیگر نبود از غایت اضطراب نه رعایت جانب اختیار را در استیمن^(۲) کوفتن^(۳) گرفت سلطان ملتئم او را نا خایف نشود با جابت مقرون گردانید و عنایت و عاطفت از آنج متوقع او بود افزون و بر تفریر نواحی^{۲۰} که والی آن بود موعود شد چون از حصار بیرون آمد و صحن بارگاه بوسه داد بزمیت عواطف شاهانه و مزید عوارف خسروانه ممتاز گشت و طایر سلامتی او در افق امان^(۴) در پرواز آمد و با اختصاص در مجلس انس محسود جن و انس شد وَ رَبُّكَ^(۵) يَعْلَمُ مَا نَكُنْ صَدُورُهُمْ نَاكَاةً

(۱) آ: نامیان، (۲) آج: استیمنت، (۳) آب: کوفتن، د: این
 کلمه را ندارند، (۴) آج: افاق، (۵) در جمیع نسخ: و الله،

مستولی بود و سلطان جلال الدین آن حدود را بگرفت چنانکه در موضع خود ذکر آن خواهد آمد، و زاولستان و غزنین را تاج الدین ایلدوز^(۱) بعد از فتن و آشوبها بگرفت و حکم کرد، و در دار المملک پدر هراة و فیروز کوه امیر محمود پسر سلطان غیاث الدین مستولی شد و چون امیر محمود بشرب و عیش و انلاف و طیش چنانکه شیوه میراثیان باشد مشغول شد و از طرب چنگ با تعب جنگ نمی برداخت و امرا از صادرات افعال او چون^(۲) لَین^(۳) و خَوَر^(۴) و ضعف و سَدَر^(۵) مشاهده می کردند اختلاف در میان وجوه و اعیان ظاهر شد و عز الدین حسین خرمیل^(۶) که والی هراة بود و روی بازار و پشت کار ملک سلاطین بتابعیت سلطان محمد انار الله برهانه برامرای دیگر مسابقت نمود و نزدیک سلطان پیغام و رسول متواتر کرد تا سلطان پیشتر بهراة گراید و ملک آنرا با ملک دیگر^(۷) مضاف گرداند و در آن وقت سلطان از جانب خان^(۸) ختای مستنصر بود که نباید پیش دستی کند و بلخ و آن حدود را که در نصرف سلاطین غور بود و بملک ختای نزدیک با خَوَر^(۹) خود گیرد بابتدا سبب دفع تَرک ختای تَرک توجه آن جانب کرد و بشادباخ رسول فرستاد تا لشکر خراسان متوجه هراة شدند عز الدین حسین خرمیل^(۱۰) باستقبال بیرون آمد و شهر بدیشان سپرد و راه خلاف f. 77a نسپرد و از جانب سلطان بانواع مبار و انعامات بسیار اختصاص یافت

(۱) ب: ایلدوز، ج: ایلدکر، (۲) ج ندارد، آ افزوده: حور،

(۳) آ ب ج ه: کین، (۴) ب: حور، ج: جور (و کین)، ه: خون، د:

ندارد، - خَوَر بتحریرک بمعنی ضعف و سستی است، (۵) آ ج: شدت، د:

ندارد، - سَدَر بتحریرک بمعنی حیرت و عدم ثبات است، (۶) ب: حرمیل، ه:

خرمیل، (۷) ب بتصحیح جدید: با ملکهها دیگر، د: با دیگر مالک،

(۸) آ ج ندارد، (۹) کذا فی ه و هو الظاهر، آ: جوز، د ندارد، ب بتصحیح

جدید: نصرف، ج اصل جمله را ندارد، (۱۰) ب د ه کلمه «خرمیل» را ندارند،

ج «حسین خرمیل» را ندارد،

أَدْخُلُوها بِسَلَامٍ آمِينَ و خلايق با تحميد الحمد لله رَبِّ الْعَالَمِينَ و سلطان اساس عدل مؤكّد گردانيد و كافة جمهور را در ظلّ مرحمت و نصّت مرّقه و آسوده و اصحاب اطراف بخدمت توسّل نمودند، و ملك سيستان بحضرت او مبادرت نمود و در زمرة ارکان دولت مخرط شد و بحسن اصطناع و تربيت از اقران مستثنى گشت، و سلطان باستمال جانب امير محمود علامه كرمان را بفرستاد و او را بمواعيد بسيار مستظهر گردانيد و تلامه كرمان راست در حقّ امير محمود از قصيده وقتى كه او را برسالت آنجا فرستادند

سلطان مشرقين و شهنشاه مغربين . محمود بن محمد بن سام بن حسين و محمود باستانيت فيروزكوه و تقرير آن هم برو رسولى در مصاحبت علامه كرمان بحضرت سلطان روان كرد با نخبهائى كه ذخيره آبا و اجداد او بود و پلى سپيد با آن اضافت كرد و علامه كرمان راست از قصيده در ذكر فيل كه در مصاحبت او آوردند

إِلَى حَضْرَةِ الْمَلِكِ فَيَلًا جَلَبْتُ . وَلَسْتُ بِأَبْرَهَةَ بْنِ الصَّاحِ (١)

سلطان حاجت او را باسعاف مقرون كرد و نيابت بر امير محمود مقرر داشت و او سكه و خطبه بالقاب سلطان مشرف گردانيد و اسماع و آذان را باستماع آن مشنّف، و چون از امور آن طرف فارغ شد بر عزم انصراف مصمّم گشت و بنيابت آن ممالك عزّ الدين حسين خرميل (٢) را بانواع اصطناع و اساليب مبارّ قضاى حقّ او را مخصوص گردانيد و ٢٠ مبلغ (٣) دوست و پنجاه هزار دينار (٤) زر ركنى اقطاع معين و در جمادى

(١) مراد از حَضْرَةِ مُلْكِ هَاي تَحْتَ خوارزم است چه حَضْرَة در عرف متقدمين يعنى هَاي تَحْتَ استعمال ميشد است و الصّاح مخفّف الصّباح است بنشديد باء بجهت ضرورت شعر، (٢) ه: حرميل، (٣-٤) كذا فى بَاحِ دَه، در آ اين كلمات را

بخطّ سياق نوشته اينطور: **اصطلاح** يعنى «مأثِن» [و خمسين الف

دينار] و چون آنحضرت بسيار قديمى است (سنه ٦٨٩) معلوم ميشود كه خطّ سياق در

محافظان طرق از دست قاصدان نامه گرفتند و بخدمت سلطان آوردند
مضمون آن مکتوب که بولی بامیان^(۱) مسطور بود سراسر آن نامه مشتمل
بر تخریب کار سلطان و تخریب ایشان از انقیاد و مطاوعت او، سلطان چون
آن صحیفه را در دست او نهاد که اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ
حَسِبًا از پای در افتاد چون از آن عذر زفان عذر نداشت سلطان فرمود
که اقتضای نقض میثاق سبب انسلال اوست از ربه حیات اما چون
شمول کرم پادشاهانه او را زفان امان میذول داشته است از حسن مکارم
اخلاق تبدیل و تغییر آن در مذهب کرم جایز نتوان داشت او را بخوارزم
فرستاد با آنچه مطلوبات او بود از ذخایر نفایس و عشایر اوانس، و پسر
او در قلعه نرمد بود چون آوازه پدر بشنید خواست تا از خروج ابا
نماید پدرش معتمدی را بر نوییخ و تخریب او بفرستاد تا بشیب آمد و
نرمد را بحکم سلطان بسلطان سمرقند تسلیم کرد، و سلطان نواحی بلخ را
ببدر الدین جفر^(۲) منوَّض کرد و دست او را ببلشکر بسیار قوی، چون
آن نواحی را از شوایب مشوشات اندرون پاک گردانید عزیمت توجّه بجانب
۱۵ هراة مصمم کرد و مظفر و کامران از راه جرژوان^(۳) روان شد ایام فرمان
۷۷۶. او را رام شد و دوران افلاک موافق مرام او گشته مبشران بجانب هراة
روان شدند و ساکنان آنجا دل شاد و خرم گشتند و اشراف خلائی
بخدمت استقبال مسارعت نمود و اصناف دیگر بشهر آرائی مشغول گشتند
ممر اسواق و کوچهارا بانواع ثیاب مذهب مزین گردانیدند و نمائیل و
۲۰ نقوش در آویختند و سلطان در منتصف جمادی الاولی من السنة^(۴) با
اهیتی و هیبتی که چشم کس مشاهده نکرده بود و زینتی و تربیتی که
گوش کس نشنیده بود در شهر آمد ملائکه کروی در پیش او با ندای

(۱) آب: نامیان، د: یامان، (۲) کذا فی آ، ج: جاعر، ب: حاس،

ه: خاعین، د: جاعینی، رجوع کید بص ۵۸ س ۱۱، (۳) ب: حرروان،

ه: خرروان، د: حرران، ج: جز، (۴) کدام سنه؟ در این فصل هیچ ذکر

سنه قبل از این نشده است، این الاثیر این واقعه را در حوادث سنه ۶۰۴ ذکر میکند،

مدد خواست اکثر سران سَرَاة^(۱) متوجه هراة شدند و بظاهر آن نزول کردند خرمیل بعد از اختلاف ایشان و استنبان از قِبل سلطان بیرون آمد و جمله بر قم و استیصال لشکر غور مطابق شدند و بدان سبب سرچشمه دولت غوریان حکم اَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا گرفت و جمعیتی که داشتند پراکنده شد، چون اختلاف حالات خرمیل^(۲) پیدا گشت و از قول و فعل او اعتماد برخاست چه نوبت اوّل بی موجبی در رفقه طاعت آمد و بی هیچ واسطه خوف و هراسی خلع لباس انقیاد کرد بدین تخیلات او را در خدمت سلطان متمّم کردند و پیغام فرستادند که هراة بیشه ایست^(۳) که او شیر آنست و دریائی که اوست تنگ آن اگر در تدارک او اِمال رود نوزع خاطر^(۴) و ضمایر حاصل آید سلطان بامرا پیغام فرستاد تا او را دفع کند و اصل مَادَّة او را قطع امرا بر عادت مستمرّ ملاطفت او واجب می داشتند و طریق انبساط و ملاطفت برقرار مسلوک می داشت تا روزی او را باستشارتی طلب کردند و خلوقی ساختند و از هر نوع حدیث پرداختند چون فارغ شدند ملک زوزن^(۵) قوام الدین استحضار او بمنزل خود بیهانه طعام و شراب التماس می کرد و او در ابا بیهانه تخفیف الحاح می نمود ملک زوزن^(۶) عنان او عیان بگرفت و باعیان ارکان اشارت کرد تا سیوف خوف از نیام برکشیدند و اصحاب او را پراکنده کردند و او را پیاده بخیمه کشیدند و از آنجا او را بقلعه سلومید^(۷) خوف^(۸) فرستادند و صامت و ناطق او را غارت دادند و بعد از چند روز سر او بخوارزم فرستادند، و پیشوای کار و روی بازار او

(۱) جمع سَرِی یعنی رؤسا و اشراف، (۲) ب: خرمیل، (۳) آ: بیشه است (کدا)، (۴) ب: باصلاح جدید: خاطر، (۵) آ: ب: د: روزن، (۶) آ: د: روزن، ب: روزن، (۷) کدا فی آ: ب: د: ج: سلومند، - در کتب مسالک و مالک ابن حوقل و اصطخری و مقدسی (طبع دخیه) این کلمه باسم سلومند یا نخته بندهای سلومند و سلومل و سلونک و غیرها مسطور است و آن شهر مرکزی ولایت خوف بوده است، (۸) کدا فی آ: ج، ب: د: روزن، روزن،

الآخره آن سال^(۱) عنان حرکت بجانب خوارزم بجنبانید محفوظ بوفود
نصرت و اقبال، ملحوظ از جد مسعود و دولت موعود بنجاح آمل،

ذکر احوال^(۲) خرمیل بعد از مراجعت سلطان،

چون سلطان حکم مالک هراة در قبضه خرمیل^(۳) نهاد و عنان
مراجعت معطوف کرد و بکلیات امور دیگر از غزو و جهاد اشتغال نمود
سبب اراجیفی که افتاد که سلطان در غزای لشکر ختای معدوم شدست
شیطان تسویل دماغ خرمیل^(۴) را بسودای محال آگه کرد و اباطیل
غرور در نهاد او بحال گرفت بنزدیک سلطان محمود رسولی فرستاد و
چون مخالفت سلطان موافقت ایشان بود خرمیل را بانواع مبرات موعود
گردانیدند و باز سکه و خطبه بنام غوریان کرد و جماعتی را که بحضرت
سلطانی انما و اعتزا داشتند بگرفت چون آوازه مراجعت سلطان و نزول
او بخوارزم کامران شایع شد خرمیل از خر میلی خود هراسان گشت و از
بطش و صولت غضب او ترسان بمعاذیر دل ناپذیر تمسک کرد و بتمویه
و تلیس خواست تا بر رأی سلطان صادرات زلات خود پوشیده کند و
از تکلیف بدار او بحضرت او را معاف دارند سلطان عفو و اغضا کرد
و از عثرات او تجاوز و اغماض واجب داشت، اهل غور چون حال
روغان و مداهنت او بدانستند و باز میل او بحضرت خوارزم در یافتند
بر قصد او منتشر شدند خرمیل^(۵) چون بر سر ارباب غور واقف شد
بارکان حضرت سلطان که در خراسان بودند توسل کرد و از ایشان

آن عصر تقریباً همین هیأت حالیه معمول بوده است، (۱) کدام سال؟ ذکر
سنه در این فصل نگاشته است، در هر صورت مقصود ظاهراً سنه ۶۰۳ است چنانکه
از این الاثیر و از سابق و لاحق همین کتاب معلوم میشود، رجوع کنید بص ۶۴ ح ۴،
(۲) ح افزوده: عز الدین، (۳) ب: خرمیل، ج: عز الدین خرمیل، ه:
حسین خرمیل، (۴) ه: خرمیل، (۵) ه: خرمیل،

از جوانب راه گشاده شد روزی رندی^(۱) باطعام طَعام^(۲) و او باش مشغول بود بهادران علما بر سر دیوار کشیدند و تا آن جماعت از چاشت فارغ شدند ازیشان شام انتقام خوردند رندی^(۳) فضولی چون دید که کار از دست تدبیر بیرون شده لباس نَعَسَف بخرقه تصوف بدل کرد و خواست تا در آن شیوه متواری شود حبایل جست و جوی بر محلات و اسواق انداختند تا او را در دام انداختند^(۴) و موی کشان بمحضرت سلطان آورد سلطان فرمود تا منادی کردند تا لشکر دست از غارت کشید داشتند و دگانه‌های شهر هم در روز گشاده کردند و رندی^(۵) را بمطالبت اموال خراین و آنچه او بناحق از ارباب شهر گرفته بود مؤاخذت نمودند تا آنچه داشت دانست بداد و بآخر جزای فعلات خود بدید و هراة از شوایب نزاع و ظلم متعذیان خالی شد و بعدل وافر سلطانی حالی گشت و از آنجا سلطان متوجه خوارزم شد،

ذکر کرلی^(۶) و عاقبت کار او،

کرلی^(۷) ترکی بود از خویشان مادر سلطان امارت نساپور بدو منوّض^{۱۰} و حلّ و عقد مصالح آن بدو منوط بسبب تخیلاتی که از سلطان بدو نقل کرده بودند خایف شد پیش از حرکت سلطان بعزم هراة بوقت محاصره هراة ناگاه باز گشت و بشادیخ آمد و آوازه در انداخت که لشکر خنای بخوارزم رفت و سلطان از^(۸) هراة گرینجه باز گشت و مرا بدین سبب نامزد فرمودست تا باروی شادیخ محکم کند بدین بهانه شادیخ با

(۱) ج: زیدی، ب: رندی، (۲) ب: طعام، ج: ندارند،

(۳) آ: ریدی، ج: زیدی، ب: زیدی، (۴) د: گرفتند، ج: اصل جمله را

ندارد، (۵) ج: زیدی، ب: ریدی، (۶) ب: کرلی، ه: کرپی،

(۷) ب: کرکی، ه: کرپی (فی اغلب المواضع)، - نام این شخص در تاریخ این

الاثر در حوادث سنه ۶۰۴ هـ جا کرکک خان مخطور است، (۸) ب: د: در،

سعد^(۱) الدین رندی^(۲) نام شخصی بود صاحب ذکا و فطنت نه با جهالت و بطنت در آن حالت چون رویاه از شکاری بچست و بمحصار هراة تحصن کرد بر موافقت او مردان خرمل^(۳) جز میل مدافعت نکردند او باش و رندی که در هراة بودند بر موافقت رندی^(۴) آهنگ مانعت نمودند و رندی^(۵) خزاین خرمل^(۶) و آنچ او را بود بر عوام ایثار می کرد هرکس ازیشان که حامل چوبی بود صاحب ثروت و یساری شد و بدان سبب چون فدائیان جان بر کف دست نهاده بودند و بر محاربت و مجالدت آماده شد، و در اثنای این حالات کزلی^(۷) در شادباخ دست از آستین عصیان بیرون کرد چنانک در عقب ذکر آن خواهد آمد سلطان از ۱۰ خوارزم بشادباخ آمد و از آنجا بسرخس، و چون در اثنای مقاومت رندی^(۸) نزدیک او می فرستادند و از کاری که نه ملائم حال او بود زجر و منع می کردند او بهانه می آورد که من سلطان را بنده مطواع ام^(۹) و منتظر وصول رایات سلطانی تا شهر تسلیم کنم و مراسم عبودیت تقدیم نمایم چه بر امرا اعتماد امان^(۱۰) ندارم این احادیث بخدمت سلطان انها کردند امرا ۱۵ او را بر توجه هراة حث و تحریض^(۱۱) نمودند و در مبادرت حریص چون سلطان بهراة رسید رندی^(۱۲) از کرده خود پشیمان شد و بر فرار مانعت کرد نایره غضب سلطانی ملتهب تر شد و فرمود تا آب بر باره بستند و کنار خندق را بدرخت و خاشاک می انباشتند تا بیکندی بر آن برآمد و آب فصل را بیاغشت بندی بگشادند تا آب باز گشت و مانند باد روان شد و برج معروف ببرج خاکستر در آمد و بعد از آن خندق را از ۲۰ جوانب دروازه انباشته کردند و بخاک و خاشاک افراشته و مبارزان را

(۱) سعد،	(۲) کذا فی آد،	ج: زیدی،	ب: رندی،
(۳) ب: حرمل،	(۴) ج: زیدی،	(۵) آ: حرمل،	ب: خرمل،
(۶) کزلی،	(۷) ب: (بتصحیح الحاقی)	ج: زیدی،	(۸) کذا هو
مکتوب بعینه فی آب،	(۹) آ: آن،	(۱۰) د: تحریض،	(۱۱) ج: زیدی،

طوس رفت و بر عزیمت هراة بسرخص رفت، و چون کزلی را ملک کرمان
 میسر نشد و خبر حرکت سلطان از خراسان بشنید باز سودای خالک
 شادباخ آتش طمع خام را در وجود او چنان نیز^(۱) کرد که بر آب^(۲) از
 کرمان^(۳) باز گشت از طیس منہیان رسیدند که او مراجعت کردست و
 مقصد او معلوم نه و بر عقب آن خبر وصول او بترشیز برسید روز
 سیمرا شہینگام که مرغان سحری فغان برداشتند پسر او با جمعی از یاران
 خود درناخت و آشوب و فتنه در شہر انداخت اہل شہر بر فور
 دروازا ہا بریستند و سپاہیان بر دیوار نشستند آن جماعت بعد از لحظہ
 طواف در نزدیکی شہر نزول کردند متردد حال میان اقامت و ترحال
 ناگاہ از اتفاقات حسن و لطف ذی المنن خبر وصول اصفہد^(۴) بطوس
 در رسید شرف الملک حالی مسرعی را باعلام فتنہ کزلی و التماس دفع شر
 او بفرستاد اصفہد^(۵) یکہزار سوار را نامزد کرد تا بی تائی روان شدند
 و بر سر او تاخند و او را منہزم کردند و بنہب و غارت مشغول گشتند
 کزلی و اصحاب او باز گشتند و بریشان دوآیندند ہریک را ازیشان در
 ۱۰ وادی دوان کردند، و چون کزلی را محقق شد کہ او را در شہر راہ نخواہد
 بود و اصفہد^(۶) بشادباخ رسید و سلطان بر در ہراة است مانند مرغ
 حلق بریک طہیدن گرفت و چون آہو از جوارح و صیادان رمیدن و
 از فعلات خود پشیمان شد و از ارتکاب عصیان کہ دردی بی درمان
 بود انگشت بدن دان می خائید و با اصحاب خویش در کار حرکت و مقام
 ۲۰ و مقصد و مرام مشورت می کرد، بعضی می گفتند رای استیان است بوالک
 سلطان و برین نبت توجہ بجانب خوارزم، ترکانی از یازر^(۷) در میان ایشان
 بود و گفت صلاح در آنست کہ بجانب یازر^(۸) روم و حصون آنرا

(۱) تصحیح قیاسی، - آ: مائر، ج: ۵: تأثیر، ب: ناشر، د: ناسر، (۲) یعنی
 فوراً و بشتاب، رجوع کبید بص ۲۶ ح ۴، (۳) افزوده: مانند باد،
 (۴) ج: ۵: اسپہد، (۵) ج: اسپہد، ۵: سپہد، (۶) کذا فی ب: ۵، آ:
 یازر، ج: یازر، د: ندارد، (۷) کذا فی ب: ۵، آ: یازر، ج: یازر، د: یازر،

نصرف گرفت و دست مصادره و تحکم بر اصحاب دیوان و متمولان گشاده کرد و باسخکام فصیل و بساره و حفر خندق^(۱) مشغول شد و بحضرت خوارزم رسولی فرستاد و میخواست تا بتموهایات و تلبیسات حالیا سلطان را مشغول کند چندانک شهر مستحکم شود و در خیال آن داشت که چون فصیل و شهر مستحکم شود و او صاحب دینار و درهم و کار ملک پریشان و در هم سلطان از اندیشه وخامت عاقبت لذت عاقبت از دست ندهد و با او رأساً برأس کند و آسیبی بدو نرساند چون رسول او بخوارزم رسید و از پیغام او اجتناب او از منیع صواب معلوم شد رایات هایون خدایگان سلاطین روزگار در حرکت آمد با لشکری از ۱۰ از شمار افزون بمردانگی^(۲) هریک چون کوه بیستون تند باد حمیت آتش غضب در نهاد ایشان زده^(۳) شمشر آبدارشان مخالفان را در خاک خسته رسول کرلی بگریخت و بشادباخ آمد و از صورت حال اعلام داد چون سامان قرار نداشت آهنگ فرار کرد و با اولاد و انصار از شهر بصعرا آمد و اعیان اصحاب دیوان را چون شرف الملک که وزیر بود و سید علاء الدین علوی و اصحاب دیگر و قاضی القضاة رکن الدین مغیثی^(۴) و وجوه و اکابر دیگر را تکلیف استصحاب کرد و هم در آن شب تاریک با ترک و تازیک بر راه ترشیز زد چون بدانجا رسید محشم آن از کرلی التماس استرداد آن جماعت کرد که بتکلیف با خود آورده بود از معارف و اکابر، رهبة لا رغبة آن جماعت را در ترشیز بگذاشت و هرچه مصاحب ایشان بود برداشت و از راه کرمان برفت، و سلطان یازدهم ماه رمضان سنه^(۵) اربع و ستمایه^(۶) بشادباخ رسید و از آنجا بر عزم زیارت بمشهد

(۱) آ: و حفر و مناره (کذا)، (۲) ب ج د ه: مردانی، (۳) ب (محطاً

جدید) ه افزوده اند: و، (۴) کذا فی د، آ: معشی، ب ج ه: معینی،

(۵-۵) کذا فی ج و آن مطابق ابن الأثیر است، در آ ب ه بیاض است بجای

این کلمات، د: هذه السنة،

انداختند و آنچه داشتند در شهر^(۱) بگذاشتند تمام محلات و سراپها چون
 مسجد کنان سر بر زمین می‌نهادند و از عمارت‌های شهر زیادت جایگاهی
 پایداری نکرد مگر مساجد منبغی^(۲) و میدان و امثال آن و برین نسق
 تا مدتی تمامت مردم بر صحرا بودند و مع هذا دو هزار^(۳) مرد و زن
 در شهر در زیر دیوار آمد و در دیوها خود چندان هلاک شد که در
 شرح نیاید و دو دیه دانه^(۴) و بنسک^(۵) خود بیکبار در افتاد و خلقی
 که بود هیچ آفرین جان نبرد عافانا الله تعالی عن امثالها و عن عذاب
 الدنيا و الآخرة،

ذکر استخلاص مازندران و کرمان،

۱. چون دولت بجناب سلطان مقبل بود با عدم جدّ و اجتهاد ساعت
 بساعت از پرده غیب امور خطیر چهره می‌گشاد و یکی کار مازندران
 بود، بوقت عزیمت سلطان بجانب ماوراء النهر در شهر سنه ست و ستمایه
 شاه غازی که از اولاد یزدجرد شهریار بود و از ملکیهای آبا و اجداد
 داخل مازندران بیش در دست او نماند شخصی را در زنی سرهنگان
 f. 80a بورضا^(۶) نام برکشید و تربیت کرد تا درجه او عالی کرد و در ملک
 شریک او شد و همیشه خود را بحکم او کرد و نفاذ حکمش از فرمان
 منوب نافذتر شد طبع در اصالت پادشاهی کرد و مغافصه شاه غازی را در
 شکارگاه بکشت همیشه شاه غازی که در حکم او بود بقصاص برادر شوهر را
 بنکال عنیف چون مردان بکشت، بوقت آنک منکلی^(۷) از خدمت
 ۲. سلطان بازگشته بود و بمرجان رسیده این خبر بشنید و در ملک مازندران

(۱) کدام شهر؟، شاید مقصود خوارزم باشد، (۲) ب: منبغی، ج: منبغی،

د: منبغی، (۳) د: ده هزار، (۴) کذا فی ج (۵)، آ: آب د: دایه،

ه: دایه، (۵) کذا و اضا فی آ، ب: نسک، د: بنسل، ج: نسک، ه:

ننسک، (۶) ه: رضا، (۷) کذا فی جمیع النسخ،

معقل خویش سازم من در مقدمه بروم و حلیتی سازم باشد که باسانی
 f. 796 در حال يك حصن را بدست توانم آورد سخن او موافق مطلوب او افتاد
 اورا با جمعی در مقدمه بنرستاد چون بیازر^(۱) رسید ارباب یازر^(۲) خیال او
 بدانستند و بر مکیدت او مطلع گشتند اورا بند کردند و مقید بخدمت
 سلطان فرستادند و چون آن اندیشه نیز در کام ایشان شکست سرگردانی
 زیادت شد و میان کزلی و پسر و اصحاب اختلاف آراء پدید آمد
 پسرش میگفت بما وراء النهر می باید رفت و بخان ختای تمسک نمود پدرش
 میگفت بخوارزم بروم و بجای ترکان خانون تمسک جویم و هیچ کدام از
 هردو رأی دیگر را قبول نکرد پسرش خزانه اورا غارت کرد و بر راه
 ۱۰ ما وراء النهر روان شد چون بمعبور جمیع رسید جمعی از خواص سلطان
 از خوارزم می آمدند با او دو چار^(۳) زدند^(۴) و بعد از مقاومت و
 مطاردت بسیار اورا با اصحاب بگرفتند و سرهای ایشان را بخدمت سلطان
 فرستادند، و کزلی چون بخوارزم رسید ترکان خانون اورا بمواعید مستظهر
 گردانید و گفت درمان آنست که در لباس خرقه بر تربت سلطان نکش
 ۱۵ مجاور گردد مگر بدین حیل سلطان از عثرات و زلالت او صغ کند بر
 آنجهلت شیوه نصوف بر سر خاک نکش پیش گرفت ناگاه که ترکان
 خانون خبردار شد سرش را از تن جدا کردند و بنزدیک سلطان بردند
 و باد فتنه ایشان نشسته شد و عدل سلطان بر شریف و وضع
 گسترده گشت،

۲۰ گنبد کردند ز روی قیاس همت ز نیکی و بدی حق شناس
 و هم درین سال سنه خمس و ستمایه بود که حق تعالی نموداری از
 هول اِنَّا زَلَّلْنَا الْأَرْضَ زَلَّالَهَا ببندگان خود نمود و هم فضل او بود
 که ابتدای آن حالت در روز روشن بود تا تمامت خلایق خود را بصحرا

(۱) کذا فی ب، آ: سارز، ج: سارز، د: بیازر، (۲) فقط در د،

(۳) ج: دو چهار، (۴) د: شدند،

أَلَمَلِكُ عَلِيُّ بْنُ زُوْنَمٍ • وَابْنُ (۱) مَدَى (۲) بَغَا (۳) مَجَانَا
لَا يَصْلُحُ أَلَمَلِكُ وَالسَّرِيرُ لِمَنْ • كَانَتْ أَبُوهُ يَبِيعُ مَجَانَا (۴)

و سلطان نیز فی نفس الامر از تحکّمات ختای و استخفاف ایلچیان و رسل ایشان سیر آمده بود و از قبول ادای مالی که پدرش نکش بوقت استمداد ایشان بر برادر خویش سلطان‌نشاہ قرار نهاده بود متبرّم شد و سال بسال که رسولان ختای می‌آمدند آن مال ادا می‌کرد و از آن غصّه بر خود می‌پیچید و نقض میثاق را بهانه میطلبید تا در سنّه (۵) که رسولان ختای مقدّم ایشان بوسی (۱) بر عادت مستمرّ بطلب مال آمد (۷) بر قرار معهود با سلطان بر تخت می‌نشست و بواجبی حرمت حشمت رعایت نمی‌کرد ۱۰ خرد را خرد کردند و در آب انداخت و بحکم آنک

عَلَيْكَ يَهَذَا السِّيفِ فَأَقْضِ دُبُونَهُ • فَلِلسِّيفِ حَقٌّ عِنْدَكَ وَاجِبٌ (۸) f.806

مخالفت اظهار کرد و مکاشفت پیدا و در سنّه (۹) متوجّه آن طرف

(۱) تصحیح قیاسی، و قطع همزه وصل این بجهت ضرورت شعر است، - د: و این، اب ج ه: و این، (۲) کذا فی آ (۳)، ج: مَدَى، ه: مَدَى، ب: د: مَدَى، (۴) تصحیح قیاسی، د: نغاه، آ: نغاه، ج: نغاه، ب: نغاه، - تصحیح این مصراع مشکوک است و ظاهراً «مَدَى» (?) نام یا لقب پدر این شخص بوده است، یعنی سلطنت چیزی نفیس است و ناباب و گران بها و پسر مَدَى (?) آنرا رایگان طلب کرده و بدست آورده است، (۵) کذا فی آ ب د (۶)، ه: مَجَانَا، ج: مَجَانَا (کذا)، - ضبط این کلمه و اطلاع بر معنی آن میسر نشد، (۷) بیاض در آب، ه: بدون بیاض، ج: سبع و ستمایه، د: ثمان (نقطه)، - نسخه ج د ظاهراً غلط است چه خود عزیمت سلطان بجانب ماوراء النهر بجهت فراختای در سنّه ۶۰۶ بود (رجوع کنید بص ۷۳ س ۱۲) پس قتل رسول ختای که سبب اصلی این خصومت بوده است بالضرورة باید قبل از این تاریخ یعنی ۶۰۶ واقع شده باشد، (۸) کذا فی آ (۹)، ب: بوشی، ج: توشی، د: ندارد، (۱۰) د: آمدند،

(۸) لابی بکر الخوارزمی من قصیده مدح بها شمس المعالی قایوس بن وشمگیر ذکرها العننی فی التّاریخ العینی، (۹) بیاض در آب، ه: بدون بیاض، ج: المذکور، د: و در درین سال، - شکی نیست که مقصود سنّه ۶۰۶ یا ۶۰۷ است چه سابق

طمع کرد و آنجاریفت و در خزاین شاه غازی که از شاهان قدیم و ملوک کرم بارث رسیده بود تصرف نمود و خطبه همشیره شاه کرد بدان رضا نداد و بخدمت سلطان رسولی فرستاد و خود را با جهاز ملک بر سلطان عرضه کرد سلطان ناپی را بفرستاد تا مازندران با تصرف گیرد و آن عورت را بخواند بر طمع زوجیت سلطان بخوارزم رفت اورا نامزد امیری از امرای خویش کرد و بعد از یک سال آن ملک را بامین الدین دهستان^(۱) مفتوح کرد و آن ملک که با آلت و لشکر تحصیل آن میسر نبود مهیا شد، و در سال دیگر که شهر سنه سبع^(۲) بود کرمان مسلم شد،

ذکر استخلاص ماوراء النهر،

چون سلطانرا ارباع خراسان از شواب مغالفان پاک شد و بکرات ارباب ماوراء النهر از اعیان و مشاهیر مکتوبات و مراسلات بخدمت او متواتر داشتند تا عزیمت بدان طرف مستخلص گرداند و دیار آنرا از جور و ظلم ظلمه ختائی مصفی چه از طواعیت طواعیت پرستان ملول گشته بودند و در دست فرمان آن جماعت ذلول شد و بتخصیص اهالی بخارا که ازیشان بریشان یکی از آحاد الناس که پسر مجان^(۳) فروشی بود دست سخر نام مستولی گشته و اهانت و استذلال اصحاب حرمت را از لوازم کاری دانسته و نام او سخر ملک شد و از فضلی بخارا یکی راست این دو بیت

(۱) کذا فی آب د، ج ۵: دهستانی، - متن از قبیل اضافه صاحب محل است بحمل چون علاء الدین الکوت و نحو آن، رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ۱ ص ۴،
 (۲) کذا فی ب د، آ: سع، ۵: این کلمه را ندارد بدون بیاض، ج اصل جمله «که شهر سنه سبع بود» را ندارد،
 (۳) کذا فی ج د ۵: (۲)، آب: مجان،

و مور عرض داد چون سلطان از همچون فناکت عبره کرد پلی را که
جهت عبور لشکر بر آب بسته بودند فرمود تا فرا آب دادند تا لشکر
دل در آب گذارند و تر دامنی نکنند و آب از کار نبرند و آب اسلام را
که از مدتی باز از جویبار آن دیار انداخته بودند باز آرند و آبی از
هدایت بر آتش ضلالت ایشان زنند بلك آتشی که وَفُودَهَا النَّاسُ وَ
الْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ در آن آتش پرستان زنند مگر راکدات رباح
اسلام باز در وزیدن آید و عاصفات ادبار دیار ایشان را نیست کند و
نگبای نکبت خرمن مراد آن باد پیمایان را بر باد دهد و خاک مذهب^(۱)
در چشم آن خاکساران زنند و دست آن خاک پایان از ملك کشید کند
۱۰ تا بصحرای ایلامش^(۲) رسید و تاینکو^(۳) با لشکر جرار در پنداشت و
اغترار و قدرت خود فریفته و بمردان و سلاح شیننه و مستظهر بمعبور
سیحون و فارغ از مغیر کن فیکون

بر آب نکه مکن و رنه بیهه چو حباب * بر آب نقش نگاری و باد پیمائی
و اتفاق ملاقات و موازات صفوف جمعه بود در ربیع الاول سنه سبع
و ستمایه سلطان فرمود که تهاون و تعلی می آرند و قدم اقدم در نهند
چندانکه خطبای اسلام بر منابر پای نهند و دعای اللهم اَنْصُرْ جُيُوشَ
الْمُسْلِمِينَ وَ سَرَايَهم بگویند آنگاه از جوانب جمله حمله کنند مگر بدعوات
خطبای اسلام و آمین مسلمانان بزدان نصرت دهد بر فرموده سلطان
نرصد آن وقت کردند و جوانان از جانین چالش و سواران بر رفته
f. 81a حرب پیاده فرو می کردند تا تنور حرب تفسیه گشت

خروش کوس و بانگ نای برخاست * زمین چون آسمان از جای برخاست
سپهداران علم بالا کشیدند * دلبران رخت بر صحرأ کشیدند

(۱) کذا فی ب ج، آ: تانکو، د: سانکو، ه: جمله را ندارد،
(۲) کذا فی آ ج د ه، (۳) ب: بتصحیح جدید: مذلت، (۴) کذا فی آ ج د،
ب: ایلامش، (۵) کذا فی ه، آ: تانکو، ب: مانکو، ج: مشکوک بین
«تاینکو» و «تاینکو»، د: سانکو،

شد چون از معبر بگذشت و ببخارا رسید ارباب آن بآثار عدل شامل و جود فایض او مغرور شدند و عراض آن بآوازه انصاف وافر او معور و پسر مجانی^(۱) سزای عمل خود بیافت جزاء بهاگانوا بعمَلون، و از بخارا بجانب سمرقند روان شد و در مقدمه رسولان یزدیک سلطان سمرقند سلطان عثمان فرستاد و او را با خان ختای کور خان سبب خطبه دختری که خان ختای ابا کرده بود وحشی واقع شد بین مقدم مواکب سلطانی را بهزنی و آرتجیتی که آثار آن بر جبین احوال او مشاهده می توانست نمود استقبال کرد و بر امتثال و انقیاد او امر و نوای سلطانی شهنشاهی اقبال نمود و خطبه و سکه بر نام او فرمود و سکن سمرقند بمکان سلطان^{۱۰} مستظهر گشتند و سلاطین در کار دفع خان ختای مشاورت کردند و بر جهاد و قتال او متفق و منطبق گشتند و التزام طریقه حزم و احتیاط را اشارت فرمود تا در شهر را مستحکم کنند و ترتیه^(۲) که امیری بود از اقربای مادر سلطان بنیابت خود با سلطان سمرقند نامزد کرد و روی با استعداد کار و احتشاد کارزار آوردند و از آنجا بر نیت ترتیب جهاد^{۱۵} با مردان جلاد ابناى طعان و طراد روان شد چون خبر بکور خان ختای رسید او نیز بتاینکو^(۳) که لباس ملك او را طراز بود و مقامگاه او طراز^(۴) اشارت کرد تا و شکرده^(۵) شد تاینکو^(۶) با خیلای غرور لشکری چون مار

(ص ۷۳ س ۱۲) گفت که «بوقت عزیمت سلطان باوراء التهر در شهر سنه ست و سنه ایام» و بعد ازین نیز گوید (ص ۷۷ س ۱۴-۱۵) که جنگ بین سلطان و قراختای در ربیع الاول سنه ۶۰۷ واقع شد، پس واضح است که توجه سلطان باوراء التهر یا در همان سنه ۶۰۶ بوده است یا در اوایل سنه ۶۰۷ علی الاکثر،
(۱) کذا فی ج ۵ د (۲)، آب: بحانی، د اصل جمله را ندارد، (۳) کذا فی ب، آ در اینجا: ترسه، در ورق ۸۲: ترسه، ورق ۸۲۵ سه مرتبه: ترته، بریه، برته، پس از مقایسه این مواضع مختلفه محقق میشود که آ نیز این کلمه را ترته میخواند است، - ه: ترته، د: ترته، ج: برته، (۴) کذا فی ب، آ: تاینکو، ج: ما تاینکو، ه: مشکوک بین «تاینکو» و «تاینکو»، د: ساینکو، (۵) کذا فی ب ج ۵، آب: طراز، ه اصل جمله را ندارد، (۶) ب تصحیح جدید: شکرده،

بودست تفاؤل را اگر نویسند سلطان سخر نویسند در القاب سلطان
سخر زیادت کردند و درین فتح و اشتهار او بسلطان سخر امام ضیاء
الدین فارسی را قصیده ایست^(۱) از آنج بر خاطر مانده بود چند بیت ثبت
شد مطلع آن:

رویت بحسن عالم جانرا کمال داد . عشقت بلطف چهره^(۲) دل را جمال داد
که چهره نو شعله ماه تمام داد^(۳) . که طره نو نفعه باد شمال داد
بنگر بدین طلسم که شب را بشک ناب . آمیختند و زلف ترا مشک و^(۴) خال داد
خرسندی که داد مرا از وصال او . فر قدوم خسرو نیکو خصال داد
سلطان علاء دنیا سخر که ذو الجلال . از خلق برگزیدش و جاه و جلال داد
۱۰ شاه عجم سکندر ثانی که رای او . بر فتح ملک ترک حشم را مثال داد
از کمر اگر گرفت عنونت هوای دهر . تیغت بنبغه ظفرش اعتدال داد
f. 81b خرشیدوار تیغ تو از مشرق صواب . آمد پدید و ملک خطا^(۵) را زوال داد
از ابن خالم صدر امام مرحوم افضل المتأخرین شمس الدین علی بن محمد
نغمه الله بغفرانه شنیدم گفت چون متهیان بشادباخ رسیدند که بر دست
۱۵ سلطان فتح ختای میسر شد و جمهور خلائی شادباخ هرکس بر حسب هوی
و حال خود نهادی و تنهایی کردند طبقه زهاد بتقدم شکر الهی مشغول
و اکابر و معارف با معارف و مزامیر بچش و سور و اوساط الناس
با فرح و سرور و جوانان در بساتین در هابهوی^(۶) و پیران با یکدیگر در
گفت و گوی با جمعی بنزدیک استاد سید مرتضی بن^(۷) سید صدر الدین
۲۰ کساهما الله لباس غفرانه رفتم اورا دیدم در کنج خانه غمناک و زفان از
گفت و شنید برسته از صاحب حزن درین روز شادی افروز استکشافی
رفت فرمود که ای غافلان و رای این ترکان قوی اند در انتقام و انتقام

(۱) آ: قصیده است (کذا)، رجوع کید نیز بص ۶۷ س ۹، (۲) ب: د: ه: جهره، (۳) ج: گشت، (۴) ب: د: ه: واورا ندارند (۵) کذا فی آ، رجوع کید بص ۷۸ س ۶، (۶) کذا فی آ، ب: د: ه: های و هوی، ج: هابهوی، (۷) آ: کلمه «بن» را ندارد، ج: بجای آن «و» دارد،

و از جانبین کان و نیر معزول شد و کارد و شمشیر مسلول، آواز تکبیر از صف سلطان و عزیز مزمار و صفر از قیل آن شیطان، قنم چون غم انگیز شد و سیوف چون برق آهنگه^(۱)، سلطان صاحب ریایات اِنَّا فَتَحْنَا شَدَّ و دشمنان نشانه آیت اِنَّا مِنَ الْمُجْرِمِينَ مُنْفِقُونَ گفته، نسیم لطف ربانی در وزیدن آمد و مرغ دل مخالفان در طپیدن، تا وقت نماز^(۲) لشکر جمله آواز بر کشیدند و بر آن مدایر حمله کردند بیکبار قوم خطا^(۳) آیدی سبّا گشتند یکی از لشکر منصور و هزار از دشمن مقهور شیری و هزار آهو بازی و هزار تپو اکثر آن فرقه ضلال در زیر شمشیرها ناچیز گشتند و تاینکو^(۴) در معرکه زخم خورده و چون اصحاب خان ختای بر روی افتاده و کینزکی بر سر او ایستاده یکی خواست تا سر او جدا کند کینزک فریاد برآورد که تاینکوست^(۵) حالی او را بر بست و بخدمت سلطان آورد او را با فغ نامها بحضرت خوارزم روان کردند و بدین ظفر لشکر توانگر گشت و برین نعمت صاحب دولت شدند هر کس را بر حسب هوی مقصود حاصل شد و هر قوی را فراخور تمنی معشوقه در کنار آمد و بدین فغ که حکم ع، لَهَا مُحِبَّانِ لَوْطَى وَ زَنَاهُ^(۶)، داشت همچون بلبل رسید و وامق بعد از طایفه ارباب ملاهی بماه پیکران تمنع گرفتند و منتظران آمال باحراز مال و جمع خبول و جمال رفع یافتند و بهر جانبی از مالک سلطان مبشر بفتی که مبسر شد بود روان شد و در هر نفسی ازین بشارت اُنْسِ و در هر رُوحی ازین فتوح رُوحی بود و هیبت سلطان در دلهای یکی هزار شد و سلطان محمدا بر سیل معبود در القاب اسکندر الثانی نوشتند سلطان فرمود که امتداد مدت سجری در ملک زیادت

(۱) «آهنگه»، (۲) «افزوده: دیگر»، (۳) «کذا فی آ»، و نوشتن «خطا»

با طاء مشاله در نحوه آ در نهایت ندرت است، (۴) «کذا فی ب»، آ: تاشکو، ج مشکوک بین «تاینکو» و «تاینکو»، د: سائیکو، ه: حملا ندارد،

(۵) «کذا فی ب ج»، آ: تاشکو، د: سائیکو، ه: مشکوک بین «تاینکو» و «تاینکو»،

(۶) «من قصیده مشهوره لابی نواس و صدره» «من کف ذات حر فی زی ذی ذکر»،

مغفرت عوض داد و او را بجان و مال امان فرمود بقرار آنک از انزار^(۱) نخویل کند و با خیل و خبیل^(۲) و حمل و حمل با نسا انتقال کند و با نسا و رجال خود [آنجا] اقامت نماید خون خلاق بدین سبب نا ریخته بماند و چون ملک را متوجه نسا فرمود سلطان عتار انصراف با سمرقند معطوف کرد و سلطان عثمان از صدف خاندان سلطنت درّی التماس و از نجوم آسمان معالی بدری را خطبه کرد سلطان باجابت آن متمسک او را مشرف گردانید و آن حال در ذکری دیگر مسطور خواهد شد و تریه^(۳) را که امیری بود از جمله اقارب ترکان خاتون بشیگی سمرقند نامزد فرمود و سلطان متوجه خوارزم گشت وفود سعود بر بسار و بین و انوار اقبال ۱۰ بر قفا و جین

نهاده غاشیه خرشید بر دوش • رکابش کرده مهرا حلقه در گوش
درفش کاویانی بر سر شاه • چو لختی ابر گشتی بر سر ماه
دهان دور باش از خنده ی سفت • فلک را دور باش از دور ی گفت
چون سلطان بخوارزم رسید کار بزم را بسجید و تاینکو^(۴) را بفرمود نسا
بکشتند و باب انداختند و ازین فتح هیبت سلطان در دها یکی هزار شد
و ملوک اطراف بحضورت او رسل و هدایا متواتر کردند و در طغرای
مبارک او را^(۵) ظلّ الله فی الارض نوشتند و منشی مُلک فخر الملک نظام
الدین فرید جای راست

شهنشاه جهان بخشا نوئی آنک • توان از همت خواهد فلک قرض
بچشم همت کنر نماید • زیك ذره جهان در طول و در عرض
همه پاکان کز وی بعهدت • پس از تقدیم شرط سنت و فرض

(۱) ب: انزار، ج: انزار، (۲) کذا فی جمیع النسخ اعنی «خیل و خبیل»،

(۳) آ: تریه، ه: تریه، د: تریه، ج: برسه، ب: ترسه، (رجوع بص)

۷۶ ح ۲، (۴) کذا فی آب ج، ه: تاینکو، د: ساینکو،

(۵) بجای «مبارک او را»: او نکش (کذا)،

لجوج و در کثرت عدد فزون بر یا جوج و مأجوج و قوم ختای در مابین بحقیقت سد ذی القرنین بودند و نه هانا که چون آن سد مبدل شود در بیضه این ملک سکونی باشد و هیچ کس را بتمتع و تنعم رکونی امروز تعزیت اسلام و دارم

هرچه ^(۱) در آینه جوان ببندد * پیر در خشت پخته آن ببند

فی الحمله سلطان چون از آن جهاد بر وفق مراد باز گشت و ملک انرار ^(۲) بر خلاف ابرار بود و بر قاعه مستمر بصولت و شوکت مستظهر و باز آنک ^(۳) بکرات رسل باستانت او معرفت سر در چنبر طاعت داری نمی آورد و خیالای تکبر و خیال تکثر از دماغ بیرون نمی کرد و بزواج نصیحت از مهالك فضیحت خلاص نمی جست و از موافقت ختای با صراط مستقیم نمی گرانید قال الله تعالی و مَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَىٰ وَ يُسْتَغْفِرُوا رَبَّهُمْ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ قُبُلًا ۖ

چون سلطان بر اصرار و استکبار او واقف گشت بر قصد او عازم شد چون بتزدیک آن قوم رسید و ارباب انرار ^(۴) چون تلاطم سیل زخار از لشکر بسیار او بدیدند و دانستند که منع آن بمجادلت میسر نشود باتفاق نزدیک ملک رفتند و گفتند که از تندی شیر هصور را که مغالبت او در تصور نیاید بر سر ما گذاشتی و خود را و مارا در کام نهنگ با زور و تهنک انداختی این کار را بمجادلت دریاب و عنان درشت خوئی ^(۵) برناب، صاحب انرار ^(۶) چون دید و دانست که بغاث الطیور را با مخالف صفور نپاچه ^(۷) زدن محالست چاره کار در پیچاگی دید با شمشیر و کرباسی میان امل و یاسی بیرون آمد و روی بر زمین بارگاه نهاد و از جرم و آثام استغفار کرد سلطان از زلت و عثرت او عفو و

(۱) کذا فی آبعنی «هرچه» نه «هرج» برسم معبود خود، (۲) ب: ج: انرار،

(۳) ب: (باصلاح جدید) ج: با آنک، ه: با آنکه، (۴) ب: ابرار،

(۵) ب: د: آفروده: و جنگ جوئی، (۶) ب: ابرار، ج: انرار،

(۷) د: طباچه، ه: پنجه،

f. 82b سلطان سمرقند رسید و از جوانب لشکرها در م آمد از سمرقند روان شد و شهر اغناق^(۱) را که والی آن هر چند مسلمانی بود نه مسلمان اخلاق سبب میلان و وفاق او بجانب اهل نفاق و شقاق باز آنک^(۲) بچند کثرت سلطان او را باطاعت داری خواند بود و بمواعید نیکو او را مستظهر گردانید از اجابت حق امتناع نموده بود و باحتضان^(۳) قلعه که داشت شیطان باد غرور در دماغ او دمید سلطان از لشکر بسیار فوجی بلك از دریای زخار موجی را بفرستاد تا چون آنجا رسیدند در زمانی او را از قلعه بشیب آوردند و در سلاسل و اغلال بحضرت سلطان رسانید، و سلطان آوازه تسلط کوچلك^(۴) بریشان بشنید حریص تر شد و رسولان کوچلك در خفیه بیامدند و میان سلطان و کوچلك مواضعه رفت که پیشتر کورخان را بردارند اگر سلطان را مبسر شود نا ختن و کاشغر سلطان را باشد و اگر کوچلك را نا آب فناک کوچلك را برین جملت قرار نهادند و کوچلك بک نوبت غالب شد و دیگر بار مغلوب^(۵) و آن حال در ذکر فرا ختای مثبت است^(۶) چون سلطان روان شد و از سمرقند بگدشت و کورخان نیز خبر یافت مسعد شد و لشکرها بیکدیگر نزدیک رسیدند اصفهید^(۷) کبود جامه و تریه^(۸) باسقاق^(۹) سمرقند با

(۱) ج د ه: اغناق، آ: اعاق، ب: اعاق، - اغناق که بغناق نیز گویند شهری است از نواحی ترکستان از اعمال بناکت (باقوت)، (۲) یعنی با آنکه، (۳) احتضان افعال از حصن در کتب لغت معنیه بنظر نویسنده است، (۴) آب: کوچلك (فی المواضع)، (۵) این کلمه فقط در د دارد و هو الصواب، رجوع کنید به ج ۱ ص ۴۸ که تصریح میکند که کوچلك مرتبه اول بر کورخان غلبه کرد و مرتبه دوم مغلوب شد و اکثر لشکر او اسیر گشت، (۶) در فصل آتی فراختای هیچ ذکری از جنگ اول و دوم کوچلك با کورخان نیست فقط در جلد اول است که متعرض این فقره شده است (ص ۴۷-۴۸)، (۷) ه: سیهید (فی المواضع)، (۸) آ: تریه، ه: تریه، د: تریه، ج: برته، ب: مره، (رجوع به ص ۷۶ ح ۲)، (۹) آ: باسقاق، د: باشقاق، - باسقاق بترکی یعنی شخته و داروغه است (قاموس عدن)،

هی گویند^(۱) بهر حرز در ورد . که السلطان ظلّ الله فی الارض

ذکر مراجعت سلطان بار دوم بجنک کور خان،

در غیبت از خوارزم جماعتی از بقایای اصحاب قادر^(۲) خان در حدود جند دم عصیان زده بودند بدان سبب سلطان در خوارزم زیادت مقامی نفرمود و بحکم ماده^(۳) ایشان بجانب جند روان شد و سلطان عثمان با تمام مواصت در خوارزم توقف نمود، چون سلطان آن جماعت قتلان را مستأصل گردانید در اثنای آن خبر رسید که لشکر ختای بدر سمرقند آمدست و سمرقندرا حصار داده اند سلطان هم از جند بدان طرف متوجه شد و بجانب ملک رسولان فرستاد و تمامت لشکرها را که در اطراف داشت باز خواند و از مالک حشر خواست و متوجه سمرقند شد و لشکر ختای مدتها بر در سمرقند بر آب^(۴) رودخانه لشکرگاه ساخته بودند و هفتاد نوبت جنگ کرده بیرون يك نوبت که غالب گشته بودند و لشکر سمرقندرا در شهر رانده مפור بوده اند و لشکر اسلام منصور چون لشکر ختای دیده اند که از محاربت ایشان جز باد بدست ندارند و بر خاک سیاه خواهند نشست و آبی که افتادست باز نان^(۵) بر نخواهد آمد و از جانب سلطان آوازه نوحه و از جانب دیگر استیلاي کوچلك خان رسید بر اسم مهاده مراجعت کردند، و چون

(۱) آ: هی گوید ز، (۲) کذا فی د، آب ج: قادر، ه: قایلر،

(۳) ب ج د ه افزوده اند: فساد، (۴) ج: بر آن سوء، د: بر لب،

(۵) آ: مازمان، ب ج: مارمان، ه: باز بآن، د اصل جمله را ندارد، - متن

تصحیح قیاسی است و «باز» گویا بمعنی «با» است برسم مهور جهانگشای چون باز آنکه یعنی با آنکه و بازمین یعنی با این (رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ۱ ص قیما) و بنا بر این مقصود از جمله این است که آبی یعنی آبرویی که ریخته است با نان معادله نمیکند یعنی از زنجبهائی که می برند نتیجه مطلوبه حاصل نخواهد شد،

فرمود و بدان نعره‌ی نرسانید و او خطبه و سکه بنام او کرد، و در
 اثنای غزوات سلطان برادر او تاج الدین علیشاه سبب دل ماندگی که
 او را از برادر خود سلطان محمد در میان آمده بود نزدیک سلطان محمود
 رفت مقدم او را بر تمامت بزرگان مقدم داشت و مورد او را مکرم و
 اصناف هدایا و تحف بزدیک او فرستاد چون یکچندی بر آن گذشت
 سلطان محمود را از آب‌راه^(۱) سرای حرم او نیم روزی در رفتند و او را
 بر تخت یافتند بکشند کس ندانست که آن ضربت که فرمود در افواه
 مردم افتاد که علیشاه بطمع ملک قصد او کرد فی الجمله چون او گذشته
 شد در شهر سنه نفع و ستمایه و از اولاد سلاطین غور دیگری که عماد
 ۱۰ سلطنت را مؤکد تواند داشت و اساس مملکت مهمل نبود اعیان فیروزکوه
 بر تاج الدین علیشاه اتفاق کردند و او را بر تخت سلطنت نشاندند التزام
 جانب احترام را رسولی باعلام حالت و استخازت او در کار سلطنت بر
 سیل استنابت بحضرت سلطان فرستاد سلطان بر سیل تقریر سلطنت
 محمد بشیر را با خلع و تشریفات بفرستاد و توفیق و منشور مبذول داشت
 ۱۰ چون بشیر از مراسم تهنیت پرداخت لبس خلعت را علیشاه بجامه‌خانه در
 آمد بشیر جامها برداشت و دررفت و شمشیر برکشید و بیک ضربه سر
 او بپیداخت بشیر نذیر گشت و تهنیت با تعزیت مبدل شد چون آن
 حالت حادث شد دیگری در پیش آن کار ایستادگی نتوانست نمود مناشیر
 دیگر که بر ارکان بمعنی استمال نوشته بود برخواندند و ملک فیروزکوه
 ۲۰ و غور و آن حدود سلطان را مسلم شد، بعد از آن در شهر سنه احدی
 عشر[ه] و ستمایه خبر رسید که تاج الدین ایلدوز در غزنین انتقال کرد
 و او را وارثی که قائم مقام او تواند بود نبود از غلامان یکی بر جای او
 نشست سلطان حرکت بجانب آن ملک که ملکی نفیس بود معطوف گردانید
 و همت بر استخلاص آن اقالیم مصروف آن نیز با دیگر ملکها مضاف

(۱) ب (باصلاح جدید) ه، راه آب،

یکدیگر بر خلاف سلطان هم عهد شدند و نزدیک کور خان در خنیه
رسولی فرستادند که ما با لشکر روز مصاف از سلطان برگردیم بقرار
آنک چون غالب شود خوارزم تریه^(۱) را مسلم باشد و خراسان اصفهیدرا
کور خان نیز باضعاف آن ایشان را موعود گردانید چون صفوف در محاذاه
آمدند و حملها متواتر شد میسر خنای بر میمنه سلطان حمله کرد بر قرار
موعود تریه^(۲) و اصفهید برگشتند و لشکر همچنان از پس پشت قلب
برگشتند^(۳) و میسر سلطان هم بر میمنه او غلبه کرد چنانک روی بانهم
نهادند و قلب هر دو در هم افتادند و هیچ کدام از لشکرها غالب از
مغلوب باز نمی شناخت و از هر دو جانب غارت و تاراج می کردند و
۱۰ می گرختند و سلطان را عادت بود که بوقت مصاف بلباس و کبوس
خصمان متمسک شدی و بعضی از خواص مغربان او هم در نشویش لشکرها
در میان لشکر خنای افتادند و سلطان ناشناخت روزها در میان قوم
بیگانه بود تا ناگاه که فرصت یافت عنان بر نافت و باب فناکت رسید
و لشکر از قدم او حیاتی نازه یافتند و چون آوازه سلطان باطراف
۱۰ رفته بود و هر کس در خیالی افتاده بعضی می گفتند^(۴) که سلطان در
میان لشکر بیگانه گرفتارست و بعضی می گفتند^(۵) که بکشته اند و هیچ خبر
حقیقت نداشتند بدین سبب مبشران روان شدند و منشورها بهر طرفی
فرستاد و سلطان عالم با شهر خوارزم آمد و باز مصلحت حرب و جنگ را
آماده می شد،

ذکر استخلاص فیروزکوه و غزنین،

۲۰

چون سلطان را هراة میسر شد فیروزکوه را بر سلطان محمود مقرر

f. 83a

(۱) آ: تریه، ه: تریه، د: تریه، ج: برته، ب: تره، (رجوع بص ۷۶)

ح (۲)، آ: برته، ه: تریه، د: تریه، ج: برته، ب: تره،

(۳) ب: برکشید، ج: د: برکشید، (۴) کذا فی آ باتصال «می» بفعل بر

خلاف محمود (رجوع بمقدمه مصحح ج ۱ ص ص ۳۰)،

آمد هشتاد کس از قوم و اهل او با او بیرون آمدند و بروایت دیگر آنک با جمعی انبوه و گروهی بسیار بودند چون بحدّ قرقیز^(۱) رسیدند بفیایی که در آن حدود بودند ناخن می‌کردند و آن قوم نیز تعرّض ایشان می‌رسانیدند از آنجا نیز در حرکت آمدند تا بایمل^(۲) رسیدند و آنجا شهری بنا نهادند که اکنون هنوز رسم و اثر آن ماندست و در آن حدود اترک بسیار و افواج اقوام برو جمع شدند چنانکه در حدّ چهل هزار^(۳) خانه بودند و در آن موضع اقامت میسر نشد رحلت کردند بحدود بلاساقون^(۴) آمدند و اکنون مغولان آنرا غریالیغ^(۵) می‌خوانند و امیر آن حدود یکی بودست که نسبت خود بافراسیاب می‌کردست و قوّت و شوکتی نداشته قبایل ترکان فرلیغ^(۶) و قفلی^(۷) که در آن حدود بوده‌اند از طاعت و انقیاد او مخلف شده و تعرّض می‌رسانید و بر حواشی و مواشی او می‌زده و گرگ ربائی می‌کرده و آن شخص که امیر بودست از منع و دفع آن جماعت عاجز بوده چون خبر اقامت و کثرت غلبه کور خان و اتباع او شنید است ایلچیان نزدیک کور خان فرستاده مذکر^{۱۰} بعجز و قصور خویش و استیلا و فساد قفقلیان^(۸) و قارلقان^(۹) و التاس حرکت او بدار الملک تا نواحی مملکت خود بدست تصرف او باز دهد و خود را از غصّه زمانه باز رها کند کور خان ببلاساقون رفت و بر تخت

(۱) کذا فی هـ، آج: قرقیز، ب: قرقیز، د: قوقیز، (۲) کذا فی ج، آه: بایمل، د: بایمل، ب: بایمل، (۳) صد و چهل هزار، (۴) ب: بلاساقون، د: بلاساقون، (۵) ده: غریالیق، آ: غریالیغ، ب: غریالیق، ج: غریالیغ، - این کلمه در ج ۱ ص ۴۳ نیز گذشت بصور غریالیق، غریالیق، فرالیغ و غیرها، در حبیب السیر در اوایل همین فصل فراختایان گوید: «بلک بلاساقون که مغولان آنرا غریالیغ گویند یعنی شهر خوب آخ»، مرکوارت (Marquart) از مستشرقین آلمان گوید که صواب در این کلمه غریالیغ است یعنی شهر غزوان یعنی اترک غز، (۶) کذا فی ج ده، آ: ب: فرلیغ، (۷) آ: قفلی، ب: قفلی، ج: قفلی، د: قفلی، (۸) آ: قفقلیان، د: قفقلیان، (۹) کذا فی ج، ه: قارلقان، آ: قارلقان، ب: قارلقان، د: قارلقان

شد، و در خزانه غزنین که سلطان شهاب الدین نهاده بود مناشیر دار الخلافه المقدسه بیرون آمد مشتمل بر تحریض غوریان بر قصد سلطان خوارزم و تهجین و تفتیح حرکات و افعال ایشان و حثت سلطان با دیوان عزیز زیادت شد و دانست که قصد غوریان بیشتر موجب آن تحریض و تحریص^(۱) از دار الخلافه بودست چون مالک سلطان غور از طرف هند^(۲) مسلم شد با سمرقند مراجعت فرمود سلطان حالیا آنرا اظهار نکرد و میخواست^(۳) تا بابتدا ولایات شرقی را مستخلص گرداند و ذکر کیفیت آن حال در مقدمه مثبت است^(۴)، و چون مالک هرا و غور و غرجستان و سجستان تا سرحد هندوستان با مملکت او مضاف شد و آن ملکی بود که هرکس را مسلم نمودست و آن بلاد مقر سریر ملک سلطان محمود سبکتگین بود و اولاد او هلم جڑا و نا هنگام سلاطین غور آن مالک مفروز بوده است آن تختگاه نامزد سلطان جلال الدین کرد،

ذکر خانان قرا ختای و احوال خروج و استیصال ایشان، f. 83b

اصل ایشان از ختای است از جمله معتبران و مشاهیر آن^(۵) بودند
 ۱۵ سببی ضروری اتفاق افتادست که انزعاج ایشان لازم شدست و اغتراب و نصدی اخطار بمکابدت اسفار واجب شد و مقدم و امیر ایشان را کورخان خوانند یعنی خان خانان چنین میگویند بوقت آنک از ختای بیرون

(۱) کذا فی آب ج، ده تحریص را ندارند، - تحریص با صاد مهمله در کتب لغت معتبره بنظر نویسنده است، (۲) آب ج: هندی، (۳) کذا فی آب اتصال «می» بنعل، (۴) این فقره یعنی یافتن مناشیر دار الخلافه در خزانه غزنین نه در مقدمه کتاب مذکور است و نه هیچ جای دیگر سابق براین (برسم مصنف که کلمه «مقدمه» را یعنی «سابق» و «قبل از این» استعمال میکند - مقدمه مصحح ج ۱ ص قید) بل فقط بعد از این در ورق ۹۲ مذکور خواهد شد، و گویا مصنف را در ترتیب مسودات کتاب در حین نقل بیاض تقدم و تاخیری روی داده است، (۵) ب بخط جدید افزوده: ملک،

حتم مطاوعت او می کردند چندانک^(۱) هوای نفسانی برو غلبه کرده بود^(۲) چون او را با کسی که بدو مضاف و منسوب بود بکشند از دو برادر کور خان که در رفقه حیاة بودند یکی را اختیار کردند تا قام مقام برادر بنشست برادر دیگر را که مجازبت ملک می نمود از دست برداشتند و این برادر نمکن یافت و هر کس را بمصلحتی موسوم کرد و شنگان را بجوانب فرستاد، و چون نوبت انسر خوارزمشاه پسر او نکش رسید نکش بر قرار مال فراری ادا می کرد و نحوی رضای او بهمه وجوه رعایت می نمود و در مرض موت پسران را وصیت کرد که با کور خان مکاوت نکنند و سر از فراری که مقررست ننابند چه او سدی بزرگست که ما و رای او خصمان درشت اند، چون نوبت ملک بسطان محمد رسید برقرار یکچندی مال می گارد و میان ایشان مورد مصافات روشن بود و چون سلطان شهاب الدین غور^(۳) قصد سلطان محمد کرد کور خان او را ده هزار مرد مدد فرستاد و بر در آندخود مصاف دادند غوریان مهزم رفتند و چون سلطان را همتی بود که شاه انجم را از روی مرتبت در زیر چتر خود^{۱۵} می دید از تحمل قبول جزیت و اداء خراج کور خان آنفت می داشت دو سه سال در ادای آن تعویفی انداخت و در گردن آن آهستگی کرد عاقبت کور خان وزیر ملک خود محمود نای^(۴) را باستیفای واجبات اموال فراری بفرستاد با الوکهای درشت تر چون بخوارزم رسید و سلطان مستعد محاربه قنچاق گشته بود سلطان نخواست که ایشان را جوابی درشت بعنف^{۲۰} گوید تا وصیت پدر را خلاف نکرده باشد و دیگر آنک غیبت او خواست بود نباید انتظار فرصتی جویند و تعرضی رسانند و از قبول مواضعه نیز ننگ و عار می داشت در آن جواب بنحیر و شربل نگشاد و مصلحت

(۱) د: چنانکه، (۲) «کلمه» را ندارد، (۳) ج: غوری، —
شاهدی دیگر برای اضافه نام صاحب محل بمحل، (۴) کذا فی آج، د: محمود بای، ب: محمود بای،

ملك را يگانی بنشست و نام خانی از نيره افراسياب برداشت و اورا
 بابلک نرکان موسوم گردانيد و شنگان بنواحی و اطراف روان کرد از قم
 کجک^(۱) تا نارسرخان^(۲) و از طراز^(۳) تا مامج^(۴) چون بکچندی از آن
 بگذشت و حواشی او مرقه و مواشی او فربه گشتند قنقلیان^(۵) را در ضبط
 آورد و لشکر بکاشغر و ختن روان کرد و آنرا مستخلص گردانيد و بعد
 از آن مجد فرقيز^(۶) با انتقام حرکاتی که از ایشان مشاهده کرده بود لشکر
 فرستاد و بیش بالیغ^(۷) مسلم کرد و از آنجا مجد فرغانه و ماوراء النهر لشکر
 فرستاد و آن موضع نیز ایل شدند و سلطانان ماوراء النهر که پدر و
 جد سلطان عثمان بودند سر بر خط فرمان او نهادند و بعدما که اورا
 ۱۰ این فتحها مبسر گشت و لشکر او مستظهر و خیل و خبول^(۸) بیشتر شد
 اربوز^(۹) را که صاحب جیش او بود بجانب خوارزم فرستاد تا رسانیق آنرا
 نهب و تاراج کرد و کشت بسیار انسر خوارزمشاه بتزدیک اربوز^(۱۰)
 فرستاد و قبول طاعت او کرد و سی هزار دینار زر مواضعه قبول کرد
 که سال بسال بعد از اجناس و مواشی بدو می رساند اربوز^(۱۱) بدین
 f. 84a مصالحت باز گشت و در مدتی نزدیک کورخان نماند کویونک^(۱۲) که
 خانون او بود قائم مقام او بنشست و آغاز تنفیذ احکام کرد و تمامت

(۱) آب: قم کجک، د: قم کجک، ه: قم کجک، ج: قم کجک، - متن
 تصحیح قیامی است رجوع کنید ج ۱ ص ۵۱ ح ۴، (۲) کذا فی آب (۳)
 ج: تا نارسرخان، د: تا نارسرخان، (۴) آ: طراز، (۵) کذا فی آ (۶)
 ب: تا مامج، ج: تا مامج، ه: تا مامج، د: تا مامج، (۷) آ: قنقلیان،
 ب: قنقلیان، ه: قنقلیان، د: قنقلیان، (۸) کذا فی ه، آب ج: د: فرقيز،
 (۹) د: بیش بالیغ، آ: بیش بالیغ، ج: بیش بالیغ، ب: بیش بالیغ، ه: اصل
 جمله را ندارد، (۱۰) کذا فی جمیع النسخ اعني: خیل و خبول، (رجوع
 بصر ۸۱ ص ۲)، (۱۱) کذا فی ب، آ: اربوز، د: اربوز، ه: اربوز، ج:
 ازیراکه...، (۱۲) کذا فی آب ه، د: اربوز، ج: او نیز، (۱۳) کذا
 فی ب ه، آ: اربوز، د: اربوز، ج: او نیز، (۱۴) کذا واضحا فی آ، ب:
 کویونک، ه: کویونک، ج: کویونک، د: کویونک،

ملازم کور خان بود بارادت خود اختلافی نمی توانست کرد چون تغییر احوال و تزلزل ملک کور خان بشنید التماس اجازت مراجعت کرد تا بقایا و متفرقان لشکرها را که در زوایا مانده باشند جمع کند و او را مدد نماید کور خان را این دمدمه موافق طبع افتاد و بر سخن او که از منبع زور و مجمع فجور ترشح کرده بود اعتماد نمود و او را بخلعتهای گرانمایه مخصوص کرد و بلقب کوچک^(۱) خانی موسوم چون کوچک باز گشت کور خان را از فرستادن او ندامت روی نمود ع، وَ بَدَمُ حِينَ لَا تُغْنِي الْبَدَامَةُ، و باستحضار طرف نشینان هر موضعی که امرا و گشتگان او بودند چون سلطان عثمان و غیره کس فرستاد چون سلطان عثمان از کور خان دختری خواسته بود و او بدان اجابت نکرده از آن سبب کوفته خاطر بود اجابت او نکرد و بسطان محمد رسول فرستاد و موافقت او اظهار کرد و خطبه و سکه در سمرقند بنام او کرد و مخالفت و معادات کور خان ظاهر گردانید کور خان چون ازین حال خبر یافت سی هزار مرد را عرض داد و بمحاربه او فرستاد و باز سمرقند را مستخلص کرد و ^{۱۵} بزیادت تعرضی اجازت نداد سبب آنکه سمرقند را خزانه خود می دانست و چون از طرف بالا نیز کوچک^(۱) قوت گرفته بود و بناحی او تاختن می کرد و زحمت می رسانید لشکرا از سمرقند بدفع او باز خواند و بجانب او روان کرد چون سلطان از تشویشی که او را از جانب کوچک بود و فرستادن لشکر باستیصال و قمع او خبر یافت انتهاز این فرصت گوش داشت و متوجه سمرقند شد و سلطان سلاطین بمخدمت استقبال او بیرون آمد و ملک سمرقند بدو تسلیم کرد و از آنجا باتفاق متوجه کور خان شدند و چون بطراز رسید نایبکو^(۲) با لشکری شگرف آنجا بود او نیز لشکرها عرض داد و بمحاربت بیرون آمد چون بمحاذات یکدیگر بایستادند از هر دو جانب حملها کردند و دست چپ هر قوم مقابل خود دست

(۱) ب: کوچک، (۲) کذا فی ب ج ه، آ: مایکو، ب: ماشکو،

آنها برآی مادر خود ترکان خاتون منوّض گردانید و خود روان شد
 ترکان خاتون فرمود تا رسل کور خان را تبعیل و احترام کردند و جانب
 ایشان مرعی فرموده مواضع سنوی بدیشان تمام تسلیم کرد و جماعتی را
 از معارف حضرت خود در مصاحبت محمود نای^(۱) بتزدیک کور خان
 فرستاد باعتذار تأخیری که در ادای مواضع سالیانه رفته بود و التزام
 ایلی و انقیاد بر قرار سابق تفریر نمود و چون محمود نای^(۲) بزرگ منشی
 و سرکشی سلطان دیکه بود و مزاج او بشناخته که مقدار مرتبت خود از آن
 عالتر می داند که هیچ مخلوقی را تواضع و تملّق نماید و بتواضع تلقی کند ملوک
 آفاق را خادم خود می شناخت بلك روزگار را چاکری می پنداشت

۱۰ اِنِّیْ اَنَا الْاَسَدُ الْهَیْصُورُ لَدَی الْوَعْدِ . یَحِیْسِی الْفَتَا وَ تَحَالِیْ اَسِیَا فِی
 وَ الدَّهْرُ عَبْدِیْ وَ السَّحَابَةُ خَادِیْ . وَ الْاَرْضُ دَارِیْ وَ الْوَرَى اَصْبَا فِی

با کور خان احوال او تفریر کرد و گفت سلطان دل یکوئی ندارد و
 بعد ازین مالی ادا نکند کور خان نیز رسل او را زیادت اعزازی نکرد
 و التفاتی ننمود، و چون سلطان کامیاب از غزای قفچاق با مستقرّ مملکت
 ۱۵ خوارزم رسید عزیمت استخلاص بلاد ماوراء النهر آغاز نهاد و لشکر
 ۱۸۴۶ بیخارا کشید و در خنیه باطراف و هر ناحیتی پیغامها داد و بمواعید
 مستظهر گردانید و بنخصیص سلطان عثمان را نرحیب^(۳) بسیار کرد و چون
 ایشان نیز سبب امتداد مدّت کور خان ملول گشته بودند و از منصوبان
 عمال و مقلدان اعمال کور خان که بر خلاف ایام ماضیه بی رسی و عدوان
 ۲۰ آغاز نهاده بودند تنفر حاصل داشتند دعوت سلطان اجابت کردند و
 بدان استظهار یافتند و نتیج و استبشار نمودند و سلطان بر فرار آنک در
 سال آیند بر قصد او باز آید از بخارا باز گشت، و امراء کور خان در
 جانب شرقی نیز دم عصیان آغاز نهاده بودند و درین وقت کوچک^(۴)

(۱) کذا فی آبّ جّ هـ، د: محمود بای، (۲) کذا فی آجّ هـ، ب: د: محمود
 بای، (۳) ب: د: ترغیب، (۴) آب: کوچک،

باز پس آمدست و با مواضع^(۱) و رعایا چه بی رمی کرده و اکثر لشکر
ازو اجتناب می جویند درین وقت فرصت را غنیمت دانست و بار دیگر
چون برق از میخ متوجه او شد و اورا مغافصه فرو گرفت قال الله
نَعَالَى أَلَمْ نَرِ أَنَا أَرْسَلْنَا الشَّاطِطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَوَضُّعُ آزَا در وقتی که
تمامت لشکر ازو پراگنده بود و چون هیچ چاره دیگر نماند کور خان
خواست که اورا خدمتی کند و تواضعی نماید کوچک بدان رضا نداد
و اورا اعزاز کرد و بمحل پدری می نگر بست و حرمت او رعایت می کرد
و کور خان دختر امیری بزرگدرا که غیرت زهره و مشتری بود نامزد
خود کرده بود چون محکوم حکم کوچک^(۲) گشت آن دختررا کوچک^(۳)
۱۰ در تصرف آورد و کور خان بعد از یک دو سال گذشته شد و باد
دولت خاندان ایشان نشسته بعدما که در غبطت و شادمانی^(۴) سه قرن
نود و پنج سال^(۵) روزگار گذرانید^(۶) چنانکه آسیبی بدامن اقبال ایشان
نرسید و چون هنگام زوال کار و تراجع روزگار آن طایفه آمد آنکس
که اسیر زندان بود امیر خان آن قوم گشت و گور خان را گور خانان^(۷)
۱۵ شد و تمامت قوم او سرگشته و پریشان شدند،

چو وقت آمد نماند آن پادشائی • بکاری نامد آن کار و کیائی
چو آید ریح باشد چون شود ریح • نبی دستی شرف دارد برین گنج
قال الله سبحانه و تعالى كَذَابِ آلِ فِرْعَوْنَ وَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا
بِآيَاتِ رَبِّهِمْ فَأَهْلَكْنَاهُمْ بِذُنُوبِهِمْ وَ أَعْرِضْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَ كُلَّ كَانُوا
ظَالِمِينَ،

(۱) آج: لشکر، (۲) ب: کوچک، (۳) آ: کوچک، (۴) (۵) کذا
واضحاً فی آ، ب: سه قرن بود و پنج سال، د: سه قرن و پنج سال، ه: سه
قرن و پنج سال، (۶) د: گذرانیدند، (۷) ب: سه قرن و پنج سال، ه: مان، -
از جناس در این عبارت معلوم میشود که گور خان با گاف فارسی است،

راست را از جای برداشتند و هر دو لشکر باز پس نشستند و لشکر کور خان باز گشت^(۱) و تاینکو^(۲) در دست افتاد و سلطان نیز باز گشت^(۳) و لشکر ختای در مراجعت نهیب و غارت و قتل و فساد در اماکن و بقاع و رعایای خود آغاز نهادند چون ببلاسا فون رسیدند اهالی آن دل بر آن نهاده بودند که سلطان را این نواحی مستغص خواهد شد دروازه در بستند چون لشکر قراختای بدانجا رسید راه ندادند و جنگ در پیوستند شانزده روز محاربت سخت کردند بگن آنک سلطان از عقب ایشانست و چندانک محمود نای^(۴) و امرای کور خان با ایشان موافقی می بستند و نصیحت می گفت اعتماد نمی کردند تا عاقبت لشکر ختای که ۱۰ هزار جانبی بود تمامت جمع گشتند و پیلانی را که از لشکر سلطان^(۵) باز سته بودند بدروازه راندند و آنرا خراب کردند و از جوانب لشکرها قوت نمودند و در شهر آمدند و دست بشمشیر بردند و بر هیچ کس ابقائی ننمودند و سه شبانروز کشتش کردند و چهل و هفت هزار از معتبران نامور در شمار کشتگان آمد و لشکر کور خان از کثرت غنایم با ۱۵ استظهار بسیار شدند و چون کور خان را خزانه بعضی از غارت و بعضی از اطلاق جرایات و مواجب تهی گشته بود محمود نای^(۶) ازین ترس که نباید بمال او که مالی بود که فارون را نبوده باشد طمع رود رای زد که آنچه از خزاین خاصه لشکر از کوچک^(۷) استرداد کرده اند^(۸) جمع می باید کرد امرا چون این اندیشه بشنیدند هر کس تقاعد نمودند و مستوحش^(۹) گشتند و دم استغنا و طغیان زدن آغاز نهادند و کوچک دیگر باره کار را و لشکرده گشته بود و مستعد شد چون بشنید که کور خان از لشکر

(۱-۲) این جمله از آسافط است و در باقی نسخ یعنی ب ج ده مذکور،

(۳) کذا فی ج ده، ب: تاینکو، (۴) کذا فی آج ده، ب: محمود مای،

(۵) آج این کلمه را ندارند، ه: «غور» بجای سلطان، (۶) کذا فی

آج ده، ب: محمود نای، (۷) کوچک، (۸) رجوع کید نیز می آ

ص ۴۷ س ۱۸-ص ۴۸ س ۸، (۹) آب ده: موحش، ه: متوحش،

ریتی و حکایات متقدمان مصدق نمی شمیری ع، گر نیست باورث ز من
اینک بیار دست، و عنان این تمثیل عیان بستان و بیستم حقیقت این
حالت مشاهده فرمای و بگوش هوش این حکایت استماع نمای و بدوق
تجربه ازین دیگ پر از عجایب چاشنی بردار و بمشام قبول از رایحه این
نصیحت استنشاقی بجای آر، و تصریح این تلویحات و تفنیش این اسرار و
رموزات نقش و صورت حالت سلطان سعید محمد انار الله برهانه و
اسکنه جنانه است مادام که چرخ گوژ^(۱) پشت و فلک کور دل و گردون
دون و عالم بوقلمون و روزگار ناسازگار موافق فرمان و مراد او بود بی
واسطه زیادت جد و اجتهاد رابع^(۲) اقبال طلایع عزایم اورا استقبال
می نمود و وفود نجاخ قلب و جناح اورا تلقی واجب می داشت عنان عزیمتی
بهیچ طرف مصلحتی معطوف نگردانید بود الا و شکوه دولت روز افزونش
شیخون خوف و هراس از معرفت سطوت^(۳) باس او بر سر دل دشمنان
و معاندان او می برد، قاید و صاحب جیش او بخت بیدار و حارس و
طلایه دار حفظ و وقایت پروردگار بود، قلب و مینه از کرویان ملک
و مبسر از توانر امداد سعادت فلک، چتر از موافقت قضا و قدر ساخته
و الوبه از مساعدت نصرت و ظفر افراخته شد و قلم توفیق بر عذبات^(۴)
آن بمداد امداد حق نصر من الله و فتح قریب نوشته

سعود سوی بمین و فتوح سوی شمال . سپهر پیش رکاب و زمانه زیر عنان
چون بخت بر باد شد و نکبای نکبت آتش اقبال را بکشت آب کامرانی
بحاک نا مرادی مکرر گشت و ادله آراء و تداییر از جاده هدی اجتناب

(Suppl. persan 206) شروع میشود و از اینجا ببعد تا آخر کتاب این نسخه نیز در

نسخه متن بکار برده شده است، (۱) آ: کوز، (۲) ج ده ز: از رابع،

ب: رابع، آ: رابع، (۳) ب (بخط جدید) ج ز: افزوده اند: و،

(۴) عَذْبَةُ كُلِّ شَيْءٍ طَرَفُهُ وَ عَذْبَةُ الرَّحْمِ غِرْقَةُ تُشَدُّ عَلَى رَأْسِهِ بِقَالَ خَفَقَتْ عَلَى

رَأْسِهِ الْعَذْبَةُ أَيْ غِرْقَةُ الْأُلُوبَةِ (لسان و تاج و اساس)،

ذکر بقیه احوال سلطان سعید محمد و اختلال کار او،

هرکرا نسبیر درجه طالع دولت بجرم^(۱) قاطع محنت رسید خرشید
اقبالش که از جیب افق مشرق^(۲) سعادت سر برزدی بزوال نامرادی
f. 85b و مغرب ادبار کشید و عقد ذنب نخوست رأس شقاوت او گشت و اگرچه
همزیت رای ثاقب و فضیلت عزم صایب آراسته باشد و بهارست روزگار
مرد آزمائی پیراسته گشته هر اندیشه که کند و مهتری را که پیش گیرد
ماده وبال و موجب تشویش خاطر و بال او شود و هر کمال را که توقع
دارد سبب نقصان و حرمان او آید بجدی که از نظر سعادت سعدین
اثر نخوست نحسین باید و نور رای روشن او که در دریای ظلمات
۱۰ و افعات ماهی کردی در شست کسوف حجاب حیرت و ضباب دهشت
متواری ماند و زناد مراد و مرتاد او غیر واری گردد و وجه سداد ازو
مسدود ماند و مقصد رشاد را مفقود باید و غطای غفلت دل و بصیرت
اورا پوشید کند تا هرچه از افعال او صادر بود عین غبن کار او آید
قال الله تعالى إِذَا أَرَادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ
۱۰ مِنْ وَاَل،

إِذَا أَرَادَ اللَّهُ أَمْرًا بِأَمْرِي . وَكَانَ ذَا رَأْيٍ وَ عَقْلٍ وَ بَصَرٍ
وَ حِيلَةٍ يَعْمَلُهَا فِي كُلِّ مَا . بَأْتِي بِهِ مَكْرُوهَ أَسْبَابِ الْقَدَرِ
أَعْرَاهُ بِاتَّجَاهِلٍ وَ أَعْمَى عَيْنَهُ . وَ سَلَّ مِنْ رَأْيِهِ سَلَّ الشَّعَرِ
حَتَّى إِذَا أَنْفَذَ فِيهِ حُكْمَهُ . رَدَّ إِلَيْهِ عَقْلَهُ لِيَعْتَبِرَ^(۳)

۲۰ پس ای بار موافق و دوست مشفق درین معافی اگر شبهه داری و

(۱) آب: بجرم، د: نجوم، (۲) ده ندارد،

(۳) هذه الآيات لأبي جعفر محمد بن عبد الله بن اسمعيل المكي رئيس نيسابور ذكرها
الطالبي في بئمة الدهر ج ۴ ص ۲۹۹، و نقل بها الغني في التارخ البيهقي (انظر شرح
البيهقي للشيخ احمد الميني طبع مصر ج ۱ ص ۲۲۰) (۴) از اینجا نحوه ز

کفار با دین حق که بر اولو الامر واجبست بلك عين فرض تغافل نموده و آن رکن را که بزرگتر رکن اسلام آنست مهمل گذاشته این موجبات را بهانه ساخت و از سادات بزرگ علاء الملک را از نرمذ نامزد کرد تا او را بخلافت بنشانند و برین اندیشه روان شد، چون بدامغان رسید خبر یافت که اتابک سعد بهوس استخلاص ملک عراق بقرب ری رسیدست سلطان با مردان کار یزکوار بنعجیل مانند برق براند بخیل بزرک^(۱) با اتابک سعد رسید که با لشکر عراق بهم بود مصاف کشیدن همان بود و انهمزام لشکر عراق همان و اتابک سعد را دستگیر کردند سلطان خواست تا او را بکشد اتابک بملك زوزن التجا جست و او را وسیلت ساخت تا بالتاس او سلطان بر اتابک سعد ایفا نمود و او پسر بزرگتر خود اتابک زنگی را بنوا بسطان داد و دو قلعه اصطرخ^(۲) و اسکان^(۳) را با چهار دانگ محصول فارس سلطانرا مقرر داشت تا اجازت مراجعت یافت چون بزیر قلعه اصطرخ^(۴) رسید و اتابک ابو بکر را حالت مصلحت و فرار معلوم گشت بحاربت پیش آمد پدر و پسر یکدیگر را کارد^(۵) زدند و اتابک سعد پسر را بگرفت و بقراری که داده بود و شرطی که کرده وفا نمود، و هم در آن وقت اتابک اوزبک^(۶) نیز هم سودای ملک عراق بخته بود و از اذربایجان بهمدان آمد مواکب سلطان چون بهمدان

(۱) کذا فی ب ج ده ز، آ: بخل بزرک، نسوی نسخه و حید پاریس ص ۱۹: حیل بزرک، (طبع هوداس ص ۱۴: جبل بزرک)، و گوید «هی کوره من کور الرئی محدثه»، و بافت گوید «خیل بلنظ الخیل التي ترکب کوره و بلدة بین الرئی و فروین محسوبة من اعمال الرئی و هی الی فروین اقرب الخ»، (۲) کذا فی آدب، ج ده ز: اصطغر، (۳) کذا فی ج، آ ب د: اسکان، ز: اشکان، ه: اشکوان، نسوی نسخه پاریس ص ۲۶: «و نسلّم منه قلعتی اصطغر و اسکاباد» (طبع هوداس ص ۱۹: اسکاباد)، و معلوم نشد که مقصود در متن همان قلعه اشکوان معروف است یا مراد قلعه دیگر است، (۴) کذا فی آدب، ج ده ز: اصطغر، (۵) ب ج ده ز: زخم، (۶) ج ز: ازبک (فی المواضع)،

نمود و از منزل صواب اغتراب جست و یکی از اوایل علامات واقعات و مقدمات حادثات آن بود که در شهر سنه^(۱) عزیمت قصد دار السلام^(۲) لازالت معوره کرد و در آن وقت ثوب خلافت بامیر المؤمنین الناصر لدین الله مطرز بود و میان ایشان وحشتها نشسته و موجبات اسباب^(۳) یکی آن بود که جلال الدین حسن چون تقلد اسلام کرده بود و سیل فرستاده علم و^(۴) سیل او را بر سیل^(۵) سلطان مقدم داشته بود و باصحاب او اهانت کرده و اسباب دیگر واقع گشته بود که سلطان محمد بدان سبب عظیم کوفته خاطر بود و از ائمه مملکت فتاوی گرفت که آل عباس در تقلد خلافت محق^(۶) نیستند و استحقاق خلافت بسادات حسینی می رسد و آنکس که قادر باشد او را رسد که حق در نصاب خود قرار دهد و نیز خلفای عباسی از قیام باجتهاد در راه خدای تعالی و غزوات تفاعد نموده اند و با حصول استطاعت از محافظت ثغور و قمع ارباب بدعت و ضلالت و دعوت

(۱) بیاض در آب ز، ده بدون بیاض، ج: ثلث و عشرة و ستمایه، - صواب سنه اربع عشرة و ستمایه است کما فی تاریخ ابن الأثیر و سیره جلال الدین منکبری للنسوی، (۲) ب (با صلاح جدید) ز افزوده اند: بغداد، (۳) ب باصلاح جدید: و اسباب، (۴) این و او را در آ ندارد، (۵) سیل گویا یعنی قافله از حاج مصحوب علمی و امیر حاجی با جمیع لوازم و ما محتاج محتاج بوده است که بلا عوض و فی سیل الله بدیشان داده میشد است از قبیل مرکوب و طعام و شراب، نسوی در سیره جلال الدین منکبری در همین مورد گوید (ص ۱۶): «و انضاف الی ذلك استهانتهم رأی اهل بغداد بالسبیل الذی کان للسلطان فی طریق مکه حرسها الله تعالى حتی بلغه تقدیمهم سیل صاحب الأسماعیلیه جلال الدین الحسن علی سبیل»، این الاثیر گوید نیز در همین مورد در حوادث سنه ۶۱۴: «وکان سبیله اذا ورد بغداد یقدم غیره علیه و لعل فی عسکره مایه مثل الذی یقدم سبیله علیه»، در قاموس دزی این کلمه را یعنی خود آذوقه و ما محتاج محتاج فرض کرده است و این عبارت این خلکان را شاهد آورده «وکان یتیم فی کل سنه سبیل الحاج و یسیر معه جمیع ما تدعو حاجه المسافر الیه فی الطريق»، و شاهد اعم از مدعی است و مراد از سیل در این عبارت نیز ظاهراً همان معنی سابق الذکر است، (۶) آ: مستحق،

کدورات صافی گردانید، بوقت مراجعت از نزدیک قایر^(۱) خان امیر اترار باعلام وصول و احوال تجار که تعلق بتتار داشتند رسولی رسید سلطان پیش از آنکه درین باب تفکری و تدبیری نماید و نفع و ضرر و خیر و شر آن با عقل خود موازنه کند بر فور مثال داد تا آن جماعت مسلمانان را که بحرم امن او پناه بسته بودند بقتل آرند و مال ایشان را که غنیمتی شگرف می پنداشتند بردارند،

و رُبَّتْ أَكْلَةً مَنَعَتْ أَخَاهَا . بِلَذَّةٍ سَاعَةٍ أَكَلَتْ دَهْرًا^(۲)

چو تیره شود مرد را روزگار . همه آن کند کش نیاید بکار

قایر^(۳) خان بر موجب فرمان چهار صد و پنجاه مسلمان را بی جان کرد و سر امن و فراغت پیچان و هر آینه هر کار که عواقب آن در اوایل نا اندیشیه ماند فتنهائی که در ابتدا پیدا نیاید ناپیوسید توقع باید کرد،

تَوَقَّ مُعَادَاةَ الرَّجَالِ فَإِنَّهَا . مُكْتَرَّةٌ لِلصَّفْوِ مِنْ كُلِّ مَشْرَبٍ

وَلَا تَسْتَنْزِ حَرْبًا وَإِنْ كُنْتَ وَائِقًا . بِشِدَّةٍ رُكْنٍ أَوْ بِقُوَّةٍ مُنْكَسِرٍ

فَلَنْ يَشْرَبَ أَلَمُ الدَّفَاعِ أَخْوَجِي . مُدْلًا يَنْتَبِاقِي لَدَيْهِ مُجَرَّبٍ

۱۰ و چنگر خان در مصاحبت این تجار بتزدیک سلطان پیغام داده بود که حدودی که بما نزدیکست از دشمنان پاک شد و مارا تمامت مسلم و مستخلص گشت و حق مجاورت ثابت عقل انسانی چنین اقتضا می کند که از جانین طریق موافقت سپرده آید و مراعات طرف مصادفت کرده شود و در حدوث واقعات و وقوع حادثات مدد و معاونت بکدیگررا التزام ۲۰ نمائیم و مسالك و مهالك^(۴) امن گشاده داریم تا تجار فارغ و این شد

(۱) کذا فی هـ، ج: غایر، آرز: قایر، د: قایر، ب: غایر،

(۲) مأخوذ است از مثل «رُبَّتْ أَكْلَةً تَمْنَعُ أَكَلَاتِ» رجوع کبکد بجمع الأمثال

در باب را، (۳) کذا فی د هـ، ج: غایر، ز: قایر، آ: قایر، ب: غایر،

(۴) ج: مالک، - مهالك یعنی بیابانها، «المَهْلِكَةُ والمَهْلِكَةُ المَفَاذَةُ لِأَنَّهُ يَهْلِكُ

فِيهَا كَثِيرًا وَ جَمْعُهَا مِهَالِكٌ وَ تَقْتَحِ لَهَا وَ تَكْسِرُ (لسان باختصار)،

رسیدند انابك اوزبك منہزم شد و خواستند تا بر عقب او بروند سلطان فرمود در يك سال دو پادشاه را گرفتن فال نباشد او را راه دهند تا برود انابك اوزبك بسلامت باذریجان رسید^(۱) و سگه و خطبه بنام سلطان کرد و رسولان با تحف و هدایا بخدمت سلطان فرستاد، و سلطان از ہمدان متوجہ بغداد شد چون بآمد آباد رسید^(۲) هنگام فصل خریف بود بزرگ دی ترك نازی کرد و از تیر باران برف شمشیر بازی در آن شب روز فرع^(۳) اکبر مشاہد نمودند و از استہ سرما و باد کہ هیچ جوشن دفع آن نتوانست بود احوال زمہریر معاینہ دیدند مردم بسیار در زیر آن سپری شدند و از چہار پای خود اثری نماند و در دست عزیمت^{۱۰} حسرت و ندامت باقی ماند وَ لِلّٰہِ جُنُودُ السَّمٰوٰتِ وَ الْاَرْضِ وَ کَانَ اللّٰہُ عَلَیْہَا حَکِیْمًا،

حَذَارِ لَہُمْ مِنْ سَخَطِ اللّٰہِ اِنَّہَا . یُشَآءُ بِہَا حُرَّ الْوُجُوہِ وَ یُبْسِخُ^(۴) و این چشم زخمی بود بر چہرہ اقبال و خدشہ بر صفحات احوال او و از آن وقت باز دواۓ ادبار تجاوب نمود و قوافل حرمان و خذلان^{۱۰} تناوب کرد،

نہ مرد عشق تو بودم من ابتدر دامن . ولی بدیدہ فروی ہلد قضا پردہ و چون این ضعف و وہن بحال او راہ یافت و معجزہ دین مہمدی دست او بر نافت

برنافست بخت مرا روزگار دست . زانم نمی رسد بسر زلف یار دست^{۲۰} بضرورت پای از آن اندیشہ باز کشید و روزی چند در عراق توقف نمود چندانکہ مرمت احوال حشم و خدم کرد و کار آن ملک را از شواہب

(۱-۱) این جملہ بنامہا از آ ساقط است،

(۲) ب باصلاح جدید: فرع روز،

(۳) استعمال کلمہ «یُشَآءُ» قدری محلّ اشکال است چہ این مادہ نہ از مجرد و نہ از باب افعال بمعنی تہییج بطور متعدّی چنانکہ مناسب مقام است نیامد است،

آنجا مقام فرمود و چون روزگار بهار بود و جهان چون نو عروسان پر
نگار و او ذاهل از سبزه چرخ دوار بحکم آنک
آکنون که تر و نازه بخندید نو بهار . ما و سماع و باده رنگین و زلف یار
از بقیة زندگانی بفرار از مصاحبت غوانی و مداومت شراب ارغوانی
استیفای مرادات می نمود و تتبع لذات و شهوات می کرد و بطر سهرابی
مهر می گفت

ایام گلست بس نماسد می خور . گل خود چه که تا نفس نماند می خور
با دور فلک درین رباط ویران . بس زود نه دیر کس نماند می خور
و از آنجا بر عزیمت کوچک متوجه سمرقند شد و لشکریهای آن حدود را
جمع کرد و بکچندی نیز در سمرقند از سر نخوت بل از روی غفلت و
تقلب بخت و دولت چون زهره بساط نشاط گسترده بود و ملازمت می
دَرَغَمی^(۱) کرده و خبۀ مراد در صحرای بی غمی زده و از نویر^(۲) و^(۳)
زیر و بم جنگ از زبان سلطان این معنی بگوش جان عقل می رسید که
صحرای دلم گرفت خون ای ساقی . و آورد دل از جهان جنون ای ساقی
می پرده شراب ده که کس آگه نیست . کر پرده چه آیدش برون ای ساقی
و در اثنای این آوازه [گریختن] توق تغان^(۴) از لشکر مغول^(۵) بجانب
قراقم^(۶) که موضع اقامت قنقلیان^(۷) بود بشنید از سمرقند بر عزیمت نتج

(۱) دَرَغَم بروزن شلغم نام موضعی است [از محال سمرقند - یا قوت] که آنجا شراب
خوب میشود و شراب دَرَغَمی منسوب بدانجاست (برهان)، (۲) کذا فی آ (۳)
ب: ز: زیر، ه: زیر، ج: زفر، د: ندارد، (۴) این و او را فقط در آ دارد،
(۵) کذا فی ب: دَر، آ: توق تغان، ج: توق تغان، ه: توق طغان،
(۶) د: موغال، (۷) کذا فی ز: ب: قراقوم، ج: قوراقوم، د: قراقوم،
آ: قراقرم، - شك نیست که قراقوم بلا شبهه در اینجا غلط و سهو نسخ است و
صواب (بقریه) عبارت آتیۀ مصنف که از آن استنباط میشود که این موضع در حوالی
جند بوده است و بقریه نخه ز) «قراقوم» است که مفادهاست مشهور در ترکستان
روس و اکنون نیز گویا همین اسم معروف است و واقع است در ایالت «طورغای»

و آمدی^(۱) می‌نمایند، باز آنک این نصایح را بگوش خرد استماع ننمود رسول را نیز بکشت و این حرکات نالایی موجبات مواد تولد فاسدات اخلاط و انتقام غضب شد و سبب مکافات و افتحام، و چون این خبر و حالات بسمع چنگر خان رسید آتش غضب او را چنان برتند باد قهر نشانند که بآب قهر و دمار خاک دیار ملک سلطان را ناچیز کرد و چون کوچک پسر نایمان^(۲) ازو گر بخت و خان فراختی را منہزم گردانید بود و در ملک او نشست و از جانبین لشکر او بیش^(۳) حایل نبود ابتدا لشکرها بجانب او روان کرد چنانک شرح آن داده آمدست، و چون سلطان از عراق بر عزیمت ماوراء النهر روان شد و سلطان رکن الدین را نامزد عراق کرد و ذکر او علی حدّه آمدست بوقت وصول بخراسان بنشایور آمد و بکاه آنجا توقف نمود و از روی غفلت بر خلاف عادت بر وفق هوی از جاده جد مغرف شد و در مهلکه هزل گام نهاد و از لذت عیش روزی چند کام برداشت،

و خور که سمن سما بسی^(۴) خواهد دید. خوش زی که سہی سہا بسی خواهد دید^{۱۰} زین یک دم عاریت که داری بر خور. و دان که چمن چوما بسی خواهد دید و از آنجا بجانب بخارا روان شد از هشتم شعبان تا دهم شوال سنہ^(۵)

(۱) ب: شد آمد، ج: دَر: آمد شد، ه: آمد و شد، (۲) کذا فی د: ز، آ: نامان، ب: نایمان، ج: بایمان، — عبارت متن «پسر نایمان» که در جمیع نسخ همین طور است مراد از آن ظاهراً «قبیلہ نایمان» باید باشد یا آنکه کلمہ «پادشاه» از بین افتاده یعنی پسر پادشاه نایمان چه نایمان نام قبیلہ کوچک است نه نام پدر او و نام پدر او که پادشاه نایمان بوده است اولنک خان یا تاینک خان است (رجوع کنید ج ۱ ص ۴۶)، (۳) کذا فی آ ب ز، ج: د: لشکر پیش او (با پیش او)،

(۴) ز: سمن بی سما، (و همچنین در سایر مواضع: سہی بی سہا، چمن بی چوما)، (۵) بیاض در ب: ز، آ بدون بیاض، ج: د کلمہ سنہ را نیز ندارند بدون بیاض، — باقرب احتمالات و بمقایسه فصول سابق و لاحق با یکدیگر مراد در اینجا سنہ ۶۱۵ یا ۶۱۶ است و اظهر اول است،

مکن شهریارا جوانی مکن • چنین بر بلا کامرانی مکن
 مکن شهریارا دل ما نزنند • میاور بجان من و خود گزند
 اما اگر سلطان ابتدا کند و دست بحاربت یازد ناچار روی نتوان نافت
 و پای در باید نهاد و اگر ترك این گیرد و خیر خیر بخود آتش بلا
 نکشد و از وخامت عاقبت^(۱) فتنه که منقضی بندامت خواهد بود اندیشد و
 این نصیحت را بگوش عقل بنیوشد و دم افعی نمالد و نفس^(۲) فراغ را
 بستان بد خوئی مجروح نکند و عراضه غنیمت بستاند و برین کار اصرار
 نناید بصلاح ملك او نزدیکتر باشد و از معرفت فساد و غایت عناد
 دورتر ماند اما

۱۰ هر آنکه که خشم آورد بخت شوم • شود سنگ خارا بشردار موم
 و سلطانرا^(۳) که مرآه بخت او تیره شد بود و دیده بخت او خیره گشته
 بدین مواظبت مزجر نشد و بدین تنبیهات مرتدع نگشت

نو دانی که خوی بد شهریار • درختیست^(۴) جنگی^(۵) همیشه بیار
 و محاربت آغاز نهاد چنانکه از صلیل سیوف و صهیل خیول و نعره
 ۱۰ خیلان^(۶) و گردان گوش زمانه کر شد و از گرد آن چهره آفتاب
 پوشیده و ستاره درفشان ظاهر گشت و دست راست هر جانبی بر دست
 چپ مقابل حمله کرد و از جای برداشت و لشکر مغول بر قلب که
 موقف سلطان بود حمله کردند و از جای بجنبانیدند و نزدیک بود
 که منهزم شوند سلطان جلال الدین از دست راست که موقف او بود
 ۲۰ با سواری چند بمدد آمد و پای بیفشارد و آن حمله را رد کرد و تا بین
 العشائین کارزار کردند و از جانبین جد و اجتهاد و هیچ کدام روی

(۱) کذا فی ج ۲ (۲) آ: نفس، ب: نفس، د: نفس، (۳) کذا فی آ ب ج د،
 ز: و سلطان، - ج «که» را ندارد، (۴) کذا بعینه فی آ، (۵) کذا فی ب ز،
 آ: جنگی، ج: جنگی، د: حنظل، - اصل جمله را ندارد - جنگی در اینجا بقرینه
 سیاق عبارت (بر فرض صحت نسخه) باید معنی جنگلی یا مختلف آن باشد و در فرهنگها بنظر
 نرسید، (۶) کذا فی ب د، آ: خیلان، ج: خیل (گردان)، ز: مردان،

ایشان بر راه بخارا بجانب جند رفت و خبر یافت که امرا و لشکر بزرگ از جمله چنگر خان بر عقب ایشانند احتیاطاً باز بمهرند آمد و لشکری که باقی مانده بود برداشت و با گروهی انبوه با فر و شکر پیچند آمد و می‌پنداشت که بیک نیر دو نخبیر خواهد انداخت و ندانست که مَنْ **طَلَبَ الْكُلَّ فَاتَهُ الْكُلُّ** و پی ایشان گرفت در میان دو رود خانه قبلی^(۱) f. 87b و قبیح^(۲) بمهرکه رسید کشتگان بی اندازه و خونهای تازه دید در میان افکندگان مجروحی یافتند و ازو استکشاف حال کردند چون بدانستند که لشکر مغول^(۳) غالب بوده است و همین روز ازین مقام روان شد سلطان بی روتی روی در راه نهاد و بر پی ایشان پویان شد تا روز دیگر که طلایع صباح تیغهای درفشانرا از نیام افق شرقی طلوع داد و سودای سیاه از دماغ سپاه بیرون برد سلطان بدیشان رسید و کار حرب را بسجید لشکر مغول در دامن جنگ چنگ نمی‌زدند و آهنگ کشید و داشتند و می‌گفتند ما را از چنگر خان اجازت محاربت تو نیست ما بمصلحتی دیگر آمده‌ام^(۴) و کاری دیگر را آماده گشته و شکاری که از دام^(۵) ما جسته و جسته

در شمال ابالت «سر دریا» در ساحل شرقی سیحون در حوالی بحیره خوارزم (بحیره آرال حالیه)، و شهر قدم چند که بعد از خروج مغول غراب گردید نیز ظاهراً در همین قراقوم در حوالی بحیره خوارزم واقع بوده است و آنرا بهمین مناسبت بحیره چند نیز می‌گفته‌اند، و نباید این قراقوم را بقراقوم دیگر که مفازه‌ایست معروف بین خوارزم و مرو اشتباه نمود (رجوع کنید به ج ۱ ص ۶۹ س ۱ و ص ۷۰ س ۲ که آنجا نیز کلمه «قراقوم» بلا شبهه سهواً نسخ و صواب «قراقوم» است یعنی همین قراقوم ملکن فیه نه قراقوم بین خوارزم و مرو چنانکه در حاشیه آنجا سهواً ذکر شده است)،
(۷) کذا فی ج، ه: قغلیان، آب: قغتلان، ز: قغلیان، د: قغتلان،

(۱) کذا فی آج ه ز، ب: قلی، د: قلی، (۲) کذا فی ه، آ: قبیح، ب: صبح، ج: قبیح، ز: صبح، د: ندارد، (۳) د: موغال،

(۴) از اینجا تا ورق ۸۸۵ سطر اول قریب دو سه صفحه از نسخه ه ساقط است و بجای آن فقط دو سه سطر بیاض است، و ابتدای جمله بعد از بیاض این کلمات است: «اخبار موصل می‌رسید آخ»،

بِالْحَرْصِ قَوْنِي دَفَرِي قَوَائِدُهُ . فَكَلَّمَا زِدْتُ حِرْصًا زَادَ تَقْوِيَا
حَبْلُ الْمَنِيِّ مِثْلُ حَبْلِ الشَّمْسِ مُنْصَلَا . بَرِي وَإِنْ كَانَ عِنْدَ اللَّسِّ (۱) مَبْنُونَا (۲)
جاسوس نام و ننگ ملت و ملک رسوا شد و ناموس باس و سیاست
پیدا نا کابوس عجز و ضعف مستولی و طاووس ملک شکار جفدان بلا
گشت و شاه کاووس در دست سپاه دیوان محنت و غم مفید ماند دل را
بر قضای مبرم خوش کرد و بجز و قصور تن در داد و سر بیخت بد
باز نهاد و رَضِنَا بِقَضَاءِ اللَّهِ رَا کار بست،

هَلَّا سَعَا سَعَى الْكِرَامِ فَأَدْرَكُوا . أَوْ سَلِمُوا لِمَوَاقِعِ الْأَقْدَارِ (۳)

و میهمان نیز گفتند که سعود از اوند درجات طالع و عاشر ساقط و
۱۰. نخوس ناظرست چندانک این تسبیر درجات مظلمه بگذرد احتیاط را بر
هیچ کاری که مقابله خصمان باشد اقدام نتوان نمود، این علت اضافت
خلل کار او شد و عزم آن کرد که عتبان برناید و بجانب دیگر شتابد
بیشتر لشکرها در بلاد ما وراء النهر و ترکستان بگذاشت و از آنجملات
صد و ده هزار در سمرقند و فرمود تا دژ آنرا عمارت کنند از خندق
۱۵. گوشه باب رسانیدند سلطان روز حرکت بر آن بگذشت فرمود لشکری
که قصد ما دارد اگر هر کسی تازیانه خویش در بغل اندازد انباشته شود
لشکر و رعیت را ازین سخن دل شکسته شد و سلطان از آنجا بر راه نخب
روان شد و بهر کجا می رسید وصیت می کرد که چاره کار خود سازید و

(۱) کذا فی دیوان الغزنی نسخة باریس ورق ۴۲ و هو الصواب، و فی جمیع نسخ
جهانگشای: الشمس، (۲) من قصیده لابی اسحق ابراهیم بن عثمان الغزنی الشاعر

المشهور مدح فیها الترك و قد مرّ مطلع هذه القصیده و جملة من ابیائها فی ج ۱
ص ۶۳، ۱۵۲، ۱۵۴، (۳) من قصیده مشهورة لابی الحسن النهای و قد مرّ

مطلع هذه القصیده و جملة من ابیائها فی ج ۱ ص ۲۴۰ و قبل البیت مذکر حاصده

عمری لقد اوطأهم طُرُقَ العلی . فَعَبُّوا و لم یطأوا علی آثاری

لو أَبْصَرُوا بَعِیْنَهُمْ لَاسْتَبْصَرُوا . وَ عَنِ الْبَصَائِرِ مِنْ عَمَى الْأَبْصَارِ

هَلَّا سَعَا البیت،

پشتِ انهرام نمودند تا

چون سر زلف شب بشانه زدند . رقم کفر بر زمانه زدند

دامن از جنگ در چیدند و در مقابلهٔ یکدیگر نزول کردند

فَأَبْوَا بِالزَّمَاكِ مُكْسَرَاتٍ • وَ ابْنَا بِالشُّيُوفِ قَدِ الْهَنِينَا^(۱)

و لشکر مغول بعدد هر مردی آتشی افروختند و در حال بر باد پایان

روان شدند و خاک در چشم روزگار کردند و سلطان هم آنجا که نزول

کرده بود چندان توقف نمود که

صبح صادق چو در جهان بدمید . کل صد برگ آسمان بدمید

زنگی شب بجادوی گوئی . شعلهٔ آتش از دهان بدمید f. 88a

۱. منزل آن جماعت را خالی یافت حالی بر فور بی فوز با سمرقند مراجعت

کرد و تردد و تحیر باحوال او راه یافته بود و انقضاء باطن او ظاهر او را

مشویش کرده و چون قوت و شوکت آن جماعت را با خویش می‌اندیشید

و استنارت فتنی که پیش ازین صادر شدست و می‌دانست که بزور این

بلارا بخود کشیده است پریشانی و ضجرت بر احوال او استیلا می‌یافت و

۱۰. پشیمانی در اقوال او پیدا می‌شد چه آن جماعت از دریا نهری و از

اقلیمی شهری و از سری شعری بودند و دست بردی تمام بدید و چاشنی

بچشید هرگاه بخار فتن در موج آید و بادهای مختلف محن حرکت کند

کشتی امان بساحل نجات نتواند رسید و طوفان بلا عام شود، بغلبه

ظن و وهم ابواب رای راست برو بسته شد و دلش از جنای گنبد گردان

۲. خسته و قتل و رعب غالب و خواب و فرار ذاهب گشت ع، و

الْجَحُّ يَتَلَفُ بَيْنَ الْعَجْرِ وَالضَّجْرِ، و چون بطبع خام آتش فتنه را بعرض^(۲)

خویش کشیده بود و دیگ بلارا در جوش آورده

(۱) من ابیات لعبد الشارح المحمدي من شعراء الحماسة (انظر شرح الحماسة للتبریزی

طبع بولاق ج ۱ ص ۲۲۹-۲۳۴)، (۲) یعنی بجای، عرض بمعنی جانب است

(لسان)،

داشت برین عزیمت تا ببلخ بیامد و عباد الملک را در آن وقت با تحف و هدایا پسرش رکن الدین بخدمت سلطان فرستاده بود نیک ممکن و محترم بود و حل و عقد کارها در دست او هوای خانه و حب و وطن و آشیانه او را بر آن داشت که سلطان را رأی زد که نزدیک من آن اولینست که چون این جماعت مستولی شدند خویشان را ازیشان دورتر افکیم و بجانب عراق روم و لشکر عراق را جمع کنیم و از سر بصیرت و کثرت اُهبِت و عُدَّت روی بکار آوریم، و پسر او سلطان جلال الدین بدین را بها انکار می نمود و می گفت رای آنست که چندانک ممکنست لشکرها در هم آرم و پیش ایشان باز روم و اگر سلطان را دل برین فرار نمی گیرد عزیمت عراق را بامضا رساند و لشکرها بمن دهد تا من بسر حد روم و با آن جماعت دستی بر هم اندازم^(۱) و سنگی و سیوی بر هم زنم^(۲) فَمَا لِرِزَامٍ رَشَحُوا بِی مُقَدِّمًا . إِلَى الْمَوْتِ خَوَاضًا إِلَیْهِ الْكَتَائِبَا إِذَا هُمْ أَلْقَیْنَ عَیْنَهُ عَزَمَهُ . وَ نَكَبَ عَنْ ذِكْرِ الْعَوَاقِبِ جَانِبَا وَ لَمْ یَسْتَشِرْ فِی أَمْرِهِ غَیْرَ نَفْسِهِ . وَ لَمْ یَرْضَ إِلَّا قَائِمَ السَّیْفِ صَاحِبَا^(۳)

۱۰ تا خویش را بنزدیک خدا و خلق معذور کنیم

لِیَبْلُغَ عُدْرًا أَوْ یَنَالَ غَیْنِمَةً . وَ یُبْلِغُ نَفْسَ عُدْرَهَا مِثْلَ مُنْجَحٍ^(۴)

اگر دولت بار باشد خود بچوگان توفیق گوی مراد ربودم و اگر سعادت مساعدت ننماید نشانه ملامت مردمان و بندگان باری نگرديم و زفان طعن در ما نکنند و نگویند که چندین گاهست تا مال و خراج از ما می ستانند و در وقت کار ما را در کام ناکاهی می نهند و بچند نوبت این معنی تکرار می نمود و اجازت پدر را انتظار واجب می شناخت و از

(۱) بَجَّ هَ: اندازیم، (۲) دَ: زنم، (۳) من آیات لسعدین ناشب من

شعراء الحماسة، انظر شرح الحماسة للتبریزی طبع بولاق ج ۱ ص ۳۵-۳۷،

(۴) من آیات لعروزة بن الورد العنسی و هی مذکورة فی الحماسة (ایضا)، ج ۲

مهرب و ملجأ بدست آرید که مقاومت با لشکر مغول بدست^(۱) این قوم ممکن نیست و کس فرستاد تا حرمهای او از خوارزم بر راه مازندران روان شود و هر روز نشویش و بشویدگی و توزع ضمیر و دل تنگی زیادت می شد و با هر کس از ارکان حضرت مشاورت می کرد که درمان این درد بچه ممکن شود و چاره این کار بچه نوع میسر گردد ع، وَ هَلْ يُصْلِحُ f.88b اَلْعَطَّارُ مَا اَفْسَدَ اَلْدَّهْرُ^(۲)، و چون بر تواتر^(۳) اخبار موحش می رسید و اختلال احوال زیادت می شد

هر روز فلك حادثه نو زاید . کاندیشه بجهت مثل آن ننماید
روشن تر از آفتاب رای باید . تا مشکل این زمانه را بگشاید
۱۰ تمامت عقلا و بزرگان سرگردان و از گردش روزگار پریشان بودند و هر کس بر اندازه عقل و خرد خود بخنی می گفتند و مصلحتی می دیدند،
فَوْقَ اَلْعُقُولِ تَصَرَّفُ اَلْاَزْمَانِ . مَا اَلْمَرْءُ اِلَّا نَهْزَةٌ اَلْمُحْدَثَانِ
جماعتی که بمارست آیام مجرب شده بودند و نیک و بد دیک و در تدبیر امور زیادت غوری و فکری داشتند می گفتند که کار ما وراء النهر از آن گذشت که درین حالت ضبط آن ممکن شود و حفظ آن بجای توان آورد
۱۰ اَمَّا جِهْدُ الْهَقْلِيِّ بَجَايْ بَايْدْ اَوْرَدْ تَا مَلِكْ مَمَالِكْ عِرَاقْ وَ خِرَاسَانَ اَز دَسْت نشود تمامت لشکرها را که در هر شهری و طرفی نشاند آمدست باز می باید خواند و خروجی علم کرد و جیحون را خندقی ساخت و ایشان را نگذاشت که پای از آن سوی آب فراتر نهند عَمَى اَللّٰهُ اَنْ يَّاتِيَّ بِالْفَتْحِ اَوْ اَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ، و جمعی نیز می گفتند که بطرف غزنین می باید رفت و آنجا مرد و لشکر جمع کرد اگر میسر شود جواب خصمان توان گفت و الا بلاد هندوستان را سد خود توان ساخت سلطان محمد این رأی پسندیده تر

(۱) ب باصلاح جدید: و خلاصی از، (۲) صدره تَدُسُّ اِلَى اَلْعَطَّارِ سِلْعَةً

بَيْتِيَّهَا، انظر كامل المبرّد طبع ليبيك ص ۱۷۶، (۳) تا اينجاست جمله

ساقطه از نسخه و ابتدای آن از ص ۱۰۲ س ۱۵ است،

که بخارا را بگرفتند و در عقب خبر استخلاص سمرقند بشنید در حال چهار تکبیر بر ملک خواند و عروس پادشاهی را سه طلاق برگوشت چادر بست که رجعت در آن صورت نمی‌بست و روی در راه نهاد، ز نیک و بد اندیشه کوناه کرد، لَیْقِضِیَ اللَّهُ أَمْرًا کَانَ مَفْعُولًا، و اغلب لشکر او جماعتی ترکان بودند از خیل خویشان مادرش که ایشانرا اورانیان^(۱) خواندندی در نضاعیف این پریشانیها و اثنای این پراگندگیها قصد پیوستن تا سلطانرا بکشند ازین حال سلطانرا یکی اعلام کرد آن شب خوابگاه بدل فرمود و خرگاه بگذاشت نیم شبی دست بتیر بگشادند بامدادرا از زخم تیر خرگاهرا چون سوراخهای غریبال دیدند بدین سبب

۱۰ استعمار سلطان زیادت شد و فرع و بیم متضاعف

هر تیر که از چرخ فلک می‌آید، بر خسته دل ریش نمک می‌آید و در مسارعت بجانب نشابور تعجیل نمود و بهر کجای رسید اهالی آنرا بعد از تهدید و وعید در تحصین قلاع و استحکام رباع وصیت می‌کرد تا هراس و ترس در دل مردم یکی هزار می‌شد و کار آسان دشوار و

۱۰ چون بمحکلات^(۲) رسیدند که در خابران^(۳) طوس است جمعی اورا بر آن داشتند که قلعه کلکات^(۴) را که دور بالای آن هفت فرسنگ باشد و دو سه مزرعه است در اندرون آن عمارت می‌باید فرمود و ذخایر و خزاین در آنجا جمع کرد و عساکر و عشایرا با آنجا نقل ع، تا خود بکجا رسد سرانجام فلک، بر آن نیز دل فرار نگرفت و بر عزیمت متقدم

۲۰ در ثانی عشر^(۵) صفر سنه سبع عشره و ستمایه بنشابور آمد و مصالح ملکرا در پس پشت کرد و روی بنشاط و عشرت آورد و بغوانی و اغانی

(۱) کذا فی ج د ز، آ: اوراسان، ب: اوراتیان، ه: اوراتیان، - نام این قبيله سابقا در ص ۳۵ مذکور شد، (۲) کذا فی جمیع النسخ، (۳) کذا فی آ ه، د: خاوران، ج: خابران، ب: جابران، ز: خابران، (۴) کذا فی جمیع النسخ، (۵) ه: ثانی، ز: دوم،

خدمت او تخلف و تقاعد نمی نمود و سلطان محمد از استیلاي خوف و هراس^(۱) پاس پاس^(۲) سخن او نمی کرد و می گفت

من از پی تاج سر را بیاد . که با تاج شاهی ز مادر نژاد
و چنانک رسم بی دولتان باشد رای پیرانه پسر را باز بچه کودکانه می شمرد
و بدان التفات نمی نمود بعلت آنک هنوز کوکب اقبال در برج هبوط و^(۳)
و بالست و نمی دانست که

السَّيْفُ أَصْدَقُ أَنْبَاءٍ مِنَ الْكُتُبِ . فِي حِدِّهِ أَحَدٌ بَيْنَ أَحَدٍ وَ اللَّعِبِ
بِيضُ الصَّنَائِحِ لَا سَوْدُ الصَّخَائِفِ فِي . مُتَوْنِهِنَّ جَلَاءُ الشُّكِّ وَ الرَّيْبِ^(۴)
تا عاقبت کار رای عماد الملک را در مسارعت بجانب عراق اختیار کرد و
با عیشی تلخ از بلخ روان شد و از آنجا یزکی پنجاب^(۵) فرستاد تا از
حوادث احوال با خبر می باشند و سلطان بلب آب ترمذ آمد بزرگ در رسید

(۱-۱) کذا فی ب، آ: پاس پاس، ه: ز: پاس، ج: پاس التفات، د: گوش

(بسخن)، (۲) آ و او را ندارد، (۳) مطلع قصیده مشهوره لابی تمام

مدح بها المعظم بالله و يذكر فتحه عمورية من بلاد الروم، (۴) کذا فی ه:

آ: پنجاب، ب: پنجاب، ج: پنجاب، ز: محاب، د اصل جمله را ندارد، -

این پنجاب چنانکه از مواضع مختلفه این کتاب معلوم میشود معبری بوده است از

جیحون در حدود بلخ و ترمذ و نام این موضع مکرر در تضاعیف این کتاب برده

شده است از جمله در ج ۱ ص ۱۱۴ و ج ۲ ص ۱۱۱، و ورق ۹۴۶، و این

الاثیر گوید ج ۱۲ ص ۲۴۱: «لَمَّا مَلَكَ الْكَبْشَارُ سَمَرْقَنْدَ عَمْدَ جَنْكِرْ خَانَ لَعْنَةُ اللَّهِ وَ

سَبْرَ عَشْرِينَ أَلْفَ فَارِسٍ وَ قَالَ لَمْ أَطْلُبُوا خَوَارِزْمَ شَاهِ ابْنِ كَانٍ وَ لَوْ تَعَلَّقَ بِالسَّمَاءِ

... فَلَمَّا أَمْرَمَ جَنْكِرْ خَانَ بِالْمَسِيرِ سَارُوا وَ قَضَوْا مَوْضِعًا [مِنْ جِيحُونَ] يَسْمُو فَنَجَّ آبَ

و معناه خمس ميه فوصلوا اليه فلم يجدوا هناك سفينة الخ»، و در جهان نامه که کمايست

در معرفت بلدان مؤلف در سنه ۶۶۵ هجری و نام مصنف آن درست معلوم نیست گوید

(نسخه پاریس Ancien Fonds pers. 348, f. 191): «جیحون خوارزم ... منبع این جیحون

از بلاد و خان (ن - و جان) باشد از کوههای تبت و بر حدود بدخشان بگذرد پس

بحدود ختلان و و خش پنج آب دیگر بزرگ بدو پیوندد و آن موضع را پنج آب خوانند

و از سوی قبادیان همین آنها بدو پیوندد و بحدود بلخ بگذرد و ترمذ آید آنگاه

بکاف آنگاه بزم آنگاه با مو تا بخوارزم رسد آنگاه ببهره جند و خوارزم ریزد،

ترتیب ارزاق خراید با تهذیب اوراق جراید نمی رسم چند روزست تا سلطان اشارت فرمودست که چندین پیرایه از جهت مطایبه معدّ کنیم و هیچ کاری دیگر مشغول نباشیم امثال امر سلطان واجب است و اسعاف ملتزمات ارباب حواج لازم، درین گفت و شنید بودند که مبشر احزان یعنی یزک پنجاب^(۱) در رسید مخبر بدانک لشکر مغول مقدم ایشان بمه^(۲) نوین و سبتای^(۳) بهادر از آب گذاشتند خاک غم بر سر سلطان ریخته شد و آتش اندیشه در سینه او افروخته و باد دولت فرو نشسته،

فَيْثُ كَأَنِّي سَاوَرْتَنِي ضَيْلَةً • مِنَ الرُّثْسِ فِي آثَانِيهَا أَلَمْ نَأْفَعْ^(۴)

چون هر جرعه که در جام خوشدلی بود نوش کرده بود نیش خمار را در
۱. غلب آن توقع باید داشت ع، تا درد همان خورد که صافی خوردست،
مَا كَانَتْ ذَاكَ أَلْعِشُ إِلَّا سَكْرَةً • رَحَلَتْ لَذَائِبُهَا وَ حَلَّ خُمَارُهَا^(۵)
برفت از سرم اندیشه می و معشوق • بشد ز خاطر آواز بریط و طنبور
و هر لذتی را بدل اندوهی پیش آمد و هر گلی را خاری عوض گشت

غم یار و ندیم درد و مطرب ناله • می خون جگر مردم چشم سابقست
و سبب آنک هیچ چاره نبود سنت فرار انبیا بر فریضه خدا وَ جَاهِدُوا
فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ تقدم کرد و چون ساقی قضا کاسات
صَبَرُ طَعْمِ مَرِّ الْمَذَاقِ غَمُومٌ بر عموم مالا مال متوانر و متوالی گردانید بود
و^(۶) بناکامی آن حَبّ تلخ^(۷) را از سر حُبّ صادق تجرّع می بایست نمود و
۱۲ مغنیان هموم این قول را در پرده احزان حسینی بر آهنگ تیزی^(۸) مخالف

(۱) کذا فی هـ، د: پنجاب، آ: پنجاب، ب: پنجاب، ز: پنجاب، ج: سجان، - رجوع کنید بص ۱۰۸ ح ۴، (۲) د: به، ز: سه،
(۳) ب ج ه ز: سفتای، د: سبتای، (۴) للذائبة الذیباتی من قصیده مشهوره
بعنشرها الى الشّعبان بن المنذر ممّا وثقت به اعداؤه اليه، (۵) للسرّی الرّقا
الموصلی (بنیمة الدّهر ج ۱ ص ۴۸۸)، (۶) کذا فی جمیع النسخ، و ظاهر آنست
که این ولو زائد است، (۷) ب: طلخ، (۸) کذا فی د، آ: تیزی، ج: تیز، ه ز: تیری، ب: پیری،

اشغال نمود و چون یقین می شناخت که افتعال زمان غشوم و روزگار ظلوم اورا با آن نخواهد گذاشت که قدی برادر بردارد یا دی بخوشدلی برآرد کم غم جهان گرفته بود و می گفت

امروز جهانرا چو شکر باید خورد . فردا بینی خون جگر باید خورد
گوئی این رباعی از زبان او گفته اند f. 89b

چون گل بشکست ساعتی برخیزم . وز شادی می زدست غم بگریزم
باشد که بهار دیگر ای هم نفسان . گل می ریزد بخاک و ما می ریزم
برین موجبات بر مداومت اقداح مُدام توفری نمود و از اقداح ملام توفری
نی کرد و اصحاب لهو و طرب و ارباب نشاط و عشرت در خدمت او
جمع شدند و ندیم و مشیر او گشتند و جز از معاشرت کاری نمی شناخت
و از ترتیب زیور زنان با تربیت مردان نمی پرداخت و از وضع حلال
حلال با رفع خلل جلال نمی رسید، و در آن وقت وزیر نیشابور بعد از
خواجه شرف الملک مجیر^(۱) الملک کافی الدین عمر رخی بود رحهما الله
تعالی نفسی شریف و طبعی لطیف داشت سید سراج الدین راست وقتی
۱۰ که اورا در مسند وزارت نشاندند

قَالُوا وَزُرُكُمُ فَاسْتَشِرُوا عَمَرَ الْكَافِي مِنَ الرَّخِ قُلْتُ الْفَوْزُ بِالظَّفَرِ
فَالرَّخُ مَا إِنْ تَرَى فِي سَبْرِهِ عَوَجًا . وَالْعَدْلُ مَا زَالَ مَسْئُوبًا إِلَى عَمَرَ
و چون سلطان در نیشابور حاضر بود و از اطراف اصناف خلایق از
قواد و اصحاب حاجات روی بخدمت او نهادند و مهمات و مصالح
۲۰ ایشان را کسی کفایت نمی کرد و متغیر و پریشان می گشتند روزی بجمعیّت
بر در سرای مجیر^(۲) الملک جمع شدند و غلبه و آواز برداشتند و تشییع
آغاز نهادند بیرون آمد و روی بدیشان آورد که سخن شما عین صدقت
و شکایت بر حقّ اما من نیز بنزدیک خداوندان حصافت معذورم از
کار مصلحت قوادگی با مصلحت قواد که روی کار اند نمی پردازم و از

هزار حشم عراق در پای آن نشسته بود چون آوازه وصول سلطان شنیدند بخدمت سلطان مبادرت نمودند و غبار مواکب اورا دَرُور دیدهای خود ساختند و همان روز سلطان غیاث الدین و مادرش را با حرمهای دیگر بقلعه فارون^(۱) نزدیک تاج الدین طغان^(۲) روان کرد و رسولی باستحضار ملک هزارسف^(۳) که از ملوک قدیم لور^(۴) بود فرستاد و با امرای عراق در تلقی و دفع خصمان قوی حال مشاورت نمود امرای عراق صواب در آن دانستند که پناه با شیران کوه^(۵) دهند و آنرا پشت و پناه خود سازند و روی بدفع اعادی آرند سلطان بمطالعه کوه رفت و فرمود که این جایگاه پناهگاه ما نتواند بود و بالشر مغول بدین مأمن مقاومت نتوان کرد حشم ازین سخن دل شکسته شدند، و چون از آنجا بشیب آمد ملک نصره الدین هزارسف^(۶) در رسید و هم از راه بیارگاه آمد و بهفت موضع زمین بوسه داد اورا تشریف اجلاس ارزانی فرمود و چون بوثاق باز گشت عماد الملک و دوخان^(۷) را باشتنارت تدارک کار مشکل و واقعه هایل نزدیک ملک نصره الدین فرستاد جواب داد که

۱۵ صلاح آنست که هم درین ساعت بی تفکر و رویی کوچ کیم و کوهی هست میان فارس و لور که آنرا تنگ نکو^(۸) گویند از معاقل آن چون

(۱) کدا فی آج ز، د: فارون، ب: باصلاح جدید: فارن، قلعه فارون بقرینه نام آن ظاهراً واقع بوده است در جبال فارون و «جبال فارون کوهی بزرگ است میان طبرستان و میان ری و بسطام و دامغان و این کوه را نیز جبال روغ (ن - روغ) نویسند یعنی روغ و معنی آن معلوم نیست و دنیاوند ازین کوه شدست» (جهان نامه نسخه پاریس ورق ۱۶۷)،

(۲) آ: طغان، د: لمغان، (۳) د: هزار اسف، ج: ز: هزار اسب، (۴) د: لوز، ج: کورخان (کدا)، (۵) کدا فی آج، د: با شیران کوه، ب: با شیران کوه، ز: با شیران کوه، ب: با سر آن کوه، (۶) د: هزار اسف، ج: ز: هزار اسب، (۷) کدا فی د، آ: دوخان، ج: ورحان (یا) ورحان، ز: ورحان، د: اردوخان، - ز: د: واو عاطفه را ندارند، (۸) کدا فی ج ز، آ: تنگ نکو، ب: یک نکو، د: یک نکو،

راست کرده که

يَا سَاقِيَّ الْهَمِّ إِنَّ دَارَتِ عَلَيَّ فَلَا . نَزَجُ فَإِنِّي يَدْمَعِي مَارِجُ كَلَامِي
وَأَيَّاقِي الْحَيِّ إِنَّ غَبَيْتَ لِي طَرَبًا . فَعَيْنٌ وَأَحْزَانًا مِنْ حَرِّ أَنْفَاسِي

بدین موحشات و مشوشات بر صوب اسفراپین بافتون بی نوائی در سه
شنبه هفتم^(۱) ربیع الاول سنه سبع عشرة و ستمایه پای در راه عراق نهاد
و از درد دل و سوز سینه این غزل می ساخت

چو زهره وقت صبح از افق بسازد چنگ
زمانه نیز کند ناله مرا آهنگ
برد زمانه ناساز امر سرم بیرون
هوای ناله ناله و نشاط زخمه چنگ

و ترانه در ویرانه درون دل پر درد آنک

م لث وصل یار م یار نماند . حاصل ز مه جز غم و نیار نماند
وز قاعدهای وصل در کوی مراد . تا چشم زدیم بر هم آثار نماند
چون بری رسید ناگاه از دیگر جانب بزرگ خراسان که بحقیقت بزرگ رنج
دل بودند در رسید و خبر داد که لشکر بیگانه نزدیک آمد بر رای
مبادرت بجانب عراق ندامت و پشیمانی حاصل شد و یقین شناخت که
نَرَكْتُ الرَّأْيَ بِالرَّيِّ

إِذَا كَانَ الْغُرَابُ ذَلِيلَ قَوْمٍ . فَنَأْوِسُ الْجَمُوسَ لَهُمْ مَقِيلُ
و از آنجا متوجه قلعه قزَین^(۲) شد و پسر او سلطان رکن الدین با سی

(۱) ج: هفتم، کذا فی ب: و هو الصواب، آ: فروین (کذا)،
ج: د: فروین، ز: قزین، - قزَین قلعه بوده است بر در گرج و گرج شهری
بوده است بر سی فرسخی همدان در طرف جنوب مایل بشرق بر سر راه همدان و
اصفهان در نزدیکی سلطان آباد حالیه (باقوت و غیره)، و این کلمه در سیره جلال
الدین منکبری للسنوی طبع هوداس چهار مرتبه ذکر شده است ص ۱۵، ۱۷، ۶۹،
۷۳ و باستانیای موضع اخیر همه جا در طبع سهوا «قزین» چاپ شده است و در
اصل نسخه و حواش پاریس نیز در موضع اول سهوا «قزین» نوشته شده است،

دانستند که سلطان رفته است بر عقب او برفتند در راه بر قلاووزان که سلطان باز گردانید بود افتادند عزیمت سلطان را بجانب بغداد و توجه بدانجا تقریر کردند بر پی او روان شدند سلطان خود از راه باز گشته بود و عنان بجانب قلعه سرجهان^(۱) تافته مغولان چون پی او ندیدند^(۲) دانستند که^(۳) گم کرده است قلاووزان را بکشند و باز گشت و سلطان هفت روز در قلعه سرجهان^(۴) بود و از آنجا بر راه گیلان زد صعلوک امیری بود از امرای گیلان بخدمت استقبال کرد و تقبلها نمود و بر اقامت او ترغیب کرد و سلطان بعد از هفت روز روان شد و بولایت اسپدار^(۵) رسید خزانه که با او مانده بود آنجا تلف شد از آنجا بناحیت ۱۰ دابوی^(۶) آمد از اعمال آمل و امرای مازندران خدمات تقدیم کردند هر کجا يك روز مقام کردی مغول بسر او رسیدی و حرم او نیز از خوارزم رسیده بودند و بقلاع رفته سلطان جمعی را از امرای مازندران که محل اعتماد و محرم اسرار بودند طلب فرمود و با ایشان در استیفاء بمحضنی که روزی چند از آن جماعت امین تواند بود مشورت کرد مصلحت وقت ۱۵ در آن شناختند که با یکی از جزایر بحر اسکون^(۷) پناهد با جزیره رفت

(۱) کذا فی ج ۲، آب: سرجهان، ه: سرجهان، د: سرجهان، - سرجهان
با سرجهان قلعه محکمی بوده بر کوهی که محاذی طارمین است بر پنج فرسنگی سلطانیه
بجانب شرق مشرف بر جلگه فروین و زنگان و اهر و کابیش پنجاه پاره دبه از توابع
آن بوده و ام القری آنجا را مغول صابین قلعه میخواند (باقوت و نزعة القلوب)،
(۲) کذا فی آ، ب د ه ز: دیدند، ج: بدیدند، (۳) کذا فی آب، ج د ز
افزوده: راه، ه: افزوده: پی، (۴) آب د: سرجهان، ز: سرجهان، ه:
سرجهان، (۵) آ ج: اسپدار، ه: اسپدار، ز: اسپدار، د: اسفدار،
ب: اسدار، - آسفیدار اسم ولایت علی طرف بحر الدیلم تشتمل علی قری واسعة و
اعالی (باقوت)، و فی امنع ناحیه من نواحی مازندران ذات دربندات و مضایق
(نسوی ص ۴۶)، و آنجا سوا بجای این کلمه «اسفنداد» چاپ شده است،
(۶) کذا فی ب (۷)، ه: دابوی، د: دابوی، ج: دانوی، ز: دابوی، آ:
دابوی، (۷) ج: بسکون، ب ز: اسکون،

بگذرند ولایت پر نعمت و خصب باشد آنجا روم و آنرا پناه جای سازم
از لور و شول و فارس صد هزار مرد پیاده جمع کنیم و بر تمامت مداخل
کوه مرد معین چون لشکر مغول^(۱) برسد بدلی قوی پیش ایشان روم و
کارزاری نیکو بجای آرم و لشکر سلطان نیز که بیکبارگی رعب و خوف
بریشان غالب شدست اگر درین نوبت و وهلت ظفری بایم غلبه و
قوت خویش و عجز و ضعف خصمان مشاهده نمایند دل آورتر شوند
سلطان فرمود که غرض او ازین رأی مکاشفت انابک فارس است و
دفع استیلای او چون مارا از کفایت خصمان که در پیش اند فراغ
اندرون حاصل آید تدارک کار انابک را اندیشه توان کرد اندیشه ما
آنست که هم درین حد اقامت فرمائیم و باطراف فرستیم تا لشکرها جمع
شوند، درین اندیشه بود که یزک سلطان از ری برسید باعلام وصول
لشکر مغول^(۲) و قتل و تاراج ری و بر عقب آن لشکر مغول^(۳) در رسید
و جز اجتماع احزان و کروب و تفرق اهوای قلوب لشکری مرتب نشد
و بعد خراب البصرة بدانست که

۱۰ کارهارا بوقت باید جست • کاری وقت سست باشد سست
ملك نصره الدین^(۴) راه خود برگرفت و باز گشت و هر کس از لشکر
بجائی دیگر رفتند و سلطان با پسران متوجه قلعه فارون^(۵) شد در راه
لشکر مغول بدو رسید او را نشناختند و بی معرفتی دست بتیر بگشادند
بارگیز او را چند زخم سخت زدند از پای نیفتاد و سلطان را بتک پای از
غرقاب هلاکت بیرون برد تا بقارون^(۶) رسید يك روز آنجا مقام کرد و
اسپی چند از امرا بستد و از آنجا بشیب آمد و قلاوز با خود برد و
بتوجه بجانب بغداد توریه کرد و همان ساعت لشکر مغول برسیدند بر
ظن آنک سلطان در قلعه است جنگی عظیم کردند تا چندانک بقیه

(۱) د: موغال، (۲) ج افزوده: هزار اسب، (۳) کذا فی آج ده ز،
ب بنصیح جدید: فارن، د: فارون، (۴) کذا فی آج ده، ز: بقاروت،

یکچندی آنجا مقام ساخت چون خبر اقامت او در آن جزیره فابض و شایع گشت احتیاطاً را بجزیره دیگر تحویل فرمود و انتقال کرد حرکت او مفارن وصول جماعتی افتاد از جمله مغولان که به نوین ایشان را از ری بر عتب سلطان فرستاده بود چون سلطان را نیافتند بازگشتند و محاصره قلاع که حرم و خزاین او در آنجا بود مشغول گشتند و آنرا در مدت چند روز مستخلص کردند چون آوازه هایل آن بسلطان رسید و بدانست که حرم او بی حرمت شده اند و حشم بی حشمت گشته و پسران خرد معرض سیوف شدند و مخدرات در قبضه استیلای بیگانگان اسیر گشتند و هر کس از ربّات بحال در دست رجال آمدند و در پنجه هر گدائی ۱. پای مال گشتند

فَالآنَ أَبْرَزَنَ خُذًا طَالَمَا صَرَبَتْ . عَلَى كَلَالِهَا آيِدِي التَّنِي كَلَالًا^(۱)
و ثامت متعلقان که در آن حدود بودند گردن بچنبر تقدیر بیرون کردند و پای بروزن بلا فروشد^(۲) و در دام عنا و کام فنا افتادند و در زمانه افسانه گشتند و از میان آشنایان بیگانه،

۱۰ چو بشنید سلطان سرش خیره گشت . جهان پیش چشم اندرش تیره گشت
كَذَلِكَ اللَّيَالِي وَ أَحْدَانُهَا . يُجِدُّنَ لِلْمَرْءِ حَالًا فَحَالًا
درد از دست درمان بشد و آهنگ جان کرد مات را بر حیا اختیار کرد و فنار را بر بقا گرین،

فِيَا مَوْتُ زُرْ إِنِّ أَتَحِقُّ ذَمِيمَةً . وَ يَا نَفْسُ جِدِّي إِنِّ دَهْرُكَ هَازِلٌ^(۳)
۲. درین قلی و اضطراب می پیچید و ازین واقعه و مصیبت می نالید تا جان بحق تسلیم کرد و از غصّه روزگار و شعّوده^(۴) فلک دوار باز رست،

(۱) وجه إفراد کلمه خُذًا (بر فرض صحت نسخه) معلوم نشد و مناسب «خودآ» بصیغه جمع است و همچنین وجه تائید ضمیر کلالها که راجع بخداست و مناسب تذکره ضعیف است، (۲) کذا فی آب ز، ج د: فروشدند، ه: فرو کرده،

(۳) لَايِي الْعَلَاءِ الْمَعْرَى مِنْ قَصِيدَةِ مَشْهُورَةِ جَدَّاءِ، انظر ديوانه الموسوم بسقط الزند،

(۴) ا د: شعوده، ه: شعبه، ج: شعبه، ز: جور،

سَلَامٌ عَلَى الدُّنْيَا وَ طَيْبِ نَعِيمِهَا . كَأَنَّ لَمْ يَكُنْ يَعْقُوبُ فِيهَا بِجَالِسٍ^(۱)
و وقت وفات او یکی در نظم آوردست

ای در طلب گره گشائی مرده . در وصل بزاده در جدائی مرده
ای بر لب بحر نشسته با خاک شد . وی بر سر گنج از گدائی مرده
و او را در آن وقت هم در آن جزیره دفن کردند و بعد از آن سلطان
جلال الدین فرمود تا عظام رفات او را با قلعه اردهین^(۲) آوردند و از
فضلا یکی راست در آن حالت

ای شاه ترا ز چشم بد این افتاد . رفتی و بسی شکست در دین افتاد
ای بر کله سلطنت^(۳) گردون ترک . تنگی قبای ملک از چین افتاد
ازین واقعه اسلام دل شکسته و دست بسته شد و ازین حادثه که از دین
سنگ خاره خون می چکانید دلهای مؤمنان پریشان و خسته

از سنگ گریه بین و مگوکان ترشح است

L 916

وز کوه ناله خواه و میندار کان صداست
در هر کلبه گریه^(۴) و در هر کجی ازین حالت بر دل خلقان رنجی نوحه
اگان و موی گنان بزفیر و عویل و ناله می گفتند و می سرانید

(۱) «قال ابو الوفاء الفارسی رأیت علی قبر یعقوب بن الیث [الصقار] صحیفه و قد
کتبوا علیها:

ملکت خراسان و اکاف فارس . و ماکت عن ملک العراق بآیس

سلام علی الدنیا و طیب نعیما . اذا لم یکن یعقوب فیها بجالس»

(ابن خلکان فی ترجمه یعقوب بن الیث)، (۲) کذا فی ب د ز، آ: اردهین،

ه: اردهین، ج: اردمین، آردمین قلعه محکمی بوده از اعمال ری از ناحیه دماوند

بین دماوند و مازندران بمسافت سه روز از ری (باقوت)، نسوی که خود شخصاً نویسنده

فرمانی بود که سلطان جلال الدین در باب نقل عظام خوارزمشاه بلوک مازندران فرستاد

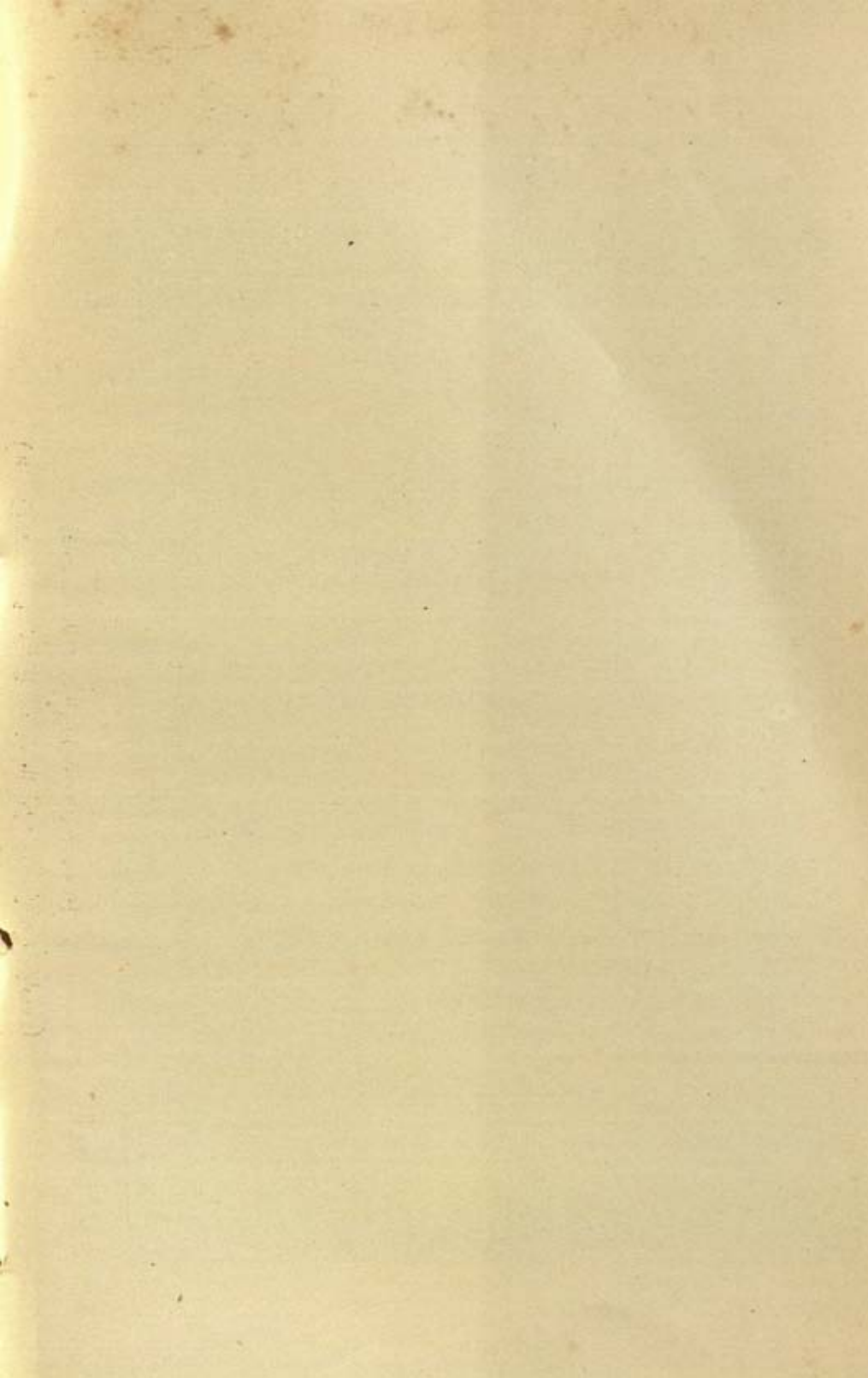
گوید (ص ۱۹۲-۱۹۳) که بعد از کشته شدن سلطان جلال الدین مغول عظام رفات

محمد خوارزمشاه را از قلعه اردهین بدر آورده پترد خاقان (لوکهای قازان) فرستادند و

او آنها را بسوخت، (۳) کذا فی ز، آ ب ج د ه: سلطنت،

(۴) ه: کربه (= گزبه)، و شاید همین صواب باشد بقرینه جناس با کلبه،

پای لایسّس زده اند و پہلو از ایناس و ایناس^(۱) او نہیں کرده و سود و زیان او منساوی دانسته و دست حرص ازین بنیاد ناپایدار مشغون از سگ و مردار باب قناعت شسته،

فَمَا هِيَ إِلَّا جِنَّةٌ مُسْحِلَةٌ • عَلَيْهَا كِلَابٌ مِمَّنْ أَجْنَدَابُهَا

امر و نہیں زمانہ خواہی دان • تو شرایش ہمہ سرای دان

بسگان مان^(۲) برای^(۳) مرداری • سایہ و^(۴) فَرّ استخوان خواری

f. 92a و دل از زخارف و امتعۂ او برگرفته اند

کی کند جلوه عِزّ اللّٰہی • قدس لاهوت بر دل لاهی

و روی طلب سوی ملکوت نہادہ تا قدس لاهوت در مرآۂ صبیغہ سینہ
۱۰ نورانی ایشان تجلی کردہ است و بچناح^(۵) ہمت و رہبر^(۶) عقل در آفاق
روح و کرامات جولان نمودہ و با روحانیان در صفّ صفا ہم عنانی کردہ
و بر موافقت کرویان باعنصام عروہ و ثقی^(۷) نوکل ہم تکی نمودہ و بیقین
بشناختہ کہ این خاکدان آب روی است^(۸) کہ بیادی معلق است جای
آن ندارد کہ برآن بنائی توان نہاد یا ازو حسابی برداشت و دل در نعیم
۱۰ و ناز آن بست،

حلقۂ زلف یار دام بلاست • دل درو بستہ ام عین خطاست^(۹)
و^(۱۰) نہ از فرقت او دژم و نا توان بودن، نہ^(۱۱) دل بر آن شادی^(۱۲)

(۱) اشارہ است بمثل «الْإِنْسَانُ قَبْلَ الْإِنْسَانِ»، رجوع کید جمیع الأمثال دریاب
ہمزہ، (۲) ہ: بگانی (۳) ج: زہر، (۴) آج واورا ندارند،
(۵) آب ج د: بچناح، (۶) ز: شہر، (۷) کذا ہو مکبوب فی جمیع
النسخ، یعنی عروہ و ثقی، (۸) کذا فی ب ز ہ: آبرو بست، د: آب
رو بست، آج: آب روانست، (۹) از اینجا از نسخہ ہ جملہ طویل بمقدار نہ
صفحہ از صفحات آ ساقط شد است بدون بیاض بجای آن و آخر جملہ ساقطہ در
اواخر ورق ۹۶a از آ است، (۱۰) ب این واورا تراشید است،
(۱۱) ب (باصلاح جدید) د: و نہ، (۱۲) ب (باصلاح جدید): بر شادی
او، د: بر شادی،

أَيْنَ سُلْطَانُ بِلَادِ الْمُسْلِمِينَ . أَيْنَ بُرْهَانُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ
 أَيْنَ مَنْ كَانَ كَعْدِ السَّيْفِ بَأْسًا . أَيْنَ مَنْ كَانَ كَعْدِ الرِّمْحِ لَيْسًا
 إِنَّ ذَاكَ أَلْخَطَبَ قَدْ أَوْرَدَنَا . غَمَرَاتٍ مَا نُرَاهَا يَنْجَلِيهَا
 ترك التزام شیوه ارباب نعتف و اجتناب از سلوک جاده تکلف واجبست
 ع، یعنی گرانای از بوی و رنگ، ازین نط برین قدر اقتضار کرد،
 چه کئی سرگذشت طزاری . سرگذشت از اجل شنو باری
 نا بگوید بعافل و کرو کور . بکه دادم ز کسندم^(۱) زر و زور
 خسروانرا چگونه بستم دست . فصرهارا چگونه کردم پست
 نا بگوید که گردنان را من . چون شکستم بسروری گردن
 ۱۰ نا چو بشنیدی از غرور مہی . دل برین عمر بی وفا ننهی
 ازین حکایت مرد بینا بداند که عاقبت و فرجام دنیا اینست مکاره ایست^(۲)
 اندر خشم سیاه کثار سپید چشم، مواصلت او سر رشته مفاصلت و
 معاشرت او سرشته با معاشرت، گندم نمای جو فروش است زهری
 عسل نوش^(۳) عجزه در جلوه حسنائی پرنیان پوش طالبان در عقب او
 ۱۰ مدھوش قرین صد هزار ناله و خروش،

مشعبد جهان نیست فرتوت سر . کند کار دیگر نماید دگر
 بخواند بہر و براند بکین . ہمہ کار او جاودان ہمچین
 ندانی کہ خواند کجا خواندت . ندانی کہ راند کجا راندت
 نہ اوّل بکام تو بود آمدن . نہ آخر بکام تو باشد شدن
 ۲۰ میان دو ناکای اندر جهان . بکام دلی زیستن چون توان
 نیز نظر باید بود تا بداند کہ لذت قصوی و انس اعلی آنهاست کہ
 بروی استدلال افعال^(۴) و حرکات نامتناسب او می کند و اورا پشت

(۱) کذا هو مکتوب بعینه فی آ، یعنی ز که سندم، (۲) آب: مکاره است

(کذا)، (۳) یعنی با نوش عسل، (۴) ب باصلاح جدید: برای

استدلال استدلال از افعال، ع: بروی استدلال استدلال افعال،

کرد خلیفه بفرمود تا عَلمِ او را در پیش عَلمِ سلطان محمد بردند آن خبر چون بسلطان رسید سخت متأثر شد و کوفته خاطر گشت، و خلیفه ازو الناس جمعی فدائیان کرده بود جلال الدین جمعی را بخدمت او فرستاده و فرموده بود که هر چه او گوید از آن عدول نفایند خلیفه را با امیر مکه و وحشتی افتاده بود جماعتی را ازیشان بفرستاد تا او را کارد زدند فدائیان غلط کردند و بعوض امیر مکه برادر او را کارد زدند و بکشتند و آن حرکت منکر در روز عرفه^(۱) در دشت عرفات بود و هم از آن فدائیان جمعی را بفرستاد تا اغلش^(۲) را در عراق کارد زدند و بکشتند و اغلش را سلطان نزد بک انا بک اوزبک^(۳) فرستاده بود و اغلش خویش را بند و برکشید سلطان می دانست، این اسباب ظاهر با اسباب دیگر اضافه شد و سلطان مرتبت و درجت خود را از مرتبه و درجه آل بویه و سلاطین سلجوقی کمتر نمی دانست بلك امیری از امرای خود در موازات آل بویه می داشت و مقدار و منزلت خود را از سلاطین سلجوقی برتر می پنداشت و ملك بغداد چندانك در تصرف خلیفه بود در حکم ایشان بودست و ۱۰ خلفای آن زمان چون طایع و مسترشد و غیر ایشان محکوم حکم و متابعت امر و نهی ایشان بودند و کیفیت این حال در ذکر هریک در تواریخ مسطورست چون مطالعه رود از آنجا معلوم گردد می خواست تا بهانه سازد که بدان از وقیعت بنی آدم و ملوک اطراف خویش را معذور کند تا نگویند سلاطینی که متفقد اسلام باشد بر هوس ملك قصد امام که رکن ۲۰ اسلام بیعت^(۴) او تمام شود ایمان خود را بر باد داد قال رسول الله صلی الله علیه و سلم مَنْ مَاتَ وَ لَمْ یَبْیَعْ إِمَامًا مَاتَ مِیتَةً جَاهِلِیَّةٍ و قال الشاعر نُصَلِّیْ وَ إِنَّمَا أَلْصَلُّوْهُ أَعْتِقَادَنَا . بِأَنَّكَ عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ إِمَامٍ از ائمه ممالك خویش استغنا کرد که هر امام که بر امثال این حرکات

(۱) آب ج: عرفات، (۲) آ: اغلش (در بسیاری از مواضع)،
(۳) ج: اوزبک، (۴) کذا فی ج ز، آ ب: بیعت، د: بیعت،

توان نهادن^(۱) و نه ازین اندوه رنجور و غمناک شدن، سزا و ضیاء او
نزدیک مرد دانا متوازی و منساوی است، ع سَوَاء عَلَيْنَا بَغْلُ لَيْلِي وَ
جُودُهَا،^(۲)

چه باید نازش و نالش ز اقبالی و ادباری
که تا بر هم زنی دیکه نه این بینی نه آن بینی^(۳)

ذکر موجبات وحشتی که سلطان محمدرا با امیر المؤمنین

الناصر لدین الله ابو العباس احمد^(۴) افتاده بود،

چون در ایام سلطان نکش^(۵) سبب ملک عراق منازعتی افتاده بود
و نکش لشکر بغدادرا منتهزم کرده و وزیررا کشته چنانکه ذکر آن در
۱۰ مقدمه^(۶) نوشته آمده است. بهر وقت خلیفه در خنیه بخنانان قرا ختای بدفع
سلطان محمد پیغامها میداد و بسلاطین غور بکرات مراسلات و مکاتبات
میفرستاد و آن اسرار در آن وقت ظاهر گشت که سلطان بغزین رفت
و خزاین ایشانرا تنبیش میکردند مکاتبات خلیفه مشتمل بر اغرا و
تخریض او بر سلطان و استمداد بلشکر ختای از خزانه او بیرون میآمد
و سلطان آن سر اظهار نکرد و آن مناشیررا بحجت نگاه میداشت، و جلال
الدین حسن که از راه مصلحت اسلام را شعار خود ساخته بود و خلیفه
آنها قبول کرده میخواست تا اشاعت اسلام خود کند سیل^(۷) حج روان

(۱) کذا فی ب (باصلاح جدید)، آج دَر: نهاد، (۲) اوله: فَأَعْرَضْتُ عَنْ
سَلَمَى وَكُلْتُ لِصَاحِبِي، من آیات لدرك بن حصن النفی مذکوره فی الحماة ج ۴
ص ۴۶، و فيها «سَلَمَى» بدل کَلَمَى فی المصراع الثانی، (۳) د اینجا افزوده:

منه دل بر اقبال کاقبال را * چو مقلوب خوانی بود لا بقا،

(۴) ج افزوده: بن المستفی، (۵) ز مشکلاً: تیکش، (۶) یعنی سابق و پیش
از این و مقصود مقدمه کتاب نیست، رجوع کنید بص ۴۴، ۴۸ و مقدمه مصحح
ج ۱ ص قید، (۷) رجوع کنید بص ۹۶ ح ۵،

و در هوای او پیراهن صبرش چاک شده بود مانند گل شکفته چون یوسف و زلیخا بعشق مشهور شدند سلطان سلاطین خطبه او کرد کور خان سبب نباین ملک تن در نداد و ابا نمود،

أَيُّهَا الْمُنْجِي الْتَرَبَا سَهْلًا ۚ عَمْرِكَ اللَّهُ كَيْفَ يَلْتَفِيَانِ ^(۱)

۹. سلطان عثمان متأثر و رنجیده گشت و اسباب وحشت از فظاظت ^(۲) محصلان مال و ثمنگان کور خانی بود ^(۳) با این علت اضافه گشته، و در آن روزگار از عزت اسلام ملوک اطراف و اصناف اشراف سلطان عثمان را منکر بودند که سلطان بلاد اسلام مشرکی را مفادست و او را جزیت می دهد اگر قوت مقاومت ندارد چرا بسلاطین اسلام تمسک نمی جوید و از ایشان التماس معاونت و مظاهرت نمی کند قال الله تعالى الَّذِينَ يَتَّخِذُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَيْنَعُونَ عِنْدَهُمُ الْعِزَّةُ فَإِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا، و در آن روزگار شوکت و حشمت و هبت سلطان در دلهای متمکن گشته بود و عرصه مملکت او بسطت گرفته و هر کس که اعتزانه بولای او داشت و انتانه بجل هوای او مترقب جواذب حوادث زمانه بود و مترصد صروف روزگار پر بهانه و مخالفت کور خان بقوت موافقت سلطان میسر می گشت بنزدیک سلطان رسولان فرستاد و در بلاد ما ورا^{۱۰} النهر اعواد منابر بذکر او معطر گردانید و سکه هارا بالقاب او روان کرد

و ر لطف تو در زمین بیاید راجی * صد یوسف سر برآرد از هر چاهی
د آفروده: «و این بیت سزای او گفته اند

ای يك شبه وصل تو از ملك جهان خوشتر

جان برده رخ خوبت ای م تو ز جان خوشتر»

(۱) ز آفروده:

«هی شامیه اذا ما استقلت * و سهیل اذا استقل بیان»

این دو بیت از عمر بن ابی ربیعۀ قرشی شاعر مشهور است، رجوع کید بجزانۀ الأدب
للأمام عبد الفاهر البغدادی ج ۱ ص ۲۴۸-۲۴۹، (۲) آ: مطالبیت،

(۳) کذا فی جمیع النسخ و ظاهر زیادتی کلمه «بود» است، ز آفروده: و،

که ذکر رفت اقدام نماید امامت او حق نباشد و چون سلطانی را که مدد اسلام نماید و روزگار بر جهاد صرف کرده باشد قصد کند^(۱) آن سلطان را رسد که دفع چنین امام کند و امای دیگر نصب گرداند و وجه دیگر آنک خلافت را سادات حسینی مستحقّ اند و در خاندان آل عباس غصب است بر جواز این جواب^(۲) فتاوی بستند و نام خلیفه را در تمامت ممالك از خطبه بینداخت و قصد خاندان عباس بر سلطان مبارك نیامد،

ذکر استیصال سلطان سلاطین و سبب آن،

نسبت او بایلك و بغرا خان می کنند که خانان ما وراء النهر بوده اند و ذکر خروج و استیلای ایشان در بمبئی عتبی مثبت است و او را در ۱۰ ماوراء النهر سلطان سلاطین گفتندی، چون خانان قراختای بر بلاد ماوراء النهر مستولی گشتند سلطان عثمان نیز در تحت حکم کور خان داخل شد و اوامر و نواهی او را متقاد و کور خان نیز بر قرار ملك ما وراء النهر بدو ارزانی داشت و او را از عاج نکرد و باندك مواضع سنوی و شحه که در موافقت او بگذاشت رضا داد و او در رفاهیت و لذت ۱۵ روزگار می گذرانید و بهر وقت^(۳) بنزدك کور خان می آمد مورد او را مکرم و عزیز می داشت کور خان را دختری بود که صورت ماه عکس رخ او بود و سورت حسن در شأن او منزل گشته،

ای طرهای خوبان از نافه تو بوئی * هزده هزار عالم در عرصه تو کوئی
و در عصر خود یوسف مصر بود^(۴) سلطان سلاطین بجمال او شبنمه شد

(۱) یعنی سوء قصد کند، استعمال «قصد کی کردن» یعنی سوء قصد در باره او کردن در این کتاب شایع است، - د آنزوده: که او را بد رسد، (۲) کلمه «جواب» را در د ندارد و شاید همین بهتر باشد، (۳) ب ج (هر دو بخط جدید) ز آنزوده اند: که، (۴) ب ز اینجا افزوده اند: «و این رباعی در حق او گفته اند
گر حسن تو بر فلک زند خرگای * از هر برجی جدا بناید ماهی

او تکی را^(۱) که در باب او نظر عنایت داشت و بر آنک اقلبی را در کف او نهد در خوارزم محبوس کردند و سلطان بسمرقند رفت دروازاها در بستند چون دانستند که مقاومت ظباء با شیران شکاری میسر نباشد سلطان عثمان شمشیر و کرباسی برگرفت و بخدمت سلطان آمد و سلطان فرمود تا گشش عالم کردند قرب ده هزار مسلمان را بکشند سادات و صلحا و ائمه و علما مصاحف بر دست برداشتند و شفاعت کردند فرمان شد تا شمشیرها در نیام کردند و چون سلطان عثمان حاضر آمد روی برو آورد و فرمود ای بی حمیت اگر استهزا با منکوحه خود سبب من بود آخر نه جنت تو بود در مذهب رجولیت چگونه رخصت یافتی که بر امثال حرکات دور از غیرت و حمیت اقدام نمودی سلطان عثمان از خجالت سر در پیش افکند و سلطان را هم رأی آن بود که او را بجان الهی نرساند دختر سلطان که خان سلطان نام او بود بایقا بر جان شوهر رضا نداد بدان سبب فرمود تا در شب سلطان عثمان را از دست برگرفتند و کان ذلك فی شهر سنة تسع و ستمائة، و سلطان اهالی سمرقند را استمالت فرمود و بامرای فرغانه و ترکستان رسولان فرستاد و ایشان را ببطاوعت و متابعت خود خواند و لشکری را بپنجاب^(۲) فرستاد تا محافظت آن کنند و بجانب بقایای لشکر کور خان تاختن میکنند و نگذارند که باز قوتی گیرد و عدتی سازد، چون کوچک از حال سلطان و قوت و غلبه لشکر وقوف یافت ایلچیان بخدمت سلطان فرستاد و مواضعه نهادند که از

(۱) کذا فی د، آ: برادر او تکی را، ج: برادر او را تکی، ز: برادر او را تکی، ب: برادر او... تکی را (بیاض بین «او» و «تکی»)،
 (۲) آ: سنجاب، ب: بسنجاب، ج: د: ز: سنجاب، - متن تصحیح قیاسی است بقرینه آ و برای پنجاب رجوع کید بص ۱۰۸ ح ۴، و محتمل است بقرینه نسخ دیگر که صواب «بسینجاب» باشد یعنی باسفیجاب شهر معروف ماوراء نهر سیحون، یا «بسینجاب» یا نون بجای یاء که ظاهراً تصحیف سینجاب و در شامنامه و فرهنگهای فارسی همه جا بدین هیئت مسطور است،

و سلطان محمد چون متوجه مصاف قراختای گشت سلطان عثمان اورا بمطاوعت و معاونت ملتزم بود تا بوقت آنک مراجعت نمود درّی را از صدف سلطنت و بدری را از فلک سعادت نامزد او کرد و بانام غُرس و سور و استحکام غُرس نهال مواصلت اورا در مصاحبت خود بخوارزم آورد و انواع تنوّعاتی که میان دو سلطان تواند بود بتقدیم رسانید و سلطان عثمان چون کار زفاف تمام کرد و بانصراف با مقرّر خود مایل شد ترکان خاتون بر رسم ترکان که بر سیل اعزاز و اکرام تا مدت يك سال تمام دامادرا با خانه او نگذارند بمراجعت سلطان عثمان رضا نداد، تا چون سلطان^(۱) بر عزم ختای بار دیگر روان شد و بسرقت رسید اهالی و اعیان آن سبب تخلف و تقاعد سلطان عثمان^(۲) مترّد گشته بودند و هر کس از آن تخلف تصوّری دیگر می کرد سلطان از خواصّ خود جماعتی را باز گردانید تا سلطان عثمان را با کریمه او اجازت انصراف دادند و با تربیتی که لایق چنان سلطانی باشد روان گردانید و حشم و خدم در صحبت او بفرستاد، چون سلطان با خوارزم رسید بر آنک روز بروز مرتبت دامادرا بلندتر گرداند مُنّیان از نزدیک دختر سلطان رسیدند معلم از خلاف سلطان عثمان و موافقت او بار دیگر با کور خان و استنهایی که با او رفته است از استحضار او در مجلس انس و باستخدام دختری که از کور خان درین نوبت در عقد آورده بود، سلطان محمد تحمّلی^(۳) می کرد و اظهار آن جایز نمی فرمود تا دیگر باره کس رسید که ارباب سمرقند باشارت سلطان عثمان جماعتی را که در مصاحبت مهد عالیّه^(۴) رفته و آنچ از لشکر آنجا مانده بود قتل کردند مخالفت و مباحث آشکارا شد سلطانرا حیثیت از اغضا مانع آمد و فرمود تا برادر او

(۱) آ افزوده «عثمان» و آن غلط است،

(۲) فقط درج، (۳) آ ممکن است که «تجمّلی» نیز خوانده شود،

(۴) ب: عالی،

شاهی و سراج و حاج دین الهی
 سَلَا لَهْ ظَلَّ اللهُ فِي الْأَرْضِ إِنْ جَرَتْ . لَهُ ذِكْرَةٌ بَيْنَ السَّلَاطِينِ بَغِيخُوا
 وَ يَعْنُو لَهُ صِبْدُ الْمَمَالِكِ خُضْعًا . إِذَا أَصْطَفَى حَوَالِيَهُ كُهُولٌ وَ شُرُخٌ
 یعنی سلطان جلال الدین ملازم پدر بود و بس^(۱) و پسران دیگر زینت
 حیات دنیا بودند و هوس، بر اندیشه دور از هدف رشاد و منتهی سداد انکار
 می نمود^(۲) و می گفت لشکرها را در اقطار تفرقه کردن و از خصم در مقابل
 نا آمدن بلك از جای خود نخبیه روی گردانیدن دلیل هر ذلیل است
 نه سیل هر صاحب دولتی نبیل و اگر سلطان را بر اقدام و مبارزت و
 افتخام و مناجزت رای قرار نمی گیرد و بر عزیمت فرار اصرار دارد کار
 ۱. لشکریهای جزا را باز گذارد تا پیش از آنک فرصت از دست بشود و
 پای در خلاص حیرت و دهشت بماند و در میان خلایق چون عِلْكَ
 خابیده دهان ملامت شوم و غرقه غرقاب ندامت گردم روی بدفع حوادث
 و تدارك خطوب روزگار عاثب آرم،

مگر بخت رخشنده بیدار نیست . و گر نه چنین کار دشوار نیست
 ۱۰ پدرش جواب چو آب^(۳) می داد که خیر و شر زمان را اندازه معین است^(۴)
 و نظام و قوام کارها و خلل و زلل امور را مقداری معین^(۵) تا چنانک
 در ازل الازل مقدورست و در صفحه قضا و قدر مسطور بنهایت نکشد
 و عارضه که حادث شدست تا بغایت نه انجامد^(۶) ممانعت و مدافعت و
 اهل و امهال در آن بونه^(۷) بک چاشنی داشته باشد و بندیر عاجزانه
 ۲. که ابنای آدم در حالت بوس^(۸) و شدت از سر جهالت کنند و عاقبت

(۱) کذا فی بَ زَ، آجَ دَ کلمه «و بس» را ندارند، (۲) یعنی سلطان
 جلال الدین، (۳) جَ دَ زَ «چو آب» را ندارد، (۴) بَ زَ : نیست،
 (۵) بَ (بخط جدید) زَ افزوده اند : نه، (۶) کذا بعینه فی آ،
 (۷) کذا فی بَ جَ دَ (۹)، آ : بونه (و توبه نیز ممکن است خوانده شود)، زَ : بویه،
 (۸) کذا فی بَ جَ دَ اعنی «بوس»، آ : بوس، زَ : ترس،

جانبین بر قصد کور خان متفق شوند اگر سلطان پیشتر او را بردارد تا حدود کاشغر و ختن سلطان را مسلم باشد و اگر کوچک پیشتر دفع او کند تا آب فناکت کوچک را^(۱) مقرر باشد برین حجت مقرر کردند و سلطان بر توانر بناختن او لشکر می فرستاد و تاختن لشکر سلطان تا بحدود بیش بالیغ^(۲) رسید و دارالملک سلطان سمرقند شد و آنجا مسجد جامعی بنا فرمود و عمارات عالیّه آغاز نهاد، و عجب حالی آن بود که چون حرم سلطان در دست لشکر تانار افتاد خان سلطان که از سلطان عثمان آنقت می داشت در دست صباغی آمد در ایمل^(۳) و او را در عقد آورد و بهمدیگری بودند تا گذشته شد،

ذکر سلطان جلال الدین،

شیطان^(۴) و سواس خوف و هراس را بر ضمیر پدرش سلطان محمد چندان و چنان مستولی گردانیده بود که در زمین منفذی و بر آسمان مرقاتی می جست تا خود را از لشکر بی کران بر کران کند و از دست انصباب ایشان رکاب فرار سبک گران^(۵)، هنگام انصراف از تار و وصول سمرقند *f. 94a* بر عزیمت تحوّل و فرار لشکرهای جرّار و مردان کارزار را که از سالهای مدید و عهدهای بعید جهت چنین هنگامی و ذخیره مثل این آتایی باشد بر رباع و بقاع مسموم می کرد و بحفاظت بلاد موسوم، و از پسران او آنک بزاز^(۶) بزرگتر بود و بشهامت و صرامت پیشتر تاج فرق

(۱) کذا فی ج، ب د ز: اورا، آ: سلطان را، و این غلط صریح است،

(۲) ب د: بیش بالیغ، (۳) کذا فی ج، آ: ایمل، ب د: ایمل،

ز: ایمل، (۴) کذا فی ب ج د ز، آ: سلطان،

(۵) کذا فی آ ب د ج، ز: سنگ گران،

(۶) ب افزوده: و راد، ز افزوده: و داد،

وَلَا تَقْعُدَنَّ تُغْضِي الْجُنُودَ عَلَى الْقَدَى
وَفِي الْأَرْضِ مَرْكُوبٌ وَرُحٌّ وَصَاحِبٌ^(۱)

مخواست تا در میدان مردانگی جولانی کند و بر دوران گنبد گردان
بفرزانی رجحان نماید مگر غبار فتنه را که زمان از زمین بلا انگیزه بود
نسکین دهد و غرار^(۲) عنار که قضا و قدر از نیام جفا آخته بود کند کند،

وَمَا أَتَّبِعِي إِلَّا الْكَرَامَةَ إِنَّهَا . سَجِيَّةُ نَفْسٍ حَرَّةٍ مُلِمَّتْ كِبَرًا

اما دانندگان دقایق و غواصان دریای حقایق دانند که چون مرد را
بخت سرگشته شود و پهلو از بار نهی کند و پشت جفا بگرداند بهیچ روی
چشم آن نتواند داشت که باز رخساره وفا نماید، و چون دندان قهر و غدر
نیز کرد زبان بکام چرب نری باز نهد، و تا پای برگرفت دیگر دستگیری
کند، و گردن آزمون پیچید اعطاف عاطفت را تحریک واجب داند، و گره
مخاصمت بر ابروی معادات و معاندت زد لب بخت مسالمت بگشاید، و
چون سر موئی بگشت هر چند در استعطف و استرداد او تا بجان بکوشد
گوش آن نتوان داشت که باز از جهت خویشتن بینی ریش جنبانی کند،
و اگر مقدار سر ناخنی از جای برفت انگشت فرا تدارک آن نتوان کرد،
إِذَا أَنْصَرَفَتْ نَفْسٌ عَنِ الشَّيْءِ لَمْ تَكُنْ . إِلَيْهِ يُوْجِهْ آخِرَ الدَّمْرِ ثَقِيلٌ^(۳)
و احیاناً اگر بر خلاف عادت روزکی چند خضراء الدمن وار سبزی کند
عاقبت کار هشیماً تَذَرُوهُ الرِّبَاحُ باشد و بر رای سلطانی نیز هم مخفی و
مستور نبود که مکابدت^(۴) با فلك ستهنگ و معاندت با روزگار گردنه رنج
و عناست و جریان امور جمله بر تقدیر و قضااست لَا مَرَدَّ لِنُضَائِكُمْ وَلَا

(۱) من فسیة لابی بکر الخوارزمی مدح بها شمس المعالی قایوس بن وشمگیر اوردها
الیهی فی تاریخہ و قد مرّ بیت آخر من هذه القصيدة آنفاً (ص ۷۵ س ۱۲)،
(۲) کذا فی آد، ج: عوار، ب: باصلاح جدید: جراز، ز: تیغ، - غرار بمعنی
لبه شمشیر و نیز آن و نیزی نیزه و تیرو نحو آن است،

(۳) من ایات المعین بن اوس مذکوره فی الحامسة (طبع بولاق ج ۲ ص ۷۸-۸۰)،
(۴) کذا فی آد، ب: ز: مکابدت، ج: مشکوک بین آندو،

و خاتم آن ندانند که در آخر دست بر چه منوال خواهد نشست و کعبتین ملک کدام نقش بر بساط خواهد انداخت امید نجاح و فلاح در نصور نتوان آورد و قوت و شوکت^(۱) در آن صورت يك سیرت داشته باشد و هر کالی را نقصانی است و هر بدری را محاقی و هر نقصانی را کالی که تا بکمال نرسد و چشم زخمی را که از تأثیر افلاک بر کره خاك ظاهر شدست و نقطه آن احوال ما بوده تا منقضى نگردد و سیلاب آن فرو نگردد و نایره آتش بلایت خامد نشود و صرصر ادبیت راکد تدارك اموری که نظام آن مبدد شدست و ارکان آن منه^(۲) گشته نه همانا از جد و اجتهاد و محاربه و جلاذ جز عنا و زیادتی بلا فایده دهد چه معلوم و محقق است که اضطراب در ریفه خنای جز هلاکت نبفزاید و از مباشرت نوم و تخیل جز جنون^(۳) نزاید،

فَإِنْ تَكُنْ نَشِيتُ آيِدِي الزَّيْمَانِ يَتَا . وَمَسْنَا مِنْ عَوَادِي بُوسِيهِ الضَّرَرِ
فِي السَّمَاءِ نُجُومٌ مَا لَهَا عَدَدٌ . وَلَيْسَ يَكْشِفُ إِلَّا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ^(۴)

f. 94b برین منوال بچند کثرت قبل و قال کرد و البته سلطان بنخلف پسر رضا
۱۵ نی داد و باجبار اورا نگاه می داشت تا بوقتی که سلطان محمد ازین کهنه
سرای دنیا بفرارگاه عقی رسید و از شورستان خاکی بیوستان پاکی خرامید
سلطان جلال الدین و برادران خردتر او با چند کس معدود از ابسکون
(۵) بشط آن آمدند و بدالت آنک

(۱) کذا فی جمیع النسخ، و مناسب عبارت «قوت و ضعف» یا «قوت و شوکت و عجز و ذلت» و نحو آن است و عبارت متن چنانکه هست ناقص است بلا شبهه،
(۲) ج ز: منهدم،

(۳) ب ج د: جز جنین جنون، ز: جز جنین جنین (کذا)،

(۴) من جملة آیات الشمس المعالی قابوس بن وشمیکر، انظر بتیممة الدهر
ج ۲ ص ۲۹۰ و این خلکان فی حرف القاف، (۵-۵) د: سیط آن، ب
باصلاح جدید «به بسطام» و این غلط است،

پدر بود و آق^(۱) سلطان با او بهم^(۲)، و از اعیان امرا یوح^(۳) بهلولان
خال ارزلاق^(۴) سلطان و کوچای^(۵) تکین و اغول^(۶) حاجب و نیمور^(۷)
ملك با نود هزار مرد قنغلی در خوارزم بودند، و سلطنت و دست خوارزم
سلطان محمد سبب تربیت ترکان خاتون بر ارزلاق^(۸) سلطان که بس
کودک بود و در دانش و آموز نه زیرک مقرر کرده بود، بوقت وصول
سلاطین آراء و اهواء مختلف شد هر کس بچانی دیگر مایل گشتند و
سبب ضعف و عجز ارزلاق^(۹) سلطان و ناسازگاری ارکان هر محکومی حاکی
و هر مظلومی ظالمی شد و بعضی از امرا که بقوت و شوکت غالب بودند
و بر مرکب جهل و حماقت راکب بر آن بودند که از ایشان کاری آید و
اگر سلطان جلال الدین که رکن اقوی و جانب اشد است سلطان شود
هر کس را مقداری و مرتبه معین باشد که قدم از آن فرانسر نتوان نهاد و
مناصب در نصاب استخفاف قرار گیرد،

ارزلاق، (۱) از اینجا تا کلمه «سلطان» در ص ۱۴۱ س ۲ از ج ساقط است،
(۱) کذا فی ب د ز، آ: اق، ج: ندارند، (۲) یعنی ارزلاق سلطان و آق
سلطان با سلطان جلال الدین با هم بودند چنانکه صریح نوی است (طبع هوداس
ص ۵۵، ۵۶)، (۳) کذا فی آ (؟)، و ممکن است که «یوح» یا «یوچی» نیز
خوانده شود، ب: نوحی، د: نواحی، ز: فوجی، ج: ندارد، در اصل نسخه
نوی ص ۱۵: یوچی، ص ۷۹: یوچی، مطابق متن مطبوع ص ۱۱: یوچی و ص ۵۷:
نوحی، (۴) کذا فی آ د، ب: اررلاق، ز: ارزلاق، ج: ندارند،
(۵) کذا فی آ ب ج د ز، ب: کوچای، (۶) کذا فی آ ب د ز، ج:
اوغل، — در تاریخ گریده (طبع برون ص ۴۹۸ و طبع گانتن ص ۴۰۲) این کوچای
تکین و اغول حاجبر (باسم اغول ملك) هردورا از پسران محمد خوارزمشاه می‌شود
و این سهو واضح است و منشأ سهو ظاهراً نقصانی بوده است در نسخه جهانگیری
که مؤلف تاریخ گریه بدست داشته است مثل نسخه ج از نسخ ما و شاید هم خود
این نسخه بعینها بدست وی بوده است، (۷) ج: نیمور، (۸) کذا فی
آ ب ج د ز، (۹) کذا فی ج د ز، آ: ب: اررلاق،

مُعَقَّبَ يُحْكِمُوهُ و استرداد بخت بر باد شده نه بدست ما و شامت بلك
جهان خود دام بلاست عشوه دهی پر دغااست

زاندیشه کران کن تو که دریای جهانرا

مردان جهان دیده ندیدند کرانه

خیره بفسوس و بفسانه چه نهی دل

کاحوال جهان جمله فسوس است و فسانه

و اقبال و دولت از خاندان نکشی نُکشی تمام گرفته است و کوکب

سعادت در وبال ادبار روی بر رجعت و انحطاط نهاده امید تثبیت^(۱) آن

ممکن نه و سر منشور نُورِی اَلْمَلِكْ مِنْ نَشَاهُ بر جبین دولت چنگر خان و

اولاد او مسطور و پیدا گشته چنانکه مقصود تَنْزِعُ اَلْمَلِكْ مِنْ نَشَاهُ بر

صفحات احوال معاندان او هویدا گشته طُی آن در و هم بشر مقدور نه

اما میخواست تا پسر چون پدر مطعون السنه بشر نشود و غرض سهام

ملام بندگان باری تعالی نگرود،

عَلَى طَلَّابُ الْمَجْدِ مِنْ مُسْتَفْرِهٍ • وَلَا ذَنْبَ لِي إِنْ حَارَدْتَنِي الْمَطَالِبُ^{f. 95a}^(۲)

^{۱۰} بدین موجبات سلطان جلال الدین چون جواز لشکر مغول بر صوب

عراق بشنید بمنشلاع^(۳) رفت و اسی که در آن حدود یافت باولاغ گرفت

و میشران بخوارزم روان کرد^(۴) برادران او ارزلاق^(۵) سلطان^(۶) که ولی عهد

(۱) تصحیح فیاضی، - آ ب: تثبت، ج: د: ثبت، ز: ثبت، (۲) الغالب

عَلَى الظَّنَّ أَنَّ هَذَا الْيَتِ مِنْ قَصِيدَةِ ابْنِ بَكْرِ الْخَوَارِزْمِيِّ الَّتِي مَرَّ مِنْهَا بَيْنَانُ فِي ص ۷۵ و

۱۲۹، (۳) آ: بمنشلاغ، د: بمنشلاق، ج: در متن: بمنشلاغ، در حاشیه:

مَنْكَ قِشْلَاغْ، ب: بمنشلاغ، ز: بمنشلاغ، - بمنشلاغ شهری بوده است در

آخر حدود خوارزم نزدیک بحر خزر (باقوت)، (۴) ب: د: ز: افزوده اند: و،

(۵) کذا فی آ ج د (بالف و را: مهمله و زا: معجمه و لام و الف و در آخر قاف)،

ب: «ارزلاق» بتقدیم زا: معجمه بر را: مهمله ولی نقطه زا: الحاق است، ز: «ارزلاق»،

در سیره جلال الدین للتوسی در اصل نسخه وحید پاریس ص ۷۷ و ۷۹ دو مرتبه و

۸۶ «ارزلاغ»، و در متن مطبوع نیز همه جا «ارزلاغ»، و در نسخ جامع التواریخ غالباً:

چادر فبری پوشید

سپید عناف اژدهارا سپرد . بگرد از جهان روشنائی ببرد
و در هنگام وَلَاتِ حَبِیْنِ مَنَاصِ از میان آن قوم خلاص یافت، و ساعت
انفصال سلطان از خوارزم خبر احتشاد جنود بجانب ایشان شنیدند و
سامان قرار نداشته بسر پی سلطان پویان گشتند و روز دیگر را هم بدان
موضع با قوی که با سلطان جلال الدین مکاوت و مکلفت کرده بودند
مقابل افتادند و آق^(۱) سلطان در خدمت ارزلاق^(۲) سلطان و اعیان
خانان چون قوم تار دیدند بر مثال اختران از انسلال تیغهای خرشید
گریزان شدند و بیک حمله جمله از کارزار روی برنافتند و دست بچنگ
نا بازیه پای برداشتند و سلاطین روزگار در دست شیاطین نانار گرفتار
گشتند و اعیان و اکثر حشم طعمه ذباب شمیر آبدار و لقمه ذناب و
گفتار شدند و سلاطین بعد از دو روز که ذل آسار دیدند کفر^(۳) آتج
f. 95b پدرشان با خاندان ملوک و بیونات قدیم کرده بود برداشتند و در زیر
خاک دفین گشتند بلك در جوف سباع و ضباع ضمین و الحکم لله رب
العالمین، ۱۵

اگر تند بادی برآید ز گنج . بخاک افکند نا رسیده نرسنج
ستمکاره خوانیش ار دادگر . هنرمند خوانیش^(۴) ار بی هنر
و سلطان جلال الدین چون بشادباخ رسید دو سه روز باستعداد رفتن
چنانک دست داد مشغول بود تا ناگاه نیم شبی که
۲. نه آوای مرغ و نه هزای دد . زمانه زبان بسته از نیک و بد
بر مثال شهاب ثاقب بر مرکب توکل راکب گشت در پانزدهم^(۵) ذی
الحجه سنه سبع عشره و ستمایه بر عزیمت غزنین که پدرش نامزد او کرده

(۱) ج: اُلُق، (۲) کذا فی آب دَر، ج مشکلا: آرزلان، ندارد،
(۳) کذا فی آب بالشکرار، ج د: دانیش،
(۴) جمع نفع: و کفر،
(۵) کذا فی دَر آ: نامردم ب ج: یازدم،
ز: گویش،

أَحْبَلُ لِلرَّجُلِ وَ النَّاجُ الْهَيْفُ لِمَا . فَوْقَ الْحِجَاجِ وَ عَقْدُ الذَّرِّ لِلْعُنَى^(۱)
و چون اکثر حشم او و عوالم و^(۲) اغلب کرام بجانب سلطان مایل بودند و
خواص عفا که برور ایام حلو و مسر روزگار چشید بودند و عذب و
عذاب آنرا دیک بخدمت^(۳) او راغب شدند و بر خدمت^(۴) او اقبال نمودند
و اگرچه میان برادران موافق و عهد غلاظ و شداد رفت امرای بد
اندیش نعیبه ساختند تا مغافصة بحیلت جلال الدین را هلاک کند یکی از
آن جماعت سلطان را از آن حالت آگاه گردانید چون سلطان دانست که
آن قوم را در چنین هنگامی اندیشه لجاج و عنادست نه رای موافقت و
اتحاد در انتظار فرصتی منشر گشت و کم تخت خوارزم و آن کاخ گرفت
و چون مردان بر راه نسا عازم شادباخ شد تا چون باستو^(۵) رسید در
پشته شایقان^(۶) با لشکر نانار دوچار^(۷) زد و با عدد قلیل ساعتی طویل
با آن قوم محاربت نمود و بمجملهای متواتر متعاقب که اگر در آن حالت
پور زال بودی جز راه گریز نسپردی مقاومت کرد تا بوقتی که روزگار

(۱) من قصيدة لأبي العلاء المعري مذكورة في ديوانه يسقط الزند و البيت الذي قبل
بيت المتن بلا فاصلة :

فَرَّتْ بِالنَّظْمِ تَرْتِبَ الْحُجْلِيِّ عَلَى * تَخْصُرَ الْحُجْلِيِّ بِلا طَيْشِرٍ وَ لَا حُرْفِي
الحجلی فی معنی عروس مجلوة ای رتب شعرك مراتب فن كان مغضفاً فاجعل له منه
تحجیلًا و من كان یجری بحری الرأس فاجعل له منه تاجًا و الحجاج [بتشجج] الحاء و
كرها [عظم الحجاب و من كان كالعق فاعطه منه عقد در] (شرح الخطيب التبريزي
على سقط الزند)، (۲) د این او را ندارد و انسب همین است ظاهرًا،

(۳) کذا فی آیه ج ز بالتکرار، د در موضع ثانی: بر عودیت،

(۴) کذا فی آج د، ب ز: باستو، - در معجم البلدان این کلمه اُستوا مضبوط
است و آن نام ولایتی است از خراسان که خوشان (قوچان) شهر مرکزی آنست،

(۵) کذا فی ز، آ: شایقان، د: سایقان، ب ج: سایقان، جامع التواریخ

(Suppl. pers. 209) ورق ۱۴۰ا: سایقان، نسوی اصل نسخۀ پاریس ص ۸۶: مرج

سایع، متن مطبوع ص ۶۱: مرج سائغ، (۷) ج دو چهار،

رسید تا بحدود بردویه^(۱) از مضافات هراة برفتند و ازو بازگشتند و سلطان روان شد چون بغزنین رسید و امین ملک^(۲) با پنجاه هزار لشکر آنجا بود بخدمت استقبال بیرون آمد و تمامت لشکر و رعیت بقصدوم او استبشار نمودند و بمکان او استظهار یافتند و سلطان دختر امین ملک را خطبه کرد و آن زمستان در غزنین در میدان سبز مقیم شد و چون آوازه وصول او شایع و مستفیض گشت زمره عساکر و اقوام از هر طریق بآئین من کلّ فتح عینی، و سیف الدین اغراق^(۳) با چهل هزار از مردان دلیر بخدمت سلطان متصل گشت و امرای غور همچنین از جوانب بدو پیوستند،

۱۰ ز هر سو سپه شد برو انجمن • که هم با گهر بود و هم تیغ زن
و چون کار او با فرّ و شکوه شد و لشکر و حشم انبوه اول نوبهار و هنگام

ج: ماہربانان، د: ماہرناباد، ز: ندارند، - در مجموعه از رسائل عهد تیموریہ محفوظه در کتابخانہ ملی پاریس (Suppl. pers. 1815) دو مرتبه نام موضعی مذکور است که از فراین قریب یقین می شود که مراد همین موضع است، یکی در ورق ۱۴۴۵ یکی از علمهار نام می برد موسوم «مولانا رکن الدین ماہرنابادی» که بعراق بخدمت شاه شجاع از آل مظفر رفته بوده است و این کلمه را در کمال وضوح «ماہرنابادی» با میم و الف و باء موحد و زاء مثلثه فارسی و تون و بعد از آن کلمه آباد نوشته است، دیگر در ورق «۱۴۱» که نامه از منشآت همان شخص مسطور است باسم «مولانا رکن الدین ماہرنابادی» بضبط مذکور ولی باء فارسی بجای باء موحد و در آخر نامه نوشته «مسود هذا الیاض... محمد بن اسمعیل المدعو برکن الخوافی»، و از اینجا واضحاً معلوم میشود که ماہرناباد از محالّ خواف است و از من جهانگشای برمی آید که ماہرناباد نزدیک زوزن است و در حقیقت خواف متصل بزوزن است پس تقریباً یقین میشود که مراد از «ماہرناباد» در متن همین ماہرناباد است لاغیر،

(۱۰) ج: ز: مغول، (۱) کذا فی د، آ: بردویه، ب: نردویه،

ج: ز: بردویه، (۲) ز: این ملک (در جمیع مواضع در این فصل)،

(۳) کذا فی د وهو الصواب کا سنجی، آ: ج: ز: اغراق،

بود، از حرکت او نا وصول لشکر مغول مقدار يك ساعتی بیشتر توقف نبود چون ایشانرا معلوم شد که شهر از سلطان خالی ماندست حالی پی او گرفتند تا بسر دو راه^(۱) رسیدند که سلطان ملك ایلدرك^(۲) را با قوی آنجا بگذاشته بود تا اگر بر عقب لشکری برسد ساعتی مطارده کند. چندانک میان او و خصم مابینی حاصل آید بعد از ساعتی ایلدرك^(۳) چون پای ایشان نداشت دست بچینانید و بر راهی دیگر که نه مبر سلطان بود روان شد و نثار بر پی او بر آن عزیمت که سلطان هم ازین راه رفته باشد دوان گشتند و سلطان از راه دیگر باز آنک^(۴) اسب مرادش لنگ بود در يك منزل چهل فرسنگ پیسود و لشکر مغول از طلب او نکول کردند و از آن راه عدول نمودند چون بزوزن^(۵) رسید و خواست که در زوزن^(۶) رود چندانک مراکب او را اندک استجمای حاصل آید اهالی با سلطان منافست نمودند و بعضی نیز بیاره آن که سبب آن التماس می کرد تا اگر لشکر مغول برسد ساعتی مقاومتی تواند کرد و از پیش و پس او بیکبارگی در نتوانند آمد بهیچ وجه رضا ندادند و گفتند اگر لشکر مغول^(۷) برسد ایشان از آن جانب بتیر و شمشیر روی بتو آرند و ما ازین سو بسنگ از پس پشت حمله کنیم چنانک در قرآن مجید حکایت حال خضرست حتی إِذَا آتَىٰ أَهْلَ قَرْيَةٍ اسْتَطْعَمَا أَهْلَهَا فَأَبَوْا أَنْ يُضَيِّقُوهَا، فی الجمله چون از کرم خانه بزرگان وفادار زوزن^(۸) روزن غدر گشاده یافت بهاسرآباد^(۹) رسید و در نیم شب حرکت کرد بامداد موغال^(۱۰) آنجا

(۱) بَدَد: دو دره، (۲) کذا فی آ و متن: ب، حاشیه: ب: ایلدرك با

ایلدرك، جَد: ایلدكر، ز: ایلدوك، (۳) کذا فی آ ب، جَد:

ایلدكر، ز ندارد، - ملاحظه کنید كلمه «الب درك» و «كار درك» را سابقاً

ص ۴۱، ۴۳، (۴) ب ج ز: با آنك، د: بر آنك، (۵) آ: روزن،

د ز: بزوزن، (۶) آ: زوزن، د ز: روزن، (۷) ب د: موغال،

(۸) آ: روزن، د: از (کذا)، (۹) کذا فی آ (۱۰) و ممکن است «هاسرآباد»

و «هاسرآباد» نیز خوانده شود، ب: «نایرآباد» ولی نقاط آن همه الحاقی است،

شیکی فوتوقو^(۱) را با سی هزار مرد روان فرمود چون سلطان پروان^(۲) رسید بعد از يك هفته لشکر مغول هنگام چاشتگاهی در رسیدند سلطان هم در حال بر نشست و مقدار يك فرسنگی پیش رفت و صف کشیدند و میمنه را بامین ملک سپرد و میسره را بسیف الدین ملک اغراق^(۳) و در قلب بنفس خود بایستاد و فرمود تا تمامت لشکر پیاده شدند و اسبان بر دست گرفتند و تن بر مرگ نهادند و چون کثرت عدد جانب بیین که بامین ملک مفوض بود زیادت از لشکر مغول بود ده هزار سوار از مردان کارزار بر میمنه زدند و میمنه را از جای برداشتند از قلب و میسره مدد متواتر شد تا لشکر مغول را با مرکز بردند و از جانبین^{۱۰} درین حملات بسیار کشته شد و بسیار مجادلت کردند و نهار مکابدت و مکابدت و هیچ کدام پشت بر روی خصم نکردند تا چون طشت افق از خون شفق سرخ شد هر کس در مرکز خود نزول کردند و لشکر مغول باسا دادند تا هر سواری بر جنبیت نمائی نصب کردند چون روز دیگر که سیاف فلک تیغ را بر کله^(۴) شب راست کرد باز از جانبین^{۱۰} صف کشیدند و چون لشکر سلطان در پس لشکر مغول صفی دیگر دیدند پنداشتند مددی رسیده است خایف گشتند و مشورت کردند که بهزیمت روند^(۵) و کوههای بسته و تیره^(۶) را پناه سازند سلطان بدان رضا نداد

(۱) آ: سبکی فوتوقو، ج: سبکی فوتوقو، ز: سبکی توتوقو، ب: سبکی فوتوقو، - متن تصحیح قیاسی است رجوع کنید مجلد اول ص ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۰۸، در جامع التواریخ طبع برزین ج ۴ ص ۱۱۹-۱۲۵ دوازده یا سیزده مرتبه نام این شخص ذکر شده است اغلب باسم شیکی فوتوقو و گاه فوتوقو نویان یا فوتوقو فقط،
(۲) کذا فی ب، ج: د: پروان، آ: سریان، (۳) کذا فی آج: د: ز، ب: اغراق، (۴) کذا فی آ: ب: ج: د، ز: کله، (۵) اینجا آخر جمله

ساقطه از نسخه است و ابتدای آن در ص ۱۱۹ س ۱۷ است و بجای این سقط در هیچ یاضی نیست فقط بعد از بیت مذکور در ص ۱۱۹ س ۱۶ بقی حلقه زلف بار آید. - بلا فاصله اینطور دارد: «بعد از آنکه چنگیز خارا از جانب سلطان محمد اندک فراغ بال حاصل شد بفکر رفع سلطان جلال الدین افتاد ذکر توجه

گاریدن^(۱) ازهار از غزنین بیرون آمد و بر عزیمت پروان^(۲) روان شد چون آنجا نزول فرمود خبر رسید که نکجک^(۳) و ملغور^(۴) با لشکر مغول محاصره قلعه والیان^(۵) مشغول اند و نزدیک رسیدست که مستخلص کنند سلطان بنه و ائفال را در پروان^(۶) بگذاشت و با لشکر بر سر نکجک^(۷) و ملغور^(۸) تاختن آورد مردی هزار از فراول نثار بکشت و چون لشکر سلطان بعدد زیادت بود لشکر مغول از آب عبور کردند و پل خراب و بر آن جانب آب نزول کردند و رود خانه میان هردو لشکر حایل بود بتیر بر یکدیگر دست بگشادند تا چون شب در آمد نیم شبی لشکر مغول کوچ کردند و سلطان بازگشت و ذخایر بسیار بدلتجا نقل فرمود و ذخایر خزاین استخراج کرد و بر لشکر تخصیص^(۹) فرمود و با پروان^(۱۰) مراجعت نمود و چون این خبر بخدمت چنگر خان رسید و التیام و انتظام احوال سلطان معلوم رای او شد

خبر شد بنزدیک افراسیاب که افکند سهراب کشتی بر آب
زلشکرگزین شد فراوان سوار جهان دیدگان از در کارزار

(۱) رجوع کنید بص ۲۹ ح ۴، (۲) کذا فی ب، ج دَر: پروان، آ: پروان،
- «پروان ... سر حد بامیان است و راههای بسیار بآنجا کند» (ورق ۱۰۹a)،
«فروان بنج اول و آخره نون ببلدة قریة من غزنة» (یاقوت)، (۳) نصیج
قیاسی، رجوع کنید بج ۱ ص ۱۰۵، ۱۰۶، - آ اینجا: نکجک، و در ورق ۴۰a
(ج ۱ ص ۱۰۵ که تعیین قراءت نسخه آ آنجا غفلة ترك شده است): نکجک، و در
درق ۱۱۰a دو مرتبه: نکجک، پس معلوم میشود که نسخه آ قطعاً حرف اول این
کلمه را ناء مثناة فوقه و حرف سوم را جیم و حرف آخر را کاف میخوانده است یعنی
نکجک، ب: نکجک، ز: نکجل، ج: مکجل، د: نکجل، (۴) کذا فی
آب د، ج: غور، ز: طغور، جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۱۹،
۱۲۱: مولفان، (۵) کذا فی آب ج، د: والنان، ز: والیان، (۶) کذا
فی ب، آ ج دَر: پروان، (۷) آ: نکجک، ز: نکجل، ب: نکجک، ج:
مکجل، د: نکجل، (۸) کذا فی ب د، آ: ملغور، ج: غور، ز: طغور،
(۹) ب: تخصیص، (۱۰) کذا فی ب، آ د: پروان، ج: باز،
ز اصل جمله را ندارد،

مَلِك و سيف الدین اغراق^(۱) سبب اسبی منازعت افتاد امین الدین ملک تازیانه بر سر ملک اغراق^(۲) زد سلطان آنرا باز خواستی نفرمود که بر لشکر قتلیان^(۳) نیز اعتماد آن نداشت که بیاز خواست تن در دهند سیف الدین ملک آن روز توقف نمود تا چون شب در آمد بر مثال جبلة بن اَیْهَم روی بر تافت و بکوههای کرمان و سیفران^(۴) شنافت،

تَنَصَّرْتُ بَعْدَ اَتْحَقَّ عَارًا لِلطَّمْسِ . وَمَا كَانَ فِيهَا لَوْ صَبَرْتُ لَهَا ضَرَرٌ^(۵)
و نمای احوال اغراق^(۶) در ذکری مفرد از آنجا معلوم شود، قوت سلطان از خلاف ملک اغراق^(۷) شکسته شد و راه صلاح و صواب برو بسته روی بغزنین آورد بر عزیمت آنک از آب سند عبور کند و چنگر خان آن غایت را از کار طالقان فارغ گشته بود و تفرقه فرقه سلطان دانسته بر دفع و انتقام چون برق و هاج و سیل تَجَاج اندرونی از انتقام مشغون با لشکری از قطار باران افزون روی بسلطان نهاد و چون آوازه او بسلطان رسید و خبر حرکت او بشنید و لشکر چندان نه که طاقت مقاومت آن لشکر پر کین و مقابله پادشاه روی زمین تواند

۱۰ که آن شاه در جنگ نر ازدهاست . دم آهنگ بر^(۸) کینه ابر بلاست شود کوه خارا چو دریای آب . اگر بشنود نام افراسیاب عزیمت عبور بر آب سند مقرر کرد و فرمود تا کشتیها آماده کردند و

(۱) آ: اغراق، (۲) آب: اغراق، (۳) آ: قتلیان، د: قتلیان، ز: قتلان، ب: قتلان، (۴) تصحیح قیاسی، رجوع کنید ج ۱ ص ۱۰۸، - آ اینجا: سمران، در ورق «۳۱»: سمران، ج و جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۲۴: سمران، ب: سیفران، ه: ز: سمران، د ندارد، (۵) من ابیات مشهورة لجمله بن الایهم آخر ملوک غسان بالشام فالها بعد تنصره فی فتة طويلة، انظر الاغانی ج ۱۴ ص ۲-۸ و معجم البلدان فی ذیل «الشام» و خزائن الأدب للأمام عبد القادر بن عمر البغدادی ج ۲ ص ۲۴۱-۲۴۵، (۶) آب: اغراق، ه: اغراق، اغراق، (۷) ه: هر (ظ)،

و از فاسدات آرای ایشان امتناع نمود برین بیت که

وَقَوْلِي كُلَّمَا جَشَأْتُ وَجَشَأْتُ مَكَانَكَ تَحْمِيدِي أَوْ نَسْتَرْجِي (۱)

£. 96b و بر قرار روز دیگر پیاده شدند و لشکر مغول چون صولت و بسطت

لشکر اغراق (۲) دبه بودند بهادران را گزین کردند و روی بر میسر

نهادند مردان اغراق (۳) کمانها را بتیر اغراق کردند و پای افشاردند و

بزخم تیر حملا کردند و ایشان را باز داشتند و چون مغول از آن حمله

پشت بفرودند (۴) و راه مرکز خود پیمودند سلطان بفرمود تا کوس فرو

کوفتند و تمامت لشکر سوار گشتند و بیکبار حمله آوردند و لشکر مغول

روی برگردانیدند و در اثنای آن باز کرتی دیگر باز گشتند و بر لشکر

سلطان دوآنیدند و قرب پانصد مبارز را بر زمین انداختند سلطان

چون شیران مرغزار و نهنگان دریای زخار هم در آن حال در رسید

مغولان منهزم شدند و هردو نوین (۵) با عددی اندک بخدمت چنگر خان

رفتند و لشکر سلطان بغنیمت مشغول گشتند، در اثنای آن میان امین الدین

چنگیز خان بحرب سلطان جلال الدین چنگیز خان مکجک (طآ - تکجک) را با جمعی

از امرای لشکر بدفع سلطان جلال الدین فرستاد چون از اعراب و غیر آن از مردان

آفاق منظر شده بود بکروز جنگ مردانه نمودند بعد از آن رای امرا چنان قرار

گرفت که بر بالای کوهها روند و کوههای پشته و تپه را آتخ و از اینجا پیاده

بعینه مانند سایر نسخ است، (۵-۴) آ: کوهها بسته و تپه، ه: کوههای

پشته و تپه، ز: کوههای بسته و تپه، ب: کوهها سه و تپه، ج: کوهها و

بشها و بی تپه، د: کوهها و پشتهها،

(۱) من آیات مشهورة لعرو بن الإطفاية الأنصاري الخزرجي، انظر الكامل للبرد

طبع لبيزك ص ۷۵۴، وابن خلکان في حرف الميم في ترجمة أبي عبيدة التحي

معمّر بن المثنى طبع طهران ج ۲ ص ۲۲۸، وشاهد العيني بهامش خزنة الأدب ج ۴

ص ۴۱۵، (۲) آ: ب: اغراق، ه: ز: عراق، ج: تدار،

(۳) ه: ز: اغراق، (۴) کذا في ب ه، ز: کردند، ج: نفودند، د:

نمودند، آ: سهودند، (۵) گویا مقصود از هردو نوین تکجک و مغفور

است و شکی فوتوقورا که سردار این لشکر بود نخت السکوت گذرانید است، رجوع

میان آن کشته شد و دست چپ را نیز برداشند سلطان در قلب با
 همت مرد پای افشارد و از بامداد تا نیم روز مقاومت کرد و از چپ
 بر راست می‌دوانید و از یسار بر قلب حمله می‌آورد و در هر حمله چند
 کس می‌انداخت و لشکر چنگر خان پیش می‌آمدند و ساعت بساعت
 زیادت می‌گشتند و عرصه جولان بر سلطان نضایق می‌گرفت چون دید که
 کار تنگ شد^(۱) از نام و ننگ با^(۲) دینه تر و لب خشک در گذشت
 اجاش^(۳) ملک که خال زاده سلطان بود عنان او گرفت و او را باز پس
 آورد و سلطان اولاد و اکباد را بدلی بریان و چشمی گریان^(۴) وداع
 کرد و بدالت^(۵) آنک

۱۰. إِذَا الْمَرْءُ لَمْ يَحْتَلْ وَقَدْ جَدَّ جِدُّهُ . أَضَاعَ وَ قَاتَى أَمْرَهُ وَهُوَ مُدِيرٌ
 وَلَكِنْ أَخُو الْحَزَمِ الَّذِي لَيْسَ نَارِلًا . يَبِىءُ الْمُخْطَبُ إِلَّا وَهُوَ لِلْقَصْدِ مُبْصِرٌ
 فَذَلِكَ قَرِيبُ الدَّهْرِ مَا عَاشَ حَوْلَ . إِذَا سُدَّ مِنْهُ مَخْرَجُ جَاشٍ مَخْرَجٌ^(۱)
 فرمود تا جنیت در کشیدند چون بر آن سوار شد کرتی دیگر در دریای
 بلا^(۲) نهنگ آسا جولانی کرد و چون لشکرا باز پس نشاند و عنان
 بر تافت جوشن از پشت باز انداخت^(۳) و اسب را نازیانه زد و از کنار
 آب تا رود خانه مقدار ده گر بود یا زیادت که اسب در آب انداخت،

(۱) آج ز اینجا افزوده‌اند: و، د افزود: و کار، (۲) کذا فی ب
 باصلاح جدید، آء: و، ج ز ندارند، د اصل جمله را ندارد،
 (۳) کذا فی آج، ز: اجاش، ب: اجاش، د: اجناس، نوسه
 ص ۱۲۸، ۱۸۶: اخش ملک (این خال للسلطان)،

(۴) ج افزود: یا هزار درد و داغ، (۵) کذا فی آج ز، و دالت یعنی
 گستاخی است، ب (باصلاح جدید) د: بدالت، (۶) هذه الأبيات مع التي
 سذكر قريبا و مجموعها ستة أبيات من قصيدة مشهورة لتأبط شرا مذكورة في الحماة،
 انظر شرح الحماة للخطيب القبري طبع بولاق ج ۱ ص ۳۷-۴۱،
 (۷) فقط در ب، (۸) ج افزود: و چتر عویش را در ربود و چوب آنرا
 پینداخت،

اور خان^(۱) که در بزرگ بود با بزرگ پادشاه جهانگیر چنگز خان مقاومت کرد شکسته با نزدیک سلطان آمد، و چون چنگز خان بر عزیمت او وقوف یافت پیش دستی کرد و پیش^(۲) او گرفت و لشکرها از پیش و پس فرو گرفتند صبح گاهی که نور شب از عذار روز^(۳) دمیده بود و شیر صبح از پستان آفاق جوشیده سلطان در میان آب و آتش ماند از جانی آب سند بود و از کناری لشکری چون آتش سوزان بلك از طرفی دل در آتش داشت^(۴) و از جانب دیگر طرف آب بر روی^(۵) بازین^(۶) همه سلطان دل از دست نداد و داد مردانگی بداد و مستعد کار شد و مسنعر^(۷) آتش جنگ و پیگار و چون آن شیر از ادراع کوشش^(۸) جنگ پلنگ رنگ شد و در ضرب پرده مخالف نیز آهنگ اسب انتقام زین کرد و ارتکاب افتخام گرین لشکر نصرت پیکر پادشاه هفت کشور بر میهنه که امین ملک داشت حمله کردند و از جای برداشتند و اکثر ایشان را بقتل آوردند و امین ملک منهزم شد و بر جانب برشاو^(۹) زد تا مگر جان بتک پای ببرد خود لشکر مغول راهها گرفته بودند در

(۱) کذا فی آب ج ده و جامع التواریخ طبع برزین ج ۴ ص ۱۲۶ و نوی همه جا در تضعیف کتاب خود، ز: اوزخان، (۲) ده: ز: پیش، ب: پیش، آج: پیش، (۳) کذا فی جمیع النسخ، و بنظر میآید که مناسب «نور روز از عذار شب» باشد، (۴) کذا فی آ، ده: و از جانی طرف آب بر روی، ج: و از طرفی دیگر آب بر روی، ز: و از طرفی دیگر آب بر روی و چشم، ب: بتصحیح الحاقی: و از طرف دیگر روی بر آب، د: اصل جمله را ندارد، (۵) کذا فی آ، سایر نسخ: با این، (۶) کذا فی آ و اصل ب، و مصنف مسنعرا (بر فرض صحت نسخه) متعدياً یعنی افروزنده استعمال کرده است و این ظاهر است خطاست چه استعرا لازم است لا غیر، - ج: مستقر، ده: منشر، ز: مستعرا، ب: باصلاح جدید: مستغرق، (۷) کذا فی جمیع النسخ، و مناسب شاید «پوشش» است، (۸) کذا فی ده، ج: برشاو، د: برساو، ب: ز: برساو، آ: اینجا: برساو، و در ورق ۱۰۹۸: برشاو (مثل متن)، جامع التواریخ طبع برزین ج ۴ ص ۱۲۶: فشاو، - مراد پشاو شهر معروف پنجاب است،

غافل چگونه تواند بود،

بگیتی ندارد کسی را همال . مگر بی خرد^(۱) نامور پور زال
 بردی همی ز آسمان بگذرد . همی خوشتن کهنتری نشرد

ذکر احوال او در هندوستان،

سلطان چون از آن دو ورطه آب و آتش از غرقاب سند و نابره
 بآس چنگر خان خلاص یافت و^(۲) پنج شش کس از مردان که روزگار
 ایشانرا فرا آب نداده بود و صرصر نابرات فن و بلا ایشانرا بخاک
 فنا نسپرده بود بدو متصل شدند چون جز نواری و اختنا در میان بیشه
 اندیشه ممکن نبود يك دو روز توقف نمودند تا مردی پنجاه دیگر بدو
 پیوستند و جاسوسان بجزیر گیر^(۳) رفته بودند باز آمدند و خبر داد
 که جمعی از رنود هنود سوار و پیاده بر دو فرستگی مقامگاه سلطان اند
 و بعیت و فحور مشغول سلطان اصحاب را فرمود تا هر کسی چوب دستی
 ببرند و مغافصه بر سر ایشان شیخون راندند چنانکه اکثر ایشانرا
 در آن کُرت هلاک کردند و چهار پابان ایشانرا و اسلحه غنیمت گرفت
 و جمعی دیگر نیز ملحق شدند بعضی سوار بود^(۴) و قوی بر دراز دنبال
 استوار^(۵)، خبر آوردند که از لشکرهای هند دوسه هزار مرد درین
 حدودند سلطان با صد و بیست مرد بریشان دوامید و بسیار را از آن
 هنود بر شمشیر هندی گذرانید و مرمت افواج خود از آن غنیمت ساخت،

(۱) کذا فی آب. (؟)، ج: بر (= پر) خرد، د: ز: بر هنر، (۷) د: واورا
 ندارد، (۲) ب: باصلاح جدید، ز: بجزیرگیری، (۳) ب: بتصحیح
 الحاقی، د: بودند، ج: ز ندارند، (۴) کذا فی ز، آ: وقوی بر دراز
 دنبال استوار، ب: وقوی دزار دنبال استوار، ج: وقوی بردل از دنبال استوار،
 د: و بعضی پیاده و قوی از دنبال، ه: وقوی پیاده بود از دنبال استوار (کذا)،
 جامع التواریخ نسخ خطی پاریس: بعضی بر اسب و بعضی بر گاو سوار شدند، -
 دراز دنبال یعنی گاو و گاو میش است (برهان)،

فَرَشْتُ لَهَا صَدْرِي فَرَلَّ عَنِ الصَّنَا . بِهْ جُوجُو عَيْلٍ وَ مَنَّ مَخَصَرُ^(۱)

و بر مثال شیر غبور از جیحون^(۲) عبور کرد و بساحل خلاص رسید،
فَعَالَطَ سَهْلَ الْأَرْضِ لَمْ يَكْدَحِ الصَّنَا . بِهْ كَدَحَ وَ الْبُوتُ خَزْبَانُ يَنْظُرُ^(۳)
چنگر خان چون حالت عبور او مشاهده کرد بکنار آب دوایند مغولان
نیز خواستند تا خود را در آب اندازند چنگر خان ایشان را منع کرد
دست بتیر بگشادند جماعتی که معاینه کرده بودند حکایت گفتند که از
بس کشتگان که در آب بکشتند از رود خانه آن مقدار که تیر می رسید
از خون سرخ گشته بود سلطان با يك شمشیر و نیزه و سپهری^(۴) از آب
بگذشت،

۱۰ قَابْتُ إِلَى فَمِهِ وَ لَمْ أَكْ آيِبًا . وَ كَمْ يَمْلِكُهَا فَارَقَتْهَا وَ فِي نَصِيرُ^(۱)
و^(۲) گردون در تعجب می گفت

بگیتی کسی مرد ازین سان ندید . نه از نامداران پیشین شنید
چنگر خان و تمام مغولان از شگفت دست بر دهان نهادند و چنگر
خان چون آن حال مشاهده کرد روی پسران آورد و گفت از پدر
۱۰۷۶ پسر مثل او باید چون از دو غرقاب آب و آتش بساحل خلاص رسید
ازو کارهای بسیار و فتنهای بی شمار تولد کند از کار او مرد عاقل

(۱) رجوع بص ۱۴۱ ح ۶ ، (۲) یعنی رود سند ، شاهی دیگر برای استعمال
«جیحون» یعنی مطلق رود بزرگ بطور اسم جنس ، رجوع کبد بص ۵۹ ح ، و بج ۱
ص ۱۰۸ س ۲ ، (۳) ج افزوده : و ترکش ، (۴) جمله ذیل در این
موضع فقط در نسخه ج موجود و از سایر نسخ مفقود است :-

«چون با کاره افتاد در شب همچنان کارکار آب بیامد تا مقابل
لشکرگاه خود و مشاهده کرد که خانه و خزانه و متعلقات او غارت می کردند و چنگر
خان همچنان بر کار آب ایستاده سلطان از اسب فرود آمد و زین باز گرفت و نمد
زین و قبا و تبرها با آفتاب انداخت و خشک می کرد و چتر را بر سر نیزه کرد تنها بود
تا نماز دیگر قرب هفت کس که از آب با کار افتاده بودند با او پیوستند و تا آفتاب
زرد می بود و چون آفتاب زرد شد چنگر خان بدو نگاه می کرد و او با آن هفت
کس روان شد و گردون در تعجب مانده می گفت الخ» ،

چون بحکم نصاریف روزگار حق جوار و ندانی مزار ثابت گشته است و
 اصناف چنین اضیاف کمتر افتد اگر از جانبین مورد موالات مصفی باشد f. 98
 و کووس مواخت موئی و در سرا و ضرا معاونت و مظاهرت بیکدیگر
 التزام رود مقاصد و مطالب بمحصول موصول گردد و مخالفان چون
 موافقت ما بدانند دندان مکاوحت ایشان کند شود و التماس تعیین
 موضعی که روزی چند مقام تواند ساخت کرد، و چون شهامت و صرامت
 سلطانی در آفاق مشهور بود و وفور بطش و غلبه او در جهان مذکور
 سلطان شمس الدین چون پیغام بشنید چند روز درین مصلحت می پیچید
 و از وخامت آن می اندیشید و از تسلط و نورط او می ترسید چنان
 گفتند که عین الملک را آنجا قصد کردند تا گذشته شد سلطان شمس
 الدین ایلچی با نرطائی که در خور چنان مهمان باشد فرستاد و عذر
 موضع آنک درین حدود هوایی موافق نیست و درین رقبه موضعی که
 شاهرا لایق باشد نه اگر سلطان را موافق آید از حدود دلی موضعی تعیین
 کنیم تا سلطان آنجا مقام کند و آن حدود را چندانک از طغاة پاك کند
 ۱۵ اورا مسلم باشد، چون این پیغام بسطان رسید بازگشت و تا بمحدود
 بلاله^(۱) و رکاله^(۲) آمد و از جوانب گریختگان لشکرها برو جمع می آمدند
 و فوج فوج از زیر شمشیرها بسته بدو متصل می گشتند تا جمعیت او بمحد
 ده هزار رسید، تاج الدین ملک خلیج^(۳) را با لشکری بکوه جود^(۴) فرستاد
 تا آنرا غارت کردند و بسیار غنیمت یافتند، و بتزدیک رای کوکار سنکین^(۵)
 ۲۰ فرستاد و خطبه دختر او کرد اجابت کرد و پسر را با لشکری بمخدمت

(۱) کذا فی جمیع النسخ، نسخ جامع التواریخ پاریس: بلاله (مثل متن) و: بلاله،

(۲) کذا فی آد، ج ه ز: نکاله ب: بکاله، نسخ جامع التواریخ بیکاله و بکاله،

(۳) کذا فی ه ز، ب ج د: خلیج، آ: حلب، (۴) کذا فی آ ب د ه ز،

ج: جودی، نسخ جامع التواریخ نیز همه جا «جودی»

(۵) کذا فی ب د، آ: کوکار سنکین، ه: کورکان سنکین، ج: کوکار

سنکین، ز اصل جمله را ندارد،

وَمَنْ يَنْفَرُ مِنَّا يَعْشُ بِحَسَابِهِ • وَمَنْ يَنْفَرُ مِنْ سَائِرِ النَّاسِ يَسْأَلُ
وَأَنَا لِلَّهِو بِالْشُّؤْفِ كَمَا لَهْتُ • فَنَاءَ يَعْقِدُ أَوْ يَخْلِبُ قَرْنُفِلَ^(۱)

چون خبر قوت سلطان و انتعاش کار او در هندوستان شایع شد از
کوه^(۲) بلاله^(۳) و رکاله^(۴) جمع شدند و در حد پنج شش هزار سوار بر
سر سلطان ناخن آوردند چون خبر ایشان بشنید با سواری پانصد که
داشت پیش ایشان باز رفت و مصاف داد و آن جنود هندورا پراگند
و نیست کرد و از جوانب شُذَّاذ افراد و افراد اجناد روی بسلطان
دادند تا در حد چهار^(۵) هزار مرد بخدمت سلطان متصل شدند، خبر
جمعیت او چون پادشاه جهانگشای چنگر خان رسید و در آن وقت در
حدود غزنین بود لشکری را بدفع او نامزد فرمود لشکر مغول مقدم ایشان
نوربای نقشی^(۶) چون از آب بگدشتند سلطان قوت مقاومت ایشان
نداشت متوجه دلی^(۷) شد، مغولان نیز چون آوازه گریختن سلطان بشنیدند
باز گشتند و حدود ملکنور^(۸) را غارت کردند، سلطان بکار دلی بدو
سه روزه راه رسید یکی را که باسم عین الملکی موسوم شد بود برسات
۱۰ نزدیک سلطان شمس الدین فرستاد بحکم آنک ان الکرام للکرم محل^(۹)،

(۱) السَّخَابُ فِلَادَةٌ تُعْقَدُ مِنْ قَرْنُفِلٍ وَ لُكٍّ وَ مَخْلَبٍ لَيْسَ فِيهَا مِنَ اللَّوْلُوِّ وَ الْجَوْهَرِ
شئ؟ قال ابن الأثير هو خَبِطٌ يُنْظَمُ فِيهِ خَرَزٌ وَ تُلْبَسُهُ الصَّبِيَّانُ وَ الْجَوَارِي (لسان
العرب باختصار)، (۲) آب آفروده اند؛ و، (۳) کذا فی جمیع النسخ،
(۴) کذا فی د و آ در ورق ۹۸ دو مرتبه، آ (اینجا) ج: نکاله، ب: بکاله،
ه: نکاله، ز: زنکاله، (۵) کذا هو مکتوب بعینه فی آ،

(۶) آ در ورق ۴۲ (ج ۱ ص ۱۱۲): ثربای نقشی، و اینجا: ثربای نقی،
د: ثربای بقی، ج: ثورنای توقین، ب: بورای توقین، ز: ثورنای
توقین، ه: ثورنای توقین، جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۱۲۸:
دوربای نویان، (۷) ز: دهلی (فی المواضع)، (۸) کذا فی آ ب د،
ج: مکنور، ه: ملکنور، ز: مکنور،

(۹) کذا فی آ ب د (۹)، ز: ان الکرم للکرم محل، ج: ان الکرام للکرم
محل، ه: ان الکرام الکرم المحل (کذا)،

بولتان شد سلطان ایلچی فرستاد و پسر و دختر امیر خان^(۱) را که از مصاف آب سند گریخته آنجا افتاده بودند باز خواست و مال طلبید فباچه آن حکم را منقاد شد و پسر و دختر امیر خان^(۱) و مال بسیار بخدمت سلطان فرستاد و التماس نمود که ولایات او را تعرض نرسانند، چون هوا گرم شد سلطان از اوچه عزم بابلاغ کوه جود و بلاله و رکاله^(۲) کرد و در راه قلعه بس راور^(۳) را محاصره داد و جنگ فرمود در آن جنگ تیری بر دست سلطان زدند و مجروح شد النصه قلعه بگرفتند و تمام اهالی آن قلعه را بقتل آوردند، آنجا خبر توجه عساکر مغول بطلب او رسید مراجعت کرد و مرور او بظاهر مولتان بود ایلچی فباچه فرستاد و از مرور اعلام داد و نعل بها^(۴) خواست فباچه ابا کرد و عاصی شد و بمصاف پیش آمد بعد از يك ساعت چالش سلطان توقف نفرمود و برفت با اوچه آمد اهل اوچه عصیان کردند ۱۴ سلطان دو روز آنجا بایستاد و آتش در شهر زد و بر جانب سدوستان^(۵)

(۱) کذا فی جمیع النسخ فی الموضعین، و من شکى ندارم که امیر خان سہو نسخ است و صواب چنانکه صریح نسوی است (ص ۸۷-۸۸: «امین ملک» مکرر) امین خان است و مقصود امین ملک مذکور در ورق ۹۵۵، ۹۶۵-۹۷۵، ۱۰۸۵-۱۰۹۵ است که مصنف از اوگاه بامین الدین ملک و امین ملک و احیاناً بین ملک تعبیر می نماید و این التأثير او را ملک خان می نامد و نسوی امین ملک و رشید الدین خان ملک و همه اسما بک مستحق هستند، میباید سلطان جلال الدین بدست امین ملک بود و در وقت عبور جلال الدین از آب سند وی برشاوور منہزم شد در آنجا بدست مغول کشته شد (ورق ۹۷۵)، و دختر امین ملک که در متن اشاره بدان میکند در حواله سلطان جلال الدین بود (ورق ۹۵۵)، (۲) کذا فی آب ز واضحاً، ج: جودی و بلاله و نکاله، د: خود بلاله و رکاله، ه: جود کرد او بلاله و نکاله، (۳) کذا فی ب: آ: بس راور، ج: برشاوور، د: بس راوور، ز: بس (کذا)، نسخ جامع التواریخ: بس رام، (۴) ب: نعل بها، (۵) کذا واضحاً فی آب، د: سدوستان، ج: ز: هندوستان، اغلب نسخ جامع التواریخ: سدوسان، نسوی اصل نسخه پاریس ص ۱۲۳: سیستان، «و رجل [جلال الدین] صوب سیستان (متن مطبوع هوداس ص ۹۰: سیستان) و بهاغر الدین

سلطان فرستاد سلطان پسر اورا بقتلغ^(۱) خانی موسوم کرد، و قباچه^(۲) امیری بود که ولایات سند بحکم او بود و دم سلطنت میزد و میان او و رای کوکار سنکین^(۳) مخاصمتی بود سلطان لشکری را بقصد قباچه فرستاد و سر لشکر اوزبک نای^(۴) بود و قباچه بکنار آب سند بک فرستگي اوچه^(۵) لشکرگاه داشت با بیست هزار مرد اوزبک نای^(۶) با هفت هزار مرد مغافصه شیخون بسر او برد لشکر قباچه منهنز و متفرق شدند و قباچه در کشتی باکر و بکر^(۷) دو قلعه است در جزیره^(۸) رفت و اوزبک نای^(۹) در لشکرگاه او فرود آمد و آنانرا که در لشکرگاه یافت اسیر گرفت و بشارت بسطان فرستاد سلطان حرکت فرمود و هم بآن معسکر ۱۰. بیارگاه قباچه که زده بودند فرو آمد و قباچه از آکر و بکر^(۱۰) منهنز

(۱) آ: بقلع، ب: ج: ز: بقلع، (۲) این کلمه را در آ بر خلاف رسم الخط قدیم خود که فرقی بین ج و چ نمیگذاشت سه چهار مرتبه «قباچه» یا سه نقطه زیر ج نوشته است، (۳) کذا فی ب: د: آ: کوکار سنکین، ه: کورکان سنکین، ج: کوکار مسکین، ز: کورخان سیکي، (۴) کذا فی ه: د: اوزبک مای، ب: ازبک پای، ولی نقطه ب و پ الحاقی است، آ: ازبک مای، و محصل است که «ازبک مای» نیز خوانده شود، ج: ز: اصل جمله را ندارند، نسخ جامع التواریخ پاریس: اوزبک مای، اوزبک مای، اوزبک نای، نوی ص ۹۰-۹۱، یکی از سرداران بزرگ سلطان جلال الدین را در غزوات وی در هند نام میبرد باسم «ازبک باین» و از قرائن قریب یقین است که مقصود از آن همین شخص است، (۵) آ: یکی دو مرتبه این کلمه را «اوچه» یا سه نقطه زیر ج نوشته است، (۶) کذا فی ه: ج: ازبک نای، د: اوزبک مای، آ: ازبک مای (یا) ازبک پای، ب: ازبک پای، ولی نقطه ب و پ الحاقی است، ز: نای (کذا)، (۷) کذا فی آ: ب: ج: ه: باکر و بکر، د: باکر و کرد، ز: بالرو بکرد، (۸) کذا فی آ، ب: که دو قلعه است در جزیره، ج: دو قلعه است در جزیره ایجا، د: جزیره ایست و قلعه در آن جزیره، ه: که قلعه ایست در جزیره، ز: قلعه ایست در جزیره، (۹) کذا فی ه: ج: ازبک نای، د: اوزبک مای، ز: اوزبک نای، آ: اوزبک مای، ب: ازبک پای، ولی تمام نقاط الحاقی است، (۱۰) کذا فی آ: ب: ج: د: از باکر و بکر، ه: از کرومکرو، ز: از کرومکرد،

حال از جانب عراق خبر رسید که غیاث الدین سلطان^(۱) در عراق
 متمکن شده است و اکثر لشکر که در آن بلاد اند هوای سلطان جلال
 الدین دارند و استحضار او کرده بودند^(۲) و نیز خبر رسید که براق
 حاجب بکرمانست و شهر جواشیر^(۳) را محصار گرفته است و هم آوازه توجّه
 لشکر مغول بطلب سلطان دادند سلطان از آنجا بر راه مکران^(۴) برفت
 از عنونت هوای مخالف مبالغ از لشکر سلطان هلاک شدند، و چون خبر
 وصول مواکب سلطان براق حاجب رسید نرهای بسیار پیش فرستاد و
 استظهار^(۵) تیجّ و استبشار نمود چون برسد از سلطان التماس قبول دختری
 که داشت کرد سلطان اجابت نمود^(۶) و عقد نکاح بست کونوال قلعه
 ۱۰ نیز بیرون آمد و کلید حصار پیش سلطان آورد سلطان بحصار برآمد
 و کار زفاف بانام رسانید بعد از دو سه روز سلطان بر عزم شکار
 و مطالعه^(۷) علف خوار برنشست براق حاجب بعثت آنک درد پای دارم
 ازو باز ماند چنانکه گفته اند ع، تعارجت لا رغبة فی العرج، در راه
 سلطان را از توقف و تقاعد او و نمارض اعلام دادند سلطان دانست
 ۱۵ که از تخلف او خلاف زاید و از تأخیر او ناخبر باشد فساد تولّد کند
 بر سبیل امتحان هم از راه یکی را از خواصّ باز گردانید و فرمود که چون
 عزیمت عراق بزودی مصمم است و آن اندیشه بر امور دیگر مقدم براق
 حاجب هم اینجا بشکارگاه حاضر شود تا آن مصلحت را مشورت کرده
 آید چه او در امور مجرب و مهذب است و بتخصیص برکار عراق
 ۲۰ واقف تا بر موجب مصلحت دید او تمشیت آن مهم بتقدیم رسد براق

(۱) ب (باصلاح جدید) ج د: سلطان غیاث الدین، (۲) ز: کرده اند،
 (۳) کذا فی آ، ب د ه: بردشیر، ج: بردشیر، ز: برادشیر، - جواشیر (کواشیر)
 و بردشیر (بردشیر) هر دو یکی است و هر دو نام یک شهر است (باقوت در «بردشیر»)،
 (۴) ج بخط الحاقی: کیج (= کیج) و مکران، (۵) ز افزوده: و،
 (۶) ج بخط الحاقی در حاشیه افزوده: و سلطان جلال الدین دختر براق حاجب را
 قبول فرمود باناس پدرش، (۷) کذا فی ب د ز، آج: بمطالعه، ه: تا مطالعه،

برفت فخر الدین سالاری از قبل قباچه حاکم سدوستان^(۱) بود و لاجین^(۲) ختائی سر لشکر او بود لشکر پیش اور خان^(۳) که مقدمه سلطان بود آورد جنگ کردند لاجین^(۴) ختائی کشته شد اور خان^(۵) شهر سدوستان را محصور کرد چون سلطان برسید فخر الدین سالاری بنصرع با شمشیر و کرباسی پیش سلطان آمد سلطان در شهر فرو آمد و بیکاه آنجا مقام کرد و فخر الدین سالاری را تشریف داد و حکومت سدوستان^(۶) برو مقرر داشت و بر جانب دیول^(۷) و دمریله^(۸) نهضت کرد و خیسر^(۹) که حاکم آن ولایت بود بگریخت و در کشتی بسدریا رفت سلطان نزدیک دیول^(۱۰) و دمریله^(۱۱) فرو آمد و خاص خان را با لشکری ناختی بر جانب نهر واله فرستاد از نهر واله شتر^(۱۲) بسیار آوردند و سلطان در دیول^(۱۳) مسجد جامعی بنا فرمود در موضعی که بت خانه بود، و در اثنای این

السالاری (موداس: السالاری) والیا علیها من قبل قباچه فتلئا بالطاعة و سلم
مفاتیحها الیه، (۱) کذا فی ب باصلاح جدید، ه: سدوسان، آج ز:
هندوسان، د ندارد، (۲) کذا فی ب ج ه ز، آ: لاجین، د اصل
جله را ندارد، (۳) کذا فی آ ب ج ه ز، د ندارد، (۴) کذا فی
ب ج ه ز، آ: اورخان، د ندارد، (۵) کذا واضحا فی آ ب، ه:
سدوسان، د در موضع اول ندارد و در موضع اخیر: سدوسان، ج: سند، ز:
هندوسان، (۶) کذا فی آ ج ه، ب: د: دیول، ز: دیول، نسخ جامع
التواریخ اغلب «دیول» مثل متن، و بعضی «دیول»، - رجوع کید به جم البلدان
در تحت «دبیل»، (۷) کذا فی آ ب ه، ج: ز: دمریله، د: مرهله،
نسخ جامع التواریخ بعضی «دمریله» و برخی «دمریله»، (۸) کذا واضحا فی آ ب،
ه: خیسر، ز: خیسر، د: حنسر، ج: حنسن، نسخ جامع التواریخ بعضی «حنسر»
و برخی «جنسر»، (۹) کذا فی آ ج ه ز، ب: د: دیول، (۱۰) کذا
فی آ ب ه، ج: دمریله، د: مرهله، ز: مرهله، (۱۱) کذا فی ه ز و
اغلب نسخ جامع التواریخ، آ و بعضی نسخ جامع التواریخ: شهر، ب: شهر، د:
یسر، ج: غنیمت (کذا)، (۱۲) کذا فی آ ج ه، د: دیول، ب مشکوک
بین دیول و دیول، ز: دیول،

خاندان کریم در حصن حصانت^(۱) بلیان عقل و رزانت تربیت یافته بود در عقد سلطان منعقد شد^(۲) چون بدان وصلت مرابر موافقت از جانبین مبرم گشت و بنای مطابقت و مصادقت محکم چند روز معدود مقام فرمود و از آنجا عزیمت اصفهان کرد، و در آن وقت اتابک سعد پسر خود اتابک مظفر الدین ابو بکر را که حق تعالی او را وارث ملک او و چند پادشاه دیگر کرد در صدف حبس چون در موقوف گردانید بود سبب آنکه در آن وقت که از نزدیک سلطان محمد باز گشته بود با پدر جنگ کرد و بر پدر زخمی زد، سلطان اطلاق او التماس کرد اتابک جواب داد که هر چند فرزندانم ابو بکر اهل حقوق کرد و موسوم سمت اعز و عتوق شد و خفنی که نشان زخم بر آن بود بفرستاد اما اشارت سلطان چون جان در تن روانست بعدما که سلطان حرکت فرماید او را با ساختگی بر عقب بفرستم و بر آنجهلت که زفان داد وفا کرد^(۳) و اتابک ابو بکر را بفرستاد^(۴)، بوقت توجّه سلطان^(۵) غلامی از آن عز الدین

(۱) کذا فی آب ج دَر، هـ: حصن حصانت، - و شاید صواب «حصن حصانت»

یا «حصن حصانت» باشد، (۲) در حاشیه ج در این موضع نوشته: -

«حاشیه محمد منجم نوشته است از خوشه چینی غرمن عطا بک (کذا) جویی یافته این دولت تاریخ دانستن، و دختر اتابک را ملکه خاتون نام بود که جفت سلطان رستم دل جلال الدین [بن] محمد خوارزمشاه شد و سلطان دو ماه [او] نیم در اینجا مقام کرد و چون سلطان باصفهان رسید مظفر الدین ابو بکر را پسر آماده کرد [او] روان کرد باصفهان بسلطان رسید و مقداره (؟- شش؟) سال مظفر الدین ابو بکر در ملازمت سلطان جلال الدین بود و او را همچون برادر خود بیشتر میدانست (کذا) تا اتابک سعد او را طلب کرد [او] ولی عهد خود گردانید و چون اتابک سعد در گذشت در تاریخ سنه ۶۲۷ [ب] با سنه ۶۲۸ مظفر الدین ابو بکر بجای پدر بر تخت شیراز بنشست و بهترین سلغریان بود»، (۳-۴) هـ این جمله را ندارد، (۴) کذا

فی ب، و کلمه «بفرستاد» بخط الحاقی است، آد (بجای «بفرستاد»): در صحبت، ج: در صحبت سلطان بفرستاد، ز: بوقت توجّه سلطان بفرستاد، (۵) د افزوده: بفرستاد،

جواب داد که مانع از ملازمت و موجب تخلف از خدمت علت درد پای است و مصلحت آنک عزیمت عراق زودتر بایقام رساند چه جواشیر^(۱) مقر سریر سلطنت را نشاید و مقام حشم و اتباع او را برنماید و این ملک را نیز از نابی و کونوالی از قبل سلطان گیریر نباشد و از من مشفق تر و

f. 99a این کار را لایق تر کسی دیگر نیست چه بنه قدیم ام^(۲) که موی در خدمت سلطان^(۳) سپید کرده ام و سوابق خدمات بلواحق منضم شدست و این ملک را بشمشیر مستخلص کرده ام و بجلادت خویش بدست آورده، رسول را باز گردانید و بفرمود تا دروازه در بستند^(۴) و بقایار که از حشم سلطان مانده بود بیرون کردند، چون سلطان را نه جای مقام و نه عذت انتقام بود بر راه شیراز روان شد و باعلام وصول خویش رسولی نزدیک انابک سعد فرستاد او پسر خویش سلغور^(۵) شاه را با پانصد سوار بخدمت او^(۶) فرستاد و عذر آنک بنفس خویش بدان خدمت قیام نتوانستم نمود که در سابقه مغلفه که کفارت آن ممکن نیست بر زفان رفته که کسی را استقبال نکنم تمهید کرد سلطان عذر او پذیرفت و سلغور شاه بانواع اکرام و اعزاز و اختصاص بقلب فرا انداش^(۷) خانی مخصوص گشت و چون بسر حد شیراز رسید بولایت بسا^(۸) اصناف نزلها که در خور چنان مهمانی باشد از خراین^(۹) کسوتهای خاص و خرجی و الوان جامها و اکباس آگنگ بدینار و مراکب راهوار و بغال و جمال بسیار و زرّاد خانه و آلات بیت الشراب و مطبخ و با هر کاری غلامان خدمت از ترک و حبشی بفرستاد و در مواصت او رغبت نمود درّی که در صدف

(۱) آ: جواشیر، ب: ج د ز: کواشیر، (۲) کدا هو مکتوب بعینه فی آ،
 (۳) ج: سلطان محمد، (۴) ج: بخط الحافی در حاشیه افزوده: و بجشت و
 گل برآورد، (۵) کدا فی آب، ج: ز: سلغور، د: بیلغور،
 (۶) ب: د: بجای «او»: استقبال، (۷) کدا فی آ، ب: د: فرنداش، ج:
 فرنداشی، ه: فریداش، ز: فویداش، (۸) کدا فی ج، د: ز: بسا،
 ب: (باصلاح جدید): ه: فسا، آ: نسا، (۹) ب: (خط جدید) د: افزوده: و،

سلطان هرکس را از حشم بر قدر منزلت او بداشت و جای هرکس تعیین کرد و اصحاب اعمال را هرکس با سر و کار و عمل فرستاد و منشور و مثال داد و بحضور او ولایات و نواحی را امید سکونت و استقامتی بآید آمد و منشی و مدبر ملک نور الدین منشی بود و این نور الدین پیوسته بشرب و انهمال مشغول بود کمال الدین اسمعیل اصفهانی با جمعی از ائمه اصفهان بامدادی بخدمت او شدند هنوز از خواب مستی برخاسته بود این رباعی را بنوشت و در فرستاد و ایشان باز گشتند

فضل تو و این باده پرستی با هم • مانند بلندبست و پستی با هم
حال تو بچشم خوب رویان ماند • کالجاست همیشه نور و مستی با هم^(۱)

۱۰ و نور الدین منشی راست در حق سلطان قصیده که مطلع آن اینست
بیا جانا که شد دگر باره خوش و خرم
بتر خسرو اعظم الغ سلطان جلال الدین

ذکر حرکت سلطان جلال الدین بجانب بغداد،

در اوایل شهر سنه احدى و عشرين و ستمایه عزیمت کرد تا بجانب ۱۵ نستر^(۲) رود و زمستان آنجا مقام سازد بر سیل بزرگ ایلچی پهلوان را در مقدمه با دو هزار مرد روان کرد و خود بر عقب روان شد و در آن گذر سلیمان شاه بخدمت او رسید و خواهر خویش را بدو داد، و چون سلطان بشابورخواست^(۳) رسید و شاپورخواست^(۴) شهری بزرگ بودست

(۱) ج در این موضع افزوده: «نور الدین منشی چون برین رباعی مطلع شد و مطالعه کرد در جواب این رباعی بگفت

چون نیست بلندیت ز پستی خالی • خواهد شدن از تو دور هستی خالی
خواهم که جو چشم و زلف خویان نشوی • یکدم ز پریشانی و مستی خالی»

(۲) کذا فی ده ز، آ: نستر، ج: شوشتر، ب: پستر، (۳) ج: بشاور،
ه: بواخواست (کدا)، (۴) ج: شاور، ه: ز و آن،

سکاز^(۱) نام او قلیچ از اصفهان گریخته برسد اورا بحضرت سلطان آوردند
 ترکی بود که مصوّر از عکس خور^(۲) تقدیر تصویر او کرده بود و قاسم
 صباحت و ملاحت حسن اورا با یوسف هم تنگ^(۳) کرده در ضمن
 لطافت آب رخسار بریق آتش قرار گرفته گوئی شاعر بدین رباعی اورا
 خواسته است.

آنها که بمذهب تناسخ فردند . دی و رفتی در نو نظری کردند
 سوگند بجان بکدگر میخوردند . کین یوسف حسنست^(۴) که باز آوردند
 سلطان قلیچ را برکشید و بخدمت خود نزدیک گردانید ، تا چون باصفهان
 رسید خبر یافت که برادرش غیاث الدّین با ارکان و اعیان حشم در
 ۱۰ رئی است جریده با سواری چند گزیده بر رسم لشکر تار از جامه سپید
 علمهای بسیار^(۵) برداشتن هیچ کس را از آن جماعت خبر نبود تا چون
 f. 90b باز که در پرواز بر سر کبوتر نشیند بر سر ایشان نشست غیاث الدّین
 با جماعتی از اعیان لشکر که خایف بودند تفرقه کردند سلطان از روی
 اشتقاق و تألف نزدیک او و مادرش کس فرستاد که از اصناف اضياف
 ۱۵ نواری و اخفا انصاف نباشد و دیگر وجه اکنون چه وقت اختلاف
 است و چه جای نزاع و خلاف بامل فسیح و سینه منشرح با موضع و
 مقام آیند و تردّد و تحیر بضمیر راه ندهند ، وجوه قوّد و محشمان اجناد
 هر کس که بخدمت سلطان مبادرت نمودند شرف قبول یافتند چون غیاث
 الدّین دید که میلان طبایع و کشش خواطر بجانب برادر اوست با
 ۲۰ معدودی چند از خواصّ قدیمی با دلی پر آذر روی بخدمت برادر آورد

(۱) کذا فی آب، د: سکمان، ه: ز: سکمار، ج: سلمان،

(۲) آد: خور، (۳) کذا فی د، آ: هم تک، ج: ز: هم تک، ه: هم

سک، ب: هم بیل، (۴) کذا فی آ، ب: مصر است، ج: ده:

مصر است، ز: عصر است، (۵) کذا فی آه، ز: از جامهای سپید و

علمهای بسیار، ب: از جامه سپید علمها سپید، ج: از جامه سپید علمها، د: از
 علمهای جامه سپید،

دو سه نوبت حمله برد و پشت بر گردانید لشکر قشمتور^(۱) پنداشتند تا لشکر بهزیمت رفت روی بر عقب ایشان دادند کسانی که در کیم بودند از پس ایشان در آمدند و سلطان بازگشت^(۲) و بر ایشان دوآید و ایشان بهزیمت شدند سلطان بر پی ایشان تا نزدیک بغداد پیامد^(۳) و از آنجا سلطان بازگشت و بر جانب دقوق^(۴) زد و آتش غارت و نهب در آن ناحیت بر افروخت ع، وَ مَوْقِدِ النَّارِ لَا تَكْزَى بِتَكْرِيًا^(۵)، از آنجا چون بگذشت جاسوسان رسیدند که مظفر الدین با لشکر اربیل^(۶) می رسد و در مقدمه حملی روان کردست و میخواهد تا نعیه سازد و مغافصه بر سر سلطان کیم گشاید سلطان بنهرا فرمود تا بر ۱۰ قرار روان شدند و با سواران دلیر از جانب کوه برفت چندانکه معلوم او شد که لشکر ازو بر گذشت آنگاه با شجاعان شجاع آسای^(۷) ناخنی برد چنانکه مغافصه بسر مظفر الدین رسید و چون در قبضه اقتدار او آمد سلطان شیوه اغاض و عنورا ملنزم شد با اکرام و احترام ملوک و اورا هم در آن موضع که بود نگذاشت که فراتر آید مظفر الدین از ۱۵ صادرات افعال خجل شد و استغفار کرد و اظهار تأسف بر آنک تا امروز بر ضمیر منیر سلطان وقوف نیافته بودم و بر حلم و رزانت او اطلاع حاصل نداشته سلطان در مقابل آن سخنها پادشاهانه راند و سبب آنک در زمان مظفر الدین با وجود رعایای لور و کرد که خون حجاج حلال

(۱) آ: قشمتور، ب: قوشمتور، د: قشمتور، (۲-۴) کذا فی ج،
 آب ز: و ایشان را تا نزدیک شهر بغداد بر اثر آمدند، ولی در ز «براند» بجای «بر اثر آمدند»، د: و ایشانرا ملنزم و پراکنده تا در شهر بغداد بر اثر آمد، ه: اصل جمله را ندارد، (۴) کذا فی جمیع النسخ و المعروف فی هذه الکلمة دَقُوقاً او دَقُوقاً، (۵) صدره: هَاتِیَ الْخَبْرُ عَنْ الرَّؤُوسِ أَوْ مِیْتًا، و الیبت مطلع فسیده لآثی العلاء المعری مذكورة فی دیوانه سقط الزند و تکرری من کرسی النوم ای تضعف و فی بعض نسخ الدیوان بَکَرِی بالیا، (۶) ج: اردبیل، ه: ندارد، (۷) یعنی ماعد مار، - ج: شیر آسای،

مشهور و معروف و ذکر آن در تواریخ مسطور رسمی بیش نماند مدّت
یکماه آنجا مقام ساخت امرای لور^(۱) بمخدمت او آمدند، چون مراکب قوی
شدند بر راه بغداد روان شد و بر آن بود که امیر المؤمنین الناصر لدین
الله او را مدد دهد و ازو در روی خصمان سدی سازد باعلام وصول و
اندیشه خویش رسولی فرستاد امیر المؤمنین بر آن سخن مبالغی نمود و
انتقام آنچه از پدر و جد او در روزگار گذشته صادر شده بود هنوز در
دل مانده بود از مالک که درجه امارت یافته بودند قشمتور^(۲) را با بیست
هزار مرد از شجعان رجال و سروران ابطال نامزد کرد تا سلطان جلال
الدین را از نواحی مالک او برانند و قصاد طیور را بجانب اربیل^(۳)
f. 100a فرستادند تا مظفر الدین نیز ده هزار مرد بفرستد تا سلطان را در میانه
گیرند قشمتور^(۴) پیش از آنکه مبعاد وصول لشکر اربیل^(۵) بود مغرور
بکثرت عدد خود و قلت مدد سلطان بیرون رفت چون سلطان نزدیک
رسید کسی نزدیک قشمتور^(۶) فرستاد که ارادت ما از میادرت بدین
جانب^(۷) استیئان است بظلم ظلیل امیر المؤمنین چه خصمان قوی دست
بر آورده اند و بر بلاد و عباد استیلا یافته و هیچ لشکرا پای مقاومت
ایشان نه اگر از خلیفه مددی یابم و بمراضی او مستظهر باشم دفع آن
جماعت کار منست قشمتور^(۸) از اجتماع آن نصیحت خود را کر ساخت
و صف لشکر آراست سلطان را نیز بضرورت چاره کارزار و دفع کار
می بایست ساخت چون قوم او عشر آن لشکر نبود فوجی را در مکان
۲۰ بداشت و خود با پانصد سوار بایستاد^(۹) بر قلب و جناحین بریشان

(۱) ج: لر، (۲) کذا فی ب ج ه ز، آ: قشمتور، د: قشمتور،

(۳) ج: اردبیل، (۴) آ: قشمتور، د: قشمتور، (۵) ج: اردبیل،

(۶) آ: قشمتور، د: قشمتور، (۷) کذا فی ه، آج د ز افزوده اند:

استیلا و، ب افزوده: استیلا و (کذا، (۸) آ: قشمتور، د ه ز:

قشمتور، (۹) ب ج ز افزوده اند: و،

و معارف را نزدیک او فرستیم و با او میثاقی کنیم که حرم انابکی و متصلان او را تعرضی نرساند و تعلقی نکند تا هر کجا خواهند بروند و شهر بدو تسلیم کنیم^(۱) آنچه رای من اقتضا نمود اینست آنچه شمارا که ارکان انابک اید^(۲) مصلحت می نماید هم باز باید گفت، تمامت متفق الکله گفتند رأی ملکه رأی ملکانه است و اندیشه عاقلانه قاضی الفضاة عز الدین^(۳) فروزینی را که از اعیان افاضل و علمای عصر بود با جمعی حجاب نزدیک سلطان فرستادند^(۴) و التماس عنو و اغضا کردند بقراری که بلکه و متعلقان انابکی تعرضی نرساند تا هر کجا خواهند بروند، سلطان ملتزم ایشان را باسعاف مقرون کرد و اجازت داد تا چنانک خواهند بروند، روز دیگر را که دست فلک تیغ خرشید از نیام آفاق برکشید اعیان و امرای انابکی و ارکان شهر بیکارگی با اصناف خدمتیات و نثارها بیارگاه سلطان حاضر آمدند و بساطی که فلک چتر او بود بوسه دادند و از جبین سلطان آثار بشر و انطلاق و مکارم اخلاق معاينه دیدند ع، بُنْيَکَ رَوْنَقَ وَجْهِهِ عَنْ يَشْرِهِ، و ملکه نیز بر خوی خود عزم خوی کرد و سلطان در ۱۰ سنه اثنین و عشرین و ستمایه^(۵) در شهر آمد بکامرانی و اهالی آن بمقدم او نهائی نمودند و سلطان روزی چند آنجا مقام فرمود و بعد از آن بنخجوان آمد و بفتاوی ائمه بر ملکه مالک شد و راه گذر انابک را سالک، و در آن وقت انابک در قلعه النجه^(۶) بود چون خبر وصول سلطان بنخجوان بشنید دانست که اندیشه چه باشد درد اندرون که بی درمان بود با ۲۰ علت بیرون متظاهر شد و هم در آن روز از غم و غصه جان تسلیم کرد، جان عزم رحیل کرد گفتیم بمر و گفتا چه کم خانه فرو می آید

(۱) کذا فی دَرّ، آ: کند، ج: کند، ه: کید، ب: باصلاح جدید: شود،

(۲) کذا هو مکروب بعینه فی آج ز (= انابکید)، (۳) ع: عاد الدین،

(۴) آ: ز: فرستاد، (۵) کذا فی دَج، آ: ب: ز: اثنی عشر و ستمایه، و آن غلط

صریح است، ه: ندارد، (۶) کذا فی ب: ج: ده ز و نوی ص ۱۱۸،

آ: النجه، (۷) کذا فی ج: دَرّ، آ: ب: مرو، ه: که مرو،

دانند راهها این و فتنها ساکن شدست مدح و اطراء گنت بانواع
 تشریفات و فنون کرامات و مظفر الدین باشارت و اجازت سلطان با
 شهر رفت و بخدمت بسیار از هر جنس تقرب جست، و سلطان از آن
 نواحی بجانب آران و اذربایجان روان شد و در آن وقت حاکم انابك
 ۱۰ اوزبك بود قوت محاربت او را پای نداشت جریده از تبریز بگریخت
 و منکوحه خود ملکه دختر سلطان طغرل را در شهر بگذاشت ع، وَ الْفَحْلُ
 یَحْنِ شَوْلَهُ مَعْقُولًا، فی الجمله چون بدر تبریز آمد و بمحاصره مشغول شد
 و اعیان حشم انابكی آنجا بودند محاربت سخت می کردند چون ملکه دانست
 که اززعاج سلطان ممکن نیست و در اندرون نیز از انابك کوفته خاطر
 ۱۰ بود در خنیه نزدیک سلطان فرستاد و اظهار مکاشحتی کرد که او را با
 شوهرش انابك بود و فتاوی ائمه بغداد و شام در معنی وقوع تطلیقات
 ثلاثه که تعلیق کرده بود^(۱) نزدیک او فرستاد و مبعاد نهادند که با
 f. 1006 سلطان مصاحه کنند و ملکه اجازت یابد تا با احوال و انتقال بنخجوان
 رود و بعد از آن سلطان بنخجوان آید و عقد بندد سلطان^(۲) بنشان
 ۱۰ انگشتی بفرستاد،

إِنَّ النِّسَاءَ وَ عَهْدَهُنَّ مَبَاهٍ • رَجُ الصَّبَا وَ عَهْدُهُنَّ سَوَاهٍ

بعد از دو روز ملکه امرا و اعیان کبراء شهر را بخواند و گنت سلطانی
 بزرگ است که بظاهر شهر نزول کردست و انابك را قوت ازعاج و
 إطراد او نه و اگر با او مهاده و مصاحه نرود و شهر بغلبه مستخلص
 ۲۰ کند همان کند که پدرش در شهر سمرقند کرد اگر^(۳) صلاح باشد^(۴) قضاة

(۱) یعنی وقوع طلاق را معلق برامری کرده بود که آن امر واقع شد چنانکه صریح
 این الاثیر است در حوادث سنه ۶۲۲ (طبع نورنبرک ج ۱۲ ص ۲۸۴): «و ائنها صح له
 نکاحها لانه ثبت عن اوزبك انه حلف بطلاقها انه لا يقتل ملوکا له اسمہ ... ثم قتلہ
 فلما وقع الطلاق بهذا الیوم نکحها جلال الدین»، رجوع کنید نیز بنسوی ص ۱۱۸،
 (۲) آج کلمه «سلطان» را ندارند، (۳-۴) فقط در ب بخط جدید،

او بابتلال^(۱) مبتدل نگشته با جمعی که داشت بی تفکر و تردد روی بجمع گرج کرد هنگامی که نور بام ظلمت شام را برانند بخوابگاه گرج رسید در دره کربی^(۲) و ایشان مست شراب و افتاده خراب،

يَا رَافِدَ اللَّيْلِ مَسْرُورًا يَا وَلِيَّ • إِنَّ الْأَحْوَادِثَ قَدْ يَطْرُقْنَ أَسْخَارًا

پیش از آنک گرج دست بچنگ برند سلطان پای در نهاد و ایشان را دست بردی نیکو بنفود و در آن دره^(۳) کربی^(۴) غاری بود در راه گذری مضیق چون بُعد غور غفلا عمیق گرجیان همچنان سوار بر آن میزدند و خود را در آن میافکندند و سروران قتل و شتران زمین شلوه^(۵) و ایوانی^(۶) با دیگر اعیان گرجی را دستگیر کردند و در زنجیر کشیدند با نزدیک ۱۰ سلطان آوردند و شلوه^(۷) شبیه رجال عادی^(۸) بضخامت جثه و قامت و فحامت جاه و زعامت، چون نزدیک سلطان رسیدند^(۹) فرمود که کجاست صولت تو که گفته بودی صاحب ذو الفقار کجاست تا زخم شمشیر آبدار بیند شلوه^(۱۰) گفت این کار دولت سلطان کرد بعد از آن اسلام برو عرضه کردند گفت دهاقین را رسی باشد که در میان جالیز^(۱۱) چشم زخم را ۱۵ سر خر آویزند حضرت بستان اسلام را شلوه^(۱۲) نیز سر خر باشد اما خود

(۱) کذا فی ب، آج ده ز: بابتلاف، - ابتدل و تملل حسنت حاله بعد الهزال و بل من مرضه و اشتبل و آبل برأ و صح (لسان باختصار)،

(۲) کذا فی آج ج ز و نسوی اصل نسخه پاریس ص ۱۵۱ و طبع موداس ص ۱۱۱، د: کوی، ه: ندارد، (۳) آج ندارند، (۴) کذا فی آج ج، ه:

کربی، د: کربی، ز: کربی، (۵) کذا فی آج ج ز و نسوی ص ۱۱۴ و ابن الأثیر ۱۲: ۲۶۹، ۲۸۲، د: سلوه، ه: شکوه، (۶) کذا فی ب ج ه:

و ابن الأثیر ۱۲: ۲۸۲ و نسوی ۱۷۶، آ: ایوانی، ز: ایوانی، د: ایرانی، (۷) آد: سلوه، ه: شکوه، ز: ندارد، (۸) کذا فی د باصلاح الحاقی و

اصل نسخه «اعادی» بوده الفراء تراشیده اند، آج ه: اعادی، ز: ندارد، - عادی یعنی قدیم منسوب بقبیله عاد (لسان)، (۹) ج د: رسید،

(۱۰) د: سلوه، ه: شکوه، (۱۱) ج: بالیز، د: پالیز، (۱۲) د: سلوه، ه: شکوه،

گفت ذَلَّ مَنْ أَسْنَدَ أَمْرَهُ إِلَى أَمْرَاءٍ، ملك طشتدار روزی بر لب رود خانه کر^(۱) بود قسیمی مست که کشیش میخوانند از نزدیک شلوه^(۲) می رسد با ملك طشتدار تعدی می کند و میگوید نزدیک^(۳) ملك^(۴) لشکر روان کند^(۵) تا در دره مارکاب^(۶) سلطان را با لشکر فرو گیرم و جزا و مکافات او بجای آریم، ملك طشتدار همان محظه کشیش را بهمی کشد^(۷) و چون مرغ پُران با نزدیک سلطان می رسد وقت صبحی که آواز مؤذنان مؤذیان صلوة را از خواب بیدار می کردند^(۸) نزدیک سلطان رسید و از مصدوقه حال و خدیعت فرقه ضلال بیگاهانید فرمود تا اخبار و اعتبار را شلوه^(۹) و ابویانی^(۱۰) را حاضر کردند و چهل امیر دیگر در صحبت ایشان و فرمود که با شما کنگاج می رود که بکدام راه اولین ترست راه غرس^(۱۱) یا راه دره مارکاب^(۱۲)، شلوه^(۱۳) و امرا^(۱۴) گفتند که بر راه غرس^(۱۵) بلادی حصین است گذر از آنجا منعذر باشد و راه مارکاب^(۱۶) اوسط راههاست و بتفلیس نزدیکتر چون بآنجا رسم بآواز سلطان لشکر پراگند شوند و ولایت تفلیس مسلم کنیم و مستخلص گردد، سلطان را چون حقیقت خبت عقیدت آن منافقان معلوم شد با شمشیر که داشت برخاست

(۱) کذا فی آمشدّا، ه: ز: کر، ب: د: کر، ج: ندارد،

(۲) د: سلوه، ه: شکوه (فی جمیع المواضع)، (۳) ج: ندارد،

(۴) ظاهراً مقصود فیز ملك است،

(۵) کذا فی آب د، ج: ز: کن، ه: کید،

(۶) کذا فی ه، آ: مارکاب، د: مبارکاب، ج: مارکان، ب: ارکان،

ز: رکاب، (۷) کذا فی آب ج، د: ه: می کشد، ز: بکشت،

(۸) کذا فی آب ج ه، د: می کشد، ز: اصل جمله را ندارد، (۹) ز: سلوه،

ه: شکوه، (۱۰) ز: ابویانی، (۱۱) کذا فی آب د ه ز، ج: عرس،

(۱۲) کذا فی آ د ه، ج: مارکان، ز: بارکاب، ب: ارکان، (۱۳) ه: شکوه،

(۱۴) د: و ابویانی، (۱۵) کذا فی آب د ه، ج: ز: عرس،

(۱۶) کذا فی آ د ه ز، ب: ارکاب، ج: مارکان،

حَاشَى السَّامِعِينَ کون خری تمام بود، فی الجمله چون سلطان مؤید و کامران با دارالملک تبریز رسید و از هبیت او در آن ممالک بر دلها رعشت و بر دشمنان دهشت غالب شد بود و لشکر او بنسبت گذشته بسیار جمع شد شلوه^(۱) و ابوانی^(۲) را اعزاز فرمود و بر اندیشه آنک ایشان در استخلاص گرج معاون باشند با مزید اکرام مرند و سلماس و اورمیه و اشنورا^(۳) بدیشان داد،

بنا پارسایان چه داری^(۴) امید که زنگی بشستن نگرود سپید و لشکر بسیار از پیاده و سوار مُعَدَّ و آماده کرد و شلوه^(۵) و ابوانی^(۶) را که بر وفق مزاج او سخنها گفته بودند و تقبَلْها و تَکَلَّها کرده و بمواعید عرقوبی سلطان را مغرور کرده و برسن احتیال خواسته که او را در چاه اغتیال اندازند و بروباه بازی آن شیر پلنگ جوهر را در حَبْلِ حَبْلِ مَقِيدَ کنند در مصاحبت لشکر بفرستاد و سلطان جریه قصد خریه نه بزر خریه خود^(۷) کرد و متوجه خوی شد و از آنجا متوجه گرج گشت و در دون^(۸) که سر حد گرج است بیکدیگر پیوستند و در مقدمه سلطان ۱۵ ملک^(۹) طشت دار را برسالت نزدیک قیز^(۱۰) ملک فرستاد و قیز^(۱۰) ملک زنی بود که پادشاه تمامت گرج بود و از امیر المؤمنین ابو بکر^(۱۱) رضی L. 101b الله عنه روایت است که چون خبر بدو رسید که شاه عم زنی است

(۱) دَز: سلوه، ه: شکوه، (۲) ز: ابوانی، د: ندارد،

(۳) ه: اشنورا د: اشنوررا، ز: اشهورا، (۴) کذا فی آب ج،

د: ز: مدارید، (۵) دَز: سلوه، ه: شکوه، (۶) ز: ابوانی،

(۷) یعنی ملکه زوجه انا بک از بک، (۸) کذا فی آب د: ه: ز، ج: درون،

ابن الأثیر ج ۱۱ ص ۲۸۴ و یاقوت: دین، نوی ص ۱۱۲، ۱۱۴: زون،

(۹) آج کلمه «ملک» را ندارند، (۱۰) کذا فی د: فی الموضعین، ه: فیر

(= قیز)، ب: قیز، قیز، آ: قیر، ج: ز: فیر، - رجوع کنید به ج ۱ ص ۲۱۲،

(۱۱) ه: عمر،

و شمشیر دشت کشادند تا عاقبت حق بر باطل غلبه کرد و اکثر شیعه سرک در غرک هلاک شد

واهل ضلال گریزه ضلال غنبت شدند و اولیام سلطان منصور و او دآر شیطانات
مقهور گشت قول تعالی اُولَئِکُم مِّمَّنْ اَهْلَکْنَا قَبْلَهُمْ مِّنَ الْقُرُونِ اِنَّهُمْ
لَیْمٌ لَا یَرْجِعُونَ آن روز برب کسید هم اینجا نزول کردند روز دیگر در هنگام الک شیعه

جنگ سلطان جلال الدین منکبرنی با گرجیان

(نقل از جهانگشای نسخه رَ ووق ۶۷)

و شلوه^(۱) را بدست خود ضربها بر میان زد و بدو نیم کرد و خون او شمشیر را ملوث کرد و بفرمود تا تمامت ایشان را بدوزخ فرستادند و با امرای خود مشورت نمود تا بکدام راه روی نهد هرکس مصلحتی دیدند سلطان فرمود رای من آنست که چون ایشان از احوال شلوه^(۲) و ابوانی بی خبر باشند و منتظر آنک تا از ایشان خبری رسد مفاصصة بسر ایشان رسم، بر مصلحت دید خود برفور با ده هزار مرد پر جگر روان شدند^(۳) تا پای عقبه بندسه^(۴) که عقاب را پرواز از آن بحساب^(۵) تواند بود از اسب پیاده شد و لشکر بر عقب او روان، وُعُول وُعُول^(۶) اورا می دید از شرم پیاده روی و نرس خویش خود را سر نگوئسار^(۷) از کمر می انداخت، تا وقت انفجار عبون صبح بدان فجار رسید و از جانبین کار حرب سخت گشت و بتیر و شمشیر دست بگشادند تا عاقبت حق بر باطل غلبه کرد و اکثر شیعة شِرْكَ در شَرَك فنا افتادند و اهل ضلال گزیده ضلال عَطَب شدند و اولیای سلطان منصور و اودای شیطان مفسور گشت اَلَمْ يَرَوْا كَمْ اَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنَ الْقُرُونِ اَنَّهُمْ اِلَيْهِمْ لَا يَرْجِعُونَ،^{۱۰} آن روز چون شب کشید هم آنجا نزول کردند و روز دیگر هنگام آنک وَالْجَبْرُ يَتْلُو الدَّجَى فِي اِثْرِ زُهْرَتِهِ • كَطَاعِنٍ يَبْسُفُ اِثْرَ مُنْهَزِمٍ^(۸)

(۱) شلوه، (۲) ز: شکوه، (۳) کذا فی آب، ج: دز: شد، (۴) کذا فی آ (۵) ج: بحال (کذا)، ز جمله را ندارد، (۶) وُعُول جمع وُعَل است یعنی گوزن و وُعُول مصدر وُعَل بَعِل است یعنی داخل شدن و فرو رفتن در جنگل و کوه و نحو ذلك، (۷) کذا فی آج، ب: سر نکوسار، ز کلمه «سر» را ندارد، د: اصل جمله را ندارد، (۸) من جملة آیات سنّة للأمرای المطاع بصف یوما له بدیر دمشق ذکرها التّعالی فی اوّل عمّة البیتة فی فصل بحاسن اهل الشام و الجزیره (نسخة باریس ورق ۵۰۰)، و قبله

مَا اَنْسَ لَا اَنْسَ یَوْمَ الدَّیْرِ مَجْلِسًا • وَ تَعْنُ فِی یَعْمِهِ تُوفِی عَلَی الْاِنْعَمِ
وَ اَقْبَنُ غُلَسًا فِی فِئْتَمَرٍ زُفْرِ • مَا شِئْتَ مِنْ اَدَبٍ فِیهِمْ وَ مِنْ کَرَمِ
وَ الْاَنْجَرُ یَتْلُو الدَّجَى الْبَیْتِ، قال كانت الزمرة تطلع في ذلك الوقت فَيُبْهِلُ طُلُوعُ

بصرای لوری^(۱) آمدند غباری انگخته شد که یکدیگر را کس نمی شناخت چون تسکین یافت و آفتاب بالا گرفت گرجیان را دیدند چون صید مانده در دامها افتاده پنج پنج و ده ده در هر خیل هر کس گرجی را می دید می کشت تا بدین نوع بسیار نیز نیست شدند و بر عقب یاران برفتند و لوری^(۲) را امان داد، و از آنجا بقلعه علیاباد^(۳) رفت استبان کردند بدیشان نیز آسیبی نرسانید، و تمامت ماه حرام و^(۴) صفر در لشکر مقام ساخت و چون غره ربیع الاول بدیدند سلطان را نماشای شکار هوس کرد جریک با سواری چند براه^(۵) برفت و گرجیان را چون خبر شد پانصد سوار مرد ابنای جد و جهدر را روان کردند مگر سلطان را ناگهان ۱۰ بکند کید صید کنند و آتش اسلام را منطفی،

سوار جهان پور دستان سام و بازی سر اندر نیارد بسلام سلطان چون ایشان را از دور بدید دانست که سیلابی عظیم است مگر از مهلب ریاح دولت نسیمی از عنایت حضرت عزت و جلالت بدمد و خاک ادبار در چشم آن خاکساران باشد محاربت آغاز نهاد و بنفس ۱۰ خود حملهای که یک مرد پانصدرا باز نشانند می کرد و در هر نوب چندرا^(۶) ازیشان می انداخت لشکر سلطان را چون ازین حال خبر شد فوجی از لشکر سلطانی بمدد آمد و آن محاذیل را هر لحظه قوم قوم می رسید تا زیادت از ده هزار^(۷) شدند و اور خان^(۸) بجوار تغلیس پناهِید و بر رکبهای آن لشکر بداشت نا عاقبت سلطان با فوجی از خواص تکبیرگویان

النجر، (۱) کذا فی آب ج د ه، ز: لور (۲) کذا فی جمیع النسخ، - و مقصود ظاهراً اهالی لوری است چه از چند سطر قبل واضح میشود که لوری نام موضعی بوده است، و عبارت جامع التواریخ این است: «سلطان بشهر لوری رفت و امان داد»، (۳) کذا فی جمیع النسخ، (۴) کذا فی ب (باصلاح جدید) ج د ه، آ و او را ندارد، ز «حرام» را ندارد، (۵) ب (باصلاح جدید): برای، ج ز این کلمه را ندارند، (۶) ز: چندی را، ج: چند کس را، ب: چند نفر را، ه: جمله را ندارد، (۷) ه: دو هزار، (۸) کذا فی جمیع النسخ،

منهیان رسیدند که براق ربقه وفاق از گردن برکشید است و از کرمان
بر عزم استخلاص عراق روان شد سلطان بر قصد براق مراکب براق
صفت در پیش زد و چون برق بجست و از لشکر آجج توانست با خود
بیرون برد و چون باد عرصه خاک می‌پسود و چون آتش هوای بالا
می‌کرد و در منازل و طرق لشکر ازو باز می‌ماند بهنگام روز از تفلیس
بحدود کرمان راند و از لشکر سیصد سوار زیادت با او مصاحب نه
۱۰۲۶ الف براق حاجب چون آوازه سلطان بشنید خدمتهای بسیار بخدمت او
فرستاد و تمهید عذر کرد، سلطان بر عزم استخمام^(۱) روزی چند باصفهان
آمد و بزرگان عراق روی بخدمت او نهادند کمال الدین اسمعیل راست
۱۰ این^(۲) قصیده مطول^(۳)

بسیط روی زمین گشت باز آبادان
بین سیر سپاه^(۴) خدایگان جهان
کنند تهتیت یکدگر همی بجیات
بقیتی که ز انسان بماند و از حیوان
ز باغ سلطنت این یک نهال سر بکشید
که برگ او همه عدلست و بار او احسان
برای بندگی درگش دگر باره
ز سرگرفت طبیعت نوالد انسان
جلال دنیا^(۵) و دین منکبری^(۶) آن شاهی
که ایزدش بسزا کرد بر جهان سلطان

(۱) ج: استخمام، (۲) کذا فی آج، ب: د: ز: از، و: ندارد،
(۳) ج: افزوده: که در مدح سلطان جلال الدین گفته چند بیت از آن یاد کرده
میشود، د: افزوده: این چند بیت ثبت افتاد، ز: افزوده: که مدح سلطان
(کذا)، (۴) و: چتر سپاه، ز: چتر بلند، (۵) کذا فی آب ج: د،
و: ز: دینی، و برای وزن همین انطب است، (۶) کذا فی آ فی غایة الوضوح،
ب: منکبری، ج: منکبرز، ز: بکرکی، د: بی مثال (کذا)، و: بیاض بجای

روی بر آن مجاذیل نهاد و بشمشیر و نیزه طوراً بینا و طوراً شمالاً بسیاری از ایشان را بر خاک انداخت،

دریا دیدی که کوه بارد . شمشیر بر آن ^(۱) صفت گذارد
پنداری کافتاب میغست . گر هیبت خود برو گهارد

چون اهل گرج زخم گرز او دیدند راه گریز گرفتند چون مداخل شهر را
برجال مشحون یافتند عتبان بجانب جیحون ^(۲) یافتند و از ترس و هراس
با سلاح و افراس خود را در آن ^(۳) آب آن خاک پایان ^(۴) بر باد می دادند
و بآتش دوزخ می رفتند،

بر دل حاسد او سینه ز سهش گورست

بر تن دشمن او پوست ز بیش کفست

و متوطنان قلعه چون آن حالت دیدند دست بچنگ بردند چون لشکر
قدم اقدام در نهادند و بزخم تیر اختر دوز و ناوک جگر سوز ایشان را
مضطرب و عاجز کردند خزانه قیز ^(۵) ملک را در آب انداختند روز دیگر
طلب امان کردند، سلطان متمسک ایشان را میذول داشت و بنفس خود
^{۱۵} بایستاد چندانکه آن قوم از منازل ^(۶) سلطان در گذشتند و مجدداً ^(۷) انجا
رسیدند، و هر دبه و قلعه که در حدود تغلیس مشحون باحزاب ابلیس
بود تمامت را مستأصل کرد و حشم را غنایم بی حد و اندازه حاصل گشت و
کنشهای تغلیس که از قدم الایام باز ذخایر نفایس در عمارت آن صرف
کرده بودند ویران کرد و بر آن مواضع صوامع اسلام اساس نهاد، ناگاه

(۱) ب د ه : بدان، (۲) یعنی رود گرج، شاعری دیگر برای اطلاق
«جیحون» بر مطلق رود خانه، رجوع کنید بص ۵۹ ح، و ص ۱۴۲ و ج ۱
ص ۱۰۸ س ۲، (۳) ج ه ز ه آن را ندارند، (۴) کذا فی د، آج :
پایان، ب ه ز : نامان، (۵) کذا فی د، ه : قیز، ب : قیز، ج ز : قیز،
آ : قیز، (۶) کذا فی ج ز (۷)، آ : از منازل، ه : از حد منازل، ب : از
مبارک، د : (آن قوم) نامبارک از (سلطان)، (۷) آ : انجا، ز : انجا،

ز لعب تیغ نو در ضرب خصم شهبانست

باسب و پیل چه حاجت یکی پیاده بران^(۱)

دیگر باره خبر رسید که گرجیان جمعیت کرده اند و وزیر بلدِرجی^(۲) که سلطان اورا قائم مقام خود در تفلیس بگذاشته بود باضطرار بتبریز آمدست و از شام ملک اشرف حاجب علی را باخلاط فرستاده است و هرچند روز ناخن می آورد و ملکه از خوی باخلاط رفته است و حاجب علی اورا^(۳) بخود راه داده و گرجیان باز بتفلیس آمدند و مساجد را خراب و مسلمانان را عذاب می کنند، سلطان ازین اخبار موحدش پریشان و بیجان^(۴) شد و در حال عازم اذربایجان گشت،

۱. کَيْفَ عَيْشُ أَمْرِي لَهُ كُلُّ يَوْمٍ • عَلِمْتُ دُونَ بَلَدَةٍ مَنشُورٍ
وَ إِذَا الرِّيحُ حَرَّكَتْ صَوْتَ طَبَلٍ • مِنْ بَعْدِ قَلْبِهِ مَذْعُورٍ
يَا غَنِيًّا عَنِ الْعَسَاكِرِ وَ الْحَمَى • هَنِيئًا لَكَ الْهَيْبِلُ الْوَيْسُرُ
مَنْ لَهُ كِسْرَةٌ يَعْيشُ عَنِ النَّاسِ سِي غَنِيًّا بِهَا فَذَلِكَ الْإَمِيرُ

سلطان چون بنواحی اخلاط رسید لشکر هرکرا می یافتند و می کشتند و هرچه

(۱) در حاشیه ج در این موضع سیزده بیت دیگر از این قصیده افزوده است و در تکرار آن در اینجا فائده ندیدیم چه دیوان کمال الدین اسمعیل فراوان است، دره در اصل متن این سه بیت را اضافه دارد:

ز شوق نام تو منبر همیشه در محراب • چو کودکان همه آدینه خواهد از یزدان
تفاوتت بکلم در جهان می بخشد • زری که نقش وجودش نگشت سکه کان
بعهد عدل [تو] گرگ از پی خوش آمد میش • چو خرس مصطبه بازی کد بچوب شبان
(۲) کذا فی ب ج، آ: بلدِرجی، د: بلدِرجی، ز: بلدِرجی، نوی اصل
نسخه پاریس ص ۴۰۷: بلدوجن (و کان شرف الملك [وزیر السلطان] قد لَقِمَ به
زمن خوله تلقيب تخفيف)، ص ۴۱۱: بلدوجن و بلدوجن، مطابق متن مطبوع
ص ۲۲۶، ۲۲۹: بلدوجن (همه جا)، — جامع التواریخ اصل نسخ پاریس: بولدورجی
و بولدورجی، و در طبع بلوشه ص ۲۸ همه جا: بلدوزجی، (۳) ب کلمه
«او» را تراشیده است، (۴) تصحیح قیاسی، ه: ز: سجان، ب ج: بیجان، آ:

بیجان، د: سجان،

زهی معارج قدرت وراے طور کمال
 زهی معانی خوبت^(۱) برون ز حصر بیان
 جهان ستانا ایزد ترا فرستادست
 که چار حد جهان ملک نست رو بستان
 گواه ملک تو عدلست هر کجا خواهی
 بنیک محضرے خود گواه می گذران
 تو عمر نوح یسای امر آنک در عالم
 عمارت از تو پدید آمد از پس طوفان
 تو داد منبر اسلام بستندی ز صلیب
 تو بر گرفتی ناقوس را ز جای اذان
 حجاب ظلم تو برداشتی ز چهره عدل
 نقاب کفر تو بگشادی از رخ ایمان
 ز بازوی تو قوی گشت بازوی اسلام
 که از مصادم^(۲) کفار گشته بد ویران
 براق عزم تو گاهی که برگرفت ز هند
 نهاد گام دوم بر افاصی ازان
 که بود جز تو ز شاهان روزگار که داد
 قضیم اسب مر نفلیس و آب امر عمان

این کلمه، — متن مطابق آ است که اقدم نسخ حاضر است و چنانکه گفتیم در کمال
 وضوح متکبری (با میم و نون و کاف و باء موحد و راه مهمله و نون و یاء مشدده
 تحتانیه) دارد و برای اختلاف قراءات دیگر رجوع کنید بجاشیه آخر این جلد،
 (۱) کذا فی ج ۲ (۲) و نیز در دو نسخه از دیوان وی در کتابخانه ملی پاریس
 (Suppl. pers. 1117, f. 11a; Suppl. pers. 1312, f. 12b) ولی در ز و نسخه دوم دیوان
 «خوبت» با یاء آخر حروف نیز ممکن است خوانده شود، — خوب، ب: خوبت،
 آ: حوت، (۲) کذا فی آج، ب د ه ز: نصادم،

صف آراست و خواست تا میمه و میسر را فرماید تا در موافقت او در قلب و موازاة خود حمله کنند برادرش غیاث الدین با الچى پهلوان و خواص خویش و جمعی دیگر عنان برتافت،

إِنِّى وَ تَجَرَّبَتِى سَعِيدًا بَعْدَ مَا • جَرَّبْتُ فِى غُلَوَائِهِ أَخْلَاقَهُ
كَمُعِيدٍ شَكَّرْتُ فِى خِرَا قَدْ شَمَهُ • وَ آرَادَ مَعْرِفَةَ الْيَقِينِ فَذَاقَهُ (۱)

سلطان جلال الدین ازین سبب مستشعر شد و از لشکر منتفر و بازین (۲) همه روی نگردانید و بر قلب حمله کرد و دست راست لشکر مغول دست چپ سلطان را برداشت و دست راست سلطان دست چپ مغول را و لشکرها یکدیگر مختلط شدند و لشکر مغول از پس قلب سلطان در آمدند و علم سلطان از جایگاه برفت و دست راست بر عقب دست چپ می دوانید چنانکه هیچ کدام را از یکدیگر خبر نبود و سلطان در قلب افتاده و بیرون جنبیت کش کس با او نماند از جوانب بدو محبط شدند و سلطان چون نقطه در دایره یکی را از اسب می انداخت و دیگری را اعضا می خست تا از میان بچست و بلورستان افتاد و در دره مقام کرد و از همزبانیان یکان و دوگان ناگهان می رسیدند و بمحدمت او متصل می شدند و کسی را از اهل اصفهان و لشکر از حال او خبر نه بعضی بر آنک او را در معرکه انداخته اند و بعضی بر آنک گرفتار شده است و لشکر مغول تا بدر اصفهان آمدند و از آنجا بتعجیل تمام بی هیچ لبث و مکث در مدت سه شبانروز بری راندند (۳) و از آنجا نیز متوجه نساپور شدند و باز گشتند، و سلطان بجانب اصفهان روان شد و مبشران در

(۱) لای احمد بن ابی بکر بن حامد من کتاب السامانیة، انظر بقیة الدهر ج ۴ ص ۵، و الیبت الأول هناك هكذا:

إِنِّى وَاحِدٌ بَعْدَ مَا جَرَّبْتُهُ • وَ بَلَوْتُ فِى أَحْوَالِهِ اخْلَاقَهُ

(۲) ج ده ز: با این، ب: بازی، (۳) ز با جزئی اختلافی با یکدیگر در اینجا افزوده اند: «و بعضی از لشکر محاصره کاشان مشغول شدند و سه روز بگرفتند و قتل و غارت و مهب بسیار کردند و از آنجا بری رفتند»،

f. 103a می‌دیدند می‌برد تا بدر اخلاط رفتند و لشکریان خود را در شهر انداخت (۱) و دست بغارت و قتل بردند نفیر و زفیر از مردان و زنان برخاست سلطان خواص را بفرستاد تا آن جماعت را از شهر بیرون کنند عوام نیز غوغا بر آوردند جماعتی لشکریان کشته شدند و باقی را بیرون کردند و کار از تدارک بگذشت حشم سلطان را چندانک خواستند باز راه ندادند که در آنجا روند، و چون خبر وصول نایاس (۲) و نایبال (۳) بپنجاب عراق رسیده بود و امکان قرار نبود از آنجا بر عزم عراق بتبریز آمد و از آنجا باصفهان شد و شداذ (۴) لشکر و افراد مردان هر کجا بودند روی بخدمت سلطان نهادند و لشکر مغول نیز بری رسید و سلطان مستعد کار شد و منشور کارزار و جمله اعیان و خانان را حاضر کرد ع، گرانمایگان را ز لشکر بخواند (۵)، و گفت کاریست بزرگ که تصدی کرده و بلائی عظیم پیش آمده اگر تن بعجز و جبن در خواهیم داد هیچ بقا ممکن نیست باری مقاومت اولتر و صبر اگر فضل باری بساری دهد خود ما و شما رستیم و اگر کار بنوعی دیگر باشد از درجه شهادت و فضیلت سعادت محروم نمائیم قال الله تعالی یا ایها الذین آمنوا إذا لقیتم فِتْنَةً فَأْتُوا وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ، جمله بککل و بک زفان از سلطان قبول کردند و سلطان لشکرا تعییه داد و قلب و جناحین را تسویه مینه را برادر بی وفا و همتای پر جنای خود غیاث الدین سپرد و میسر را (۶) مستظهر کرد و خویشین در قلب بایستاد و

(۱) کذا فی آد، ب (باصلاح جدید) ج ه ز: انداختند، (۲) کذا فی آ ورق ۱۰۷۵، در ورق ۱۰۷۵: نایاس، و اینجا نایاس، ب: نایاس (یا) نایاس، ج د: نایاس (مثل آ)، ه: نایاس، ز: نایاس، جامع التواریخ Suppl. pers. 1113 ورق ۱۱۹۵: نایاس، و در طبع بلوچه ص ۴۳: نایاس، (۳) کذا فی آ ه، ب: نایبال، ج د: نایبال، ز: نایبال، (۴) آ ه: شداد، ب: شداد، د: شداد، ج: شداد، ز: نداد، - تصحیح قیاسی، (۵) ه افزوده: بر ایشان ز هر در سخن باز راند، (۶) بیاض در آب، ج د ه ز بدون بیاض،

شدند و با ایشان متفق مردانی که بختگان آتش روزگار و نخبگان روز کار بودند، و سلطان بجوار ایشان بمندور^(۱) رسید نزول کرد و از قَلت آلت کفاح و عدم رجال سیوف و رماح و تکاثر سواد دشمن و تغیر احوال زمن پربشان بود و با وزیر بلدِرجی^(۲) و ارکان حضرت مشورت فرمود بلدِرجی^(۳) صواب در آن دید که چون عدد مردان ما صد يك ایشان نیست از مندور^(۴) بگذریم^(۵) و آب و همیها از ایشان باز داریم تا ایشان در گرما ضعیف شوند و اسبان لاغر و لشکرهای دیگر که بهر جانبی اند بما رسند آنکه از قدرتی و بصیرتی تمام روی بکار آریم و اندیشه کارزار کنیم، سلطان از آنجا که اقتدار او بود در غضب شد و دواتی که در پیش او نهاده بود بر سر وزیر زد و فرمود که ایشان رُمه گوسنند اند شیرا از کثرت گله چه گله^(۶)، بلدِرجی^(۷) از گفته ناسامان پشیمان شد و بجنایت آن پنجاه هزار دینار تسلیم کرد، سلطان فرمود که هرچند کار سختست و مشکل اما چاره جنگست و توکل نتوان دانست که دست کرا خواهد بود، در خزانه بگشادند و رمهای اسبان حاضر کرد^{۱۰} و امرا و خواص با اوساط و عوام چندانک توانستند برداشتند و مستعد

ب ج: حایت، د: حایت، د: «جانین» نیز ممکن است خوانده شود، ز ندارد، جامع القوارخ اصل نسخ پاریس: خاست و خایت، و در طبع بلوше ص ۲۸: خایت، (۶) ب د: ارز روم،

(۱) کذا فی ز: ب: بیدور، ه: بیدوز، آ: مندور، ج: میدو، د ندارد، (۲) کذا فی آب، ز: بلدِرجی، ج: د: بلدِرجی، (۳) کذا فی ب ج، آ: بلدِرجی، ه: بلدِرجی، د: بلدِرجی، (۴) کذا فی آ و اضحا، ز: مندو، ب: د: میدور، ج: میدو، (۵) ب: نکدریم، ج: نکدریم، (۶) ج در اینجا اضافه ذیل را دارد: - «و فردوسی طوی خوش گفته است نیای تو زان لشکر بی کرات * یکی مرد جنگی و گرز گران که پیش من آمد باوردگاه * گرابدون که باری دهد مور و ماه سلاحت بسیار و مردم بسی * سر افراز نامی نیم کمی» (۷) کذا فی ب ج، آ: بلدِرجی، د: بلدِرجی، ز: بلدِرجی،

f. 103b مقدمه بفرستاد و او بر عقب ایشان، تمامت مردان و زنان باستقبال او رفتند و مقدم او را قدم مسرات دانستند و ذهاب بلیات،
چو دیدند ابرانیان روی او . برفتند یکبارگی سوسه او
و سلطان از اکثر اعیان حشم در خشم بود فرمود تا خانان و سروران را
که مقرران حضرت و نام یافتگان دولت خاندان او بودند و روز مصاف
هیچ کار نکردند پیش او آوردند و مقنعه بر سر انداختند و گرد محلات
بگردانید و جماعتی را که در عداد امارت نبودند^(۱) و در آن روز که روز
فرز اکبر بود در موقف قتال و نزال تقدم کرده بودند و قدی در
نهاد و بصدق دی پای داشته بعضی را لقب خانی داد و قوی را ملکی و
خلعت و تشریف و ایشانرا برکشید و بازار ایشانرا رواج داد،

ذکر مراجعت سلطان با گرجستان،

و از آنجا در شهر سنه خمس و عشرين و ستمایه بگرجستان رفت
و چون سلاطین روم و شام و ارمن و آن حدود از بطش و انتقام و
رکص و افتحام او هراسان بودند با یکدیگر بیعت کرده بودند و بدفع
او يك تيغ^(۲) شد و لشکر گرج و آلان و ارمن و سریر و لکریان^(۳) و
قنچاق و سونیان^(۴) و انجاز و جانب^(۵) و شام و روم^(۶) جمله مجتمع

(۱) کذا فی بـ جـ دـ ز، آ: بودند، و شاید همین صواب باشد چه رتبه «امیر»
پائین تر از «ملک» و «خان» بوده است نسوی گوید در مورد دیگر ص ۱۰۰: «وکان
إذا الح بعضهم فی السؤال و یح فی الطلب برضیه بزیاده فی لنبه فان کان امیراً بلقبه
ملیکا و ان کان ملیکا بلقبه خاناً»، (۲) کذا فی بـ دـ ز، ه: يك تيغ، ج:
يك تيغ و يك تيغ، آ: يك تیغ، (۳) کذا فی بـ ه، ز: لکریان، آ:
لکریان، د: لکریان، ج: کرمان، (۴) ب: سونیان، آ: سومان،
ج: ه: سومان، د و اصل نسخ جامع التواریخ و طبع بلوشه ص ۲۸: سومان، ز:
میران، نسوی ص ۱۷۶: الکر و الآلان و السون، - مقصود بلائک اقوام
سوان Svanes است که یکی از قبایل معروف قفقاز است، رجوع کنید بکتاب مبسوطه
جغرافی در تحت Svanes یا Souanètes یا Svanètes، (۵) کذا فی آ (۶)

ز لشکر برون ناخت بر سان شیر * پیش هجیر^(۱) اندر آمد دلیر
و خلقی از جوانب نظاره کنان سلطان هم در تـك اسب تکبیر گویان
یکی نیزه زد بر سر کمر بند او * که بگسست خفتان و بر بند^(۲) او
آن ملعون از اسب بر زمین افتاد و جان بداد سه پسر داشت جدا جدا
بنوبت در می آمدند و سلطان بقوت و قدرت خدای عز و جل يك
ضربت می زد و بر غنـب پدر بدوزخ می فرستاد،

با حمله باز هیبت او * شاهین قضا کبوتر آمد
ای آنک بمهرکه سنانت * دوزنه چشم اختر آمد
از ناواری^(۳) دیگر بجته کوه بیستون با نیزه مانند ستون بر مرکبی چون
هیگل فیل در ناخت،

يَكْرِيْ وَيَفْرِيْ مُقْبِلٌ مُّذِيْرٌ مَّعًا * كَجَلْمُوْدٍ صَخْرٍ حَطَّهٗ السَّيْلُ مِنْ عَلٍ^(۴)
و بارگیر سلطان از کثرت تعب از اقدام باز مانده و نزدیک شد که در
شکال انجام افتد و از ناواری^(۵) هر لحظه حمله می آورد و سلطان بچابک
دستی آنها رد می کرد متواتر برین جمله حملها آورد و سلطان را زخمها زد
و کارگر نیامد کار سخت شد و نزدیک رسید که شیطان رجیم بر سلطان
رجیم غالب شود و شاه در دست دیو سیاه افتد باز چون حمله او
بسلطان نزدیک رسید سلطان در تـك اسب بزیر جست

یکی نیزه زد بر سر اشکبوس * سپهر آن زمان دست او داد بوس
آن زمان آواز تحسین ملائکه ارضی^(۶) بملا اعلی رسید و ندای اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
الَّذِيْ نَصَرَ عَبْدَهُ بِسَمَاعِ ثَقَلَيْنِ رسید و فریقین از مشاهده این حال که
رستم زال را امثال آن میسر نبود تعجب نمودند و هربك

(۱) آمشکلا: هجیر، (۲) کذا فی آب ز، ج د: پیوند،

(۳) کذا فی آب د، ج: از ناورد، ز: از ناوردی، - از ناواری بزبان گرجی

یعنی شریف و بزرگ قوم است (کاترمر در حواشی جامع التواریخ ص ۴۶۸)،

(۴) من معلقة امرئ القیس المشهورة، (۵) کذا فی ب د، ج ز: از ناورد،

آ: ارناور، (۶) کذا فی جمیع النسخ،

گشت، چون لشکرها رسیدند با طبل و بوق و جمال و نوق صف صف از پس یکدیگر ایستاده و محاربت را آماده لشکر سلطان را بنسبت خود از دریائی جوئی و در میدان خود گوئی می پندارند^(۱) قال الله سبحانه و تعالی اِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَاِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ، چون لشکر گرج در رسید لشکر سلطان نیز سلاح پوشیدند و سلطان^(۲) بمطالعۀ ایشان بر پشته بلند برآمد نشانها و اعلام قنچاق را دید بر زمین و بیست هزار مرد گرجین سلطان قشقر را^(۳) پیش خواند و یکتا نان و قدری نمک بدو داد و نزدیک قنچاقان فرستاد و حتی که در عهد پدر خویش در وقتی که ایشان را مقید و مذل کرده بود و سلطان بلطایف حیل ایشان را از آن خلاص داده و نزدیک پدر شفیع شده باد داد و گفت^(۴) اکنون در روی من مگر قضای آن حق را شمشیر می کشید لشکر قنچاق ازین سبب باز ایستادند حالی از موضع خود دور گشتند و از ایشان یکسو شد، و چون لشکر گرج صفوف بیاراستند سلطان رسولی نزدیک ابوانی که سرور ایشان بود فرستاد که شما امروز از دور رسیدید و اسبان کوفته باشند و مردان خسته امروز هم برین نمط بایستیم جوانان جنگ جوی از هر جانب یک یک در میدان آیند و بر سیبل مجادله و مطارده دستی بر هم اندازند تا ما امروز نظاره کنیم و کار فردا کناره^(۵)، ابوانی را این سخن نیک موافق افتاد و از جوانان گندآور و دلبران دلاور یک سرور که با کوه بضخامت پهلوی زد در میدان آمد و ازین جانب سلطان منگروار

(۱) بَ: ز: می پنداشتند، دَ: می دانستند جَ: دیدند،

(۲) فقط در بَ، آدَ: ز ندارند، جَ: گفته سلطان را بعد از «ایشان» دارد،

(۳) کدافی ز، آ: قشقر، ب: قشقر، ه: قشقر، ج: قشقر، د:

قشقر، جامع التواریخ طبع بلوچه ص ۲۹: قوشقرا،

(۴) آدَ: «و گفت» را ندارند، (۵) کدافی ب، ج: کناره، آ: کناره،

ه: یکباره، ز: مستعد، د ندارد،

ایشان اشارت فرمود، از اجابت آن ندا اجانب^(۱) شهر که حکام ایشان بودند ابا نمودند و در ممانعت زدن گرفتند و دروازه‌ها بسته کردند و ندانستند که بخت خود بگد می‌زنند و از خار حَسَك^(۲) بستر نم می‌سازند، چون سلطان از قبول نصیح ایشان مأیوس گشت لشکرا فرمود تا بر مدار شهر حلقه زدند و خانه‌ها ساختند و مجانبی و آلات دیگر از تیر چرخ و نبط ترتیب دادند و از اندرون شهر هم بکار ساختن حرب مشغول شدند از جانبین مخفی بر کار کردند و تیر دست و چرخ چون تگرگ ریزان گشت مبارزان جنگ افروز شب و روز بر دروازه‌ها حمله می‌آوردند و شهریان نیز رد آنرا حیلها می‌کردند تا ایام و شهر برین حمله بگدشت فخط و غلا در اندرون شهر پدید آمد و ایشان در خنیه مسرعان ببغداد و روم و شام می‌فرستادند تا بتزدیک سلطان شفیع شوند امیر المؤمنین المستنصر بالله و سلاطین روم و شام رسولان بشفاعت تجاوز از زلات اخلاطیان چند نوبت فرستادند و چون سگان آن قبول طاعت نمی‌کردند و جهال اخلاطرا سبب عفونت اخلاط دماغ پر سودا شده بود بستم صریح دهان گشاده بودند و بهذیان قبیح زبان کشید و بیکبارگی شیطان غوایت در عروق و عقول ایشان روان گشته از قبول نصیحت خویشان را کر ساخته بودند و بر مکا و حمت مصر گشته قرب ده ماه^(۳) برین بگدشت عاقبت اهل شهر از گرسنگی مضطر گشتند سلطان لشکرا فرمود تا از جوانب حمله کردند و خویشان را در شهر انداختند سلطان و امرای او از شتم و فحش ارباب آن در خشم و غصه تمام بودند فرمود تا لشکر

f. 105a

(۱) کذا فی ج ز، د: اخابت، آ: احاب، ب: اجابت،
 (۲) کذا فی ب ج، ه: خار و حَسَك، د ز: خار حَسَك، آ: خار حَسَك، - قیاساً
 حَسَك و حَسَك هر دو باید اینجا صحیح باشد و آن بمعنی خاری است معروف سه گوشه
 و بقاری آنرا حَسَك با خاء معجمه گویند و بعربی حَسَك با حاء مهمله و معلوم
 نیست کدام يك این کلمه را از دیگری اخذ نموده است مگر آنکه از قبیل توارد لغتین
 باشد، (۳) کذا فی آ ج د، ب ز: دوماه،

هی گفت هر کس که این رستمست . و با آفتاب سپید دست
و چون آن چند کس که هر یک صندری بودند و پشت لشکری در يك
لحظه لقمه يك سوار شدند و طعمه کلاب و کنتار گشت فشل و هراس^(۱)
بر آن مداییر غالب شد و از لشکر اسلام خوف و هراس^(۱) غایب، سلطان
هم از آن موضع بسر نازیانه اشارتی کرد مردان کار پای در نهادند و
لشکر گرج روی برگردانید آثار فتح الباب ظفر ظاهر گشت و انوار حسن
الهاب نصرت چهره گشاد و در يك لحظه فضا از کشته بسیار پشته
ناهموار شد و روی زمین از خون اطلس گون گشت، و چون آن مداییر را
کار از تدبیر بگذشت و مزوران را رای از ترور جز گریز بهنگام و
استمساک باذیال شام و نواری در سجوف ظلام و مَا اللَّهُ يَظْلَكُم چاره
ندیدند اطراف و اکناف دشت و کوه از غلبه زفر و صراخ ایشان در
نموج آمد و زمین از صهيل و شهبق بهام هلم در نرجح، چندان غنایم
حاصل شد که باغنایم الثنائی نمی رفت و نعمت چنان عام شد که آنعام در
حساب نمی آمد، و چون بنوی^(۲) دین نبوی قوی شد و آوازه هیبت و
حشمت سلطان در آفاق طاری گشت و این بشارت باطراف فرستادند
ملوک و اشراف باز ازو حسابها برداشتند و سلطان از آنجا عزم
اخلاط کرد،

ذکر حرکت سلطان باخلاط و فتح آن،

چون سلطان اول نوبت بر عزم عراق از اخلاط باز گشت ولایه
۲. اخلاط حصار آنرا افراشته بودند و باره آن انباشته کرده درین وقت
چون سلطان آنجا رسید باعلام وصول خویش رسولان فرستاد و بحضور

(۱) کذا بالتکرار فی ب (باصلاح جدید در موضع ثانی) ج ه ز، آد: مراس (؟)
در موضع ثانی، (۲) از سیاق عبارت واضح است که بنوی یعنی پی و اساس

دوبار است مانند بنوره و بنه و از فرهنگها ظاهراً این کلمه فوت شده است،

داد (۱) دیگری ملکه را بخویش راه داد (۱) سال بآخر نرسید که مخدّره ملک اشرف در دست سلطان آمد ع، میسند بکس آنچه بخود نپسندی، مال و نعمت بسیار از خزانه ملک اشرف برداشتند و از مستظهران شهر اضعاف آن حاصل کرد و تمامت خزانه سلطان باز بمال و جواهر وافر معمور شد و لشکر از غارت و تاراج مستظهر گشت و نور الدین منشی فتح نامه در آن باب انشا کرد دست نسخه آن نقل کرده شد،

و النسخه هذه،

سپاس و حمد و ثنا آفریدگار را جلّ ذکره و علا که ظفر و نصرت را با رای دولت زای و رایات مملکت افزای ما هم عنان گردانیدست، و تأیید و قدرت را قرین نهضات میمون و عزمات همایون (۲) کرده، بنهضی (۳) کشوری در نصرت و تدبیر بندگان دولت ادامها الله می آید، و برکضی (۴) لشکری مأسور قهر و مأمور فرمان می شود، و هَذَا مِنْ فَضْلِ رَبِّي لِيَبْلُوَنِي أَأَشْكُرُ أَمْ أَكْفُرُ، تا رایات ظفر نگار نصرت پیکر ما حتّما الله بالنصر بر حدود ممالك ارمن خفتان یافته است و حوالی شهر اخلاط را مدت ۱۵ هشت ماه مرکز ساخته آیات وعد و وعید بر جماعت مخالفان دولت بکرات خواندیم و مقدمات انذار و تحذیر از برای الزام حجت و اقامت یقینت بدفعات تقدیم فرمود تا باشد که راه سلامت خویش بدیده بصیرت ببینند و از ره گذر عواصف قهر و صواعق سخط که کوه طاقت آن ندارد برخیزند و از تلاطم امواج خشم خشم جهانگیر با جودی طاعت و

(۱-۱) کذا فی بده ز، این جمله از آج ساقط است، و مقصود از «دیگری» حاجب علی ناب ملک اشرف است باخلاط (رجوع بص ۱۶۷ س ۶-۷)، و مقصود از ملکه دختر سلطان طغرل زوجه انا بک ازبک است که سلطان جلال الدین بطریق مشروع یا نامشروع بعد از فتح تبریز بعقد خود در آورد (رجوع کنید بص ۱۵۷)، (۲) ب (بخط جدید) ز افزوده اند: ما، (۳) کذا فی آ، ب ج د ز: بنهضی، ه: بنهضی، (۴) کذا فی آ، باقی نسخ: برکضی،

از بامداد تا چاشتگاه قتل کردند تا چون نایره غضب سلطان نسکین یافت بر آن مساکین رحمت کرد و باحتقان دمای ایشان اشارت فرمود، سلطان در سرای ملك اشرف نزول کرد و مجیر الدین برادر ملك اشرف و مملوك او عز الدین ایبک^(۱) در حصار اندرونی رفتند بی آب و زاد، مجیر الدین بخدمت سلطان بیرون آمد در حق او اعزاز و اکرام تقدیم فرمود و پیغام عز الدین ایبک^(۲) و التماس ایفا برو و میثاق عرضه داشت، سلطان روی مجیر الدین آورد و گفت با دعوی اسم سلطنت رسالت زر خریه مخفی از همت چگونه رخصت می باید برو حرجی نیست چنانکه خواهد میکند او داند، چون مزاج سلطان بعدم التفات بسخن^(۳) او دیدند دانستند که وقت لحاج نیست، ایبک^(۴) بیرون آمد و قومی را در زیر جامه زره پوشانید بود و زوینها بدست ایشان داده تا وقت دخول تهیج فتنه کند و سلطان را ناگرفتی^(۵) زند مفردان ابواب را چشم بر اثواب ایشان افتاد دانستند که در زیر ایشان شرست مانع دخول ایشان گشتند و ایبک^(۶) را تنها بخدمت سلطان در آوردند بدو التفاتی نکرد و بحسب آن جماعت اشارت فرمود، تا چون جمشید افلاك قصد سفر شام کرد و خرشید املاك^(۷) عزم حلوی سفره شام و متوجه دخول ایوان با دختر ایوانی که منکوحه ملك اشرف بود آن شب خلوت ساخت و کینه که در سینه از راه دادن ملکه بود باز خواست، و صاحب بصیرت را ازین احوال اعتبار تمام است در آن وقت که سلطان ملکه را بخویش راه

(۱) ب: ابرك، آ: ايک، د ندارد، (۳) آ: ايک، ب: ابرك،

(۲) آ: كلمه «سخن» را ندارند، (۴) ب: ابرك،

(۵) ب: باگرفتی، ز: گردن، د: زخی، - ناگرفت یعنی ناگهان و يك ناگاه

(برهان)، (۶) ب: ابرك، (۷) کذا فی ب باصلاح جدید،

آ: ملاک، ج ز ندارند، - املاك جمع ملک است یعنی پادشاه و ملاک نیز صواب و جمع مالک است بهمان معنی، و مقصود از خرشید املاك سلطان جلال الدین است،

بود و از جوانب شهر گیراگیر و نعره برخاسته مخالفان دولت بقلعه که در میان شهرست تحصن نمودند و حشم منصور لا زال منصوباً بغارت و ناراج مشغول گشت، هرچند اهالی اخلاط از اصراری که بر غوایت نمودند جای مرحمت نداشتند رای عطوف داد گستر بر جان ایشان ببخشود فرمان فرمودم تا دست از غارت و ناراج باز داشتند فیضی از محاب مکرمت بی دریغ نصیب حال آن ستم دیدگان گشت همگان بجای خویش آرام گرفتند و دعای دولت قاهره شید الله ارکانها ورد ساخت، جماعت مخالفان چون راه فرار بسته و در مرحمت شامل گشوده دیدند باعتبار و استغفار رَبَّنَا ظَلَمْنَا لَنَا گویان گشتند رای زلت بخشای سعادت بخش ۱۰ بریشان ترحم فرمود و از هفوات ایشان تجاوز و اغراض رفت و بدین مکرمت بی اندازه در امید بر همه مجرمان باز گشاد برادران ملك اشرف مجیر الدین و تقی الدین و عز الدین ایبک و صاحب ارزن و امیر اقم بأسرم و اجمعهم و اسید عبد الله^(۱) و تمامت ارکان ملك بنی ایوب امروز روغاً او طوعاً در سلك عبودیت منظم اند و بجائی که بخشیدام و امائی^(۲) ۱۰ که یافته اند دست برداشته مزید قدرت و جهاننداری و دوام دولت و کامکاری ما میخواهند، بدین نهضت مبارک اقلیمی بدین شگرفی در ممالك موروث و مكتسب زادهای الله بسطة افزود تا نه بس دیر زود ممالك شام و روم در تصرف بندگان دولت خلدهای الله و نصرهم خواهد آمد، چون این سعادات روی نمود و چنین مرادات دست داد امیر فلان را آید ۲۰ الله فرستادیم تا این بشارت بأمرای و اکابر و صدور و معارف و قضاء و رؤسا و مشایخ و ازکیا و اعیان و معتبران و كافة اهالی همدان عمرها f. 106a الله و احسن احوالهم رساند همگان بدین الطاف که از حضرت آفریدگار عز و علا در حق ما می فرماید شادی و اعتزاز نمایند و بموانات دولت

(۱) ز: و عبد الله، - «اسد بن عبد الله المهرانی» (نسوی ص ۲۰۰)،

(۲) کذا فی بده ز، آ: مالی، ج: نالی،

عبودیت گریزند و باسغفار و استبان پیش آیند و در بگشایند هیچ وجه
 ۱۰۵۵ درین مدت مدید دعای اَللّٰهُمَّ اهْدِ قَوْمِيْ فَاِنَّهُمْ لَا يَعْلَمُوْنَ را اجابتی
 پیدا نگشت جماعت مخالفان روز بروز بر غوایت و ضلالت مصرّتر
 می بودند ع، لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ مَفْعُولًا، لشکری بسیار از دیار بکر و
 ساحل فرات و بلاد مصر و شام و بعضی از بلاد شرق و طوایف
 تراکه و انزاک در آن شهر ازدحام نموده و مِنْ كُلِّ أَوْبٍ وَ وَجْهَةٍ فرق
 مختلف فراهم آمد و بر قوّت بازو و حصانت بارو و کثرت استعداد از
 چرخ و ناوک و منجیق و نبط و جرّهای ثقیل اعتماد نموده، و الحقّ بروج
 آن با فلک البروج در مبارات آمد و خندق آن بقعر و عمق از پشت
 ۱۰ گاو ماهی اخبار^(۱) کرده تأثیرات و تأثرات^(۲) ارضی و سماوی در تکمیل
 اسباب احکام آن دست در هم داده و رسوم و قواعد آن چون اوضاع
 فلک استوار افتاده، سودای غرور در سوبدای ضمائر متمرّدان از نوعی راه
 یافته بود که جای قبول هیچ موعظت باز نداده و خیال فاسد در دماغهای
 مخالفان چنان نمکّن یافته که اندیشه صواب در نگجید، نا در آخر جمادی
 ۱۵ الأولى که حشم جهانگیر نصّرهمُ اللَّهُ وَ قَوَّاهُمْ رخصت جنگ یافتند و
 فرمان شد که هرکس بجای خویش نقب بردارند و هر قوی بموضع خویش
 راه جویند شیران خدم و دلبران حشم [که] از امتداد مدت مقام سته شده
 و بوسایط و وسایل التماس اجازت جنگ می کرده مدت سه شبانروز بر
 محاربت مصاربت نمودند و بر مضاربت مباربت کرد و از جوانب بشهر
 ۲۰ راه جستند روز یکشنبه بیست و هشتم جمادی الأولى که وقت طلوع
 برجها و شرف^(۳) بطلابع اعلام و سناحق چون آسمان بکواکب آراسته گشته

(۱) کذا فی بَدَ، آ: اخبار، ج: اجتياز، ز: خبر، (۲) تصحیح قیاسی،

— آ ب ج ز: تأثیرات و نایرات، ه: تاثرات و تأثیرات،

(۳) تصحیح قیاسی، — ج د ز: برجهای شرف، و شاید این نیز صواب باشد، آ ب ه:

بر چهار شرف،

سلطان را ضعیف مستولی شده بود، و در اثناء آن سلطان ارز روم قضای حق را که او وقت محاصره اخلاط بمدد علوفه و کوشی^(۱) نشانده بود بانواع مبرزات و کرامات مخصوص شد و عرضه داشت که سلطان علاء الدین با ملوک حلب و شام مصالحت کرده‌اند و بر قصد سلطان موافقت نموده و در جمع عساکر منتشر شده و پیوسته تهدید می‌نمایند که اگر سلطانرا بر در اخلاط بعلوفه ارز روم مدد نرفتی او را سامان اقامت ممکن و میسر نشدی، با قوت ضعف و ضعف قوت هم از آنجا براند، چون لشکر بیابان موش رسید شش هزار مرد که متوجه مدد شام بودند بر مرز لشکر سلطان افتادند بر مدار ایشان بایستادند و در يك لحظه هم‌را ۱۰ بقتل آوردند، بعد از چند روز که لشکر بیکدیگر نزدیک رسید سلطان روم و ملک اشرف و سلاطین و ملوک آن ممالک بیکدیگر رسیدند و چندان آلت و ساز و عذت و عتاد جمع کرده و مردان مرتب که در حساب نیابند و بر بالای پشته صف کشیدند و نقاط و چرخ انداز با سپرهای گاو^(۲) در پیش بایستادند از سوار و پیاده، چون وفود کارزار در التهاب آمد و کار بدان رسید که نسیم اقبال در تنم آید و غنچه آمال در تبسم سلطان خواست که از عاری بیرون آید و بر زین نشیند ماسکه قوت چندان نبود که بامساک عنان وفا نماید عنان چون کار از دست برفت و اسب بی اختیار روی باز پس کرد و گاهی چند برفت خواص گفتند که يك ساعتی سلطان را آسایش باید داد چندانکه اقامتی حاصل ۱۰۶۶۸ شود و علیهای خاص بدان سبب باز گشت میمه و میسره چون آن حال مشاهده نمودند پنداشتند سلطانست که منهزم شد ایشان نیز برگشتند و

(۱) کذا فی آء (۲)، ز: کوشی، د: کوش، ب: ج این کلمه را ندارند، - چنانکه از سیاق عبارت استنباط میشود کوشی (بر فرض صحت نسخه) بمعنی آذوقه و علوفه و سیورسات و نحو ذلك باید باشد و لی آیا این چه کلمه‌ایست فارسی یا ترکی یا غیر آن معلوم نشد، (۳) ز: با گاو سپرها،

قاهره لازالت راحته البیان ثابتة الأركان که طوایف امر را فواید آن
عامت مستظهر و مستبشر شوند و در وظایف دعوات صالحه بینفزایند
ان شاء الله تعالی وحده،

ذکر حرکت سلطان بحرب سلطان روم،

چون فتح گرج بر دست سلطان میسر شد ^(۱) و آن چنان قوی که ^(۲)
بمناعت جانب و حصانت معافل و کثرت مال و شوکت رجال از دست
تصاریف زمان و طواریق حدثان در امان بودند و مشاهیر قروم و صنادید
شام و روم با ایشان از بیم قتال و باس راساً براس کرده بلك بعجز و
قصور روی نافته ^(۳) بمتابعت او گردن نهادند ^(۴) و فتح اخلاط نیز پیوند
آن فتوح و غیوق آن صبح شد هیبت او در آن اقالیم شایع شد و
خشونت و باس او مستفیض، ملوک روم و شام بر متابعت مدینه السلام
تحف و هدایا مطایبا فی مطایبا ^(۵) فی مطایبا ^(۶) بجناب سلطنت و بارگاه با
تمکین و مکنت او روان کردند و حضرت او بار دیگر ملجأ کرام و کبار
شد ^(۷) و حشم او انبوه گشت و کار با شکوه آمد و خزاین موفور و
نواحی بعدل او معمور شد ^(۸) و از فضلا یکی راست این رباعی در آن وقت،
ای شاه جهان جمله بکام نو شود . گردون سنبهند غلام نو شود
صبرست مرا که سکه عالمیان . آراسته و خطبه بنام نو شود
و سلطان از اخلاط بجانب ملازجرد ^(۹) آمد و از آنجا بخرتبرت ^(۱۰) و

(۱-۱) فقط درب باصلاح جدید، (۲-۲) فقط در آد، و ظاهراً این جمله
مصراع است، (۳-۳) این جمله از آج ساقط است،
(۴) آ: ملاد جرد، ب: بلاد جرد، ج: بلاد جزد، د: ملاجرد، ه: خرد،
ز: جرد، - نام این شهر را مؤلفین عرب باختلاف تعبیر ملازجرد و ملازکرد و
منازجرد و منازکرد نوشته اند و همه اسماء يك مسمی است، (۵) آ: بحر تبرت،
د: بحر تبرت، ب: بحیره تبرت، ج: مجد تبرت، - تصحیح قیاسی،

امیر المؤمنین و سلاطین شام و روم اختلاف بود رسولان نزدیک ایشان فرستاد باعلام عبور لشکر پادشاه^(۱) و پیغام آنک لشکر جزار از عساکر تنار در کثرت و شوکت چون مور و مار نه قلاع خواهد ماند^(۲) نه امصار و مردان این طرف را رعب و هراس از ایشان در صمیم دلهای متمکن شدست و چون من از میان برخیزم بدست شما مقاومت ایشان ممکن نشود و من شمارا سد اسکندرم از شما هرکس یک فوج با علمی مدد دهند تا چون آوازه موافقت و مطابقت ما بدیشان رسد دندان ایشان کند شود و لشکر ما نیز قوی دل، وَ قَدْ قَضَيْنَا مَا عَلَيْنَا، و اگر درین باب تهاون نمایند خود ببینند آنچه ببینند،

۱۰ شما هرکسی چاره جان کنید. خرد را بدین کار پیچان^(۳) کنید و هیبت هیبت در هر سینه که نهال مخالفت کاشته باشی و از خون دلهای بیخ آنرا آب داده از بار آن جز خار غار^(۴) و زخم روزگار چه توقع کنی، و جای را که بزهر قاتل آگه کنی شراب بابل [از آن] چه طمع داری، و اعتذار و استغفار بعد از اثارت ثار مرهی است که بر کشتگان^{۱۵} طعمان و صیراب نهند و نوش دارو که پس از مرگ بسهراب دهند، وَ لَسْتُ وَ إِنِّ أَحْبَبْتُ مَنْ يَسْكُنُ الْغُضَى . بِأَوَّلِ رَاجِحَةٍ لَا يَنْالُهَا^(۵) f. 107a دولت با قوت و طالع مسعود پادشاه عالم چنگر خان کلمه ایشان در اختلاف انداخت و امل سلطانرا یأس و خبیث بدل ساخت ناگاه خبر رسید که لشکر مغول بسراب^(۶) رسیده است، بر آب^(۷) سلطان نیز متوجه

(۱) کذا فی آد، و مقصود از «پادشاه» چنگیز خان است برسم معهود مصنف که غالباً از «پادشاه» مطلق اورا میخواهد، ج: مغول، ه: ز: تنار، ب: اصل جمله را تغییر داده است، (۲) ماندن در اینجا متعدی است یعنی باقی گذاردن،

(۳) د: ده: ب: بیجان، آ: بجان، ج: ز: درمان، - تصحیح قیاسی،

(۴) کذا فی آد ه: ز، ج: خار ثار، ب: باصلاح جدید: خار جفا و آزار،

(۵) رجوع کنید بشرح الحاشیه للتبریزی طبع بولاق ج ۲ ص ۱۴۸، (۶) کذا

فی جمیع النسخ، جامع التواریخ طبع بلوچه ص ۴۲: سراو، - سراو همان سراب

هنوز لشکر خصمان بر آنک سلطان حیلۀ ساخته است تا ایشان را بهامونی
 کشد منادی از لشکرهای ایشان بر آمد که هیچ کس از جای نجنبد و بر
 عقب ایشان نرود، چون لشکر سلطان پراگنده شد و بهر طرف روی
 نهادند امکان مقام نیارستند سلطان حیران بماند ضرورت^(۱) روی باز پس
 نهاد و متوجّه اخلاط شد و جماعتی را که بمحافظت آن موسوم بودند باز
 خواند و بخوی شد برادران ملك اشرف مجیر الدین را پاعزاز باز گردانید
 و تقی الدین را بشفاعت امیر المؤمنین المستنصر بالله اجازت مراجعت
 داد و حسام الدین قبری^(۲) بگریخت و منکوحه او که هم شاخ^(۳) ملك
 اشرف بود آنجا بود سلطان او را در ستر عصمت بافتون عاطفت و مرحمت
 ۱۰ باز فرستاد و عز الدین ایلك در قلعه دزمار^(۴) فرین دمار شد، عجب
 بودی اگر روزگار باری دادی و بآخر بازی از زیر حقه بیرون نیامودی،
 چرخ مارا نمی دهد یارے . نیست دشوار^(۵) بر فلک خواری
 گله کردم که بخت من خفتست . ای دریغا نماند ییرداری
 سنگ ماندست ای فلک بر من . عجب افساد اگر نمی یارے
 ۱۵ سلطان را خود از صدمه که بر رخسار بخت او لطمه بود هنوز هیچ اندمال
 حاصل نشده که خبر رسید که جورماغون^(۶) نوین از آب آمویه گذشت
 وزیر شمس الدین^(۷) بلدرجی^(۸) را بمحافظت قلعه کیران^(۹) موسوم فرمود
 و حرم آنجا بدو سپرد و سلطان بتبریز آمد و باز آنک^(۱۰) میان او و

(۱) کذا فی آب ج د، ز: ضرورت، (۲) کذا فی د، آب: قبری،
 ز: قبری، ج: قبری، (۳) کذا فی آ ج ه، د: م ساج، ب: (باصلاح
 جدید) ز: م وشاخ، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۳۱: دختر، (۴) ا:
 درمار، ه: درمار، - معجم البلدان این کلمه را دزمار بنشدید را ضبط میکند،
 (۵) ب ج ز: دشوار، (۶) د: جورماغون، (۷) نوی ص ۱۰۱ بعد
 لقب این وزیر را فخر الدین می نویسد، (۸) کذا فی آ ج، ب: ز: بلدرجی، د: ه:
 بلدرجی، (۹) کذا فی آب د، ج: کیران، ز: مشکلا: کیران، -
 «کیران مدینه باذریجان بین تبریز و یلفان» (باقوت)، (۱۰) یعنی با آنکه،

نامزد قلعه کبران^(۱) کرده بود افترائی کردند که وقت غیبت سلطان و انقطاع آواز او طمع در حرم و خزانه کرده بود و آن خبر بسطاط رسید چون سلطان بدان حدود رسید بلدرجی^(۲) از ترس سلطان و هول این احدثه از قلعه بیرون نیامد و از سلطان میثاقی خواست سلطان بوفو^(۳) خان را بالتاس او در فرستاد تا او را بعنف^(۴) و نصیحت بیرون آورد چون بمابط دواب اصحاب رسید او را آنجا بداشتند مشاهیر و معارف از اصحاب دیوان و اهل اعتبار که ملازم او بودند چون روی کار مشاهده کردند بیکان بیکان از او منقطع گشتند تا وزیر چنانکه بود بیود سلطان جلال الدین این معنی فرمود که بلدرجی^(۵) را از حضیض ضعت بأوج رفعت و از پایه سفساف بدرجه ذروه^(۶) اشراف رسانیدم تا مکافات نعمت^(۷) کرد و فرمود تا وشافان حضرت خیل او را بغارت دادند و او را در قلعه بکوتوال سپرد و بعد از یکچندی بنضرب و سعایت حساد و غمز و وشایت اضداد تسلیم حبس ابد کرد بلك زندان محد و بعد از مدتی بر آن فعل پشیمان شد، و سلطان متوجه دیار بکر گشت و چون حشم مغول با نزدیک جورماغون^(۸) رسید بر مراجعت و ترك مبالغت و استنصا در طلب سلطان بازخواست بلیغ نمود که مثل چنان خصی که ضعیف شد باشد و ستور تزاری و استخفا بروی حال فرو گذاشته هم در

بلدرجی، ج د: بلدرجی، ز: بلدرجی، - رجوع بص ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۸۲،

(۱) کذا فی ب د، ج ز: کبران، آ این کلمه را ندارد، - رجوع بص ۱۸۲،

(۲) کذا فی ج، آب: بلدرجی، د: بلدرجی، ز: بلدرجی، (۳) تصحیح

قیاسی مظنون، - آ: بوفو، ب: بوتر، د: فوتر، ج: نور، ه: نویر، ز: نوین،

جامع الشوارخ طبع بلوئه ص ۳۲، ۳۳: بوفو (مثل متن) با نسخه بدلی: فوتر، نویر،

(۴) کذا فی آ ج، ب ز: بنعینف، د: بنعف، (۵) آب: بلدرجی،

ز: بلدرجی، ج د: بلدرجی، (۶) ب باصلاح جدید: بذروه درجه،

ج ز: بدرجه و ذروه، ه: بذروه و درجه، (۷) ب بخط جدید افزوده:

در حرم و خزینه خیانت کرد دهگر در حق او عنایت نباید،

(۸) کذا فی ب ه ز، ج: جرماغون، آ: جورماغون، د: جورماغون،

ناحیت بشکین^(۱) شد و در سرائی که شب وصول نزول کرد سر سرای
 فرود آمد سلطان از آن تطبیر کرد و دانست که علامتی است که شرفات
 شرف او در انحطاط است و حبّالی^(۲) امانی اورا عارضه اسقاط، دولتی
 است که دیرها برآمد تا ناعیان حین و ناعیان بین نعی زوال بزفان
 احوال بگوش دولت فرو گشته و کوس نوبت شاهی در خاندان دیگری
 فرو کوفته، و اظهار تجلّدر چنانک مرغ گلو بریده طپیدنی کند نزد دی
 می کرد و چون وحشی در دام افتاده را که صیاد باز پیچ و مضحک را رسن
 فرا او گذارد تا او بنشاط طفره کند و چون بغایت رسد باز کشد
 روزگار مکار با او همان می کرد و اورا اغلوطه داد فال عزّ من قائل
 ۱۰. حَتّی إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ، فی الحمله روز
 دیگر را متوجه موغان شد و بعد از پنج روز مقام لشکر مغول از عقب
 او نزدیک رسید سلطان بارگاه و بنگاه را بیکاه روز بر جای بماند و
 بکوهستان قبان^(۳) در آمد مغولان چون بنگاه سلطان خالی یافتند حالی
 عنان باز یافتند، و زمستان سنه ثمان و عشرين و ستمایه در ارمیه و اشنو^(۴)
 ۱۵. مقام ساخت و بر وزیر شرف الملک بیدرجی^(۵) که اورا بر سر حرم

شهر معروف آذربایجان است و در معجم البلدان فقط بهین هشت یعنی «سراو»
 مسطور است،^(۶) یعنی فوراً و سریعاً، رجوع کنید بص ۲۶ س ۶،
 ص ۷۱ س ۲،^(۱) ز: بشکس، ج: بشکین، آ: بشکن، ب: باصلاح
 جدید: ه: مشکین، د: تسکینی، جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۲۲: پیشکین، -
 بشکین ناحیه ایست معروف در آذربایجان در حدود خلخال و اردبیل که اکنون مشکین
 گویند و در قدیم نام آنجا وراوی بوده است چون بشکین گرجی حاکم آنجا شد بدین
 اسم معروف گردید (رجوع کنید بترمه القلوب حمد الله مستوفی و معجم البلدان در
 تحت «وراوی»)،^(۲) حبّالی بفتح لام جمع حبّلی است و ظاهراً در متن
 حبّالی امانی باید خواند بکسر لام و اماله الف چه بغیر این فرض بایستی «حبالی
 امانی» نوشته شدی برای تصحیح اضافه بامانی،^(۳) کذا فی د، ب: باصلاح
 جدید: ه: قبان، آ: فان، ز: فان، ج: نسا (کذا)،^(۴) کذا فی
 آ، ب: باصلاح جدید: ه: اشنو، ز: اشو،^(۵) آ: آب:

دِقَاق^(۱) را بر مُرَهَنَاتِ عِتَاق^(۲) برگزید، از صُراحی خون صُراح جوشید و ایشان را پنداشتند، از رگ جنگ ناله زاری آمدیم و زیری خواندند، همان شاه بود که از زین تخت ساخته بود و از نمد زین بستر و از جوشن قبا و از خود افسر کرده آبکار و عُونِ حرب و قتال را عوض آبکار و عُونِ رَبَّاتِ الْحِجَال گرفته اکنون بر خلاف معهود بزم بر رزم برگزیده، زخم ایام را مرهم از مُدام کرده، نیش دشمن کای را از نوش دوستکای^(۳) فراموش کرده، طَرَبِ آونار بر طَلَبِ آونار ترجیح نهاده، کُمِیَّتِ عَتِیقِ بر کُمِیَّتِ عَتِیقِ^(۴) اختیار کرده و یکی راست درین حال

شاهان می گران چه برخواهد خاست

وز مستی هر زمان چه برخواهد خاست

شه مست و جهان خراب و دشمن پس و پیش

پیداست کزین میان چه برخواهد خاست

دو سه روز در غرور سرور بگذشت ناگاه آبستان^(۵) شبان بچگان طوارق حدثان بزداند و در نیم شبی که^(۶) محلّ سلطان عقل مرحل شیطان جهل گشته بود و سوییای دل مرکز سودای انسانی شد و مراکِبِ آرای^(۷) جهان آرای مُلَجَمِ بلجام هوای نفسانی گشته و سکر از تدبّر و تدبیر امیر و وزیرا فراغت داده و لشکر خواب عالم دماغ فروگرفته جمله مردان و

(۱) کذا فی ز، آب د: رفاق، ج: زفاق، ه: وفاق، - مُبَطَّنَاتِ جمع مُبَطَّنَه است یعنی زن میان باریک و دِقَاق م (بر فرض صحت نسخه) جمع دَقِیق است که مصنّف قیاساً بهمان معنی استعمال کرده است ولی ظاهراً دَقِیق بمعنی باریک اگر مطلق و بدون قید استعمال شود از صفات غیر ذوی العقول است و در نعت ذوی العقول بدین معنی غَیْبِیّص و ضامِر و مُبَطَّن استعمال کند،

یعنی اسبان لاغر میان و عِتَاق یعنی اسبان نجیب و کرم الأصل،

(۲) دوستکای شرابی است که با دوستان بنوشند (برهان)، (۳) کُمِیَّت

اوّل بمعنی شراب است و ثانی بمعنی اسب سرخ رنگ (کهر) و عَتِیقِ اوّل بمعنی کهنه و

قدیمی است و ثانی بمعنی نجیب و اصیل، (۵) ب د: آبستان، آ: استان،

ج: اسبان، (۶) آ ج د این «که» را ندارند، (۷) جمع رأی،

آن وهلت چگونه اورا مهلت دهند و در جست و جوی سبیل غفلت
برزند^(۱) نایماس^(۲) و اعیان امرارا با جماعتی از انراك پُر کین چون کینه
کشان افراسیاب از گرگین بر عقب او چون برق بفرستاد، و سلطان بر
سبیل بزرگ بوقو^(۳) خان را باز گردانید بود تا از مراجعت و مبادرت
لشکر مغول استکشافی کند چون باذریبجان رسید خبر دادند که از
عراق نیز دامامه افتراق زده‌اند و ازیشان نه درین نواحی اثری و نه
درین حدود خبری است بوقو^(۴) خان بی سلوک شارع احتیاط که بر
امنای حضرت بلک بر امرای دولت واجبست و عین فرض باز گشت
و سلطان را بشارت غیبت ایشان داد تا بدین اهتزاز و استبشار

۱۰ یساراست رامشگری شهریار. شد ابوان بکردار باغ چهار
وَلَسْتُ أَحِبُّ الْأُسْكَرَ إِلَّا لِأَنَّهُ يُخَدِّرُنِي كَيْلًا أَحْسَنَ أَدَى الْحَيِّ
و آورده‌اند که روزی متوکل یکی را از خواص خود در کار ملاهی و
افبال در مناهی باز خواست می‌فرمود آن شخص گفت إِنَّمَا أَسْتَعِينُ عَلَى
الدَّفْعِ بِالْهَزْلِ لِأَنَّ مَقَاسَةَ هُمُومِ الدُّنْيَا لَا تَقَاتِي إِلَّا يَشَاءُ مِنَ السُّرُورِ أَمَا
۱۰ جای بر جای تفاوتست، فی الجملة ارکان و سروران بر موافقت سلطان
در معاطات کتوس محامات نفوس مهمل مانندند، و با بی نوائی کار
بنوی^(۵) راه نوارا آهنگ کشیدند، و در استعداد آلت جنگ جنگ در
دف و چنگ زدند، بطون اناث بر متون فحول اختیار کردند و مَبْطُنَات^(۶)

(۱) ب ج ز: ورزند، ه: بورزید، (۲) کذا فی ب، آ د: نایماس، ج:
نایماس، ه: نایماس، ز: نایماس، (۳) تصحیح قیاسی، - آ: ووق، ب:
ویار، د: یوبار، ه: توتر، ج: بور، ز: بوبر، نسوی اصل نسخۀ پاریس
ص ۲۹۸: مرغو، ص ۳۰۰: مرغو، طبع هوداس ص ۲۲۰، ۲۲۱: مرغو،
(۴) تصحیح قیاسی، - آ: ووق، ب: تویر، ه: توتر، ز: بوئر، د: یوبار،
ج: بور، (۵) کذا فی آ ه ز (رجوع بص ۱۷۴ ح ۲)، د: بوی، ب:
پوی، ج: بوی، (۶) کذا فی آ ج د ز، ب: منطقات، ه: منطیبات،

با دلی چون کوره آهنگران در تفسیدن و چشمی چون کوزه شکسته در چکیدن با فوجی قلیل و ندیه طویل روان شد و معشوقه ملک را بدرود کرد بلك زرع اقبال را بدرود،

لَوْ أَغْمَضْتُ مُغْلَةً أَلَّيْمًا إِلَى . عَنَّا زَمَانًا فَتَسْتَطِيبُ

ای روز جوانی که شبت خوش بادا . دیدار من و تو با قیامت افتاد
و چون سلطان با اندک فوجی روان شد اور^(۱) خان را فرمود تا چندانک سبقتی گیرد علم را از جای نخباند^(۲) و مقاومتی کند ، برفقی آن اشارت طرفه العینی کوشش عاجزانه نمود و لشکر مغول بر آنک او سلطانست چون پشت برگردانید ایشان دوان شدند و چون عقاب بر آغقاب روان چون دانستند که پای از دست داده اند و پی گرفته باز گشتند و بینگاه آمدند و اعیان و اجناد و ارکان ملک را بر شمشیر گذرانیدند و طعمه ذباب و لقمه ذئاب گردانید ، عنقای کبریا که در دماغ خیلای هریک بیضه نهاده بود از فرخ فرخ بی ادراک بیضه الدیک شد^(۳) ، و هر امانی که ازین جهان فانی توقع کردند خاک گشت و لباس حیاة بدنندان فنا^{۱۰} چاک ، پیش ازین اگر در رفعت بنات النعش بودند اکنون باری ابناء النعش شده اند و خاک و خاشاک را^(۴) فرش ،

برین گونه گردد همی چرخ پیر . گهی چون کمانست و گاهی چون نیر گهی مهر و نوش است و گه کین و زهر . بدین سان بود چرخ گردند دهر^(۵) و سلطان مرحوم از استیفای نمتی محروم

۲۰ با دلی از ستم و غصه گیتی بدو نیم . بیم آنست هنوزش که بجان باشد بیم

(۱) کذا فی بـ دَ ز ، آ : اربر ، ج : بور ، ه : توتر ، (۲) ز : نخبانند ، آ : نخبانند ، د : نخبانند ، (۳) یعنی از روی جوجه قرح بر خاسته در پی بدست آوردن تخم غروس یعنی شیء محال شد : «بَيْضَةُ الْعُذْرَةِ بَيْضَةُ الدِّيكِ بَيْضُهَا فِي عَمْرِهِ مَرَّةً وَاحِدَةً وَقِيلَ إِنَّمَا هُوَ كَقَوْلِهِمُ الْإِنُوقُ بَيْضُ الْإِنُوقِ فَهُوَ مِثْلُ مَا لَا يَكُونُ» (لسان باختصار) (۴) آ ب ج ه ز «را» را ندارند ، (۵) ج ه ز این بیت را ندارند ،

اکثر مردان از سر مستی پای بسته و دست شکسته شده تا وقت آنکه چوبک بهره از تیره شب درگذشت. شاهنگ بر چرخ گردان بگشت لشکر نثار مردان کار و بوس و باس بر سر قوی فارغ از طلایه و پاس رسیدند مقدم ایشان نایماس^(۱) و عجب آن بود که چون قآن جورماغون^(۲) را بدفع سلطان نامزد می فرمود و امرا معین روی بنایماس^(۳) آورد و فرمود که از میان همه کار سلطان بدست نو مکتی شود و همچنان بود، و از حزم و تبط بر آن که آن جماعت نیز در ترقب و تحفظ باشند بی قیل و قال مانند دیب نمل در آمدند اورخان^(۴) از وصول ایشان باخبر شد حالی بیالین سلطان رفت و او در خواب اول شب فارغ از آنکه اع، إِنْ الْحَوَادِثُ قَدْ بَطُرْنَ أَسْعَارًا،

f. 108a

و نَوْمَ آری فیه خیال مسرق. اَلَّذِی جَنِّ مِنْ یَقْظَ تَجَلِبُ الْوَسَن چون بتکلیف از رقدت انتباه یافت و از قدرت قهار اشتباه برخاست و معاینه دید و دانست که دامن تدیر در چنگال تقدیر سخت است و مرکب رای در پای قضا عاجز و سهام حیل که بر کان امکان بر کار شده بود به هدف مقصود ناریسد در کار شکست و میان او و سلامت بلا حایل شده و بمنزل شر نازل شدست پیش از وصول بشام مهمان بیگانه سحر خورد و امن و امان بر سبیل ترحال در حال کمر بست اما این نوبت مهمان شیرگیر بود و میزبان بر^(۵) خمار شکن تدیر آبی سرد خواست و بر سر ریخت یعنی تا بعد ازین گرم سری^(۶) در باقی کند و

(۱) کذا فی ب، آ: نایماس، ه: نایماس، د: یاماس، ج: ز: ناماس،

(۲) ج: جورماغون، د: جورماغون، ه: نایماس، ج: ساماس، د: به یاماس، ز: ناماس، (۴) کذا فی ب، د، آ: اربرخان، ج: بورخان ه: تورخان، ز: بورخان، نسوی اصل نعت پاریس ص ۲۴۱ مطابق متن مطبوع ص ۲۴۴-۲۴۵ پنج شش مرتبه: ارخان، جامع التواریخ طبع بلوک ص ۴۳ نه مرتبه: «اورخان» مثل متن، (۵) ج: «بر» ندارد، (۶) کذا فی آ، د، ز، ب: کرم سردی، ج: گرم و سرد،

ممنهست و هر کجا شیری از پیگار کلبی ممنع، و استنباط این از آنست که آن جماعت جامهٔ او را پوشیده بشهر آمده‌اند و بعضی خواص جامه و سلاح او باز شناخته و صاحب آمد^(۱) بعد از وقوف بر آن حال آن جماعت را بکشت و فرمود تا ترقی ساختند و شخصی مقتول را دفن یعنی سلطان بودست، و قوی میگویند جامهای دیگر بود که خواص او داشتند و او در لباس خرقه حرقه^(۲) نصوف می‌کرد^(۳) و در بلاد و عباد طواف می‌کرد^(۴)، فی الجمله در هر حال که بود سپری شد و صریح زخم این جهان بی رحم سرسری، و بعد از سالها هر وقت در میان خلایق آوازه در افتادی که سلطان را بنلان موضع دیده‌اند بخاصه در عراق شرف الدین علی^(۵) طبرسی^(۶) که وزیر عراق بود مدتی درین اراجیف بحکم و کار مشغول بود و هر یکچندی در شهرها و نواحی بشارت می‌زدند که سلطان در فلان قلعه و در بهمان بقعه است، و در شهر سنه ثلث و ثلثین^(۷) و ستمایه در اسپدار^(۸) شخصی خروج کرد که من سلطاتم و آوازه او باقطار شایع گشت در عهد جتیمور^(۹) امرای مغول جمعی که سلطان را دید و شناخته بودند فرستادند تا او را بدیدند چون دروغ گفته بود او را بکشتند، و در سنه اثنین و خمسین و ستمایه جماعتی از تجار بکار

(۱) کذا فی آب، ز: آمد، د: آمد، ج: بیاض بجای این کلمه،
 (۲) کذا فی آب، ج: ده ز کلمه «حرقه» را ندارند، (۳) کذا فی آب بکار
 «می‌کرد»، - ب: می‌کرد، کرد، ر: می‌کردند، می‌کرد، ج: می‌گشت، می‌کرد،
 ه: می‌گردد، می‌گردد، د: موضع اول را ندارد و دوم: می‌کرد، (۴) کذا فی
 ب: د، آج: ز ندارند، (۵) کذا فی آج ز (= تفرشی)، نسوی ص ۱۲۰:
 «شرف الدین علی التفرشی وزیر السلطان بالعراق کان ... من رؤساء تفرش و فی کوره
 من کور العراق»، ب: د: طبرسی، (۶) کذا فی آب ج ز، د: سنین،
 و این غلط صریح است، ه: بیاض بجای اعداد و در حاشیه برقم: ۶۲۲ (یا) ۶۲۳، -
 رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ۱ ص ۶۶ ح ۶، (۷) ج: ده اسپدار، آ:
 اسپدار، ب: استدار، ز: اسپدار، رجوع بسابق ص ۱۱۵، (۸) کذا
 فی آج، ه: جین نور، ب: حتمور، د: جنمور، ز: جتیمور،

روی در راه نهاد، وفای دنیا برین غلط بود جنای آن توانست که چون باشد، دام حبایل را جهان نام نهاده‌اند و شبک غوایل را زمان چنانک مرکز غوم را دل گفته‌اند و محل^(۱) اندیشه‌ها را جان،
ای گشته وجود من همه یکتا نو. آن^(۲) غم که بس^(۳) من ندانم یا نو
غم حلقه دل گرفت دل گفت درآی. بیگانگی نیست نو مائی ما نو

نه برآیم که کشد هیچ زمن. آنچه بر ما ز صروف زمنست
دور آسایش و آرامش نیست. موسم آفت و دور فتنست
۱086 f. يك جهان پر شر و شورست از آنک. دولت شاه جهان ممنحنست
ای جوانمرد بدان کین شر و شور. همه سوز دل يك پیر زنست

۱۰. وَ مِنْ تَجَبُّ بُغْنِي^(۴) اَلْتَّعَجُّبِ اَنَّا . نُحِلُّ ذُنُوبَ اَلْعَادِيَاتِ عَلَى اَلزَّيْمِ
وَ نُنْجِي عَلَيْهِ بِالْمَلَامِ وَ عِنْدَهُ . كَعَامٍ عَلَى فِيهِ وَ لَوْ رَزَقَ اَللَّسَنُ
وَ هَلْ هُوَ اِلَّا كَاَنِ اَدَمَ عَاجِلًا^(۵) . وَ كُلُّ بِاسْتَبَاطِ اَلْمَنِيَةِ مُرْتَهَنٌ

و در خافت حالت او اختلاف است بعضی میگویند چون بکهستان [آمد]
آمد شبانه در موضعی که نزول کرد گردان طمع در استلاب لباس او
۱۰ کردند^(۶) و او را زخمی محکم بر سینه زدند و ندانستند که چه کار کردند و
چه صید را شکار، و این عجب نیست هر کجا هائی است در چنگال جفدی

(۱) کذا فی آج، بَدَدَه ز: محمل، (۲) د: این، (۳) کذا فی

آب دَر (س-ظ؟)، جَ این بیت را ندارد، اصل رباعی را ندارد،

(۴) کذا فی ج ه، آز: یعنی، د: یعنی، ب: بی، (۵) کذا فی جمیع

التشع (؟)، - قائل این ابیات معلوم نشد و قریب یقین است که دوبیت مذکور در

ص ۱۸۶، ۱۸۸ از بقیه همین ابیات است، (۶) در حاشیه ج در این موضع

نوشته: - «و سلطان تحقیق بر دست گردان شهید شد چرا که چون سلطان را شهید

میکند حرم سلطان ملکه خاتون با معدودی از آن راه بجانب روم افتاد و انا بک

مظفر الدین ابوبکر مرد فرستاد و خواهر را از روم بشیراز آوردند و تحقیق شد

سلطان همان بود که بطبع جامه نادانسته آن بدبختان شهید کردند

چو شاهین باز ماند از پریدن * ز گنجشک لکت (کدا) باید کشیدن»،

خرپوست^(۱) غوری از قبل سلطان در غزنه بود با بیست هزار مرد، بین
 ملک بدو سه منزل از غزنه بسوره^(۲) فرو آمد و رسول بدو فرستاد که
 ما را علفخوار معین کن تا با هم باشیم که سلطان منزه بعراق رفت و نثار
 بخراسان در آمد تا آنگاه که از حال سلطان چه ظاهر شود، و درین
 وقت شمس الملک شهاب الدین سرخسی که وزیر سلطان جلال الدین بود
 f.109a هم بغزنه بود و صلاح الدین نسائی که از قبل سلطان کونوال بود بر قلعه
 و شهرستان هم آنجا مقام داشت، خرپوست و امرای او بجواب بین ملک
 گفتند ما مردی غوری ایم و شما ترک با هم زندگانی نتوانیم کرد سلطان
 هر قوم را اقطاع و علفخوار معین فرموده است هر یک بمقام خود باشیم تا چه
 ۱۰ پدید آید، چند بار رسول میان ایشان تردد کرد بفیصل^(۳) نرسید و
 غوریان بر مضایقت اصرار کردند، شمس الملک وزیر و صلاح الدین بر
 قصد خرپوست اتفاق کردند و گفتند غوریان عصیان سلطان در دل
 دارند بین ملک را که خویش سلطانست در ملک غزنه راه نمی دهند، و
 تمام لشکرهای غزنه بر نیم فرسنگی شهر مجتمع بودند و لشکرگاه داشتند،
 ۱۵ شمس الملک و صلاح الدین کونوال^(۴) بر قصد محمد خرپوست متفق
 گشتند و او را در باغی ضیافت کردند ناگاه صلاح الدین نسائی خرپوست را
 بکارد زد و بکشت و شمس الملک^(۵) و صلاح الدین چون او را بکشتند
 پیش از آنک لشکر او واقف شدند خود را در شهر افکندند و قلعه
 ضبط کردند و غوریان متفرق شدند و بعد از دو سه روز بین ملک

(۱) کذا فی هـ، د: خرپوست، ب: حربوست، آج: حربوست، ز:
 خرپوست، نوی ص ۷۹: اختیار الدین خرپوست، طبقات ناصری ص ۳۴۷:
 ملک اختیار الدین محمد بن علی خرپوست غوری، (۲) کذا فی آج (۳)
 ز: سمره، ب: بسرره، د: بر سرره، ه: بر سر راه، (۴) آ: فیصل،
 (۵) کذا فی د، ه: آب ز افزوده اند: که از نسا بودند، و این غلط است ظاهراً
 چه شمس الملک از سرخس بود (رجوع بحد سطر پیش)، ج: که از ایشان بودند،
 (۵) آب د: شمس الدین،

آب جیحون رسیدند یکی در میان ایشان کشتی بانانرا گفته بود که من سلطان جلال الدین ام^(۱) اورا گرفته از آن حال نقص کردند بر قول خود اصرار نمود تا اورا بکشند و الجنون فنون، النصه بطولها آن اراجیف و اخبار گردی نکرد^(۲) کُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ لَهُ الْحُكْمُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ.

ذکر یمین^(۳) مَلِک و اغراق^(۴) و عاقبت کار ایشان،

چون سلطان محمد از کار آب بهزیمت برفت یمین^(۵) ملک که مقطع هراة بود بهراة رفت و از آنجا بر راه گرمسیر بغزنه رفت، محمد علی

- (۱) کذا هو مکبوب بعینه فی آ، (۲) یعنی نفی نکرد، رجوع بص ۵۹ س ۸،
(۳) آ: ه، یمین، ج: یمین الدین (فی جمیع المواضع فی هذا الفصل)، د: یمین، ب: باصلاح جدید: امین، — چنانکه در ص ۱۴۷ ح ۱ گذشت مؤرخین از این شخص بائع مختلفه تعبیر نموده اند، خود جوینی اورا غالباً (ص ۱۴۵، ۱۴۷، ۱۴۰) امین مَلِک و گاه امین الدین مَلِک (ص ۱۴۸، ۱۴۹) می نامد و در این فصل همه جا از او یمین مَلِک تعبیر می نماید، نسوی ص ۷۶، ۷۹، ۸۰، ۸۴، ۸۷، ۸۸ همه جا اورا امین مَلِک می نامد، و ابن الأثیر ج ۱۲ ص ۳۵۹ مَلِک خان، و طبقات ناصری ص ۳۴۷-۳۴۹ مَلِک خان و مَلِک خان هرات، و رشید الدین طبع برزین ج ۳ ص ۱۲۶ خان مَلِک، وی رئیس قبایل اترک قفلی (ص ۱۴۹) و خال زاده سلطان جلال الدین (نسوی ص ۷۶) و دختر وی در حواله سلطان بود (ص ۱۳۵ و نسوی ص ۸۷)، و ابتدا از جانب سلطان محمد خوارزمشاه حکومت هرات بوی مفوض بود و بعد از او بخدمت سلطان جلال الدین متصل گشت و از سرداران معتبر وی گردید (متن همین جا و نسوی ص ۷۶) و بالاخره در وقت عبور سلطان جلال الدین از آب سند در حدود سنه ۶۱۸ (ج ۱ ص ۱۰۸) در برشاوور بدست لشکر مغول کشته شد (ص ۱۴۰-۱۴۱)، (۴) کذا فی آ، ب بخط جدید قبل از اغراق افزوده: مَلِک سیف الدین، ج: سیف الدین اغراق، ه: اغراق مَلِک، د: مَلِک اغراق ز: عراق، نسوی اصل نسخه پاریس ص ۱۱۰، ۱۱۲: «سیف الدین بغراق (= بغراق) الخلیج»، و در طبع هوداس ص ۸۰، ۸۱: بغراق، ابن الأثیر ج ۱۲ ص ۳۵۹: «سیف الدین بغراق (ط = بغراق) من الأترک الخلیج»، (۵) ب باصلاح جدید: امین،

التهم افتاده بودند و مجتمع پیرشاور^(۱) و سرخیل ایشان سیف الدین اغراق^(۲) ملک بود رضی الملك را طمع افتاد که بر سر ایشان رود و ایشان را بزند و بعد از آن بر هندوستان مسلط گردد لشکر برگرفت و بقصد ایشان پیرشاور^(۳) رفت ترکانان و خلج اورا بزدند و اورا و اکثر لشکر اورا بکشتند، برادرش عمده^(۴) الملك در غزنه حاکم بود اعظم ملک که پسر عماد الدین بلخ بود و ملک شیر^(۵) که حاکم کابل بود با لشکری غوری که بر ایشان مجتمع شده بودند بغزنه آمدند و عمده^(۶) الملك را در قلعه میان شهر غزنه محاصره دادند و بجنگ مشغول شد مخفیانه نهادند تا بعد از چهل روز قلعه بگرفتند، همان روز که قلعه بگرفتند شمس الملك که سلطان جلال الدین بوقت آمدن از خراسان بهزیمت از پیش مغول بقلعه کجوران^(۷) رسید اورا خلاص داده بود و فرستاده تا در غزنه اسباب و ترتیب پادشاهی ساخته کند بغزنه رسید و بشارت قدوم سلطان جلال الدین داد و بعد از يك هفته سلطان بغزنه رسید و از جوانب لشکرها روی بدو نهادند و مجتمع گشتند و نجم و اسباب سلطنت مرتب کرد، بین ملک در هندوستان خبر وصول سلطان بغزنه شنود بتعجیل f. 109b بخدمت سلطان آمد، اغراق ملک با حشم خلج و ترکانان از پیرشاور^(۸) هم بخدمت سلطان آمد، اعظم ملک و ملک شیر و غوریان خلق بسیار هم در خدمت سلطان مرتب گشتند تا شصت^(۹) هفتاد هزار لشکر ساخته برو مجتمع گشتند، سلطان جلال الدین با این لشکرها پیروان^(۱۰) رفت که

(۱) کذا فی هـ، آ: پیرشاور، ج: پیرساور، ز: پیرساور، ب: پیرساور،
 ندارد، - رجوع بص ۱۴۰ ح ۸، (۲) کذا فی ج ده، آ: ب: ز: اغراق،
 (۳) کذا فی هـ، ج: پیرشاور، آ: پیرساور، ب: پیرشاور، ز: پیرسا،
 د: بیرون (کذا)، (۴) ز: عد، (۵) ب: سیر، (۶) ز: عماد،
 (۷) کذا فی آ: ب: ج، ز: کجوران، ه: کجوران، د: اصل جمله را ندارد،
 (۸) ب: پیرشاور، ج: پیرشاور، آ: پیرساور، د: ز: ندارد، (۹) کذا
 فی آ، ج: ندارد، باقی نسخ: شصت، (۱۰) ج: د: پیروان، آ:

بغزنه آمد و حاکم شد، بعد از یکچندی خبر آمد که چنگز خان بطلان
بلخ رسیده است و دو سه هزار مغول از راه گرمسیر بطلب بین^(۱) مَلِک
آمدند، بین^(۱) مَلِک لشکری جمع کرد و پیش لشکر مغول باز رفت چون
مغولان دیدند که عدد او زیادت است بی جنگی و ملاقاتی باز گشتند
و بین^(۱) مَلِک بر عقب ایشان می رفت تا بُست و نکیناباد^(۲) از آنجا
مغولان بر سمت هراة و خراسان برفتند و بین مَلِک از راه قُصدار^(۳)
بسبستان^(۴) رفت و شمس الملک را با خود برده بود در قلعه کجوران^(۵)
بُست و نکیناباد^(۶) محبوس کرد و صلاح الدین را در قلعه غزنه بگذاشت،
غزنیان^(۷) بعد از غیبت بین ملک خروج کردند و صلاح الدین را بکشتند
۱۰ و مثله کرد، و در غزنه قاضی و رضی الملک و عمده^(۸) الملک که دو برادر
بودند از ترسد حاکم گشتند و بعد از آن اجماع کردند و پادشاهی غزنه
بر رضی الملک مقرر داشتند، نخلج و ترکمان بی حد از خراسان و ماوراء

- (۱) د: امین،
آ: نکاباد، ج: مکاباد، ز: کساباد، - نکیناباد (تکین آباد) که نکاباد
حقیقاً نیز گویند شهری بوده است از اعظم بلاد بُست (= گرمسیر - یاقوت)
واقع در حدود شرقی سیستان قدیم و در افغانستان حالیه تقریباً در ۱۶ فرسخی در
جنوب شرقی قندهار، و ذکر این شهر در ضمن تاریخ غزنویه و غوره بسیار می آید
و در احسن التقاسیم مقدسی نام این شهر «بکر آباد» مسطور است و معلوم نشد که
بکر آباد آیا تصحیف تکین آباد است یا تسمیه دیگری است همان شهر را و از یاقوت
ذکر این شهر یکلی فوت شده است، (رجوع کنید بطبقات ناصری ص ۴۸، ۱۱۵ و
غیرها، و لیاب الألیاب ج ۱ ص ۳۰۰، و ابن الأثیر ج ۹ ص ۲۸۲، ج ۱۲
ص ۱۶۴ که سهواً در این موضع اخیر نکیناباد طبع شده است، و آثار البلاد ص ۵۲،
و اصطخری ص ۲۵۰، و ابن حوقل ص ۳۰۵، (۲) ب: قصدار، د: قصد،
(۳) کذا فی آج ج، ه: بسبستان، د: بسوسان، ز: بسوستان،
(۴) کذا فی ج د، آ: کجوران، ه: کجوران، ز: کجوران، (۵) ب:
نکاباد، آ: نکاباد، ج: مکاباد، ه: بیکاباد، ز: کساباد، د ندارد،
(۶) کذا فی د ه یعنی اهالی غزنه ظاهراً، آ: غرنان، ب: ز: غرنان، ج:
غوریان، (۸) ز: عمده،

بك منزل از بکرهار^(۱) رفته بود باعظم ملك كس فرستاد كه میان من و نو پدر فرزندی است من پدرم و تو فرزند اگر رضای من می‌طلبی نوح جاندار^(۲) را در مقام و ولایت خود رخصت اقامت ده و مگدار كه آنجا باشد اعظم ملك گفت درین حال میان لشكرهای مسلمانان محاربت و خلاف صلاح نباشد با سواری پنجاه از خواص خود بر عقب سیف الدین اغراق برفت تا میان او و نوح جاندار موافقتی پدید آید و سیف الدین اغراق استقبال او كرد و او را بمجلس شراب با خود بنشاند اعظم ملك سخن نوح جاندار آغاز نهاد و در باب او تشنّع می‌كرد و اغراق ملك ابا می‌نمود سیف الدین اغراق هم در مستی ناگاه برنشست و با سواری صد روی بلشكرگاه نوح نهاد نوح پنداشت كه بدلداری او می‌آید خود با پسران پیش او آمدند و خدمت كرد اغراق ملك مست بود شمشیر بكشید تا بر نوح زند لشكر نوح در حال او را بگرفتند و پاره پاره كردند چون خبر او بلشكرگاه او رسید مردم او گفتند این خدیعتی بود كه اعظم ملك كرد و بهم زفانی نوح آمد تا اغراق ملك را بهلاكت داد بدین ظنّ اعظم ملك را فرو گرفتند و بكشتند و لشكر اغراق ملك بر لشكرگاه نوح زدند و نوح را با پسران او بكشتند در جمله از هر دو جانب بسیار كشته شدند و غوریان هم در آن میان با ایشان جنگ كردند و مبالغ كشته آمدند، و هم در آن نزدك^(۳) تكاجك^(۴) و سید علاء الملك قندز^(۵) بفرمان چنگر خان^(۶) بسر ایشان^(۷) رسیدند تكاجك^(۸) امیر لشكر مغول بود و علاء الملك سرخیل چريك پیاده و بقابای آن

(۱) كذا فی آب، ج: بکرهار، ز: سكرهار، ه: تسكرهار، د: تكبار،
 (۲) ز: جهاندار، (۳) ج: ز: نزدیکی، (۴) كذا فی ه، آ: بكاجك،
 ب: ج: د: ز: بكاجك، (۵) كذا فی د: (۶)، آ: قندز، ب: قندر (یا) قندز،
 ز: قندر، ه: حیدر، ج: و بدر، (۷) كذا فی ب: ه: د، ز: بر
 سر ایشان، آ: برای شارب (۸)، ج: برای ساب،
 آ: بكاجك، د: ز: بكاجك، ب: بكاجك،

سرحد بامیان^(۱) است و راههای بسیار آنجا کشد تا از احوال بر خبر
 باشد سواری ده دوازده هزار مغول بطلب سلطان از عقب او می آمدند
 بغزنه آمدند و چون در شهر لشکری نبود بی مانعی تا ناگاه مردم
 خبر یافتند در شهر آمدند و مسجد آدینه بعضی بسوختند و خلق هرکرا
 در کوچه ها و شوارع یافتند بکشتند و بعد از يك روز مقام فلاوز گرفته
 بر عقب سلطان پروان^(۲) رفتند و آنجا با سلطان مصاف دادند سلطان
 غالب آمد لشکر مغول با خدمت چنگر خان رفتند بظالقان، چون سلطان
 مظفر آمد بسبب نزاعی که خلج و ترکان و غوریان را بر سر مقاسمت
 اسبان غنیمت با خوارزمیان رفت مخالفت در میان لشکر سلطان افتاد
 ۱. اغراق ملک^(۳) و اعظم ملک با تمامت خلج و ترکان و غوری برگشتند و
 بر راه پربشاور^(۴) برفتند و سلطان با لشکر ترک و خوارزی که با او
 ماندند روی بغزنه نهادند^(۵)، اغراق ملک و اعظم ملک و دیگر امراء
 خلج و ترکان و غوری چون از سلطان برگشتند بیکرهار^(۶) رفتند که
 اقطاع اعظم ملک بود اعظم ملک ایشان را ضیافتها فرمود و اقامت نزد
 ۱۰ کرد و مراعاتها بجای آورد اما میان نوح جاندار^(۷) که امیری از خلج بود
 و پنج شش هزار خانه خیل داشت و میان اغراق ملک کراهیت و
 عداوت بود اغراق ملک با بیست هزار مرد روی پربشاور^(۸) نهاد و
 نوح جاندار^(۹) بیکرهار^(۱۰) بعلفخوار بایستاد، چون سیف الدین اغراق ملک

پروان، ب: پروان، ه: برون، - رجوع بص ۱۳۶ ح ۲، (۱) آ د:
 نامیان، ب: تامان، ز: باسان، (۲) آ: سروان، ب: پروان،
 ج: برون، د: برون، ز: ندارد، (۳) ج: افزوده: و شیر ملک،
 (۴) کذا فی ه، آ: پربشاور، ب: پربشاور، ج: پربشاور، ز: پربشاور،
 د: پربشاور، (۵) ج د ز: نهاد، (۶) کذا فی ب، آ: بیکرهار،
 د: بیکرهار، ج: بیکرهار، ز: بیکرهار، (۷) ز: جهاندار، (۸) کذا
 فی ه، ب: پربشاور، آ: پربشاور، د: پربشاور، ج: اصل جمله را ندارد،
 (۹) ز: جهاندار، (۱۰) کذا فی ب، آ: بیکرهار، ز: بیکرهار، ه:
 بیکرهار، د: به تیکار، ج: اصل جمله را ندارد،

اغیار و چشمه حکم بی غبار باشد و ندانست که حق تعالی هم در دنیا مکافات کند و در عقی خود جزا و سزا او داند،

هرچه کنی عالم کافر سنیز * بر تو نویسد بقلهای تیز

چون سلطان محمد از آب ترمذ بگذشت بر عزم فرار رسولی بخوارزم فرستاد تا مادرش با حرم دیگر متوجه مازندران گردند و بمحسون آن محصن کنند ترکان بر وفق اشارت پسر روان شد و دیگر پسران که نوادگان او بودند و حرما را با خویشان ببرد و لشکرها را با اعیان خانان در خوارزم بگذاشت و هنگام حرکت جماعتی از صاحب طرفان که بر سیل هوا موقوف بودند بفرمود تا تمامت را بپیچون انداختند الا قوی را که نه ۱۰ در صدد پادشاهی بودند و او با فرزندان و خزاین متوجه مازندران شدند (۱) از راه دهستان و ناصر الدین وزیر در خدمت ایشان بود، چون سلطان مازندران رسید ترکان را با حرما بقلاع لارجان (۲) و ایلال (۳) فرستاد، و سبتای (۴) بر عقب سلطان مازندران رسید بمحاصره قلاع مذکور لشکر بنشانند و از قضا آن بود که در هیچ عهد کس نشان نداده بود ۱۰ که قلعه ایلال (۵) را بذخیره آب احتیاج افتاده است چه آب کشان صحاب سکن قلعه را از آذکار آب حیاض مستغنی داشته اند و صحاب بگریه خود £.1106 دهان اهالی آنرا خندان چون لشکر بمحاصره آن بنشست باران نیز بستیز برخاست و چون دولت از ایشان باز ایستاد،

سلطان کسی بود که ز پیلان آب کش

میدان خاک را ز هوا بخشد آب خوش

۲۰

(۱) ج دَر: شد، (۲) کذا فی آج ده ز، ب: لارجان، (۳) کذا فی ب و کذا فی تاریخ التوسی اصل نسخه باریس ص ۵۴ و طبع هوداس ص ۶۰: «و هی من امهات قلاع مازندران»، ج: ایلال، آ: ایلان، ده ز ندارند، نسخ طبقات ناصری: «قلعه لال طبرستان»، (۴) کذا فی آ، ب ج ده ز: سبتای، د: سبتای، (۵) کذا فی ه، آ: ایلال، ج ز: ایلال، ب: ایلان، د ندارد،

لشکرهای خلیج و ترکان و غوری^(۱) را نیست کردند، فی الجمله آن بیست سی هزار^(۲) خلیج و ترکان و غوری^(۱) بعد از آنک از نزدیک سلطان جلال الدین برفتند بکمر از دو سه ماه همه کشته و متفرق شدند چه بدست یکدیگر و چه بدست لشکرهای چنگر خانی و ازیشان اثر نماند،

ذکر والده سلطان ترکان خاتون،

اصل او^(۳) قبایل انراک اند^(۴) که ایشان را قنلی^(۵) خوانند و ترکان^(۶) بسبب انتمای نسبت جانب ترکان^(۷) رعایت نمودی و در عهد او مستولی بودند و ایشانرا اعجمیان^(۸) خواندندی از دلهای ایشان رأفت و رحمت دور بودی و ممر ایشان بر هرکجا افتادی آن ولایت خراب شدی و رعایا بمحصنها محصن کردند و بحقیقت سبب ظلم و فتنه و ناپاکتی ایشان دولت سلطانرا سبب انقلاع بودند،

قَوْمٌ تَرَى الْأَصْلَاطَ الْخَمْسَ نَافِلَةً • وَ تَسْتَحِلُّ دَمَ الْحَجَّاجِ فِي الْحَرَمِ^(۹)
و ترکان خاتونرا درگاه و حضرت و ارکان دولت و مواجب و اقطاعا جدا بودی و مع هنا حکم او بر سلطان و اموال و اعیان و ارکان او نافذ^(۱۰) و ترکانرا مجلس انس و طرب در خفیه مرتب بود و بسیار خاندان قدیمرا واسطه او شد که منتفع^(۱۱) گشت و چون ملکی یا ناحیتی مسلم شدی صاحب^(۱۲) آن ملک را بر سیل ارتهان بخوارزم آوردندی تمامت را در شب بدجله انداختی و غرض آن داشتی تا ملک پسرش بی زحمت

(۱-۱) این جمله از آج د بکلی ساقط است، (۲) کذا فی ب، ه: ز: آن سی

هزار، (۳-۴) ب باصلاح جدید: از بعضی از قبایل انراک است،

(۵) کذا فی ج ه، ب: قنلی، ز: قنلی، د: قنلی، (۶) کذا فی

ب ج د ه ز، آ: ترکان، ه: افزوده: خاتون، (۷) جمع تُرک،

(۸) کذا فی ب ج د ه ز، آ: اعجمیان، (۹) من قصیده الغنئی مطلعها:

صَبَّحْتُ أَلَمَّ بِرَأْسِي غَيْرَ مُعَيَّنٍ أَلَمَّ، و اصل بیت الشبی: شیخ بری الصلوات

الخمس أَلَمَّ، (۱۰) آ ب ه: منتفع، (۱۱) ب باصلاح جدید: اصحاب،

حسیله حال اعدا و جمع مادران و حیل در حین سال که اول زمانه واقع در کرم سنه اصدی و عترب و سما به ابر و ساد و عزم از حبس
 تمام اصلی و بورت بیدم با شنید و در وجه تخریر و از باب و نهول خبر عسبان اصل بکثرت نوز و اسطه استلاد و عتبت متفرخ
 رای نه و دروند و ساد کوهجا با بیان روانه شد و غزوی را که در حدود بغدادی که البته نود کوع فرزند و انعمیون کشنده آندستان در نوا
 سرهند مقام کرد و خونی از انجا دارنده نوزکان خاتون مادر سلطان و درهما اورا فرزند که در پیش کوح می روند و باد از بلند نوحه بر عتس
 سلطان بکشد مادران را بیا ن می کنند و از انجا خورن آبک رسیده نماند نمانن الا جوی بکشد متذرع شوند و از انجا تو بیا ن می کشند

نرکان خاتون مادر سلطان محمد خوارزمشاه و حوهای او در اسر لشکر مغول

(نقل از یک نسخه بسیار قدیمی از جامع التواریخ در کتابخانه ملی پاریس)

تا در مدت ده پانزده روز آب نماند باضطرار ترکان خاتون و دیگر
 حرما و ناصر الدین وزیر بشب آمدند همان ساعت که ایشان پهای
 قلعه رسیدند روز از ترش روئی نقاب محاب فرو گذاشت و میخ در میخ
 بست و دست بگریه برد حکایت بط بود که با ماهی گفت ع، عالم
 پس مرگ ما^(۱) چه دریا چه سراب، ترکان خاتون را با پسران و حرما
 و ناصر الدین بظالغان بخدمت چنگر خان بردند در شهر سنه ثمان عشره
 و ستمایه چون بخدمت او رسیدند ناصر الدین را سیاست کردند و آنچه
 پسرینه بودند از فرزندان سلطان هر چند خرد بودند بکشتند و باقی آنچه
 عورتینه بودند از بنات و اخوات و خوانین که با ترکان بهم بودند چنگر
 ۱۰ خان ایشان را می فرمود تا روز کوچ با آواز بر ملک و سلطان نوحه کردند،
 چون جلال الدین سلطان^(۲) بر آب زد حرم او را با ایشان مضاف
 کردند، ترکان خاتون را بفرافورم^(۳) فرستادند چند سال در نا کای بسر
 آورد و در شهر سنه ثلثین و ستمایه گذشته شد^(۴)، و آنچه دختران
 بودند دو دخترا بجفتای داد يك دخترا جفتای برستی مخصوص
 ۱۵ کرد و دیگر دخترا بوزیر خود قطب الدین حبش عید داد و از آنچه
 نصیب اردوی دیگر افتاده بود يك دخترا بعید حاجب دادند، و بعد
 ازین حالت از حرماهای سلطان جلال الدین که جورماغون^(۵) بگرفت از^(۶)

(۱) آ: من، (۲) کذا فی آب، ج ده ز: سلطان جلال الدین،

(۳) کذا فی آد، ب ده ز: بفرافورم، ج: بفرافورم، (۴) در حاشیه

ج در این موضع نوشته: «حاشیه محمد مخم: و از سبب بد بختی این عورت نسل
 شاهان خوارزم که از پادشاهان دیگر بعلم و هنر و شمشیر ممتازند خاصه سلطان جلال
 الدین خوارزمشاه که تیغ او از جرم خورشید [وا] نام او از رسم جمشید مشهورتر است
 بچلگی بر افتادند تا که در وقت رفتن هلاکو ببغداد از جمله ذکور ایشان يك تن ماند
 بود که بیکبار بر افتادند این بد بخت ترکان مادر سلطان محمد بن نکش خوارزمشاه قسق
 و فجور داشت و خون چندین بی گناه میریخت، او رفت و نام بدش ماند در جهان»،
 (۵) ج ز: جورماغون، ه: جورماغون، د: جورماغون، (۶) ج «از» را ندارد،

جلال الدین دختری دو ساله داشت که آنرا هم ترکان می‌گفتند بخدمت قان فرستاد قان فرمود تا در اردو دختر را تربیت می‌کردند تا بوقت آنکه پادشاه زاده جهان هولاکو متوجه مالک غری شد منکو^(۱) قان فرمود تا ترکان را در خدمت هولاکو فرستادند تا بکسی دهد که لایق باشد چون صاحب موصل بسوابق خدمات و لواحق آن از امثال ممتاز بود ترکان را بانواع جهاز تمام پسر او ملک صالح داد و بر سنت شریعت عقد نکاح بستند و بر رسم و ترتیب مغولان آلات جهاز دادند و این حال در شهر سنه خمس و خمسين و ستمایه بود،

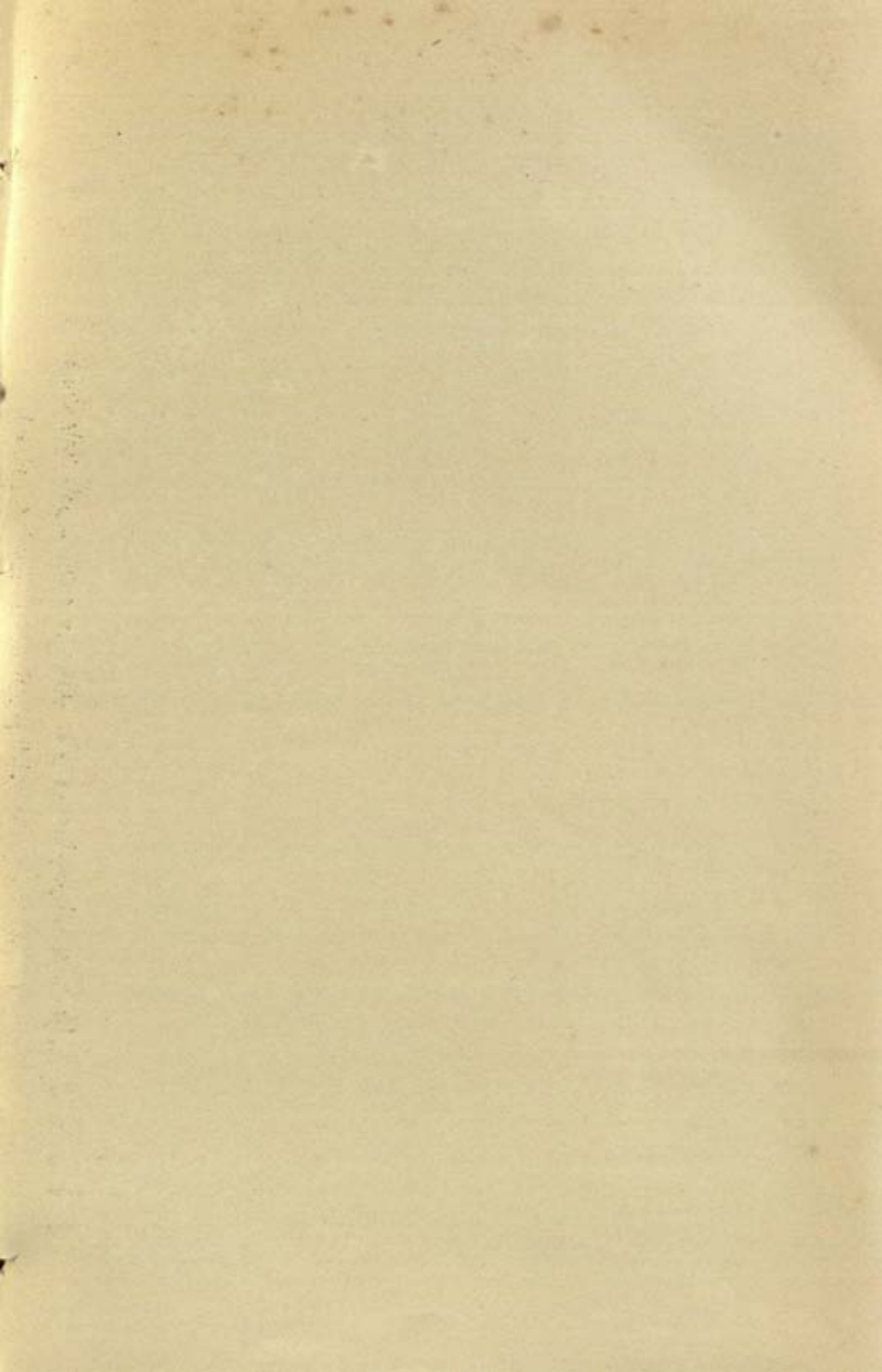
ذکر احوال سلطان غیاث الدین،

نام او پیر شاه^(۲) بود و ملک کرمان نامزد او اما اَلْعَبْدُ بِدِيرِ وَاللهُ بِقَدَرِ بوقت آنکه پدرش از عراق بجانب مازندران رفت حرما را با قلعه فارون^(۳) فرستاد و سلطان غیاث الدین را هم در آنجا بگذاشت تا چون سلطان محمد انار الله برهانه در جزایر آبسکون غریقی دریای هلاکت

(۱) کذا فی آ، ه: مونک کا، ب: دَجَز: مویکا، (۲) ضبط این کلمه در کتب تاریخ بطور صراحت یافت نشد ولی از مقایسه نسخ قدیمه جهانگشای و غیر آن با یکدیگر قریب یقین میشود که صواب در آن «پیر شاه» است بضبط متن حاضر، — ب: ز: هر شاه (= پیر شاه)، ج: هر شاه، آ: مرشاه، د: مر ساه، و در تاریخ نسوی اصل نسخه و حید پاریس این کلمه هفت یا هشت مرتبه مسطور است و در جمیع موارد مرشاه بدون نقطه (در کلمه اوّل) نوشته شده است مگر در يك موضع (ص ۹۶) که مرشاه دارد، و در طبع هوداس هم جا: پیر شاه (بضبط متن حاضر)، و در اغلب نسخ تاریخ گریه غالباً: هر شاه (= پیر شاه)، دُنْ d'Ohsson مؤلف تاریخ کبیر مغول بفرانسه در ج ۱ ص ۱۹۴ این کلمه را تیز شاه Tiz-Schah خوانده است و آن ظاهراً تصحیف و مغالط با عامه نسخ قدیمه است، و در تاریخ ابن الاثیر و جامع التواریخ و وصاف نام این شاهزاده را گویا بهمان علت مشکوکیت ضبط آن بهیچ وجه ذکر نکرده اند بل فقط بلقب «غیاث الدین» اکتفا نموده اند،

(۲) کذا فی جمیع النسخ، رجوع بص ۱۱۲ ح ۱،

فصل زمستان بود در رئ عزیمت اقامت کردند، ناگاه سلطان جلال الدین چون شیر که مغافصه در میان رمة آهوافتد برسید و در وناق او نزول کرد سلطان غیاث الدین مستشعر شد اورا این کرد و بامداد را امرا و اعیان حشم غیاث الدین بخدمت آمدند از آن جماعت جمعی که ماسکه غلی عنان گیر ایشان بودست و در مقدمه هوای خدمت او در دل داشتند بارتفاع درجه و سمو رتبت اختصاص یافتند و قوی که نه بر جاده^(۱) بودند و تهییج فتن می کرده فرمود تا بر درگاه ایشانرا سیاست کردند و سلطان غیاث الدین با جمعی خواص در خدمت او بماند اورا بنظر شفقت برادری می نگرست تا روزی در میان مجلس نشاط شراب ۱۰ سبب سرهنگی که از خدمت او بتزدیک پسر خرمیل ملک نصرت^(۲) رفته بود با ملک نصرت می گوید که چرا مفرد^(۳) مرا بخویشتن راه داده و ملک نصرت از خواص ندمای سلطان جلال الدین بود و از وجوه امرا و محل اعتماد و در خلوت سلطان جلال الدین با او مزاح کردی و او نیز سخنهاى مضحك گفتی بر سبیل مطایبه غیاث الدین را گفت که ۱۰ سرهنگ را نان باید تا خدمت کند سلطان جلال الدین تغییر احوال برادر مشاهد کرد نصرت ملک را بچشم اشاره کرد تا بیرون رود و سلطان غیاث الدین چندان توقف نمود که روز باخر کشید و سکر غلبه کرد او نیز باز گشت و گذر بر خانه ملک نصرت بود کس فرستاد که مهبان خواهد حالی از خانه بیرون آمد و سلطان غیاث الدین را از اسب فرو آورد و در خانه رفتند و مجلس شراب آراسته کرد و دورها پیایی شد و مستیها بغایت کشید سلطان غیاث الدین عزیمت مراجعت کرد چنانک رسم باشد ملک نصرت اورا برنشاند و در خدمت رکاب روان شد ناگاه سلطان غیاث الدین دست بکار زد و میان هردو کتف او بردرید

(۱) افزوده: مستقیم، (۲) «نصرة الدین محمد بن الحسین بن خرمیل» (نسوی

ص ۱۴۰)، (۳) یعنی نوکر و ملازم، رجوع بص ۲۰۲ ح ۱،

شد و لشکر مغول بگذشتند از قلعه بیرون آمد و چون مملکت کرمان را پدرش نامزد او کرده بود متوجه آن جانب شد، شجاع الدین ابو القاسم که مفردی^(۱) بود از جمله ملک زوزن موسوم بکونوالی حصار و قلعه جواشیر^(۲) بود چون جهان در آشوب می‌دید او را در قلعه راه نداد و *f. 111a* نرها پیش فرستاد بعد از آنکه این حصار را از کونوالی امین چاره نخواهد بود من همان بنده قدیم ام که از فرمان شما اینجا نشسته ام، سلطان غیاث الدین چون دانست که او بر سر ضلالت است مکا و حتی ننمود و با جماعتی که مصاحب او بودند عنان برنافت و بعراق آمد از هر جانبی سواد^(۳) مردان و شُذّاذ^(۴) امرا که مخفی بودند برو جمع شدند و براق حاجب و اغول ملک بخدمت او متصل گشتند و قصد انابک^(۵) سعد کردند و بجانب او تاختن^(۶) انابک در موضعی بود که آنرا دینه^(۷) می‌خوانند از معرّت^(۸) او بجهت و لشکر او چون برسیدند چهار پای بسیار از همه نوعی یافتند و از آنجا مراجعت کردند، براق حاجب را با وزیر او^(۹) تاج الدین کریم الشرقی مقاتلی افتاد خشم گرفت و با حشم خود عزم جانب هندوستان کرد، چون سال سنه^(۱۰) تسع عشرة و ستمایه شد غیاث الدین قصد فارس کرد انابک شهر را خالی بماند لشکر او در شهر رفتند و غارت کردند و از آنجا بخوزستان رفتند و بعد ما که با مظفر الدین وجه السبع مقاتلی رفت مصاحبه جستند و مراجعت کردند چون

(۱) مفرد چنانکه از چندین موضع این کتاب معلوم میشود یعنی نوکر و ملازم و نحو آن است، (۲) کذا فی آ، ب ج د ه: کواشیر، ز: لواشیر، (۳) کذا فی آ ب ز، د: شواد، ه: سوار، ج: ندارد، (۴) آ ب د ه: ز: سداد، ج: شراد، - تصحیح قیاسی، (۵) ب ج ه: افزوده‌اند: بردند، ز: افزوده: آوردند، د: اصل جمله را ندارد، (۶) کذا فی د (?)، ب: دینه فی، ه: دینه، ز: دینه، آ: دینه (کذا)، ج: دست (کذا)، (۷) کذا فی د ه: ز، ب: باصلاح جدید: مضرت، آ: مغرب، ج: معرس، (۸) یعنی وزیر غیاث الدین (نوی ص ۱۴۲)، (۹) ج: «سته» را ندارد،

از آنجا کوچ کرد چنانک ایشان را خبر نبود و بخوزستان آمد و باعلام حال خود رسولی پیش براق حاجب فرستاد بکرمان و میان ایشان باز تأکید موافقی رفت و مبعاد کردند که در بیابان وُرکوه^(۱) براق بخدمت استقبال کند و سلطان غیاث الدین آنجا رسیده باشد، بر مبعادی که بود براق با سیحار هزار مرد برسد و دو سه روز شرایط خدمت بجای آورد و با سلطان جماعتی خواص که بودند پانصد نفی کشیدند براق را اندیشه در سر افتاد که مادر او را در حباله آرد از موضعی که جای امثال او بود فراتر آمد و با سلطان بر نهالچه نشست و محل خدمت و خول او را هر یک بتدریک یکی از امرا تعیین کرد و او را در محاوره خطاب بفرزند اعز آغاز نهاد و بخطبه^(۲) و الله او رسول در راه کرد سلطان چون آن حالت مشاهده نمود و منع را سامان نبود آن کار برای مادر تفویض کرد مادرش نیز بعد از ابا و منع و کثرت جزع و فرع تن درد داد تا عقد بستند و بعد از کثرت الحاح با جمعی از خادمان سرای زره در زیر قبا پوشید و در خانه رفت و کار زفاف بانجام رسانید و درین حالت روان فردوسی که برای آن از رواج فردوس مخصوص باد درین معنی که گوئی صورت این حال راست گفته است،

چو از سرو بن جای گردد نهی . بگیرد گیا جائے سرو سہی
و ایراد ییتی کہ ادیب ظریف فرید الدین بیہقی راست در حق یکی کہ
بعد از شرف الملک در دست وزارت بنشست درین موضع نیک بر

f. 112a دوخته است و لایق،

سر از جانی فرا کن نا بیفی . چہ کندست^(۳) این کہ بر جایت نشستست
چون بشہر رسید و روزی چند بر آن بگذشت از افریای براق دو کس

(۱) کذا فی آرز، بَدَ وُرکو، ج: وُرکوه، ہ: ابرقوہ، - مراد شہر ابرقوہ

است «و اهل فارس یسمونها وُرکوه و معناه فوق الجبل» (یاقوت)،

(۲) ج: کلاست،

فریاد برآمد که ملک را بکشند از بامها خشت و کلوخ پُران شد غیاث
 الدّین اسب بجهانید و از آن کوچه بجست و بخانه رفت و سلطان جلال
 الدّین را ازین حالت در حال اعلام کردند بامداد بخود بیادت او آمد
 و فرمود که جرّاحان را حاضر کردند کار خود از دست درمان در
 گذشته بود چون کارد از استخوان يك دو روز را جان تسلیم کرد سلطان
 جلال الدّین فرمود تا تمامت امرا و اعیان و حشم و ارکان و خدم و
 ارباب شهر اصفهان تعزیت او داشتند و لباس از پلاس کرد و غیاث
 الدّین از نخلت این حرکت نا لایق از خدمت برادر يك هفته تقاعد
 نمود و بعدما که سلطان جلال الدّین فرمود تا او را بیرون درگاه حاضر
 آوردند و بر زفان امرا باز خواست بلیغ بتقدم رسانید جماعتی معتبران
 حضرت واسطه گشتند و او را بخدمت سلطان آوردند از فرط شرم و
 حیا سر در پیش افکند و زفان عذر گنگ گشته بود چون روزی چند
 برآمد و ازین حرکت شرمسار بود و از برادر مستشر چون نایبال^(۱)
 بدر اصفهان آمد و سلطان جلال الدّین لشکر بیرون کشید او با خواص
 لشکر خود باز گشت و بر راه لور عزم خوزستان کرد و آن اندیشه
 سبب کودکی و دل شکستگی سلطان بود چون بتزدیک خُسران خود
 هزار سف و دیگر امرا رفت او را اعزاز و اکرام کردند و خُسران از خوف
 خُسران خود از جانب سلطان صلاح کار خود و از آن او در آن دیدند
 که او را از آنجا^(۲) بفرستادند مادر و امرارا در نستر بگذاشت^(۳) خلیفه
 او را تشریفات بسیار فرمود و او متوجه الموت شد و بکچندی آنجا
 بایستاد و علاء الدّین الموت مورد او را باجلال و تعظیم تقدیم نمود و
 نزلهایی که لایق چنان پادشاه زاده افتد متواتر می داشت تا ناگاه احتیاط را

(۱) آَر: نایبال، ه: نایبال، ب: نایبال، ج: نایبال، د: نایبال، -

رجوع بص ۱۶۸، (۲) د افزوده: بیغداد،

(۳) ج افزوده: و متوجه حدود بغداد شد،

رضوا بصفات^(۱) ما عدموه جهلا . و حسن القول من حسن النفعال
ای چرخ نا چند از شعوده و مکر نو، و ای فلک نا کی از ظلم و جور
نو، هر سلطانی را در بند هر شیطانی اندازی، و هر لثمی را امیر هر کریمی
گردانی، و هر پادشاهی را در چاهی افکنی، و هر ناسزائی را از تخته^(۲)
مذلت بر تخت عزت نشانی، و ای یار غافل و دوست عاقل ازین بند
پند برگیر نا در بند نفس اماره نیفتی و درین سرگذشتها بیچشم اعتبار نگر
و پای کشیده دار نا دار مقامگاه سرت نشود،

كَفَاكَ عَنِ الدُّنْيَا الدِّنْيَةُ مَخْبَرًا . عَلُوْ مَوَالِيهَا وَ حَطُّ كِرَامِيهَا
وَ نَّ رِجَالَ الْعِزِّ تَحْتَ مَدَاسِيهَا . وَ أَنَّ عَيْدَ الْعُرِّ فَوْقَ سَنَامِهَا

هر نیر که از شست قضا و قدر آید
جز دبدب و دلهای عزیزانش سپر نیست
هر محنت و غم کان ز فلک روی نماید
جز مسکن مسکین غریبانش گذر نیست
هر کس بدری در شود آخر چو شب آید
بیچاره غریبی که ورا خانه و در نیست
آهی که برآرد ز سر سوز غریبی
در هاویه مانده آن آه شرر نیست
اشکی که بیاراند از دبدب غریبی
آن جز همه زردابه و جز خون جگر نیست
هان نا تزی طعنه تو در حال غریبان
کز سینه پر سوز غریبانت خبر نیست

(۱) کذا فی بَج دَه زَ، آ: بضاف، - تصحیح مصراع اوّل این بیت برای راقم
حروف میسر اند، (۲) کذا فی ه، ب: تحت، آ: تحت، د: تحت،
ج ز: خاک،

بنزدیک سلطان غیاث الدین آمدند و گفتند که بر براق اعتماد نتوان کرد فرصتی یافته‌ام اورا از دست بردارم تو سلطان باشی و ما بنده و فرمان بردار، طیب طینت و پاکى جبلت اورا رخصت نداد که نفض مغالطات و موافق کند و قوت ایمان که ایمان را بشکند و این کار را مهمل بنامد،

همیشه بنوی تن اندر مه • بموضع در افکن در ابرو^(۱) گره
بنوی چو حاصل نگردد مراد • درشتی ز نری در آن حال به
چون زوال ملك خاندان ایشان بود و ابتدای دولت معاندان یکی که از معتمدترین غلامان و خاصگیان غیاث الدین بود این معنی را در خلوتی با براق بگفت حالى از خویشان و سلطان غیاث الدین بحث آن کرد بقصد آن اندیشه اقرار آوردند بابتدا خویشان را فرمود تا هم در ساعت در حضور جماعت اعضای ایشان پاره پاره کردند و سلطان را با هرکه تعلقی بدو داشت موقوف گردانید و بعد از يك دو هفته سلطان را رشته در گردن کردند تا خبه^(۲) کنند فریاد بر کشید که آخر نه پیمان بسته‌ام که قصد یکدیگر نه اندیشم بی بادره حرکتی چگونه بر نفض آن اقدام روا می‌دارد مادرش چون آواز پسر بشنید و بدانست که گردن پسر بیرون کردست از سوز جگر و شفقت بر پسر امساک طافت نتوانست عویل و زفیر بر آورد اورا نیز خبه^(۳) کردند و برین متوال تمامت لشکر اورا در نور بلا انداختند و پیمانهارا خلاف کردند و سوگدهارا باطل و خاک در چشم عهد زدند،

(۱) دَه: بر ابرو، بَجَز: بابر،

(۲) کذا فی جَز، دَ: خفه، بَ (باصلاح جدید): خفه، آ: حقه، هَ: خنقه،

— ماده خَنَق در عربی بمعنی خفه کردن است ولی خصوص کلمه «خنقه» بهیچ ضبعی باین معنی نیامده است ظاهراً،

(۳) کذا فی جَز، بَ (باصلاح جدید): دَ: خفه، هَ: خنقه، آ: حقه،

الملك ساوه^(۱) را بر سبیل انابکی و تدبیر مملکت در خدمت او بفرستاد چون بری رسید طرف نشینان عراق بر خلاف و عصبان او اتفاق کردند سلطان محمد شرف الدین امیر مجلس را که خادی بود با لشکری بمدد پسر فرستاد و بعد از محاصرت بریشان مظفر آمد و اکثر امرای عراق را بگرفت و هیچ کس را آسیبی و مکروهی نرسانید و بر همه ابقا کرد و با امکان مقدرت و ابقای ماده حیات که امید ایشان از آن انقطاع پذیرفته بود زلالت و هنوات همه غنوک کرد و اقطاع و ولایت بر هر يك مقرر داشت بدین رأفت همه مطیع گشتند و ضایر از نفاق بزدودند، تا بوقت آنکه خبر رسید که سلطان محمد متهم از ما وراء النهر مراجعت کردست عماد الملك را بخدمت او فرستاد تا سلطان را بعشوه مدد عراق آنجا کشید و پسر او رکن الدین باستقبال پدر شد و چون کاری دست فرام نداد و سلطان متوجه مازندران شد رکن الدین آهنگ راه کرمان کرد با چند خاصگی معدود بکوشش رسید جمعی از افراد و اجناد ملک زوزن آنجا مانده بودند بعدما که استشعار بدیشان راه یافته بود و قصد فرار کرده ۱۰ چون بشناختند که سلطان رکن الدین است بخدمت او میادرت نمودند و از هر گوشه اقوام روی بدو نهادند خزانه ملک زوزن را که آنجا بود در بگشاد و بلشکر داد و از آنجا باز عزم عراق کرد، چون باصفهان رسید شذاذ^(۲) لشکر و پراگندگان امرا برو جمع شدند و قوت گرفت

وصاف و صاحب روضة الصفا و غیره، و عجب آنست که ضبط نام این هر سه برادر یعنی جلال الدین منکبری و غیاث الدین پیرشاه و رکن الدین غورسانجی هر سه مشکوک است و قرائت هیچکدام علی وجه التحقیق معلوم نیست و هیچیک از معاصرین ایشان گویا از غایت شهرت در عصر خود ضبط این اسماء نپرداخته اند و بعد از زوال دولت مستعجل ایشان چنان سرعت ذکرشان از السنه و افعاء افتاد که حتی نام ایشانرا نیز مردم فراموش کردند و اکنون ضبط اسماء این سه برادر تقریباً یکی از الغار لایعجل تاریخ شده است، (۱) ج: ساوجی، (۲) آج: د: سداد، ب: در اصل شداد بوده بعد نقطه شین را تراشیده اند، ه: ز: سران - تصحیح قیاسی،

ذکر سلطان رکن الدین^(۱)

بوقت آنکه سلطان محمد از عراق باز گشت پسر خود سلطان رکن الدین را که غور سانی^(۲) نام او بود نامزد ملک عراق کرد اورا با اُهیّتی و عُدتّی که لایق چنان ملک و چنان سلطانی باشد روان کرد و عباد

(۱) این عنوان از آه ساقط است بدون بیاض بجای آن، (۲) کذا واضحاً فی ه، ز: غور سانی، آ: اغور سانی، ب: اغور سایی، ج: اغور سایی، د: اغور سایی، در نسوی نسخهٔ وحید پاریس هشت مرتبه این نام مذکور است، سه مرتبه: غور سانی (ص ۴۶، ۹۷، ۱۰۱)، و سه مرتبه غور سانی (ص ۲۶۵)، و یک مرتبه غور سانی (ص ۱۰۲)، و یک مرتبه غور سانی (ص ۱۷۷)، و در طبع هوداس همه جا: غور سانی، نسخ طبقات ناصری: غور شانی، غور سانی، غور بشانسی، نسخ تاریخ گریک: غور سانی، غور سانی، غور سانی، غوری سایی، غور سایی، غور سانی، نسخ حبیب التبر: غور سانی، غور سانی، ضبط نام این شاهزاده علی وجه التحقیق معلوم نشد کثرت اختلافات نسخ قدیمه و جدید از جهانگشای و غیر آن چنانکه ملاحظه میشود بجذی است که اعتماد از همه آنها برداشته میشود ولی دو نفر از قدمای مورّخین که معاصر این شاهزاده بوده‌اند یعنی نسوی و صاحب طبقات ناصری وجه نسبیه برای این کلمه ذکر میکنند که برای متبحرین در لغات ترکیه راهی نشان میدهد و شاید از روی این وجه نسبیه بتوانند ضبط حقیقی این کلمه را تعیین نمایند، نسوی گوید (نسخهٔ پاریس ص ۲۶۵ = طبع هوداس ص ۲۶): «وکان سبب نسبته غور سانی (کذا) انه وُلد یوم وردت البشارة علی السلطان بتملک الغور»، و در طبقات ناصری گوید (نسخهٔ پاریس منمّم فارسی ۱۸۲ ورق ۲۲۱۵): «ولادت او شی بود که دیگر روز آن سلطان معز الدین محمد سام طاب ثراه از خوارزم باز گشت در شهر سته احدی و ستمایه اورا بدان سبب غور شانی (کذا) نام کردند یعنی غوری شکن»، و در متن هیئت «غور سانی» اختیار شد بجهت آنکه این هیئت صریح یکی از نسخ جهانگشاست که هر چند جدید ولی بالثبته متن و مضبوط است یعنی نسخهٔ ه، و دیگر آنکه هیئت «سانی» با کم و بیش اختلاف (سانی، سانش) در بسیاری از نسخ قدیمه غیر جهانگشای نیز چنانکه ملاحظه شد بنظر رسید، و بسیاری از معتبرین مورّخین نام این شاهزاده را گویا همان ملاحظهٔ مشکوکیت فراءت آن بکلی اغفال نموده و فقط بلقب «رکن الدین» اکتفا کرده‌اند چون ابن الاثیر و صاحب جامع التواریخ و صاحب

ذکر استخلاص نواحی کرمان و احوال براق حاجب،

براق حاجب و برادر او خمیدبور^(۱) از قرا ختای بودند و در عهد خان قرا ختای خمیدبور^(۲) را برسال بئزدیک سلطان اختلافی بودست تا چون تاینکو طراز^(۳) در دست آمد ایشان را نیز بیاوردند و در خدمت سلطان قریبی یافتند و بتدریج خمیدبور^(۴) امیر شد و براق بمحابت موسوم گشت، خمیدبور^(۵) را بوقت آنک بما وراء النهر می رفت با چند هزار مرد در بخارا بگذاشت در اوایل فترت او نیز در گذشت، و براق مجد عراق آمد بئزدیک غیاث الدین و بمخدمت او پیوست و از بزرگترین^(۶) امرای او شد و قتلغ خان لقب یافت و بعد از تأکید عهد و آئین امارت اصفهان بدو فرمود، چون خبر وصول لشکر مغول مقدم ایشان نولان جری^(۷) برسید از غیاث الدین اجازت خواست تا

(۱) کذا صریحاً فی آئینہ ہذا، ا (اینجا): خمیدبور، ب: حمیدبور، د: حمید نور، ز: حمدتور، ج: حمید، (۲) کذا صریحاً فی آ، ب: حمید بور، د: حمید نور، ز: حمدتور، ج: حمید، (۳) کذا فی د، آ: مانکو طراز، ب: باتیکو طراز، ج: بامنکو طراز، د: نیکو طراز، ز: مانکو و طراز، - رجوع بص ۷۶، ۵۵، (۴) آ: خمیدبور، ب: حمیدبور، د: حمید نور، ز: حمدتور، ج: حمید، (۵) آ: حمدتور، ب: حمیدبور، د: حمدتور، ز: حمدتور، ج: حمید، (۶) کذا فی آ، ب: ج: ز: بزرگترین، د: بزرگتر، (۷) کذا فی آ ولی ممکن است کہ جزئی یا جزئی نیز خوانده شود، د: تولان حری، د: بولان خربی، ب: بولان حری، ج: بولان حری، نسوی اصل نسخہ پاریس ص ۷۵: طولون حری (متن مطبوع ص ۵۴: طولون حری)، و ص ۱۲۶: طولون جری (متن مطبوع ص ۹۴: طولون جری)، طبقات ناصری طبع کلکتہ ۴۵۹، ۴۶۰: طولان جری، جامع التواریخ طبع برزین ج ۲ ص ۲۰۰ (دو مرتبہ)، ص ۲۰۴: تولون جری، - این تولون جری یکی از سرداران معتبر چنگیز خان و امیر یکی از هزاره های لشکر دست راست وی بوده است و وی سر متکلیک ایچیکه شوهر مادر چنگیز خان بود (ایضاً ص ۲۰۰)، و کلمہ جری «یعنی

قاضی اصفهان نا امن گشت خویشین^(۱) کشیده کرد و احتیاط و احتراز می نمود سلطان رکن الدین نیز مقام در اندرون شهر صلاح ندانست از آنجا کوچ کرد و بیرون شهر خیمه بزد لشکر در آمد و شد آمدند باشارت قاضی اهل شهر غوغا کردند و از بامها دست بنیر و سنگ بگشادند قرب هزار نفس مقتول و مجروح شد لشکر رکن الدین نیز مبالغه را از اهل شهر بکشند بدین سبب رکن الدین از اصفهان متوجه ری گشت و دو ماه توقف نمود چون لشکر مغول مقدم ایشان^(۲) بار دیگر در رسید بقلعه فیروزکوه رفت آنرا حصار دادند و بعد از پنج شش ماه او را بشیب آوردند با اهل قلعه تمامت و هر چند تکلیف کردند زانوی خدمت بر زمین نهاد و جوك^(۳) نزد عاقبت او را با تمامت متعلقان و اهل قلعه بکشند، این چه باز بهاست که روزگار دم بدم از زیر حقه فلک بچابک دستی چنانک دستش نمی توان دید بیرون می آورد، یا خود بی از آنک^(۴) دست در میان آرد آن جام زهر مذاق را بر دست می نهد، و هیچ دست نمی دهد^(۵) کعبین را^(۶) که دست بر دست دستی باز زنند، ای دوست این کار بدست تدبیر نیست انگشت فرا او مکن که گزند بایی، پای بر مرکز تفویض و توکل محکم دار که^(۷) نا از پای نیفتی، و قدم در منته که تا پایت^(۸) نگیرند،

(۱) از کلمه «لشکر» در ص ۲۰۹ س ۱۸ تا اینجا بیکتی از آ ساقط است،

(۲) بیاض در آب، ج ده ز بدون بیاض، «ز» مقدم ایشان را ندارند، ج «باریکه» بجای «بار دیگر» و گویا ناسخ «باریکه» را نام سردار مغول فرض کرده است، (۳) کذا فی آب ز، ده: جوك، ج: جك، - جوك زدن یعنی

زانو خم کردن برای برای عظیم و احترام، رجوع کنید بقدمه مصحح ج ا ص ح،

(۴) کذا فی آب، ج ده ز: بی آنک، (۵) کذا فی آج، ب ده ز:

هیچ گونه، (۶) کذا فی آ، ب ج ده ز افزوده اند: که دست،

(۷) «ز» را ندارند، (۸) «ز» که را ندارند، (۹) کذا فی آب،

ج ده ز: تا پایت، د: که پایت،

که من قلعه را از راهی که ایشان محافظت نمی نمایند^(۱) بشما می نمایم و لشکر را از آنجا بقلعه می برم براق او را بمواعید بسیار مستظهر گردانید اما احتیاط را بر سخن او اعتماد کلی نمی نمود و ازو وثیقه خواست شب دیگر بقلعه رفت و ^(۲) يك سر پوشیده^(۳) را که داشت پوشیده بزیر آورد و مردان را برای که گفته بود برکشید وقت صبحی را طبل بزدند و نعره برکشیدند و قلعه فرو گرفتند و در باز گشادند و هم در روز انتقال خود در آنجا فرستاد و پسر شجاع الدین در حصار بود بمحاصره آن اشتغال نمودند، ناگاه خبر وصول سلطان از جانب هندوستان رسید براق حاجب نزد آنها پیش فرستاد از همه نوعی و بر عقب خود نیز بمخدمت استقبال مبادرت نمود و دختری را نیز بمخدمت سلطان نامزد کرد چون سلطان نزول کرد و دخترا عقد بستند کسان بنزدیک پسر شجاع الدین فرستاد باعلام وصول سلطان و استدعاء او، جواب داد که تا بچشم خود چتر او را نه بینم اعتماد تمام سلطان بنفس خود پیش حصار راند حالی خدمت مبادرت را

f. 113b بمحضرت محتش شد و از هر جنس خدمتیها در پیش روان کرد و بخوابیدن

۱۵ شمشیر و کرباسی برداشت و بمخدمت سلطان آمد و بنظر عنایت و تربیت ملحوظ شد و سلطان بمحاصر روان^(۴)، براق نیز در خدمت او برفت روزی سلطان بتماشای شکار بیرون آمد با اکثر حشم خود چون براق حاجب از حصار بعلت غمراض بیرون نیامد بود دانست که او را در تخلف اندیشه خلافت امتحان را رسولی باستدعای او بعلت استنارت در سواغ

۲۰ مهبات فرستاد جواب داد که این نواحی را بزخم شمشیر مستخلص کرده ام و جای آن نیست که مقر سریر سلطنت باشد و این حصون را از حافظی امین ناگیر خواهد بود من نیز بنسب قدیم ام و بذرایع خدمات شایسته

(۱) کذا فی ب (باصلاح جدید) ج، ه: نمیکنند، آد ز: می نمایند،

(۲-۱) کذا فی ج ز، ب: سر پوشیده، آد: يك پوشیده، ه: پوشیده،

(۲) کذا فی آ ب ز، ج افزوده: گشت، ه د افزوده اند: شد،

باصفهان رود و با خیل خود از راه کرمان عزم هندوستان کند چون
 بچیرفت و کادی^(۱) رسید جوانان قلعه جواشیر^(۲) شجاع الدین ابو الفاسم را
 برآن داشتند که بر عقب ایشان میباید رفت و غارت کرد و برده خنائی
 گرفت، پنج شش هزار مرد روان شد و ایشان را خود شکار خویش
 و دانستند بلك خوانی میباید پنداشتند چون نزدیک این جماعت رسیدند
 و دانستند^(۳) که کار افتاد براق حاجب فرمود نا عورات نیز بلباس
 مردان پوشیده شدند و حرب را بسیجید گشتند و بچهار گروه شدند و
 از چهار جانب ایشان در آمدند فوجی از ترکان که در زمره شجاع الدین
 بودند بحکم جنسیت با براق منضم شدند و نزدیک ایشان دو حصار
 بود یکی حرق^(۴) و دیگر عباسی^(۵) خواستند تا آنرا پناه گیرند روی
 بدان آوردند ترکان براق چون برق براق که میغرا بشکافد بریشان
 دوانیدند و تازیکان را از یکدیگر جدا کردند و قوی بسیار را بر صحرا
 کشته بینداختند شجاع الدین با قوی بحصار پناهی یک دو روز محاصره
 کردند چون ذخیره نبود از حصار بیرون آمدند شجاع الدین را محبوس
 کردند و بندهای گران نهادند و از آنجا باز گشتند و بجانب جواشیر^(۶)
 آمد و شجاع الدین را در قید بدر حصار آوردند تا پسر سر و جان او
 بتسلیم قلعه باز خرد پسر خود ازو فراغتی داشت او را بکشتند و هر دو
 قلعه و حصار را محاصره آغاز نهادند، از قلعه پاسبانی بشیب^(۷) گریخت

دل راست و پاك اندرون» (ایضاً ص ۲۱۱)، و این کلمه در آشلام مغولی بسیار دیده
 میشود از جمله سوکانو جربی برادر این تولون جربی (ایضاً ص ۲۰۰)، و توقولنی
 جربی (ایضاً ص ۲۱۱)، و طبع بلوشه ص ۲۱، ۲۳، ۲۴: توقولنو جربی، و اوکلی
 جربی (ایضاً طبع برزین ص ۲۱۲)، و اوفلان جربی (طبقات ناصری ص ۲۶۱ که
 «جزیب» دارد)، (۱) ز: کاور، (۲) کدا فی آ، باقی نسخ: کواشیر،
 (۳) د: چون این جماعت نزدیک رسیدند دانست، (۴) کدا فی آب ج ده،
 ز: حرق (با) حرق، (۵) کدا فی آج ده ز، ب: عباسی، (۶) کدا
 فی آ، باقی نسخ: کواشیر، (۷) کدا فی ج، آ: شیب، ب ده ز: شیب،

نرسیده بود که آوازه حالت واقعه پدر و قیام عم زاده او قطب الدین بمصالح ملک کرمان رسید توقف نمود تا بحضرت رسید، قآن چنانکه عادت طبعی او بود در حق او انواع مرحمت و عاطفت مبذول داشت و سبب آنکه او بخدمت حضرت سبقت گرفته بود و روی پادشاه دیده ممالک کرمانرا^(۱) بحکم او فرمود و او را قتلغ سلطان بلقب پدر برلیغ فرمود و جینقای^(۲) او را مرئی شد و فرمان شد تا قطب الدین بخدمت آید و ملازمت نماید، بوقت مراجعت او قطب الدین سلطان بیرون آمد و انتقال خود بیرون آورد و بر راه خوبص^(۳) زد تا بزوزن رسید و از آنجا بحضرت روان شد و یکچندی ملازمت نمود فرمان شد تا بجینقای رود و در خدمت محمود بلواج باشد امثال فرمان را مذهبها بتدریک او اقامت نمود و بلواج او را بنظر پدرانیه نگرست و اعزاز و اکرام بتقدم می رسانید و رعایت حرمت او می کرد، تا بوقت آنکه قوریلنای کیوک خان بود قطب الدین سلطان نیز بیامد و میخواست تا باز مصلحت سلطنت ساخته کند جینقای^(۴) چون مرئی قتلغ سلطان رکن الدین بود دفع آن کرد باز فرمان شد که او بر قرار چنانکه حکم قآن بودست ملازم صاحب بلواج شود و سلطان رکن الدین بکاری که بدان موسوم است مشغول، رکن الدین بر قرار نواحی کرمان را نصرف می نمود و مالی که مقرر بود از بالاش و شتر^(۵) بامرا که منصوب بودند می رسانید، تا چون

واقع شد و چون رکن الدین هنوز باردوی اوکای قآن نرسیده بود که خبر وفات براق بدو رسید پس بالضرورة حرکت او باردو نیز در حدود همین سه یعنی ۶۳۲ یا اندکی قبل از آن بوده است، (۱) کذا فی «ز»، آب ج د: آرا، (۲) «:

جینقای، آ: جینقای، ب: جینقای، ج: جینقای، د: جینقای، ز ندارد، (۳) کذا فی «، ب: (باصلاح جدید): خبیص، آ: ز: خویص، ج د: خویص،

(۴) «: جینقای، آ: جینقای، ب: جینقای، ج: جینقای، ز: جینقای، د:

جینقای، (۵) کذا فی ب «؟»، آ: شتر، «: استر، ج: شمشیرها، د: ز

ندارند،

حقوق ثابت گردانیدم و اکنون سنّ امتداد گرفته است و قوّت حرکت
نماند اندیشه آنست که درین قلعه بدعای دولت هایون مشغول باشم و
اگر سلطان خواهد که بقلعه آید هم میسر نشود و نزهت های بسیار با این
الوکه روان کرد، سلطان را چون وقت تنگ بود از راه ملاطفت جوانی
فرستاد و از آنجا عنان بجانب شیراز تافت، و براق حاجب متمکن شد
و تمامت آن نواحی را در ضبط آورد عُدّت و آلت بسیار شد و بعدما
که سلطان غیاث الدین را که بدو استعانت نموده بود و ازو زینهار
خواسته ع، کَالْمُسْتَجِيرِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ^(۱)، بقتل آورد رسولی بتزدیک
امیر المؤمنین فرستاد معلم از اسلام خود و ملتحمش نشریف لقب سلطنت
۱۰ ملتحمش او را باسعاف مقرون گردانیدند و بقتلغ سلطان^(۲) تشریف خطاب
مبذول داشتند و بر آنجملت روز بروز تمکن او زیادت می شد و خیل
و حشم بیشتر تا بوقت آنک امرائی که بمحاصره سیستان اشتغال داشتند
مقدم ایشان طایر^(۳) بهادر ایلچی بتزدیک او فرستادند و او را بابلی خواند
و ازو لشکر و مدد خواستند چون براق حاجب مردی داهی بود و
۱۰ می دانست که دست دست اروغ چنگر خان است بقبول فرمان و انقیاد
و اذعان پیغامها را تلقی نمود و از غایله فتن بمشروع و خضوع نوئی جست
و جواب داد که من با حشم خود کار سیستان را بی آنک لشکر مغول را
زحمتمی رسد کفایت کنم و چون سنّ من امتداد یافته است و قوّت حرکت
ساقط گشته و بر انتقال قدرت نماند پسر خود را ببندگی حضرت روان
۲۰ می کنم، بر آنجملت که گفته بود ساختگی پیش گرفت و رکن الدین خواجه
مبارک را در شهر سته^(۴) بمخدمت فالان روان کرد، هنوز بمقصد

(۱) قبله: الْمُسْتَجِيرُ بِعَمْرٍو عِنْدَ كَرْبِنَه، و هو بیت معروف مذکور فی قصّه حرب
الْبُسُوس، انظر مجمع الأمثال فی مثل «اشام من البسوس»، و خزانه الأدب لعبد القادر
البغدادی ج ۲ ص ۲۵۴، (۲) ز: بقتلغ خان، (۳) کما فی جمیع النسخ،

(۴) بیاض در آب دهه، ج ز بدوین بیاض و کلمات «در شهر سته» را نیز
ندارند، — چون وفات براق حاجب بتصریح گرینک و نهره در ذی القعدة سنه ۶۳۲

چنانکه رکن الدین متنبه بود چون آن جماعت مدایر برسیدند در حال با پنج شش کس معدود که اسبان ایشان در زین بود بر نشست و مطارده و محالّه بسیار نمود چندانکه اصحاب او سوار شدند و بدو ملحق گشتند اکثر ملاحه را بکشتند و از آنجا روان شد و روز دیگر بوقا^(۱) رسید سبب این اجتهاد او را عزیز داشت و احترام بسیار کرد و از آنجا متوجه بندگی حضرت پادشاه جهان منکو^(۲) قان شد، بمقام المالیغ در رمضان سنه احدی و خمسین و ستمایه وقت مراجعت از اردوی بزرگ منکو^(۳) قان اتفاق ملاقات افتاد^(۴) آثار خوف و هراس برو غالب بود و انوار دولت و اقبال ازو غایب، چون بخدمت منکو^(۵) قان رسید از قطب الدین نیز ایچی باعلام توجه او بجانب بغداد رسید و بر عتب قطب الدین^(۶)، از هر دو سختها پرسیدند و عاقبت^(۷) رکن الدین را بقطب الدین^(۸) تسلیم کردند تا آنچ قضا و قدر برو مقدر کرده بود برو براند و او را بر شمشیر فنا گذرانید و قطب الدین ملک کرمان را مصفی f. 114b از شایبه جفا پنداشت و روزگار را بر خلاف عادت او صاحبه وفا انگاشت^{۱۰} چون با مقر مملکت رسید و اطراف و اکاف را مضبوط گردانید و بچند نوبت^(۹) بخدمت بارگاه هولاکو رسید و باصناف عاطفت و سیورغامیشی

(۱) د: بوقا، ز: بوقار، (۲) ه: مونک کا، (۳) یعنی مصفرا با رکن الدین اتفاق ملاقات افتاد، (۴) ب: باصلاح جدید افزوده: بیامد، ه: ز افزوده اند: برسید، - در حاشیه ج در این موضع نوشته: «حاشیه محمد منجم، و قطب الدین خط قاضی و مفتی و اکابر کرمان و گهای اکابر ابرقوه و سرجان و نوابغ آن گرفته بود و در خط نوشته و [این کار] از عقل ترکان خاتون بود جفت او که خواهر رکن الدین بود و زنی بود که گوی از مردان عالم همدی برده بود تا پادشاه جهان معلوم کند که او اینجا بیایگی برده است»، (۵) آ: قطب الدین را برکن الدین، و آن غلط صریح است، (۶) کذا فی ج، ز: بچندگاه، ه: بچند روز، ب: بچند، آ: بچند، د: به چند، - اختلاف قرائت اینجا مهم است چه بنابر نسخ آ ب د (بچند) مراد این خواهد شد که قطب الدین در شهر «چند» بخدمت هولاکو رسید و چون معلوم نیست که هولاکو در حرکت وی بایران از «چند»

سریر مملکت بجلوس منکو^(۱) قآن مشرف شد قطب الدین در موافقت صاحب بلواج بحضرت آمد و قطب الدین را تربیت کرد و در حق او سیورغامیشی^(۲) و شفقت پادشاه جهان فراوان شد سلطنت آن طرف بدو ارزانی داشت و باسم باسفاقی مغولی با او هم فرستاد چون بهراه رسیدند در مقدمه ایلچی بنزدیک رکن الدین فرستاد مخبر از حال سیورغامیشی^(۳) و عاطفتی که پادشاه گیتی در حق او فرموده است و مستدعی او باستماع برلیغ، چون سلطان رکن الدین بدانست که حال نوعی دیگرست ایلچیان را باز گردانید و در رمضان سنهٔ خمسین و ستمایه آنچه توانست از امنعه بیرون آورد و حواشی که از قطب الدین سلطان نخاشی می کردند در مصاحبت او بر راه لور روان^(۴)، و از یزد^(۵) خواهر زاده او علاء الدوله با والد خود بدو متصل شد و آوازه چنان بود که ایشان عزیمت بغداد کردند بامیر المؤمنین^(۶) رسولی فرستادند، صلاح کار خود ندانستند که اگر ایشان را^(۷) راهی دهد نباید مادهٔ زیادت وحشتی شود، زیادت بنهرا در لور بگذاشت و بنفس خود متوجه حضرت شد چون پای گردکوه رسید میان روزی چهار پایان در غلها سرگشاده کردند ملاحظه قوی^(۸) را فرستادند تا میان روزی که ایشان بقیلوله مشغول باشند و اسبان سرگشاده مغافصهٔ ایشان را فرو گیرند و شربت هلاکت

(۱) موناك كا، (۲-۲) این جمله بکلی از آ ساقط است، (۳) کذا فی آب د، ج افزوده: گشتند، ه افزوده: شد، ز افزوده: شدند، (۴) کذا فی ج، آ: نزد، ب: د: نزد، ز: نزد، ه: ندارد، (۵) بیاض در آب، د: ز نام خلیفه را ندارند بدون بیاض، ج: بجای بیاض: التاصر لدین الله، و آن قطعاً خطاست چه در تاریخ مذکور در متن یعنی در سنه ۶۵۰ خلیفهٔ معاصر المستعصم بالله بود (سنه ۶۴۰-۶۵۶) نه التاصر لدین الله چه وی در سنه ۶۲۲ یعنی ۲۸ سال قبل از این تاریخ وفات یافته بود و صواب در متن «المستعصم بالله» است بجای بیاض، (۶) د: ندانست که ایشان را آخ، (۷) کذا فی آ، باقی نسخ: فوجی،

از جانب جغتای و سکه^(۱) از طرف یکی سرفوقیتی^(۲)، و کورکوز در آن وقت از خدم جتمور بود تا بتدریج که درجه حجابت یافت،^(۳) ولایتی که مَر او بود چون بازار^(۴) و نسا و کورکوخ^(۵) و جریستان^(۶) تمامت را بایلی میخواند و بمراعات و نطف در ریفه ایلی میآورد و بعضی را نیز که عصیان میکردند بشکر و مقاومت دفع و قهر میکرد، و چون جورماغون کار خراسان را مضطرب بگذاشته بود بعضی را گرفته و باساق نشان و بعضی هنوز گردن پنبهر^(۷) ایلی بیرون نکرده و^(۸) فغانان^(۹) و انراک روز بروز سر از جوانب بیرون میزدند و در میان مردم نشویش میانداخت و رنود و او باش مسئولی میشدند و ولایتی که ساکن گشته بود و منقاد شک از فتنه و آشوب آن جماعت باز در اضطراب میآمد^(۱۰) قراجه^(۱۱) و بغان سنقور^(۱۲) که دو امیر بودند از قبل سلطان جلال الدین در نشاپور و مضافات آن ناخن میکردند و باآوازه سلطان جلال الدین مردم هنوز

التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۹ ببعد: کول بلاد، طبع بلوشه ص ۲۷ ببعد: کلیلات و کلیلاد،^(۸) کذا فی آب ده ز، ج: بوسال، جامع التواریخ طبع برزین ص ۱۴۹ ببعد: پسپل نوبان، طبع بلوشه ص ۲۷، ۵۶، ۵۷: نوسال (مثل متن)،^(۹) کذا فی ج ده ز، آ: قول بوقا، ب: قول بغا، د: قول تغا،^(۱) کذا فی آ ج (۲)، ب: نیکه، ه: پیکه، د: تنکه، ز: سکه، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۲۷: پیکه،^(۲) آ: سکی سرفوقی، د: سرفوقی یک، ه: یکی سرفوقی (= سرفوقی یا سرفوقی)، ج: سکی سرفوقی، ب: نیکی سرفوقی، ز: بسر حوشی (کدا)،^(۳) ب: بخط جدید افزوده: و جتمور،^(۴) کذا فی د، آ: بازار، ب: بازار، ج: بارز، ه: ز: باورد، - برای بازار رجوع کنید بترقه القلوب در فصل «ربع مرو شاهجان»،^(۵) کذا واضحا فی آ (۲)، د ه ز: کورکوخ، ب: کورکوخ، خ: کرکن رخ،^(۶) کذا واضحا فی آ (۲)، ب: حرستان، ه: خرستان، ز: حرستان، ج: حرستان، د ندارد،^(۷) ب ج د ه ز: بزنجیر،^(۸) ب این واورا تراشیده است،^(۹) آ: فغانان،^(۱۰) ب: بخط جدید افزوده: و،^(۱۱) آ: قراجه،^(۱۲) کذا فی د (بغان سنقر)، ب: بغان سنقور، آ: بغان سنقر، ز: بغان سنقر، ج ه: بغان سنقور، جامع التواریخ طبع بلوشه ص ۲۷: بغان سنقور (مثل متن)،

اختصاص یافت ناگاه اجل از کین روزگار بیرون ناخت و در شهر
سه ست و خمین و ستایه گذشته شد،

با ناز اگر آرمیده باشی هم عمر . لذات جهان چشیده باشی هم عمر
هم آخر کار رفت باید و آنکه . خوابی باشد که دین باشی هم عمر

ذکر جتمور^(۱) و تولیت او خراسان و مازندران را،

اول امیری که بتولیت خراسان و مازندران نامزد شد جتمور بود و
اصل او از قراخای است و او را نوئی^(۲) وقت استخلاص خوارزم از
قبل خویش باسقاق خوارزم گردانید و چون پادشاه جهان قان
جورماغون^(۳) را باقلیم رابع نامزد گردانید و یاسا رسانید که سروران و
۱۰ باسقاقان هر طرفی بنفس خویش بمحشر روند و معاون جورماغون باشند
از خوارزم جتمور برراه شهرستانه روان شد و از جوانب پادشاه زادگان
امرای^(۴) دیگر در صحبت او بگذاشت^(۵) و جورماغون نیز هم بر آن
موجب از قبل هر پادشاه و پادشاه زاده امیری را با جتمور نصب
کرد و^(۶) کلبات^(۷) از قبل قان و نوسال^(۸) از قبل بانو و قزل بوقا^(۹)

عبور کرده باشد و در خط حرکتی که جویی و رشید الدین از لشکر کئی هولاکو
بایران میدهند اصلاً ذکر از جند نیست و نیز بقرینه عبارت و صاف ص ۲۹۰: «و
چند نوبت بسعادت مثل بارگاه فلک شکوه هلاکو خان مستعد گشت» صواب نسخ
ج زه باید باشد و کلمه «نوبت» یا نحو آن از آب د باید افتاده باشد، (۱) ه:
چین غور یا چین غور (فی جمیع المواضع)، نسوی ص ۶۶: حین دمر (= جین دمر)،
جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۹: بعد و طبع بلوشه ص ۲۷: جتمور،
(۲) آ: نوئی، ب: نوی، و بعد از نوی بیاض بتقداریک کلمه، (۳) کذا فی
اغلب النسخ فی اغلب المواضع، ج: جرماغون (فی جمیع المواضع)، د: جورماغون (فی
غالب المواضع)، (۴) ج ده ز: و امرای، ب اصل جمله را ندارد، (۵) ظاهر
یعنی جتمور از جوانب شاهزادگان امرای دیگر در صحبت جورماغون بگذاشت،
(۶) ب این وادرا ندارد ولعله اظهر، (۷) کذا فی اغلب النسخ فی اغلب
المواضع، د: کلبات (فی اغلب المواضع)، ج: کلبات (فی جمیع المواضع)، جامع

چون خبر اضطراب و آشوب بخدمت فالان رسید غضب در نهاد او چنان مشتعل شد که فرمان رسانید تا طایر^(۱) بهادر از بادغیس لشکر انجا کشد و تدارک کار قراجه کند و بقایای شمشیر را بر باد فنا دهد و از دیار خراسان دیار نگذارند و آب بر منازل و مساکن ایشان بندند چنانکه از آن اثر و طلل نماند مثلی معروفست که گرگرا دوختن باید آموخت او خود دریدن نیکو داند و لشکر خود مثل این قتل و نهب در خاک جویند بر آب^(۲) از بادغیس چون آتش روان شدند، در در میانه راه خبر بطایر بهادر^(۳) رسید که کلبات قراجه را منہزم گردانیده است و از خراسان بیرون دوانیده و او کون بیستان رفته و ۱۰ حصار ارگرا حصن ساخته، طایر بهادر بمحاصره آن رفت و قرب دو سال رنج و تعب کشید تا آنرا مستخلص کرد و از بیستان ایلچی نزدیک جتھور فرستاد که مصلحت کار خراسان فالان بحکم برلیغ بن مفوض کرده است دست نصرف از آن کوتاه نماید، جتھور جواب داد که سخن عصیان اهل خراسان خلاف بوده است و عرض آن از غرض بگاہ قراجه چندین ۱۰ ولایت و رعیت را چگونه شربت فنا توان چشانید و بی هیچ موجب ملکی را که سالفست تا بعد از تعب و مشقت اندک قراری گرفتست دیگر باره نیست گردانید بانهای این حالت من نیز بیندگی حضرت ایلچی می فرستم بر آنجمله که فرمان رسد آن مهم کفایت گردد و اکنون بهیچ حال رخصت ندم که يك کس را از مردم این دیار تعرض رسانند، ۲۰ ایلچیان طایر^(۴) بخشم و نا مرادی باز گشتند، و جورماغون نیز باستحضار او^(۵) و امرای مذکور ایلچی فرستاده بود تا با لشکرها بدو پیوند و کار خراسان و مازندران را با طایر بهادر گذارد، آنکس که روزی امیری

(۱) کذا فی جمیع النسخ، (۲) یعنی فوراً و بدون درنگ، رجوع بص ۲۶ س ۶، ص ۷۱ س ۳، ص ۱۸۲ س اخیر، (۳) ب: بهاتور، (۴) ج: افزوده: بهادر، (۵) یعنی جتھور،

در پنداشتی بودند و بدان سبب امور آن طرف قرار نمی‌پذیرفت در هر ناحیتی امیری ناگهان پدید می‌آمد و بر سر هر قلعه قلعه می‌ساخت آن بدین ناخن می‌آورد و این آنرا می‌گرفت و می‌گشت و^(۱) باساقان را که جورماغون در هر طرف گذاشته بود قراجه و ترکان او بکشتند و هر کس را که با مغولان دم ایلی می‌زد می‌گرفتند بدین سبب جتخور کلبلات را با لشکر بدفع قراجه بحدود نشابور^(۲) فرستاد، پدرم با جمعی از معارف و اکابر از نشابور آیت فرار برخواندند و بر راه طوس بیرون آمد و در آن وقت از شارستان طوس یکی بود که اورا تاج الدین فریزنه^(۳) می‌گفتند بقتل و فتک از تمام بی دینان گذشته و در طوس ۱۰ قلعه بدست فرو گرفته بود چون پدرم با بزرگان بدان حدود رسیدند وَ الْغَرِیْقُ یَتَعَلَّقُ بِكُلِّ شَيْءٍ^(۴) باعلام وصول خویش و استعلام از اسنان معتدی نزدیک او فرستادند ایشان را بمواعید عرقوی مستظهر گردانید باعتماد سخن موه او روی در راه نهادند تا بدان قلعه رسیدند

۱۰ اَلْهُسْجَبِرُ یَعْبُرُوْا عِنْدَ کُرْبَتِهِ . کَالْهُسْجَبِرِ مِنَ الرَّمْضَاءِ بِالنَّارِ^(۵)
چون کلبلات بعد از انهمزام قراجه باز گشت و احوال این جماعت شنید بود ایلمچی بنزدیک فریزی^(۶) فرستاد و ایشان را باز خواست کرد فریزی^(۷) بر نیت آنک کار آن جماعت بدست کلبلات کفایت شود ایشان را بنزدیک او فرستاد کلبلات مورد پدرم و بزرگان را بانواع استمالت مستظهر گردانید و پدرم را قطعه ایست در معنی

۲۰ وَفَلْتُ عَلَى الْاَفْرِیْزِيِّ الَّذِي لَهُ . صَنَائِعُ تَحْكِي عَنْ رَكَائِهِ عَقْلِهِ
خَبِيْثٌ كَثِيْرٌ فِی الدُّنْيَا حَدِيْثُهُ . یَعِزُّ عَلَى الرَّاَوِیْنِ اَبْسَرُ نَقْلِهِ

(۱) آ این را ورا ندارد، (۲) آب آفزوده اند: و طوس، ز آفزوده: و

طیس، (۳) آ: فریزنه، ب: ج: ه: فریزی، د: فریری، ز: فریدی، —

«فریزن قریه علی باب هراة یقال لها فریزه بنسب الیها ... الفریزی» (یاقوت)،

(۴) ه: و الغریق یشبک بکل حیث، (۵) رجوع کنید به ۲۱۴ ح ۱،

(۶) آ: فریری، فریری، د: فریری، ز: فریدی، فریدی،

دست نصرت از آن کوتاه کنند و کلبات را در حکمها شریک او کرد و اصفهدرا ملکی از سرحد کبود جامه نا بیرون تمیسه^(۱) و استراباد ارزانی داشت و ملکی خراسان و^(۲) اسفراین و جوین و جاجرم و جوربد^(۳) و ارغیان^(۴) بر ملک بهاء الدین مقرر فرمود و در آن وقت خراسان آن بود و هریک را پایزه زر و مثال بالتمغا داد و در باب اهالی خراسان شفقت و رأفت ارزانی داشت و بر بقایای ایشان ایفا کرد و بعد فضل الله که مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا خراسان بعنایت و اهتمام جتمور و ابلی ملک مرحوم بهاء الدین از طوارق زمان در حفظ امان بماند معدودی چند که از زیر هزار واقعه جان بتک پای بجهانیه بودند و هزار رنج و محنت سر از شمشیر رها نید بجهاد امیدوار و سر بر خط روزگار نهدند و گردن بر سیلی فلک دوار نرم کردند، و جتمور چون بحکم برلیغ در کار نمکن یافت شرف الدین را سبب قدمت و سبقت او باسم وزارت موسوم کرد از قبل بانو و پدرم را هم بصاحب دیوانی مقرر داشت و امیران دیگر هرکس از قبل پادشاه زادگان بنبیجی^{۱۰} بدیوان فرستادند، کار دیوان را چون رونق داد و ضبط کرد کورکوز را برسالت نامزد حضرت قآن کرد و پدرم را با او بهم^(۵) مرحوم نظام الدین را در دیوان قائم مقام خویش^(۶) بگذاشت و او^(۷) برفت چون بخدمت قآن رسید و احوال هریک بدانست از کورکوز احوال و ایات پرسید بر وفق قاعده مزاج پادشاه تقریر کرد اداء سخن و تقریرات او پسندید داشت و پدرم را سیورغامبشی کرد و پایزه و برلیغ بالتمغا فرمود

(۱) آب: تمیسه، ز: تمیسه، ج: تمه، - رجوع کید یافوت در تحت «طیس»

(۲) ب: باصلاح جدید بجای این واو: خصوصاً، (۳) ب: حوربد، د:

خورند، ز: جورند، ج: جورنی، (۴) آ: ارغیان، (۵) ج: افزوده:

بفرستاد، ب بخط جدید افزوده: و او، د: افزوده اند: و، (۶) مرجع

ضمیمه «خویش» و «او» پدر مصنف است

کرده باشد باز پایکاری چون کند و آنکس که مباشر امور خطیر شد نن
 بکارهای حقیر چگونه در دهد و حاکم محکوم کی تواند شد، با تمامت اصحاب
 و ثقات خویش مشاورت نمود که دفع این کار بچه مبسر شود رایها بر آن
 قرار گرفت که کلبلات که از خواص پادشاه روی زمین بود برود^(۱) و
 از امرای خراسان و مازندران که ایل گشته بودند بعضی را با خود ببرد،
 در اثنای آن حال ملک سعید بهاء الدین صعلوک برادر خود را از قلعه
 بیرون فرستاده بود و شرط ایلی بدان کرده که چون از قلعه بیرون آم
 مرا بخدمت قآن فرستد^(۲) این سخن موافق اندیشه ایشان افتاد جتّمور از
 داخل مازندران باز گشت و بخراسان اکثر مواضع چون آوازه ایلی امرای
 ۱۰ صعلوک بشنیدند ایل شدند و هر کس را که اجل دامن گرفته بود و پیش
 نیامد نیست کردند و ملک نظام الدین^(۳) چون بقلعه رسید ملک بهاء
 الدین حرکت کرد چون نزدیک جتّمور رسید بانواع اعزاز و اکرام
 او واجب داشت و از مازندران اصفهید نصرة الدین کبود جامه را
 معین کردند و هر دو در صحبت کلبلات متوجه حضرت شدند و این
 ۱۵ حالها در شهر سنه ثلثین و ستمایه بود چون ایشان هردو اول امرائی
 بودند که از غربی بلاد ماوراء النهر بیندگی رسید بودند قآن بدان
 اهتزاز و نیج نمود و بفرمود تا جشنها ساختند و روزها طوی کردند و
 جتّمور و کلبلات را بدین سبب بانواع سیورغامیشی مخصوص گردانید
 و گفت درین مدت که جورماغون رفته است و چندین ولایات معظم
 ۲۰ مستخلص کرده هیچ ملک را نزدیک ما نفرستاد جتّمور با قرب آمد و قلت
 عدد مثل این بندگی بتقدیم رسانید آنرا پسندید داشتیم و امارت خراسان
 و مازندران باصالت بنام او مقرر گردانید^(۴) جورماغون و امرای دیگر

(۱) یعنی بخدمت اوکای قآن، (۲) ه: فرستند، (۳) ظاهراً این ملک

نظام الدین همان برادر ملک بهاء الدین صعلوک است که در چند سطر پیش اشاره
 بنوشد، (۴) دَر: گردانیدم، ج: گردانیدم،

نوسال بر قرار بود تا بوقتی که کرکوز باز رسید و حکم و امارت ولایت ازو منصرف شد نوسال بامارت لشکر قناعت نمود تا در سال سنه سبع و ثلثین و ستمایه^(۱) که او نیز بر عتب باران دیگر خویش بموضعی که مراجعت نیست روان شد،

ذکر احوال کرکوز^(۲)،

مسقط رأس او دیهی است مختصر بر چهار فرسنگی بیش بالبع نام آن برلیغ^(۳) از بلاد ابغور در طرف غربی مَرِّ مجتازان بر آنجا، در شهرور سنه احدی و خمسين و ستمایه وقت مراجعت از اردوی پادشاه جهان منکو^(۴) قان بر سیل قبوله آنجا ساعتی استرواحی رفت فرد بیتی که مرحوم نظام الدین علی السدید البیهقی بر حسب حال کرکوز وقت عبور بر آن دیه انشا کرده بود و کاتب را روایت بعدما که از صحیفه ضمیر محو بود بر خاطر گذشت

غَدَاةً نَزَّلْنَا فِي كَيْبَسَةِ بَرْلِغٍ^(۵) . تَحَقَّقَ لِي أَنَّ الرِّجَالَ مِنَ الْفَرَى
و پس هم در آن محظه آن بیت را که ثبت ضمیر او بود باخوات دیگر
هرچند توانمان نباشند ملحق گردانید

وَأَيَّقَنْتُ أَنَّ الْمَرْءَ يَسْمُو بِجَدِّهِ . وَ هَبْنِي إِنْ السَّرَى إِذَا سَرَا^(۶)
وَلَنْ يَنْفَعُ الْأَصْلَ الزَّكِيُّ لِجَاهِلٍ . إِذَا هُوَ عَنْ طَوْدِ الْمَعَالَى تَحَدَّرَا
فَجِدَّ نَتْلَ مَجْدًا وَ عِزًّا مُؤَلَّآ . وَلَا تَكُ مَقُولًا قَضَا لَقَدْ جَرَى

(۱) کذا فی آج دَرَزَ، ب: سنه ثلثین و ستمایه، ه: بیاض بجای اعداد،

(۲) کذا فی آ، ج د ه ز: کورکوز (فی اغلب المواضع)، ب: کورکور (فی اغلب

المواضع)، (۳) کذا فی ج د ز، ا: برلیغ، ه: برلیغ، ب: برلیغ،

(۴) ه: مولک کا، (۵) ه: برلیغ، ب: برلیغ، (۶) اشاره است

بمصرع اول از بیت معروف:

إِنَّ السَّرَى إِذَا سَرَا فَيَنْتَفِي . وَ أَهْنُ السَّرَى إِذَا سَرَا أَسْرَاهُمَا

و صاحب دیوانی مالک بدو ارزانی داشت و بمزید ثمول عنایت و رأفت مخصوص گشت چون از اردو مقصی الحاجات باز رسیدند جتّمور گذشته بود و امید او ^(۱) از ملک و ملک ^(۲) منقطع شد و این حالت در شهرور سنه ثلاث و ثلثین و ستمایه بود،

ذکر نوسال ^(۳)

چون جتّمور گذشته شد باعلام حال او ایلیی بحضرت پادشاه جهان قآن فرستادند فرمان شد که نوسال قائم مقام جتّمور امیر باشد و نوسال مغولی کهن بود سن او صد سال نزدیک رسید، از حکم فرمان امرا و کتبه دلاورین و اصحاب از خانه جتّمور بمخیم او تحویل کردند و مصلحت کار دیوان فرا پیش گرفتند شرف الدین متوجه حضرت باتو شد کورکوز علی الزم آمد شدی می کرد و در اثنای این احوال ملک بهاء الدین با محمود شاه سبزوار ^(۴) سبب منازعتی که در کار بیقی می کردند و مهمات دیگر بار دیگر متوجه حضرت قآن شد و احوال عرضه داشت فرمان شد که چون خصم در مقابل نیست حکم جزم درین باب بامضا نتوان ^{۱۰} رسانید این نوبت باز باید گشت تا خصمان نیز در مصاحبت تو بیایند تا تقص و بحث این احوال بتقدیم رسد و در باب پدرم و تفریر قاعه او بار دیگر برلیغی فرمان شد بر دست ملک بهاء الدین، فی الجمله چون ملک بهاء الدین باز رسید و احکام برلیغ شنیدند استدعای کورکوز موافق مزاج نوسال و کلبلات بفتاد ^(۵) و چون کورکوز روان شد

(۱-۱) کذا فی آب، ج: از ملک، ز: از جهان، ه: ازو، د: اصل جمله را

ندارد، (۲) کذا فی آده ز (فی المواضع)، ج: نوسال (فی المواضع)، ب:

نوسال (فی المواضع)، (۳) ب (باصلاح جدید) ز: سبزواری، - از قبیل اضافه

صاحب محل محل است، رجوع بمقدمه مصحح ج ۱ ص فیه، (۴) فهم مقصود از

این عبارت منوط است بر رجوع بورق «۱۱۷»

برگ سفری سازد نه هیچ پیوندی که دست در دامن او زند نه هیچ خویشی که خویش را از رنج فاقه خلاص دهد نه دوست و یاری که بهبه یا بقرض او را مددی کند و معونتی واجب دارد،

أَيُّ لِي قَبُولَ الضَّيْمِ مَطْمَحُ هِمَّتِي • وَمَسْرَحُ آمَلِي وَمَسْرَى تَقَرُّجِي

۹. او را درین غم این عمّ او نام بیش فلاج^(۱) پیش فلاح کار او واسطه شد تا کورگوز بهای اسبی قرض کرد و نفس او را^(۲) وثیفه نهاد اسبی بخريد و متوجه اردوی بانو شد چون آنجا رسید بخدمت یکی از امیران درگاه پیوست او را بگلّه بانی^(۳) موسوم کردند چون اندک روزگاری بر آن بگذشت و او در آن باب اثر کفایت اظهار گردانید از آن کار ۱۰. ملازمت خویش باز آورد یکجندی بر آن بگذشت و او قریبی یافت با

امیر خویش در خدمت توشی بشکار برنشست از حضرت چنگر خان برلیغی رسید مضمون آن موجبات مسأله و ابتهاج بود و از کتبه کسی حاضر نبود که برلیغ را برخواند از میان رکابداران کسی را که خطّ داند طلب داشتند بکورگوز تعریف کردند او را بخدمت توشی آوردند برلیغ را برخواند ۱۵. و شرایط آداب که در آن باب باشد بر خلاف آنچه از امثال رکابی یا بیرونی توقع باشد التزام نمود چون ادب و ادای سخن او در نظر توشی خوش آمد بفرمود تا او را در زمره کتبه داخل کردند و در مراعات جانب امرا و وظیفه ادب و خدمت می افزود و روز بروز آثار خیر بر احوال او ظاهر می شد تا چون بهارت و کار خطّ و بلاغت اشتهار گرفت ۲۰. بتعلیم پسران مغول موسوم کردند تا در آن وقت که جنتمورا بیاسقانی اورگانچ نامزد کردند او را در صحبت او بفرستادند در خدمت او ملازمت می نمود و کفایت و عقل خویش در مهمات و مصالحی که بدو منوّض

(۱) کذا فی هـ ای بیش (= بیش) فلاج، آ: ش فلاح، ب: ش فلاح، ز:

نیش فلاح، دج ندارند، (۲) یعنی این عمش را، (۳) کذا فی

ب ج ه ز، آ: مکله بانی، د ندارد،

فَإِنْ نَالَ مَا قَدْ يَتَّبِعُهُ مِنَ الْعَلَى . فَذَلِكَ غَرَسَ أَنْ أَنْ يَنْشَرًا^(۱)
وَأِنْ خَلَبَ عَمَّا يَرْجِيهِ وَخَانَهُ . أَمَانِيهِ وَالدَّهْرُ جَارٍ عَلَى الْوَرَى^(۲)
فَقَدْ يُعَذِّرُ الدَّهْقَانُ إِنْ جَادَ زَرْعُهُ . وَ أَخْطَاهُ غَيْبٌ وَ لَمْ يَتَمَطَّرًا^(۳)
وَقَدْ يُعَذِّرُ الْهَيْدَامُ فِي مَوْفِيقِ الْوَعَى . إِذَا مُهَرَّةً بَيْنَ الصُّفُوفِ تَعَثَّرَا
فِيحَدِّكَ حَتَّى لَا يُلُومَكَ لِأَثْمٍ . وَ يَفِضِي إِلَهُ الْخَلْقِ مَا كَانَ قَدَّرَا

از متوطنان آن دبه از حال نسب او پرسیده شد گفتند پدر او از آحاد
الناس بود کورکوز هنوز از سن طفولیت نگذشته بود که او گذشت و
اورا مادر اندری یش نماندست^(۴) سبب صغر سال و اختلال حال بدو
النفات نمی نمود چون از وفات پدر بیکچندی بگذشت بیگانه اورا خواستاری
کرد و نزدیک شد که دست نصرف گشاده کند کورکوز بزدیک ایدی
قوت^(۵) رفت و حال تفریر کرد چون رسم مغولان و ایغوران بر آنست
که پسر بر زن پدر حاکم باشد و بزوجیت نصرف نماید ایدی قوت^(۶)
نیز امضای رسم قدم بتقدم رسانید بعد از آن از سر آن در گذشت و
اندک چیزی بستند و رضا داد تا اورا بیگانه بخواست و کورکوز بتعلیم
خط ایغوری مشغول شد چون باندک زمانی در آن کار ماهر شد همت
بلند داشت بدنامت قناعت و بشناعت خساست راضی نمی شد و دثار
غناء آن قدر نه که خود را از دیار غناء برهاند و دست رس آن نه که

(۱) تَشَمَّرَ از باب تَفَعَّل در کتب لغت بنظر نرسید، (۲) افصح «خَانَتُهُ»
است بجای «خَانَهُ»، و جَارًا مصنف بجای جَائِز استعمال کرده است و آن سهو
واضح است، و نمیتوان فرض کرد که مراد جَار فعل ماضی است چه مناسب مقام
بلا شك اسم فاعل است، (۳) نصب بَلَمْ خطاست و نمیتوان توجیهاتی را که
نحاة در قول شاعر

فِي آتَى يَوْمِي مِنَ الْمَوْتِ آفِرُ . آيَوْمَ لَمْ يُدَّرْ أَمْ يَوْمَ قُدِرْ

نموده اند در اینجا نمود چه واضح است که مصنف از اعراب جاهلیین و من استشهد
بقولهم نیست و جز حمل بر خطا گویا چاره دیگر نباشد، (۴) جَهَّ: نگاه بود،
(۵) زَهَّ: ایدی قوت،

تقدیر چگونه باشد و دوران فلک چه اقتضا کند، فی الجمله چون بضرورت
برفتن او رضا دادند و^(۱) بار دیگر ملک بهاء الدین و محمود شاه و
جمعی از اکابر خراسان برفتند و سخن مال و قرار و احصاء ولایات و
شمار خراسان و مازندران و تقصیری که تا غایت وقت رفته بود می گفتند
دانشمند حاجب و جمعی بضد عنایت جینقایی^(۲) می خواستند که بر پسر
جنتمور مقرر دارند چون جماعت بزرگان خراسان حاضر بودند و حضور
کورکوز بود و رضای جینقایی^(۲) بحال او مقرون جینقایی^(۲) فرصت خلوتی
نگاه داشت و گفت بزرگان خراسان کورکوز را می خواهند فآن فرمود که
شاید او را برلیغی نوشتند که بامتحان کورکوز را فرستادم تا محصول چند
ساله و تصرف هر کس را استخراج کند و شمار ولایت بکند و کس در میان
کار او نیاید چون باز رسد و کار نیکو ساخته باشد آنرا ما دانیم کورکوز
چون این فرمان حاصل کرد مانند باز در پرواز که از هوا بر زمین آید
از اردو روان شد و بمدتی نزد یک بخراسان و مازندران رسید و برلیغ
بشنواید بالزام و تکلیف کتبه و اصحاب اشغال را بیاورد و بامارت و
حکومت مشغول شد نوسال مردی سلیم بود و خرف شد از جواب و
سؤال عاجز و کلبلات که مردی داهی و کاردان بود اگر می خواست
تا سخنی گوید برلیغ بدهان او در می زد و می گفت فرمان آنست که
کسی در میان مصلحت و کار من شروع نکند تو چگونه درین باب
سخن میگوئی جواب قاطع بود آن کار را مهمل فرو گذاشت و باز آنک
نوسال بحکم برلیغ او معزول بود از کار منصل نشد^(۳) و کورکوز امور
خراسان و مازندران را ضبط داد و اموال محفوظ کرد و از اطراف
طرایف لایق پادشاه حاصل گردانید و شمار مردم و قرار مالها تازه کرد

(۱) دَ این و او را ندارد، هَ: جنقایی، آ: جسنقایی، حینقایی،
دَ: حسنقایی، جسنقایی، بَ جَ: حسنقایی، زَ: حینقایی، حینقایی، (۲) کذا فی دَ زَ،
آ ب ج هَ: شد،

ی شد باظهار ی رسانید تا محلّ اعتماد تمام شد و بمتزلت حجاب و نیابت
 او رسید چون او را بخدمت قآن فرستاد و استکشاف حال او بوجه
 داد قآن را پسندیده ی آمد و حاضران از آن تعجب می نمودند تا سخن ببحث
 نواحی خراسان رسید و از مربع و مصیف و مشنّاء آن پرسید گفت
 ° بندگان دولت پادشاه در نعیم و ناز اند و مرغ دلهای ایشان در افق
 تنعم در پرواز منازل زمستان مانند فصل بهار همه از الوان نرجس و
 ریاحین مانند باغ برین است و کوههای آن در تابستان با بستان بهشت
 هم قرین و انواع نعمتهای مختلف و نعمات طیبور مؤتلف، چون سخنها برین
 اساس تفریر کرد و در لباس شکر و سپاس جلوه داد اعتقاد قآن برای
 ۱. و درایت و عقل و کنایت او زیادت شد و امیر جینقای^(۱) نیز بواسطه
 آنک ابغور بود و از اوّل آنک بحضرت قآن رسید پناه با خدمت او
 داد^(۲) در اثناء میلان قآن بدو آن سخن را مددی داد و او با سیورغامبشی
 و نواخت مراجعت نمود، چون وصول او بازندگان مفارن رحیل جستبور
 افتاد و نوسال قائم مقام جستبور علی الرّسم ملازم می بود تا بوقت آنک ملک
 ۱۰ بهاء الدّین از حضرت قآن پرسید فرمان رسانید که کورکوز را باعلام
 احوال خراسان بفرستند^(۳) نوسال و کلبلات را رفتن او موافق نمی افتاد
 که از افعال او تفرّس می نمودند که چون بار دیگر بخدمت حضرت رسد
 حضرت عیش آن قوم هشتم شود و طعم زندگانی با حضور او وخیم گردد
 و کورکوز خود در آن اندیشه بود که باز چه طریق سازد که خویشتر را
 ۲. باردو اندازد چون این بهانه یافت بکار ساختگی مشغول شد روزی در
 اثناء احوال پدرم صاحب دیوان را خواند و گفت دولت بر مثال مرغی
 است کس نداند که بر کدام شاخ خواهد نشست سعی خواهم نمود تا خود

(۱) آ: حینقای، ج: حمای، ب: حفای، د: حعنای، ز: حبقا، ه

ندارد، (۲) یعنی کورکوز از اوّل ورود بجضور قآن پناه بجینقای برده بود،

(۳) آ ج ز: بفرستند،

احوال نامزد کردند و کورکوز چون از حال ارسال رسول خبر یافته بود او نیز مستعد گشت^(۱) و روان شد و پدرم صاحب دیوان را بحکومت و نیابت بلادی که در تصرف او بود نامزد فرمود^(۲) کورکوز چون بفناکت رسید ایلچیان که بتخص احوال آمد بودند پیش باز آمدند چون کورکوز به سخن ایشان مراجعت نمی کرد تنقوز^(۳) با کورکوز عربده آغاز نهاد و بدان ادا کرد که با یکدیگر در آویختند و دندان کورکوز بشکست شبانه جامه خون آلود بر دست تیمور روان کرد و او را بتندی فرستاد و کورکوز بضرورت باز گشت چون بخانه رسید نمام امرای مغول چون کلبلات و ادکو تیمور و نوسال جمعیت ساختند و بنیکچیان و ملکان و نمامت اصحاب را بزخم چوب از خانه کورکوز راندند و باغروغهای خود آوردند و بتخص احوال آغاز نهاد، کورکوز بر انتظار وصول تیمور ایلچی آهستگی می کرد و دفعی میگفت و جماعتی از سبک سران مازندران و غیر ایشان عاقبت یکسو نهاده بودند و عاقبت کار نا اندیشید تقریرات و محالات آغاز نهادند دوم روز را تیمور^(۴) ایلچی بچهل و پنج روز از بالای قراقورم سلطان دین^(۵) استراباد رسید همه امرا و ملوک را فرمان شد بود که حاضر شوند^(۶) و آنجا هیچ سخن نپرسند و پادشاه سبب جامه خون آلود کورکوز در غضب تمام شده بود، بار دیگر اصحاب کورکوز ملوک و اصحاب دواوین را از تخیم ادکو تیمور مترع گردانیدند کسان ادکو تیمور سوار شدند و بزخم چوب ایشان را باز گردانیدند فی الجمله در آن مدت اصحاب اشغال مشغول حال بودند اگر مراعات جانب کورکوز می کردند ایلچیان قاصد ایشان می شدند و اگر با آن جماعت می ساختند از کورکوز خایف می بودند و شرف الدین شب با ادکو تیمور می ساخت و روز مظاهرت

(۱-۱) این جمله از آج ساقط است، (۲) کذا فی ۵، آ: سورر، ب: سور، ج: سنقور، ز: سمور، د: ندارد، (۳) آج ندارند، (۴) کذا فی ب ۵، آ: دین، ج: دواوین، ز: دورین، (۵) یعنی در اردو،

و کار خانها اساس نهاد و در میان رعیت تعدلت و نصفت گسترد و هیچ آفریده را مجال نماند که بی حساب انگشت فرا آب^(۱) زند و اطاع مستأکله برید شد و ارباب کفایت و درایت را از اصحاب حماقت و جهالت فرقی بادیید آمد و بلاد را امید آن ظاهر شد که معمور گردد و شرف الدین نیز از اردوی بانو رسیده بود چون او و جماعت دیگر را با حضور او حکمی نماند بود و بعضی خود از آن بودند که از اصحاب جنتمور پای بسته عزل گشتند پسر بزرگتر جنتمور ادکو تیمور^(۲) را بر آن داشتند که منصب پدر پیسر می رسد اگر اکنون بطلب امارت ساکت شود بعد ازین که کار او^(۳) ثابت تر شود انزعاج او مشکل باشد پیش از استحکام او در ملک پیش دستی باید کرد و احوال او بمحضرت قان آنها کرد تنقوز^(۴) را نامزد کرد و او را با عرض انواع اکاذیب و مفتریات بمحضرت فرستاد جماعتی که در نقض کارهای جینقای^(۵) می کوشیدند سخنهایی ادکو تیمور را در فرصتی که میدان از حضور او خالی بود عرضه داشتند بدان سبب امیر ارغون و قریقا^(۶) و شمس الدین کرکر^(۷) را بمنقض این

(۱) ب ج د ه ز: در آب، (۲) کذا فی آب (فی جمیع المواضع)، ه: ادکو تیمور، (فی المواضع)، د: اوکو تیمور (فی المواضع)، ج: اوروک تیمور یا اورک تیمور (فی المواضع)، ز: باختلاف: اوکو تیمور و کو تیمور و تیمور، در جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۵۱ نام پسر جنتمور را انکو (ظ = انکو) با نسخه بدل اینکو نوشته است و در طبع بلوئه ص ۵۷-۵۸ همه جا: ادکو تیمور (مثل متن)، (۳) یعنی کار کرکوز، (۴) کذا واضحاً فی ه، آ در اینجا «تیمور» و در اواخر ورق ۱۱۹ «تیمور» دارد، ج: سنقور، ب: سسور، د: پتقور، ز: مشهور، جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۵۷: تنقوز (مثل متن)، (۵) ه: جنقای، آ: حیقای، د: حیقهای، ز: حبیق، ب ج: حیقای، (۶) آ: قریقا، ب: قریقا، ج: اینجا: قریقا، و در ج ۱ ص ۱۹۸: قوریقا، ه: اینجا: قریقای، و در ورق ۱۲۱ از اورای آ: قریقای و قوریقای، ز: قریقا، د: ندارد، جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۵۷: قوریقا، (۷) کذا فی آ ه: کرکو، ج: کرکو، ز: لمرکو، ب: بتصحیح جدید: کرکویی، - رجوع ب ورق ۱۲۱،

کرد فالان را در آن روز طرب وافر مضاعف گشت و کار گرگوز مرفوع شد و جانب اعادی مکسور گشت و در جمله تحف کبری بود از سنگ عور^(۱) که سنگ یرقان^(۲) نیز خوانند مرصع کرده و آن استعمال و تصنیف^(۳) کورگوز بود و آنرا اعتبار و قیمتی نباشد چون فالان بدید استطراف را بر میان بست اتفاق را در کرگاه فالان امتلائی بودست بصحت بدل شدست آنرا بفال نیک گرفت و فرمود که مثل این دیگر بسازد و ادکو تیمور را گفت که تو و پدرت چنین تنکسوقها^(۴) یعنی طرابنها و غرابها چرا نساخته اید، با چندین دلایل واضح و عتابهای لایح هنوز جماعتی که با ادکو تیمور بودند سپهری انداختند و مصلحت خود را نمی شناختند،

۱. ذُو الْجَهْلِ يَفْعَلُ مَا ذُو الْعَقْلِ يَفْعَلُهُ . فِي النَّائِبَاتِ وَ لَكِنْ بَعْدَ مَا أَفْتَضَحَا
چون مدتی از مقام ایشان بگذشت فالان فرمود تا جینقای^(۵) و مارنال^(۶) و جمعی دیگر از امرای بارغو بتخص احوال ایشان بنشستند و در آن مصلحت شروع نمودند جماعتی که با کورگوز بودند اصحاب رای و رویت و ارباب مال و نعمت از ملوک ملک نظام الدین اسفراین^(۷) و اختیار الدین آیورد^(۸) و عمید الملک^(۹) شرف الدین بسطام و از کتبه نظام الدین شاه و امثال او و کورگوز خود فی نفسه هزار^(۱۰) بود،

عَدُوهُ فِي الْأَجْنَادِ مِنْ أَفْرَادِهَا . فَرَأَوْهُ فِي الْأَفْرَادِ كَأَلَا جُنَادٍ

با این جماعت مشاورت می کرد بر آنچه تمامت را رای بر آن قرار می گرفت اقدام می نمود و از شرف الدین آنچه امور کتی بود مستور بود هر چند بظاهر

مصنّف مکرر یعنی هدیه و سوغات و تحفه و نحو ذلك استعمال کرده است، (۱) کذا فی آب ج ه، ز: غور، د ندارد، (۲) آب: یرقان، د: برغان، (۳) یعنی اختراع، (۴) آ: سکسوقها، ه: تنسوقها، ج: بلوسقها، ز: سکوقها، د ندارد، (۵) ه: جینقای، آ: جینقای، ج: حسای، ب: حسای، د: جینقایی، ز: حنیقایی، (۶) کذا فی آ (۷)، ب ج: مارنال، ه: باناک، ز: بازپال، د: تاپال، (۸) ب ج د ز این کلمه را ندارند، ه: آیورد، (۹) ج ه ندارند، (۱۰) د ه ز افزوده اند: و، (۱۰) ب ج ه ز افزوده اند: مرد، د افزوده: مرده،

کورکوز می کرد، کورکوز ایشان را پیغام فرستاد که تیمور ایلچی باز رسیده است بسماع برلیغ که فرمان شده حاضر شوند و پای آن نداشت^(۱) که ایشان چه گویند برنشست تا بخانه رسید و از آنجا با جماعت اکابر خراسان که محل اعتماد و اصحاب رای و تدبیر باشند روان شد، چون خبر حرکت او بشنیدند مقام نتوانستند کرد کلبلات و ادکو تیمور با قوی از نمایان و غمازان برفتند با اتفاق بیخارا رسیدند ملک بخارا صابین ملکشاه ایشان تمامت را ضیافت کرد در خانه خویش کلبلات بر سیل اراقت بصحرا رفت جمعی فدائیان از مدتی بر انتظار او در بخارا مانده بودند در دهلیز در کنجی نشسته چون کلبلات در آمد او را کارد زدند با یک دو کس دیگر که با او بودند کلبلات گذشته شد، روی کار و پشت استظهار آن جماعت او بود سبب واقعه او دل شکسته شدند و پربشان و مغیر گشتند چون بکودکی نمد بلا در آب انداخته بودند با کنار نمی توانستند کشید، فی الجمله چون باردو رسیدند بابتدا خیمه که جتیمور^(۲) ساخته بود بزد قان در خیمه آمد و بر تخت نشست و کار جشن گرم شد قان سبب اراقتی برخاست پای بر در خیمه نهاد بادی برآمد و در حال خیمه را پاره کرد و ستون آن بیفتاد و آسیب آن بُسرتی^(۳) رسید از آن باد آتش و ش خرمن اقبسال ادکو تیمور سوخته شد و آب روی بر خاک مذلت ریخته آمد قان بفرمود تا آن خیمه را پاره کردند و بفراشان و جمالان^(۴) دادند و بعد از هفته دیگر خیمه که کورکوز ساخته بود نصب کرد و انواع تحف و طرایف که بر سیل مد^(۵) آورده بود با آن ضم

(۱) کذا فی د، یعنی منتظر نشد، آ: با آن نداشت، ب: با آن نداشت، ج: با آن نداشت، ه: با آن نگذاشت، ز: و بدان اعتماد نداشت،
 (۲) پدر ادکو تیمور، (۳) یعنی بکیرکی، - آ: بسرتی، ه: بسرتی، ج: بسرتی، ز: بسرتی، ب: بتصحیح جدید: بتنی چند، د: ندارد، جامع التواریخ طبع بلوچه ص ۵۸: قایمرا، (۴) کذا فی آب ه، ج د ز: حالان، (۵) کذا فی آ د ه، ج: مد، ب: بتصحیح جدید: هدیه، ز: بندکی، - کلمه «مد» را

بنیکچیان احوال سخنها و ما جراها عرضه داشتند قآن نیز روزی بنفس خویش بنشست و بار دیگر سخن ایشان بخویشتن پرسید نورین^(۱) و برادر او و^(۲) پسران کلبلات در زمرهٔ ادکو تیمور جوک زده سخن ایشان می پرسیدند نظر قآن بریشان افتاد بانگ بریشان زد و فرمود که شمارا در میان ایشان چه کارست از میان ایشان بیرون آئید و در زمرهٔ سلاح داران بایستید و آن سخنها فصل کرد و ادکو تیمور و اصحاب او را بگناه کاری براند ادکو تیمور را گفت که چون تو نعلق بیانو داری سخن تو آنجا فرستم آن مصلحت بانو داند جینقای^(۳) با غایت بی عنایتی در آن قضیت عنایت فرو نگذاشت و او را تلقین کرد و سخن از پیش او فرا گرفت و عرضه داشت که ادکو تیمور می گوید حاکم بانو قآن است من چه سگم که سخن مرا احتیاج مشاورت باشد آنرا دولت پادشاه روی زمین قآن داند بدین سبب قآن برو ایفا کرد اگر آن سخنها بتزدیک بانو رسانیدندی اگر او خود عزیزترین کسی بودی برو چه ایفا رفتی، فی الجمله فرمود تا ادکو تیمور و جماعتی که مصاحب او بودند با نزدیک کورکوز رفتند ۱۰ از آن جماعت بعضی را چوب زدند و بعضی را بکورکوز داد تا دو شاخ کرد و آن سبب لمجاج و عناد آن جماعت بود و بقایا را فرمود تا اولاغ دادند و در مصاحبت کورکوز باز گردانید و فرمود که با آن جماعت بگویند که از روی استحقاق و یاسای چنگر خان که ایفاق^(۴) کذاب را بکشند تا دیگر کسان اعتبار گیرند بر شما کشتن واجب بود اما سبب آنک راه دور و دراز قطع کرده اید تا اینجا رسید و زنان و بچگان شما در انتظار شما باشند من نمی خواهم خبر شما بیدی باهل و خانه رسد جان شما بخشیدم بعد ازین بر امثال این حرکات اقدام مکنید و کورکوز را نیز بگویند که

(۱) کذا فی بَدَج، آ: نورین، ز: بوردن، ه: نور الدین، (۲) ب

این و او را ندارد ولعله اظهر، (۳) ه: جنقایی، آ: حینقایی، ب: حیقایی، د: حیقایی، ز: حینقایی، ج: حسقایی، (۴) آ: ایفاق، د: انفاقت، که

اورا ترجیحی می‌کرد، و از جانب ادکو تیمور^(۱) او خود کودک بود و پسران کلبلات طفل و جماعتی که با او بودند دو سه کس که بزیّت عقل ممتاز بودند مصلحت وقت می‌دانستند در آن شیوه چندان شروع نمی‌نمودند که بار دیگر مراجعت نتوانند^(۲) کرد و آنچه کوتاه نظران بی عقلاّن مازندرانی بودند^(۳) گله ازیشان کله بند داران^(۴) کار يك کس نکند نه سخنی معقول می‌دانستند و نه منقول روایت می‌توانستند کرد هرکس در مقام بارغو و بحث در می‌آمد سخن برو معکوس می‌شد هرچند بیشتر آن سبب نظر پادشاه و عنایت امرا بود و رعایای آلفازی خیر من شاهدی عدل و لقد صدق من قال لا ملّک الا بالرجال ولا رجال الا بالمال^{۱۰} و از جانب این قصه^(۵) متبادل^(۶) بود از طرف کورکوز مال و رجال حاصل و طرف خصم ازین هردو عاطل چون چند ماه برین بگذشت و هیچ گونه آخری پیدا نمی‌شد و امرا ملول شدند از بارغو قاتان فرمود متعلقان جانبین را تا با یکدیگر ممزوج شدند و هر دو کس یکی از جانب کورکوز و یکی از طرف ادکو تیمور هم خیمه و هم کاسه و هم خوابه شوند^{۱۰} چنانکه کورکوز و ادکو تیمور در يك خانه و يك کاسه طعام با یکدیگر خورند و دیگر کسان بدین نسبت و فرمود که کارد و سلاح آهنبین با خود ندارند کاردها و سلاحهای ایشان باز گرفتند غرض پادشاه آن بود که باشد بروز یا شب با یکدیگر مصالحتی کنند و خصوصیت دعاوی^(۷) ترك گیرند چون بدین نیز میان ایشان منصلح نشد جینقای^(۸) و

(۱) یعنی و اما ادکو تیمور یا و اما در باب ادکو تیمور آنچه، (۲) ده ز: تواند،

(۳-۴) کذا فی آب (گله بند داران؟، گله بند داران؟)، ب: کله

ازیشان کله سد دازان، د: کله ایشان در آن کله، ه: کله ازیشان کله بندند

ازان، ج ز اصل جمله را ندارند، (۴) ه: قضیه، ج: قصد، (۵) کذا

فی آب ده، و مقصود «غیر مناسوی» و «مختلف» و نحو آن است و این استعمال

غریبی است، ز: متبدل، ج: متداول، (۶) ب: ز: و دعاوی، (۷) ه:

جینقای، آ: حینقای، د: حیقهای، ز: حیقهای، ب: ج: حینقای،

f. 1196 بگرفتند و دو شاخ نهادند و تنقوز^(۱) و تومن^(۲) را مکثوف از اردو بیاوردند و بعد از آن کورگوز نیز مراجعت کرد و پیامد،

ذکر وصول کرگوز بخراسان و احوال او،

چون کورگوز سیورغامیشی یافته و دست خصوم بر نافته باز گشت
 بخدمت تنگوت^(۳) برادر بانو رفت و از آنجا بر راه خوارزم متوجه شد
 پدرم ترتیب ترغوی^(۴) او را خیمه با آلات آن از مجلس خانه زر و نقره تا
 بخوارزم فرستاده بود و تکلفات واجب داشته اندر آن، تمامت بقایای
 بزرگان خراسان در مصاحبت پدرم بخدمت استقبال نمودند از راه
 شهرستانه پیامد و در ماه جمادی الاولی سنه سبع و ثلاثین و ستمایه
 ۱۰ بخانه خویش نزول کرد و باستحضار تمامت بزرگان ایلچیان رفته بودند
 همه حاضر شدند امرای مغول بیامدند و خیمه دیگر بزرگ در صنعت غریب
 و صبغت عجیب هم پدرم ترتیب داده بود با آنچ فراخور آن باشد از اولانی
 سیم و زر منصوب کرد و روزها جشنها ساخت و برلیغها در ضمن آن بر
 خواندند و یاساها که بتازگی فرمان شده بود همه خلاقی را بشنوند و
 ۱۵ بزرگان و صدور عراق برسیدند پسرا متوجه عراق و اژان و اذربایجان
 کرد و کبهره بقرار آنک در دیوان بودند با او روان کرد هر چند با سم
 بسیار بودند اما مدار کار بر نظام الدین شاه بود سبب کفایت و کاردانی
 او، ایشان چون بدان مالک رسیدند با امرای جورماغون بسیار مخاصمتها
 کردند تا وقتی که ولایات را از دست ایشان مستخلص کردند و ماله

(۱) دَه: تنقور، آ: بقور، ب: سقور، ز: سقور، ج: سقور، - رجوع
 بص ۳۳۰ ح ۴، (۲) کذا فی آب دَه، ز: مومن، ج: نورین، و شاید
 همین صواب باشد، رجوع بص ۳۴۵ س ۲، (۳) کذا فی ب ه، آ: تنگوت،
 د: بنکوت، ز: بیکوت، ج: سکوب، (۴) کذا فی دَه، آ: ترغوی،
 ج: ز: ترغوی،

ایشان بندگان مانند چون از گناههای ایشان افاقت کردیم اگر تو نیز بکینه قدیم با ایشان زندگانی کنی تو نیز در گناه باشی کشتن چون نوی دشوار نیست، چون این یارغوها بآخر کشید کورکوز در مصالح ملک شروع نمود مهمات و ملتمسات بر وفق ارادت او تمشیت پذیرفت و از آمویه چندانک لشکر جورماغون مستخلص کرده است بدو فرمود و برلیغ و پایزه داد، و شرف الدین سبب آنک قان در وقت یارغوی ایشان فرموده بود که این همه خبیثا سبب آن نازیک بوده باشد که او کودکان را راهها آموخته باشد اگر اکنون^(۱) با کورکوز^(۲) بهم باشند سر او از جاده صواب پیچاند با او نرود شرف الدین چون در باطن کورکوز آثار ۱۰ غضب و عتب می دید و از انتقام او می اندیشید بخف از کورکوز خوشدل شد کورکوز باسنصواب جینقای^(۳) بر آن قرار رضا نداد بعلت آنک محاسبات چندین ساله بی حضور او مفروغ نگردد و چون غیبت او باشد متصرفان اموال و اصحاب اعمال بدو حوالتی کنند اجازت مراجعت او از قان حاصل کردند و او را باکراه باز گردانید، ملوک و اکابر خراسان ۱۰ که ملازمت خدمت او^(۴) کرده بودند چون کارهای کورکوز ساخته شد خواستند تا هرکس امضای برلیغ خویش گیرد کورکوز در خفیه با جینقای^(۵) بر هم نهاد که اگر هرکس را از حضرت برلیغ و فرمانی دهند مرا از ایشان چه تمیز باشد بدان سبب و بدان موجب هیچ کس را میسر نشد که برلیغ و پایزه ستاند همه قوم باز گشتند و کورکوز در مقدمه ۲۰ رسولان بشارت سیورغامیشی و مرحمت قان و انکسار دشمنان بخراسان فرستاد و آنجا نیز جماعتی مغولان را که با ادکو تیمور اتفاق^(۶) کرده بودند

(۱) ب: بخط جدید افزوده: کورکوز، (۲) کذا فی ه، آ: ب: شرف، د: ز: شرف الدین، ج: ندارد، (۳) آ: حینقای، حینقای، ب: حیفای، حینقای، ه: جنقایی، جنقایی، ز: حینقایی، ج: حمای، جمعی، د: حینقایی، (۴) یعنی کورکوز، (۵) کذا فی ج د ز ه، آ: ب: اعانی، (ایقانی؟)،

باسم وکیل خرجی کورکوز موسوم چون مرتبه کورکوز بالا گرفت کار او نیز بنسبت رونقی گرفت تا چون قصد شرف الدین آغاز نهاد او در آن کار مبالغت نمود تا او را بگرفتند و دو شاخ نهادند و جایگاه وزارت باصیل روغدی^(۱) تفویض کرد او در ابتدا نحاسی^(۲) بود در دیوان در جمع صدور و اعیان بی دهشت ضراط و حیاق ازو روان^(۳)، فی الجملة پانهای حال شرف الدین تیمور ایلچی مذکوررا بحضرت روان کرد و بر عقب خود^(۴) نیز روان شد ایلچی در راه پیش او آمد و او را^(۵) از حالت قآن و رفتن او^(۶) خبر داد^(۷) و بعد از او حالت جمع [در]م افتاد^(۸)، و او^(۹) در راه با یکی از امراء بزرگ جغتای که انتساب قرابت داشته بود با اوروغ چنگر خان مقاتلی داشته است و از راه بزرگ منشی جواب سخت داده چون در میان ایشان سخن از موی سر و تیغ تیز باریک تر باشد سخنی برو دق کرده بودند راست یا دروغ برو بسته ع، و مَا أَغْنَاكَ مِنْ شَيْءٍ إِذَا قِيلَ^(۱۰)، و کورکوز از راه سبب قزع آن احوال باز گشت آن امیر این حدیث اینها می کند و در اثنای آن رسولی^{۱۰} که شرف الدین در خفیه فرستاده بود جای گیر آمد خواتین و پسران جغتای و دیگر پسران ارغون و قریقا^(۱۱) را بطلب او نامزد کردند و

(۱) ب: روغدی، ه: روغدی، (۲) ج: ه: نحاسی، ب: بتصحیح جدید: نحاسی (می نمود)، د: ز ندارند، (۳) یعنی چون مسگران معروفند بعدم فاسک قوای طبیعی، (۴) یعنی کورکوز خود، (۵-۵) فقط در ب بخط جدید، - حالت قآن یعنی وفات قآن، (۶-۶) یعنی بعد از وفات قآن اوضاع پیرشان شد و جماعت ارکان دولت در م افتادند، - آ: ه: و بعد از او حالت جمع م افتاد، ج: و بعد از حالت جمع م افتاد، د: و بعد از آن حالت م جمع افتاد، ب: باصلاح جدید: و بعد از آن حالت جمعی در م افتاده بودند، ز اصل جمله را ندارد، (۷) یعنی کورکوز، (۸) صدره: قَدْ قِيلَ ذَلِكَ إِنَّ حَقًّا وَإِنْ كَذِبًا، من ابیات للنعان بن المنذر کتبا الی الزبیع بن زیاد العنسی فی قصه طویله، انظر خزانه الأدب للامام عبد القادر البعدادی ج ۴ ص ۱۷۱-۱۷۶، (۹) آ: ج: قریقا، ب: قریقا، ه: قریقای، د: ز ندارند، - رجوع بص ۲۴۰ ح ۶،

قرار نهاد چه هر ولایتی نوینی داشت و هر شهری را امیری و باندک چیزی حصّه دیوان قناعت کرده بودند و باقی بجهت خویش تصرف می نمودند تمامت ازیشان باز گرفتند و مبالغ بریشان متوجه گردانید، و کورکوز دار اقامت خویش طوس گردانید و بدانجا تحویل کرد و عمارت آن آغاز نهاد از طوس نای بیش نبود در تمامت شهر پنجاه خانه مسکون نمود و آن نیز بکان بکان در هر زاویه یکی آرام گرفته و میان رسوم اسواق چنان شد که وقت مَرّ و جواز^(۱) پای دو خراز^(۲) خَشاک و خار حکم التفتِ السّاقِ بالسّاقِ برگرفت کورکوز بنای خزاین^(۳) و باغ نهاد تمامت صدور و ملوک و اکابر برای خریدن مشغول گشتند و بعارت ۱۰ سوق و استخراج قنات و تدارک ضیاع ضایع شد مُقبل^(۴) گشتند و سرائی اوّل روز بدو دینار و نیم رکنی بفروخته بودند يك هفته دیگر را بدو بیست و پنجاه دینار بفروختند^(۵) و از آن وقت باز عمارت شهر و ناحیت آغاز افتاد و کورکوز در ضبط کارها اساس محکم نهاد و بامهارا در مواضع بچهار پای و بمصالح دیگر معمر گردانید تا ابلجیان زحمت ندهند و چنان ۱۵ مضبوط گردانید که هیچ امیری که پیشتر از آن سرها می انداخت و هیچ آفرین را مجال اعتراض نبود سر مرغی نمی توانست برید رعایا چنان مستولی شدند که اگر لشکری بزرگ از مغول بمزرعه نزول می کرد با برزبگری سخن نمی توانست گفت تا سراسبی نگاه دارد تا بالتامس علوفه و تزل چه رسد و همچنین ابلجیان آیندگان و روندگان و ازو در دلهای مردم ۲۰ هبیتی بنشست بعد از آن خواست تا شرف الدین را بنوعی در دام بلا و کام فنا نهد و یکی بود از ابنای دهاقین روغد^(۶) اصیل نام در اوّل حالت

(۱-۱) کدافی دَه، ب: پای در حرار، ز: پای دو خراز از، آ: بار دو

خروار، ج: دو خروار، (۲) ب: بتصحیح جدید: خانه، (۳) آج دَه:

مقبل، (۴) آ: بفروخته، (۵) ب: روغد، ه: رغد، - رجوع کید

بترمه القلوب حمد الله مستوفی در فصل «مازندران و لواحق آن»،

نی نمود چون باردوی الغ ایف^(۱) رسیدند امرای بارغو بنشستند و بارغو آغاز نهادند روی بدیشان آورد و گفت اگر کار مرا شما مخلص می‌توانید کرد تا سخن گوئیم و اگر در میان مهمل خواهد ماند سخن نا گفته به، سخن نا نگویی توانیش گفت. مر آن گفته را^(۲) باز نتوان نهفت. آن سخن در توقف ماند و گفتند اورا بخدمت توراکینا خاتون برند شرف الدین در بارغو حاضر آمد و خواست تا با او آغاز مکالمت نهد اورا چنان باز مالید که ردّ سخن او نتوانست کرد یکی از امراء اردو روی بشرف الدین آورد و گفت اورا جهت سخنی دیگر گرفته‌اند اگر ازین خلاص یابد امثال توجّه مرد او اند^(۳) اعتذار و استغفار بحال تو از محاصمت لایق نرست، چون از الغ ایف^(۴) برفتند و باردوی توراکینا خاتون رسیدند و در آن وقت جغتای^(۵) از سطوت توراکینا خاتون گریخته بود و بخدمت کیوک خان نمسک کرده صاحب محمود^(۶) بلواج^(۷) و کورکوز نیز در اهتمام جغتای^(۸) بودند و بخدمت توراکینا خاتون تقصیر می‌نمودند و ارکان حضرت توراکینا خاتون جماعتی که پیشتر در کاری نبودند و کورکوز در آن وقت بدیشان التفاتی نمی‌نمود و مال با او نه که بتازگی کار را بمال تدارک نماید فاطمه خاتون که کلی امور بدو منوط بود شرف الدین را برکشید و تربیت کرد و اورا در خدمت امیر ارغون بمالک خراسان و مازندران^(۹) نامزد کرد و کورکوز را فرمان شد که چون اورا سبب سخنی که در اردوی الغ ایف^(۱۰) گفته است گرفته‌اند

(۱) کذا فی ج د، آ: الغ ایف، ب: الغ ایف، ز: الغ ایف، ه: الغ ایف،
 (۲) ب د ه ز: چو گفته شود، (۳) ه: او ایف، (۴) کذا فی ج د،
 آ: الغ ایف، ب: الغ ایف، ه: ز: الغ ایف، (۵) ه: جغتای، آ: جغتای،
 ج: حسای، ب: حسا، د: حسمای، ز: حینقا، (۶) ه: محمد،
 (۷) ه: ز: بلواج، (۸) ه: جغتای، آ: جغتای، ج: حسای، ب: حینقا،
 د: جغتای، ز: جغتای، (۹) فقط در آ، باقی نسخ این کمره را ندارند،
 (۱۰) کذا فی ج د، آ: الغ ایف، ب: الغ ایف، ه: ز: الغ ایف،

گفته بودند که اگر نباید گرفته بیاورند کورکوز چون بطوس رسید
ایلچیان در رسیدند و شرف الدین را طلب کردند و او را *مُلُوح* ^(۱) کار
ساخند چون کورکوز بر خلاف رسم مغولان خزانه محکم بر میان حصار
ساخته بود و مقام آنجا داشت ایلچیان بفرستادند و از امیران لشکر مدد
خواستند ایشان را خود بهانه بس بود سینه‌های پر غصّه و دلهای پر کینه
داشتند میالغ مغول بیامدند و شرف الدین را از سبزوار بیرون آورد و
کورکوز از ایلچیان احتیاط می نمود و اصیل روغدی ^(۲) خود او را نمی گذاشت
که بخدمت ایلچیان رود و راههای بد در پیش او می نهاد و نخویف و
تخذیری کرد که خود را فرا دست ایشان نتوان داد و چون کورکوز از
۱۰ مضمون فرمان واقف نبود خایف می بود و خزانه را که اسم حصاری بر آن
انداخته بودند محفوظ می داشت تا روزی ایلچیان بر نشستند و مغولان
با ایشان بهم در زیر قبا زره پوشید از در درآمدند کورکوز در خزانه
فرمود تا در بستند بدین بهانه دست بنیر بگشادند کورکوز گفت من یاغی
نیستم در گشادند مغولان در آمدند و کورکوز و اصیل را بگرفتند و
۱۵ بدروازها کس فرستادند و تمامت ملوک و کسانی که بودند بگرفتند ملک
اختیار الدین از میانه بجمت و بایبورد رفت و امور ملوک خراسان و
مازندران در هم و پریشان شد و یکی راست از اهل عصر حسب حال،

أَرَى الْأَقْدَامَ فِي الْأَقْدَامِ تَكْبُوءُ إِذَا مَرَّتْ عَلَى غَيْرِ الصِّرَاطِ

وَ إِنْ الرِّيحَ تَزْكُنُ عَنْ قَرِيبٍ إِذَا كَانَ الْبَيْتُ عَلَى الصِّرَاطِ f. 120b

۲۰ بعد از روزی چند ایلچیان باز گشتند و کورکوز و اصیل را گرفته با خود
بردند و کورکوز همچنان ^(۳) بر حال و فرار کم نمی کرد ^(۴) و بدیشان التفات

(۱) یعنی آلت کار و دام صید نفوس و اموال، و *مُلُوح* در اصل یعنی مرغی است
که آنرا بر يك پای بندند و بواسطه آن مرغان دیگر را بدام کشند و صید کنند،

(۲) روغدی، (۳-۴) کذا فی ب د ه، آ: ترحال و مزار کم نمی کرد،

ج: ترحال و مزار کم نمی کرد، ز: بران حال و فرار خود (بدیشان التفات نمی نمود)،

مخروط و منظم گشت قآن را روز بروز نظر تربیت بدو زیادت یافت
و هنوز در غلای کودکی بود که او را سبب مصلحتی بزرگ با قبان^(۱)
بهم بخنای فرستاد و یکچندی آنجا بود و چون باز بخدمت قآن رسید
بتخص احوال ادکو تیمور و کورکوز سبب آنک محل اعتماد تمام بود نامزد
گشت و قوربغا^(۲) و شمس الدین کمرکر^(۳) را با او بهم مصاحب گردانید
امیر ارغون چون بخراسان رسید تخص احوال آغاز نهاد و بعد از آن
بحکم فرمان نمانت جماعت را بحضرت روان کرد و او نیز متوجه آن جانب
شد و در مقام حضرت معاونت کورکوز نمود و مظاهرت او کرد چون
امور مالک خراسان و عراق بر کورکوز مقرر شد امیر ارغون را بر کورکوز
باسفاتی فرمودند و در تدبیر کارها با او شریک و نوکر^(۴) تا هر کار که
باشد بمشورت و استطلاع رای او سازد و بی او مداخلت ننماید، چون
کورکوز باز بخراسان رسید و کار آن مالک باستبداد و استقلال پیش
گرفت امیر ارغون باز گشت چون بحضرت اردوی الغ ایف^(۵) رسید بار
دیگر باستحضار و استدعای کورکوز امیر ارغون را باز گردانیدند و
۱۰ قریغا^(۶) و جمعی را از ایلچیان با او بفرستادند و کورکوز را بگرفتند و
شرف الدین را از حبس بیرون آورد و آن حال در مقدمه مثبت است
چون باردوی نوراکینا خانون رسیدند کورکوز را سبب سخنی که گفته بود
در حبس بگذاشتند نوراکینا خانون مالکی را که در نصرف کرکوز بود از
آمویه تا فارس و گرج و روم و موصل بامارت و تولیت بر امیر ارغون
۲۰ مقرر فرمود و شرف الدین را در خدمت او با اسم الغ بیکچی نامزد گردانید
و دیگر اصحاب دلاویں را بر قرار مقرر کرد، در شهر سنه احدی و

(۱) کدا فی ه، ب: د: قان، آ: مان، ج: فونان، ه: قریغای،
آ: قوربغا، ب: قوربغا، د: قوربغا، ج: مرغا، ز: قوربر غایر، - رجوع
بص ۲۲۰، (۲) کدا فی آ: د: ز، ب: کمرکر، ج: کرکر، - رجوع بص ۲۲۰،
(۳) ب: د: نوکار، ز: ندارد، (۴) ب: الغ ایف، ه: ز: الغ ایف،
(۵) ه: قوربغای، آ: ب: قریغا، ج: قریغا، ز: قرغا، د: ندارد،

اورا باز گردانند دیگر باره اورا آنجا آوردند و سخن پرسیدند بر قرار
مستمر سخن درشت گفته بود و عاقبت کار نا اندیشیده فرا اغول^(۱)
بفرمود تا دهن اورا از سنگ پر کردند و بکشتند و کورکوز در آخر عهد
مسلمان شده بود و از مذهب بت پرستی نقل کرده، و اصل را در سمرقند
محبوس کردند بوقت مراجعت بفرمود^(۲) تا اورا گرسنه می داشتند تا آخر
موکل را بفرمود^(۳) تا داروئی در تنجاک کردند و بدو داد تا هلاک شد،
فی الجمله کار دنیا برقیست که درفشید و هم در حال پنهان شد با بادی
که در شیشه دیدند و چون دهن برداشتند هیچ نبود،
اگر صد بمائی و گر صد هزار. همین است روز و همین است کار،

ذکر احوال امیر ارغون،

از قبیله اویرات^(۴) است و پدر او تاججو^(۵) امیر هزار بود و قبیله
اویرات در میان مغول از قبایل مشهورست و آن قبیله اکثر احوال اولاد
و احفاد جنگر خان باشند و سبب آنست که وقت خروج او چون
ایشان بمظاهرت و معاونت پیش آمدند و بایلی مسابقت و مسارعت
نمودند قضای حقوق آن قبیله را فرمان شد تا دختران امرای ایشان را با
پسران اروغ او مزدوج می کنند و دختری از آن خویش را نیز نام او
جیجکان بیکی^(۶) بزرگتر آن قبیله داد و بدین سبب است که ثنات پادشاه
زادگان از اویرات زن خواسته باشند و امیر ارغون بعدما که از تعلیم
خط ابغری فارغ شد و از سن صبی ترقی کرد اصناف بخت و سعادت
اورا تلقی نمود و با صغر سال بمحضرت قان رفت و در زمره بنیکچیان^(۷)

(۱) ز: فرا ارغون، (۲) فاعل «بفرمود» کیست؟، (۳) د: برات،
(۴) آ: تاججو، ه: تاججو، ب: تاججو، ج: تاججو، ز: تاججو، د: تاججو،
تصحیح قیاسی، (۵) ه: جیجکان بیکی (= جیجکان بیکی)، ج: جیجکان بیکی،
د: جیجکان بیکی، آ: جیجکان بیکی، ب: جیجکان بیکی، ز: جیجکان بیکی،
جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۰۲: جیجکان،

ارغون در قلوب زیادت راسخ می‌شد و چون ایلچیان باستدعای منصرفان اطراف و سلاطین و ملوک آمدند^(۱) در حرکت آمد و باستحضار ملوک و عمال نواحی بجوانب رسولان فرستاد و پدرم صاحب دیوان را در ممالک اذربایجان و گرج و روم و آن اطراف قائم مقام بگذاشت و بوقا^(۲) را بیاستفاقی معین کرد وقت وصول بطوس شرف الدین گذشته بود امیر ارغون اموال نا واجب را که بر هرکس مقرر گردانیده بود تا بمصادره بستانند ترك گرفت و آن بدعت برانداخت و ماهیانی که حاصل شده بود روان کرد و متوجه حضرت شد و ملوک و کتبه و متلبسان اعمال در خدمت او روان شدند، چون بعد از حالت قان پادشاه زادگان هرکس در نواحی و ولایات نصرف کرده بودند و اموال بیروت و حوالات اطلاق و برلیغها و پایزها داده و آن خلاف احکام و باسادهای ایشانست بدین سبب امیر ارغون هر پایزه و برلیغ که بعد از قان پادشاه زادگان بهرکس داده بودند بفرمود نا جمع کردند، چون بخدمت کیوک خان رسید پیشکش بسیار کرد و بخدمت پادشاه زادگان همچنین^{۱۰} در خور و مقدار هریک بنحیف و هدایا تقرب جست و بر ارکان و اعیان حضرت بر مثال صحاب بحال اموال ریزان و چون از مصالح مد^(۳) فراغت حاصل شد روی بعرض مهمات و مصالح آورد و بابتدا پایزها و برلیغها که پادشاه زادگان داده بودند و امیر ارغون از اصحاب آن باز گرفته در مجمعی که حضور همه پادشاه زادگان بود عرضه کرد از تمامت خدمات دیگر موقع آن زیادت بود و اثر آن خدمت بیشتر کیوک خان سیورغامبشی کرد و مالکی که در نصرف او بود برو مقرر داشت و پایزه سرشیر و برلیغ داد و تمامت امور ملوک و اصحاب بامیر ارغون حواله کرد و آن جماعت کسی را برلیغ و پایزه نداد و هیچ کس را خود

(۱) یعنی برای فوریلنای جلوس کیوک خان، (۲) کذا فی ج ۵، آب: بوقا،

ز: توقا، د: فوقا، (۳) رجوع کنید بص ۲۴۲ ح ۵،

اربعین و ستمایه بخراسان رسید و برلیغها بر خوانند و امور آنها مضبوط گردانید سیرافچین^(۱) ایلچی را با جمعی دیگر از ایلچیان که بجهت تحصیل مال بقایا از اردوی توراکینا خاتون آمدند در خراسان بگذاشت و نظام الدین شاه^(۲) را با او، و امیر ارغون^(۳) متوجه عراق و اذربایجان شد چون بد هستان رسیدند شرف الدین را خبر رسید که در حضرت بانو جمعی قصد او کرده اند شرف الدین عازم آن حضرت شد و امیر ارغون متوجه تبریز گشت و امیر حسین و خواجه فخر الدین و جمعی را از کتبه بنیابت در خراسان و مازندران نامزد گردانید چون بنبریز رسید امور آن حدود را که سبب مجاورت امراء بزرگ چون جورماغون^{۱۰} و تاججو^(۴) و جمعی که آن مالک را ملک خویش می دانستند نا مضبوط بود f.121b در ضبط آورد و اموال آنها محفوظ گردانید و دست آن جماعت کشید کرد و تمامت رعایا را از شریف و وضع چه بعضی که بجای آن جماعت تمسک جسته بودند و چه جمعی که از ظلم و جور ایشان جسته^(۵) از قبضه تصرف ایشان بیرون آورد و امور آن طرف را ساخته گردانید و بمجاملت و حسن معاملت او صفار و کبار بمتابعت و مشایعت او مایل شدند و دلهای خلائی از حسن اخلاق صید او گشتند و هوا خواه دولت او آمدند و سلاطین روم و شام و حلب رسل بخدمت او روان کردند و بحمایمت و عنایت او توسل جستند و امیر ارغون جهت استیفای مال ایلچیان بدان اطراف فرستاد، و چون شرف الدین از اردوی بانو بمقام تبریز رسید بعلمت بقایا مال بسیار بر اهل تبریز و غیر آن حکم کرد و امیر ارغون بدان رضا نی داد و او میالفت می نمود و هوی^(۶) و ولای امیر

(۱) کذا فی د، آ: سیرافچین، ب: سیرافچین، ه: سیرافچین، ج: سیرافچین، ز: سیرافچین، (۲-۳) آ: با او امیر ارغون، ج: با امیر ارغون، د: را با امیر ارغون، ه: با او و امیر ارغون، ب: بتصحیح جدید: را نیز بگذاشت و خود، ز اصل جمله را ندارد، (۴) آ: تاججو، ز: تاججو، ج: تاججو، د: ندارند، - تصحیح قیاسی، (۵) آ: حسته و بمجمل «حسته»، (۶) نسخ: هوا،

در کوشك سلطانی جشنها ساختند و امیر ارغون عمارت كوشك و باغ فرمود و اصحاب در آرزنق آباد^(۱) هر كس باغ و سرای باشارت او آغاز کردند و از آنجا بطوس روان شد و بعمارت منصوریه و قصور آن که اندراس کلی پذیرفته بود و اثر عمارت از مدتهای مدید باز از صحن آن رفته شد^(۲) اشارت راند و ملك اختیار الدین ایبوردرا^(۳) بدان مصلحت موسوم کرد و امیر ارغون بر غزار رادكان مقام ساخت و روزی چند باستیفای لذات با لذات و انراب مشغول گشت و از اطراف اشراف متوجه جناب او گشتند و امور مملکت بر حسب ارادت منتهی بود و صدور و ملوك روز بروز می رسیدند و كار ایشان بر وفق استنصواب رای مبارك می ساخت، و چون لیالی از مفارقت ایام تابستان بباد سرد كشیدن گرفت و خریف خریف گشت و برگ اشجار از ترك نازی نسیم اشجار ترك علوی سر دار گرفتند امیر ارغون بر عزم تبریز از راه مازندران مبادرت کرد بهر ناحیت و ولایت که می رسید مصالح و مہمات آنجا ساخته می کرد و آهسته آهسته می رفت چون بمحدود آمد رسید پدرم با^{۱۰} اموال و نفایس مرصعات و جواهر که ترتیب کرده بود از مالک اذربایجان برسید و فرش و بسط و آلات مجالس با آن ضم گردانید و يك دو روز جشن ساخت، و چون رحلت و توجه امیر ارغون نزدیک آمد خیر رسید که منكولاد^(۴) که مغولی بود در عهد جورماغون بر سر محترفه تبریز با سم باسقا می موسوم ایام فرصت بذیل حمایت و عنایت قنای نوین^{۲۰} که حل و عقد امور مملکت کیوک خان بدست او بود سبب انتساب منكولاد^(۴) بقبیله نایمان^(۵) که قرابت او از آن لازم می شد توسل نمود و

ز: مقام (کدا)، د: ندارد، (۱) ب: اررقاباد، ه: ازرقاباد، آ: ررقاباد، ج: ررقاباد، د: ندارند، (۲) ج: ز: رفته (فقط)، (۳) ب: ج: ه: ملك ایبورد اختیار الدین را، د: ملك اختیار الدین را، ز: ملك ایبورد (کدا) ضیاء الدین را، (۴) ب: منكولاد، منكولاد، ج: منكولاد، د: منكولاد، منكولاد، ز: منكولار، منكولار، (۵) آب: نایمان، ج: با نایمان، د: نایمان،

از ولایه و ملوک و منصرفان بخدمت او راه نبود مگر از خنای و ماوراء
النهر صاحب بلواج و پسرش را و از بلاد غربی امیر ارغون را، و چون شرف
الدین گذشته بود خواجه فخر الدین بهشتی را که هر چند مولد و منشأ او
خوارزم بود اما اشتهار او بدین نسبت حقیقت آن حال بود که شاعر گوید
«أَدْعَى بِأَسْمَاءَ نَبْرًا فِي قَبَائِلِهَا • كَأَنَّ أَسْمَاءَ أَضَحَّتْ بَعْضَ أَسْمَائِي»^(۱)
و او مردی خیر و سلیم دل بود با اسم الغ بیتیچی موسوم گردانید، بوقت
مراجعت از حضرت امیر ارغون از ملازمان خویش هر یک را که بودند
بر حسب مطلوب و منصود کار او بساخت و باشغال خطیر و اعمال کبیر
بر انداز و مقدار نامزد گردانید و ملتزم هر یک از ایشان ساخته تا تمامت
۱۰ ولایه بر ولاء او متفق گشتند و بر ثنای او منطبق شدند و بخوشدلی و
غیبطت عزم مراجعت در خدمت او بامضا رسانیدند، و امیر ارغون در
راه دست دریا وش چون باران نیسان گشاده گردانید و تمامت بلاد
ترکستان و ماوراء النهر مغرور^(۲) احسان او شدند و باوازه بذل و
سخاء او دلهای اجانب بجناب او میلان کرد و در مقدمه باعلام معاودت
۱۵ بخراسان و آن مالک رسولان فرستاد تمامت آن مواضع و بلاد باستقبال
او روان شدند و در مقام مرو مجتمع گشتند و امیر ارغون با ملوک و
امرا و اصحاب در تاریخ^(۳) بآرزقآباد^(۴) مرو نزول کرد و چند روز

(۱) من قصیده مشهوره لای محمد الخازن فی مدح الصاحب ابن عباد (انظر بیتیة
الذهر ج ۲ ص ۴۴-۴۵)، (۲) آج ده ز: معور، (۳) بیاض در ب: ه،
آ بدون بیاض، د ز اصل جمله را ندارند، ج: سه ثمان و اربعین و ستمایه، و
آن خطای واضع است چه در همین فصل خواهد گفت که ارغون باردیگر باردو رفت
و چون بطراز رسید خبر فوت کبوک خان بدو رسید مراجعت نمود و در سه ۷۶۴
مجدداً متوجه اردو گردید پس واقعه من قطعاً قبل از سه ۷۶۴ و نیز قبل از وفات
کبوک خان که در سه ۷۶۴ یا ۷۶۵ واقع شد باید باشد، رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ۱
ص ۱۲، کج، (۴) آرزقآباد بالفتح ثم السكون و فتح الزاء و سکون التون
و قاف و بین الالفین باء موحد و ذال معجمة فی آخره من قری مرو الشاهجان
(بافوت)، - آ: ماررقاباد، ب: ماررقاماد، ج: ماررقاباد، ه: بازرقاباد،

ارغون نیز باز گشت و امیر حسین را متوجه اردو گردانید تا حال توجه و سبب مراجعت و امور دیگر آنها کند امیر حسین و نظام الدین آن مهلت عرضه داشتند و بر وفق مطلوب آن مقصود ساخته شد، و امیر ارغون چون بخراسان رسید بکار ساختگی تغار و شراب ایلچیکای^(۱) مشغول شد و از اطراف پادشاه زادگان باز ایلچیان بجوانب روان کردند و برات پُران چنانکه چند ساله بتقدمه مالها مستغرق حوالات شد و از کثرت حوالات و نواتر محصلان مغول و اخراجات و ملتزمات ایلچیکای^(۱) رعایا درمانده شدند و امرا و ملوک و کتبه عاجز، و رسولان چون باز رسیدند امیر ارغون اندک مدتی دیگر مقام نمود و باز بحدود بادغیس نزدیک ایلچیکای^(۱) رفت و از آنجا معاودت نمود و بسرخص آمد و چون زمستان پشت نمود و بهار روی بگشاد و هوا باعتدال گرائید و طپور در ریاض بسرانید امیر ارغون باز التزام طرف حزم را عزم جزم کرد و در جمادی الاولی سنه سبع و اربعین و ستمایه در حرکت آمد و منکفولاد^(۲) را نیز چون در تبریز حکمی نافذ نشد بشارت امیر ارغون او نیز از تبریز روان شد بمقام اردو^(۳) برسید يك دو نوبت بارغوها رفت و تقصص احوال او کردند چون صدق اقوال امیر ارغون از کذب او ظاهر شد و بینة او بر بطلان حجت خصم فاهر آمد جوهر منکفولاد^(۲) نرم آهن گشت و آب مراد او آسین و امیر ارغون از عون

(۱) ه: ایلچیکای، ایلچیکای، آ: ایلچیکای، ز: ایلچیکای، المیلکای، المیلکای،

ب: المیلکای، ایلچیکای، ایلچیکای، د: ایلچیکای، ایلچیکای، ج: ایلچیکای،

ایلچیکای، (۲) آ: منکفولاد، ب: منکفولاد، منکفولاد، د: منکفولات،

منکفولاد، ج: منکفولاد، ز: منکفولاد، (۳) قریب یقین است که

مقصود اردوی اغول غامیش زوجه کیوک خان و دو پسرش خواجه و نافو و وزیرش

جینگای است چه در فترت بین وفات کیوک و جلوس منکو (۶۴۴-۶۴۹) حکومت

بلاد مغول با اغول غامیش و سایر مذکورین بود و این اردو واقع بود در حدود

ایمیل و قوناق (ج ۱ ص ۲۱۶ بقصد)،

بواسطه آن بانهاز فرصت بانهای حال او در حضرت کیوک خان توصل
 جست و بر تقریر قاعده باستانی و امارت بنام منکولاد^(۱) برلیقی حاصل
 کرد^(۲) و انابک نصره الدین را^(۳) که پسر انابک خاموش بود و هم در
 آن مدت از روم بیرون آمد و بعد از اختفا روی نموده بضدیت ملک
 صدر الدین بامیر نومانن تبریز و اذربایجان فرمانی بالتغیاء گرفت^(۴)، چون
 امیر ارغون ازین احوال آگاه شد و از ترقب حساد و اضداد انتباه
 یافت همت از اغضاء بر آن مکیدت انفت نمود بنواب اشارت راند تا
 بساختگی راه و مصالح اخراجات درگاه اشتغال نمودند و در مقدمه نظام
 الدین شاه را روان گردانید بر سیل رسالت و انهای اضطراب امور از
 انتشار این آوازه و بعد از یکمهای او نیز حرکت کرد و باستدعای ملک
 صدر الدین اشارت فرمود تا او نیز از تبریز روان شد و امیر ارغون
 عنان انصراف بر عزم توجه بحضرت سبک کرد و رکاب عزیمت گران
 و خواجه فخر الدین بهشتی و پدرم در مصاحبت او روان شدند و محرر
 این کلمات بحکم اشارت امیر ارغون ملازم او شد، و چون ادمان مسیر
 ایشان را بطراز رسانید آوازه وقوع حالت کیوک خان برسد و مقارن آن
 وصول ایلچیکنای^(۵) بدان حدود، امیر ارغون جریده با جمعی از مغولان
 متوجه او شد و ملوک و صدور را بتوقف در مقام کجک^(۶) اشارت کرد،
 ایلچیکنای^(۷) جهت ترتیب مصالح لشکر بزرگ و استعداد آلات آن که بی
 حضور او آن مصلحت کفایت نشود بمراجعت او مبالغت نمود، امیر

(۱) ج: منکوبولاد، د: منکولات، ز: منکولار، (۲) فاعل این افعال

ظاهراً قداق نوین است نه منکولاد، (۳) ج: «را» ندارند،

(۴) ه: ایلچیکنای، ب: ایلچیکای، آ: ایلچیکای، ج: ایلچی کای، د: ندارد،

(۵) کدا فی آد^(۶)، ج: ه: کنجک، ز: کنجک، ب: کجک، - باقوی احتمالات

مراد همان قم کجک یا قم کچک مذکور در ج ۱ ص ۵۱ و ج ۲ ص ۸۸ است،

(۶) ه: ایلچیکای، آ: ایلچیکای، ز: ایلچیکای، ب: ایلچیکای، د: ایلچیکا،

ج: ایلچی کای،

باری تعالی غالب و بعدما که یکچندی در آن مقام توقف افتاد با نجاح
 که آثار آن ظاهر می شد بنفس خویش بحضرت بیکی^(۱) و منکو^(۲) قآن
 متوجه نمی توانست شد ملک ناصر الدین علی ملک را که از اعیان ملوک
 بود و از قبل بیکی^(۱) شریک و نوکار^(۳) امیر ارغون و خواجه سراج
 الدین شجاعی را هم که هم ازین جهت بنیکچی بود با تحف و هدایا بحضرت
 بیکی^(۱) و منکو^(۲) قآن روان گردانید و عذر تخلف تمهید کرد، نظام
 الدین شاه را که بعد از شرف الدین از قبل قوسفون^(۴) بانو بنیکچی
 بود بدان حضرت روان کرد او خود هم در اردو گذشته شد، و امیر
 ارغون مراجعت نمود چون بحدود المالیغ نزدیک پیسو^(۵) رسید يك دو
 ماه سبب خطبه دختری که از بیکی از امراء حضرت کرده بود توقف
 کرد و خواجه فخر الدین و منکولاد^(۶) در مقدمه روان شدند و کاتب
 این حرفها در مصاحبت امیر ارغون بماند، چون از آنجا روان شد باز
 آنک زمان زمستان بود و دشت و کوه همه از برف یکسان و شدت
 سرما اعضا را از حرکت باز داشته ب مدت سیزده روز از آنجا بمرآمد و
 امیر حسین و صاحب الدیوان^(۷) را که قائم مقام گذاشته بود بفرمان بانو
 بدرگاه او رفته غایب بودند، بعد از یکچندی خواجه نجم الدین علی

(۱) آج: بیکی، ب: بیکی، سکی، د: پکی، ز: سکی بیکی، (۲) ه: مولک کا،
 — مقصود اردوی سرفروشی بیکی و منکو قآن است که در حدود قراقرم بوده است
 در قدرت بین کیوک خان و منکو قآن (اواخر ورق ۱۴۴۵)، (۳) ج: نوکر،
 (۴) کذا فی آب ه، و احتمال قوی میرود که صواب قوشون با شین معجمه باشد
 یعنی قوشون بفرقه نخه ز در اینجا و در صفحه بعد، ز: قوشون (که قیاساً مخفف قوشون
 باید باشد مانند شیبان و شیبان و قدغان و قدان و امثال ذلك، رجوع به ص ۱۴۲
 ج ۶)، ج: سنفور، د: ندارد، (۵) ه: پیسون، ب: پیسو، آ: نسو،
 د: پیسو، ج: سو، ز: ستو، — مقصود پیسو پسر جغتای است، رجوع به بریت
 جلد اول، (۶) آب: منکولاد، د: منکولاد، ج: منکو پولاد، ز:
 منکولار، (۷) ب: ج د ه ز: دیوان،

جیلابادی^(۱) از حضرت بانو برسید و جهت الخ بیکچی از آن قوسفون^(۲) برلیغ آورد و ایلچیان بزرگ مصاحب او جهت تقریر آن، و چون ایلچیان باستدعای امیر ارغون و اعیان و اشراف برسیدند نافو^(۳) و خواجه نجم الدین^(۴) را در خراسان قائم مقام خویش نصب کرد و بخوبی شن عازم قوريلتای شد چنانک ذکر آن در عقب اینست،

ذکر توجّه امیر ارغون بقوريلتای بزرگ،

در جمای الآخرة سنه تسع و اربعین و ستمایه عزیمت توجّه بحضرت قوريلتای مصمم کرد و باستحضار تمامت ملوک و امرا و کتبه چنانک فرمان بود ایلچیان بفرستند چون محدود طراز^(۵) رسیدند خبر بشارت جلوس منکو قان بر سریر خانی بشنید در حرکت زیادت مبالغت می نمود و باز آنک کثرت برف از حرکت مانع بود و از تعجیل وازع امیر ارغون بدان التفات نمی نمود چون بکنار فلان ناشی^(۶) رسید برف تمامت گوها^(۷) را با پشته^(۸) برابر کرده بود و راهها بسته و گذر و جوارزا آگد چنانک از بالای اسب گذشته بود آن روز هم آنجا مقام ساخت و روز دیگر امیر ارغون تمامت سواران را بفرمود تا در مقدمه استران^(۹) در مصاحبت او بفرستند و از شارع ملتفت شد و از جوی آب بگذشت و بر بلندی بر

(۱) ج: ز: جیلابادی، آ: حیلابادی، ب: حلابادی، د: جلابادی، ه: ندارد،

جامع التواریخ طبع بلوئ ص ۴۴۱: کیلابادی، - رجوع بیافوت در «جیلاباد»،

(۲) کذا فی د، آ: قوسفون، ب: قوسفون، ز: قشور، ج: قوسفونی،

(۳) کذا فی آ در ورق ۱۲۴۵، و اینجا: نافو، ج: بافو، ه: بانو، ب: د: ز

ندارند، (۴) ه: افزوده: حلابادی، (۵) آ: طراز، (۶) کذا فی ه،

ج: فلان ناشی، ب: فلان ماسی، آ: فلان ناشی، ز: فلان ناشی، د: فلان

ناشی، (۷) ه: کودها، باقی نسخ: کوها، - تصحیح قیاسی، رجوع بچند

سطر بعد: «بر بلندی بر پشتهای می رفت... و هر کجا گو بود برف می انباشت»،

(۸) کذا فی ه، ز، آ: بسته، ب: بسته، د: بسته، ج: زمین،

(۹) ج: اشترها، ز: امیران،

و چون از آنجا روان شد با وجود آنکه ز نشان بود و دشت و کوه از برفی بکسان
 و شدت سرما اعضا را از حرکت باز داشت بدت سیزده روز از آنجا بمر و آمد
 و امیر حسین و صاحب دیران را که فایم مقام گذاشته بود بفرمان بانو بدینگاه
 آورده غایب بود بعد از یکجندی خواجہ نجم الدین علی جیلابی از حضرت بانو رسید
 و حسن الخ نسکی از آن مشقور بر بیع آورد و الحیان بزرگ صاحب و امیر ارغون
 و اعیان و اشراف عانم تور بتای شد چنانکه ذکر آن در عقب مهنت است

قوربتای جلوس منکو قآن ظاهرا

(نقل از جهانگشای نسخه ز ورق ۱۰۱)

صدر الدین و خواجه فخر الدین بهشتی و جماعت دیگر از اکابر و معارف که سبب سرما و برف در راه مانده بودند در رسیدند و شرف نکشیشی یافت و چون تمامت از کار پیش کش^(۱) فارغ شدند پادشاه باستکشاف احوال ولایت و رعیت اشارت رانید امیر بلغای^(۲) با جمعی از امرا تمامت را حاضر گردانیدند و بحث آن از ملوک و صدور واجب داشتند بعد از آن امیر ارغون مشافهت اختلال امور اعمال و احوال قصور اموال که سبب آن نوائر حوالات نا واجب و تعاقب ابلجیان و محصلان نا هوار بود عرضه داشت و بتقصیراتی که از بی ضبطی کار که موجب آن اقتضای روزگار بود مقرر و معترف شد چون افسرار باهال در امور و اعتذار از آن بیبنات واضح جلی مضاف شد پادشاه جهان پسندیده داشت و سوابق خدمات که در زمان گذشته التزام نموده بود بر رای او پوشیده نماند بود بیزید عنایت و عاطفت امیر ارغون را مخصوص گردانید و بیزیت نواخت و سیورغامیشی از اکفا و اقران ممتاز کرد منکو^(۳) قان فرمود تا تمامت صدوری را که حاضر بودند جمع کردند و بر سیل^{۱۰} استشارت و استفادح آراء هر کس را فرمود که تخفیف رعیت و ضبط ولایت بر چه نوع ممکن شود چنانکه درویشان اسوده مانند و ولایات معمور گردد چه کلی داعیه همت و باعته ضمیر بر آن مقصورست که از نجات معدلت و تصفیت اکناف آفاق معطر گردد و دست متعذیان و ظالمان از رعایای مملکت بر بسته شود و دعای خیر بندگان خدای عز و جل بدولت روز افزون شامل شود و برکات آن بروزگار نخبسته متواصل و در آن شک و شبهت نماندست که هر کس بمصلحت ولایت و رعیت خویش داناتر باشد و بشلمه خلل واقفتر و بر حسب آن وقوف بتدارک آن بیناتر بنا برین قضیت فرمود تا هر یک بعد از تدبیر و تفکر جدا جدا

(۱) کذا فی بده ز، آ: ارکان شش بالیع (کذا)، ج: ازکار شش بالیع (کذا)،

(۲) ب: بلغای، ز: بلغای، (۳) م: مونک (فی اغلب المواضع)،

پشتها می‌رفت و سواران بنوبت ده ده پیاده می‌کرد تا راه می‌زدند و هر کجا گو^(۱) بود بیرف می‌انباشت و سواران بر عقب می‌آمدند و موضعی که جواز تعدّر زیادت داشت بارپوشها^(۲) می‌انداخت و چهار پای می‌گذرانید و لطف حقّ تعالی بود که آن روز آفتاب تابان بود تا بعد از اجتهاد بسیار يك فرسنگ راه آخر روز قطع شد و مخافت از آن مهلكه بفضل باری سبحانه و تعالی دفع و برین جملت نفس عزیزا از فرار و اقامت امتناع نمود تا بیش بالیغ رسید امیر مسعود بك از حضرت منكو قان بازگشته بود و آنجا رسیده بكدیگررا انواع تكلف و تنوّق واجب داشتند و ضیافت و جشنها ساختند و از آنجا روان شد، [بخدمت] ۱۰ منكو قان رسولی پانتهاء تعب و اعیاء حملات اموال در مقدمه بفرستاد، ایلچی در راه پیش آمد که بمسارعت او اشارت رفته بود و بمبادرت او فرمان آورده نجات نسیم عنایت الهی از آن در تتمم بود و غنچه آمال و امانی فرط عاطفت شاهی در تبسم و امیر ارغون بحکم فرمان تعجیل واجب داشت در منتصف صفر^(۳) سنه تسع و اربعین و ستمایه^(۴) ۱۵ بمحضرت رسید و روز دیگررا جماعتی که مقارن او بودند آنجا رسیدند پیش کش کردند و او در زمره اعیان دولت مغرط شد و بر عقب ملک

(۱) کذا فی ج ز، ه: کود، آب: کوه، د ندارد، (۲) آب: بارپوشها، ج: بارپوشها، ز: بوتهها، (۳) ج: رجب، (۴) کذا فی آب ج د ز، ه اعداد را ندارد، و این نسخ بطور قطع یقین خطاست و صواب «سنه تخمین و ستمایه» است بقرینه تصریح خود مصنف بعد از این در ورق «۱۴۴» که امیر ارغون «در بیستم صفر سنه تخمین و ستمایه ببندگی حضرت رسید»، و آنگی در اول همین فصل گذشت که حرکت ارغون بجانب اردو در جمادی الآخره سنه ۷۶۹ بود پس چگونه در منتصف صفر همان سال بقرافورم میرسد! و نسخه ج یعنی «منتصف رجب» نیز قریب یقین است که خطاست یکی بهمان دلیل تصریح مصنف بعد از این در ورق «۱۴۴» و دیگر آنکه از خراسان تا قرافورم در آن اعصار در مدت يك ماه (یعنی از جمادی الآخره ۷۶۹ تا رجب همان سال) پیمودن آن م در فصل زمستان عاده از محالات است، رجوع کنید نیز بمقدمه مصحح ج ا ص کد،

مصلحتی را یاسائی فرمود چنانکه بعضی در ذکر جلوس منکو قان مذکورست، و چون احکام و یاساها صادر گشت و امور آن ممالک بر قرار برامیر ارغون مقرر شد و حل و عقد امور و نقض و ابرام کارها بدو منوَّض شد بابتدا اورا برلیغ و پایزه سرشیر داد و نایمائی^(۱) و ترمشای^(۲) را بنوکاری او معین گردانید و از جانب هر برادری قبلا^(۳) و هولاکو و اریغ بوکا^(۴) و موکا^(۵) امیری بنوکاری موسوم گشت و در باب یاساهای مختلف که بیشتر آن سبب تخفیف رعایا بود برلیغ فرمود و جماعتی را که در خدمت او بودند برلیغ و پایزه داد، از ملوک ناصر الدین علی ملک را که در حکم شریک امیر ارغون بود در تمامت ممالک و بخصوصیت تومان نیشابور و طوس و تومانیهای اصفهان و قم و کاشان بدو منوَّض کرد^(۶)، و ملک صدر الدین را که تمامت آران و آذربایجان را ملک بود بر قرار حاکمی و ملکی مقرر فرمود، و ملکی هراة و سیستان و بلخ و تمامت آن طرف تا چندانکه حد هندوستانست و در تحت تصرف^(۷) ایلی بود بر ملک شمس الدین محمد کورت ارزانی داشت، و امیر محمود را کرمان و سیمران^(۸)، و این جماعت را پایزه سرشیر داد و دیگران را بر حسب مقدار هریک پایزه زر و نقره دادند و برلیغها و بعد از آن بمراجعت ایشان اشارت راند، و شمار تمامت اقوای که در خدمت ایشان بودند بکردند و همرا جامهای ختائی تشریف فرمود تا خربند و شتریان را که مصاحب

(۱) کذا فی بَ زَ، هَ: نایمائی، آ: نایمائی، دَ: نایمائی، جَ: مامائی،

(۲) کذا فی آب دَ زَ، هَ: ترمشائی، جَ: برمشائی، (۳) بَ: قبلا، زَ:

قبلا، هَ: فونلا، جَ ندارد، (۴) آ: اریغ بوکا، بَ: اریغ بوکا، زَ:

اریغ بوکا، دَ: اریغ نوکا، جَ ندارد، (۵) کذا فی آب دَ زَ، جَ ندارد،

جامع التواریخ طبع بلوئه ص ۲۰۲: موکه، - وی پسر هشتم توی بن چنگیز خان است،

(۶) کلمه «کرد» فقط درج، (۷) بَ بخط جدید هَ افزوده اند: و، (۸) تصحیح

قیاسی، - آ اینجا و در ورق «۹۶: سیمران، و در ورق «۹۱: سیمران، بَ:

سیمران، جَ هَ: سیمران، زَ: سیمران، دَ: شیراز،

قصه نویسند و کیفیت مصلحت و مفسدت ولایت خود که سبب آن چیست و تلافی آنرا چگونه می باید بموقف عرض رساند^(۱) تا چنانکه رای عالی اقتضای آن کند باصلاح آن اشارت راند، و پوشیده نیست که طیب حاذق پیش از شروع در معالجت از علامات مرض و مبادی آن وقوت و ضعف استکشاف نماید و بر دلیل و نبض خود را وقوف دهد^{۱۲۴۱} تا چون اسباب و علامات آن بشناخت معالجه آسان شود و بر حسب مزاج دارو آمیخته گرداند و معدلت پادشاه بمنابت طبیبی مشفق است که علل ظلم و بیداد را بیک شریعت سیاست و هبیت از مزاج روزگار زایل گرداند بلك دم مسیحا است که مردگان انصاف را بیک دم زنده اشارت زنده کند، بحکم فرمان هرکس قصه نوشتند و غصه روزگار عرضه گردانید روز دیگر فرمان شد تا همه جماعت بدرگاه حاضر آمدند ایشان را بیارگاه در آوردند و در همان شیوه مصلحت ولایت و رعیت سخن آغاز نهاد و زین را بیا و مخلص سخنها آن بود که چون اخراجات گوناگون و التماسات متلون از رعایا بسیارست و پراگندگی ایشان ازین سبب بر شیوه که صاحب بلواج در ما وراء النهر مقرر کردست و آنرا قوبجور^(۲) خوانند تعینی می باید کرد که بلك نفس در سالی بحسب استظهار و ثروت چه دهد تا چون آن مقدر^(۳) مقرر ادا کند بار دیگر باو در سال رجوع نمایند و بدان کس حوالتی دیگر نکنند برین حملت مقرر گشت و فرمان داد که مستظیری را ده دینار معین کنند و بدین نسبت تا درویشی بلك دینار و آنچه ازین وجه حاصل شود در وجه اخراجات حشر و بام و خرج ایلچیان صرف کنند و بزیادت ازین تعرض نرسانند و بقسمت و دست انداز چیزی نگیرند و رشوت و برطیل نستانند و هرکاری و

(۱) ج د د: رساند، (۲) ز: قوبجور، آ: قوبجور، ج: قیجور، ه: قوبجور،

ب د: قیجور، - قیجور ترکی یعنی خراج مقرر دیوانی باشد (قاموس عدن)،

(۳) کذا فی آ ب د، ج ه ز: مقدار،

بعقد شست^(۱) رسانید بود و قوای شره و حرص را سست کرده و از ملازمت دیوان ملالت و سامت شامل شد و پیش از وقوع در غرقاب حسرت ندامت حاصل گشته و با خویش مقرر کرده که باقی عمر پای در دامن قناعت کشد و تدارك ایام هو و بطلالت کند و او را قطعه ایست

ملوع درین حالت،

إِلَّامَ أَرْصَكَابِكَ غَيْرَ الْأَصَابِ . وَ حَتَّامَ حَمَّكَ ذَبَلَ التَّصَايِ
جَوْنِي جَوْنِي جَوْنِي يَسَابِي . چرا در پی از چندین شتابی
نَحَابِي غَيْرَكَ جَهْلًا وَ تَنَسَى . سَرِيعَ الْحَسَابِ شَدِيدَ الْعِقَابِ
حسابی که آنرا فذلك نباشد . ز خود بر گرفتاری زهی بی حسابی
لَئِنْ أَعْتَبَ الدَّهْرُ يَوْمًا سِوَاكَ . نَعَابِ دَهْرِكَ شَرَّ الْعِقَابِ^(۲)
شب و روز از غایت بد دلی تو . ز خوی بد خویش در پیچ و تاب
سَنَّا بَارِقِ الشَّيْبِ يَلْعُو سَنَاءً^(۳) . وَ مَرَّ شَبَابُكَ مَرَّ الْخَبَابِ
جوانی و پیری رمید و رسید . توزین غبن فارغ چو در عین خوابی
نَوَى الشَّيْبُ وَ حَلَّ الشَّيْبُ . وَ جَلَّ الْأَصَابُ فَلَذَّ بِالْمَتَابِ
گران کرد پیری رکاب افگمت . عنان هوی^(۴) سوی باطل چه تابی
فَلَا بُغْوَبِكَ الْغَوَايِ قُدُونِ . عِذَابِ الثَّنَائِ ثَنَائًا بِالْعَذَابِ
قناعت قناعت بر افکن که ناید . ز ماه مقنّع نرا ماهتابی
وَ لَا يَخْلِبُكَ وَلُوعُ الشَّرَابِ . فَمَا هِيَ إِلَّا وَلُوعُ الشَّرَابِ^(۵)
مدام ارنه چاشنی گیر باطل . قدح وار دایم چرا با شرابی
انحسر^(۶) فی ممکن^(۷) الحارزین^(۸) . وَ بِحَشْرِ^(۹) دود النبی^(۱۰) فی الجراب^(۱۱)

f. 125a

۲۰

(۱) ه ز: شست، (۲) أَعْتَبَهُ أَوْ أَرَصَاهُ، (۳) کذا فی ز، آج ده: سناه،
ب: سناه، — الظاهر أن سَنَاءً مفعول مطلق ليعلو من غير لفظه كقعدت جلوساً،
(۴) نزع: هوا، (۵) کذا فی د، ب ج ز: ولوع الشراب، ه: ولوع الشراب،
آ: ولوع الشراب، (۶) آ ده: انحسر، (۷) آ: ممکن، (۸) کذا فی ز،
آ: الحارزین، د: الحارزین، ج ه: الحارزین، ب: الحارزین، (۹) کذا فی آ د،
ج ه: تحشر، ب ز: تحشر، (۱۰) کذا فی جميع النسخ، (۱۱) ج: الجراب،

بودند و تمامت قوم با نواخت تمام و مزید عاطفت و اکرام بر وفق
 اشارت در خدمت امیر ارغون مراجعت نمودند، مقرر این حالات و
 سراج الدین شجاعی^(۱) را روزی چند توقف افتاد و بعد از آن بر تفریر
 قاعد صاحب دیوانی بنام پدر^(۲) و سراج الدین که از قبل یکی^(۳) بنیکچی
 f. 124b بود و بعد از او^(۴) آن مقام باریغ بوکا^(۵) تعلق گرفته برلیغ و پایزه
 گرفتند^(۶) و در رجب سنه احدی و خمسین و ستمایه روان گشتند^(۷)،
 چون امیر ارغون بخراسان رسید تمامت اصحاب و صدور حاضر شدند و
 برلیغها بشنوائید و یاساهای منکو قان با عمال و منصرفان تفریر کرد و
 خط هر یک باز سند که قاعد آن مغل نگردانند و امور آن مهمل نگذارند
 و هر که بر خلاف آن رود و بر رعیت ستمی کند در معرض گناه و باز
 خواست باشد و بر وفق فرمان امرا و کتبه را نامزد گردانید روزها در
 تعیین فوججوری^(۸) که فرمان شد بود مشاورت نمودند عاقبت مقرر کردند
 که بر ده نفر هفتاد دینار رکنی چون شماره کنند برید گردانند تا سال
 بسال آن می‌رسانند و جهت تفریر شمار و فوججور^(۹) امرا و کتاب نامزد
 گردانید در خراسان و مازندران دو سه را از امراء مغول که از قبل
 پادشاه زادگان آمده بودند و نافو^(۱۰) که خویش امیر ارغون بود و خواجه
 فخر الدین بهشتی را که الغ بنیکچی بود و صاحب عز الدین طاهرا که
 نایب مطلق بود در خراسان و مازندران تعیین کرد، و بجانب عراق و
 بزد نایبای^(۱۱) و پدرم صاحب دیوان را هر چند شست روزگار سن او را

(۱) ه: شعاعی، (۲) ج ه ز: پدرم، (۳) آ ب ج: یکی، ز: سکی،
 (۴) یعنی بعد از سرفروبی یکی که در ذی الحجه سنه ۷۴۹ وفات نمود (ورق ۱۲۳)،
 (۵) ج: ماریغ بوفا، د: باریغ توفا، ب ز: ناریغ بوکا، (۶) یعنی گرفتیم
 و گشتیم (ظاهراً)، (۷) رجوع کنید بص ۲۵۴ ج ۲، (۸) کذا فی آ، ب:
 نامو، ج د: بافو، ه: باغو، ز: بانو، (۹) آ ب: نامنای، ه: نامنای،
 ج: نامای، د: نامنا، ز: ندارد، رجوع بص ۲۵۵ س ۴،

مراجعت او از حضرت هولاکو آنجا رفت و تمامت اصحاب و ملوک و امرا و رؤسای مسیحی نوشته تفصیل داد که مرا با همه کس سخن است و بحضرت منکو قان و باید رفت هولاکو فرمود مصلحت آن بارغون مفوض است و بصواب دید او منوط از حکم منکو قان و اتفاق ما^۵ مقالید حکومت این بلاد در دست او نهاده‌ام و در تفصیل اسامی مقرر این کلمات را نوشته چون بنام من رسید پادشاه فرمود که اگر با او سخنی هست در حضرت ما عرضه دارد تا من اینجا استکشاف آن رود و مصلحت آن گفته شود از آن گفته پشیمان شد و عذر خواست و از آنجا بمرور بخدمت امیر ارغون رسید و او با خواجه فخر الدین^(۱) موافقت و^{۱۰} مصافاتی که پیش از آن نداشتند آغاز نهادند و متوجه حضرت شدند در ربیع الاول سنه اربع و خمسين و ستماية امیر ارغون پسر خود کرای^(۲) ملک و امیر احمد و کاتب این حرفهارا جهت ترتیب مهمات و مصالح در خدمت پادشاه هولاکو تعیین کرد و امور ممالک عراق و خراسان و مازندران بدیشان حواله کرد، امیر ارغون خود باردوی پادشاه جهان رسید و در مقدمه جماعتی از نمایان و سعاة آنجا بودند و منتظر وصول او تا مگر کاری سازند و تدبیری اندیشند و دولت او را که ایزد حافظ آن بود آسیبی رسانند خاصّ حاجب و جماعتی با آن قوم مضاف شدند و تقریرات کرد و کتبه ختای با فراغ محاسبات مشغول گشتند و امرای^{f. 125b} بارغو بنفحص احوال امیر ارغون، چون سابقه عنایت قاضی قضای ازلی^{۲۰} بر قرار شامل احوال بود خصمان جز بلا و عنا و در میدان مبارزت جز خجالت و ندامت حاصل نداشتند و از آنج سروران بودند خود هم در اردو جمعی گذشته شدند و خاصّ حاجب و دیگر و شاة را بامیر ارغون حواله کرد تا بعضی را هم در اردو بکشتند و بعضی را چون بطوس رسید

(۱) مقصود ظاهراً خواجه فخر الدین بهشتی است، رجوع بص ۲۴۶ س ۲

(۲) ج: کرانی،

چو قطر فلک^(۱) روز و شب بی قراری . چو قَطْرُب^(۲) همه عمر در اضطرابی
 اما سبب آنک بانزوی او امرا رضا نمی دادند بی اختیار عازم عراق گشت
 چون بخرطه اصفهان رسید عارضهای منضاد روی نمود جان بحق تسلیم کرد
 و از منزل فنا بهرحل بفساکوچ، و نرمتای^(۳) و ساریق بوقارا^(۴) در
 مصاحبت ملک صدر الدین روان گردانید تا شماره و هزاره و وضع
 قویجور باتفاق خواجه مجد الدین تبریز^(۵) ساخته کنند، و امیر ارغون
 جهت مهمات و مصالح متوجه حضرت بانو شد و خواجه نجم الدین^(۶)
 در مصاحبت او باردوی بانو برفت معروضات بر وفق فرمان منکو
 فالان و اقتراح او ساخته شد و از جانب دربند متوجه بلاد گرجستان و
 آران و اذربایجان شد و کار شمار و قویجور و تقریر اموال بانام رسانید
 و متوجه عراق شد، و هنگام غیبت امیر ارغون از حضرت هابون جماعتی
 بر قصد و غرض متفق شده بودند و جمال الدین خاص حاجب را بر
 سبیل اشراف برلبنی گرفته چون بخراسان رسید و عرصه آن از مردان
 خالی دید کار فرا پیش گرفت و محاسبات آغاز نهاد و دست اخذ و
 نصرف برگشاد تا چون امیر ارغون از ساختن مهمات عراق و اذربایجان
 فراغت یافت بر عزم استقبال پادشاه هولاکو بتعجیل بیامد و بمقام کینو^(۷)
 بخدمت رسید و بعنایت و نواخت او بر سبیل مبادرت بحضرت منکو
 فالان باز گشت و بخایران^(۸) آمد و جمال الدین خاص حاجب بعد از

ز: الخراب، - تصحیح این بیت بهیچوجه برای راقم سطور ممکن نشد،

(۱) کذا فی ب ز، ه: چو قطب فلک، د: چو قصر فلک، ج: چو قطره همه،

ا: چو قطره، (۲) کذا فی ب ه، ج: د: فطرت، آ: فطرت، ز: قطره،

(۳) کذا فی ب ج د ه، آ: نرمتای، ز: نرمتای، (۴) ز: اوریع بوقا،

(۵) ه: تبریزی، ج: علکانی، (۶) ه: افزوده: حلابادی، رجوع بص ۲۵۱

س ا، ز: مجد الدین، (۷) کذا واضحاً فی آ، ج: کمو، ب: کر،

ه: ابر، د: کس، ز ندارد، - نام این موضع در آ ورق ۱۴۷۶ بطبق نسخه د

در اینجا «کس» مسطور است که هان رکس معروف واقع در غربی سمرقند باشد

(رجوع بیافوت در «کس»)، (۸) ب ج: بخاران، د: بخایران، ز ندارد،

از اسباب و اطباب درین باب مانع آمد، و هر نوبت ابتدای احصا و تعیین قویجور و مال از خراسان رفتی این نوبت سبب تخفیف را کار شمار خراسان در توقف داشتند، و امیر ارغون متوجه حضرت هولاکو شد که در حدود آران بود چون بخدمت رسید و احوال عرضه کرد عازم گرجستان گشت و کار شماره و هزاره آغاز نهاد چون در نوبت اول قویجور میان ده نفر هفتاد دینار مقرر کرده بودند و سبب آنک اخراجات حشر و یام و اولاغ و مصالح لشکر از حد گذشته و قویجور مقرر بدان وفا نبود قویجور منوال دستوری گشته که زواید بنسبت آن حواله یافت و اصحاب عفار و مستظهران که پیش از وضع قویجور آنکس که ۱۰ مثلاً در ده موضع^(۱) شرکی داشت و اسبابی جدا جدا بنسبت آن شرکت زر بدو حواله می کردند چنانک از یک کس پانصد دینار و هزار دینار می گرفتند و وقت این وضع ده دینار مقرر شد اگر مضاعف می شد مستظهران را زیادت حملی نمی افتاد و اما بر درویشان بدین نسبت ثقل می نشست

۱۲. امیر ارغون این حال عرضه داشته بود فرمان شد تا باز وضع قویجور کنند و مستظهران را از پانصد دینار و بنسبت تا درویشی را یک دینار برید کنند تا با اخراجات وفا شود برین جملت کار پیش گرفتند و در کار احصا مبالغت و استقصای تمام می نمودند، و امیر ارغون بابتدا بگرجستان رفت و سبب آنک داود ملک پسر قیز^(۲) ملک در آنجا یابی بود و هولاکو از مغول و مسلمان لشکری بزرگ آنجا فرستاده امیر ارغون با خواص خویش و جمعی مردم از تفلیس متوجه آن طرف شد و لشکرها از جوانب بیکدیگر رسیدند و بسیار از گرجیان بکشتند و اسیر گرفتند و امیر ارغون باز گشت و در اواخر رمضان سنه سبع و خمسين و ستائمه وقت توجه پادشاه بجانب شام بمقام تبریز بخدمت پادشاه رسید و احوال

(۱). کذا فی ده، ز: در ده موضع، ج: در دو موضع، ب: دو ده موضع،
 آ: در موضعی، (۲) کذا فی ده، ب ج ز: قیز، آ: قیز،

بیاسا رسانید و خاصّ حاجب را بك سواره در توکیل باز فرستاد، و چون درین نوبت شمار ولایات^(۱) رفته بود پادشاه جهان ولایات^(۲) را بر تمامت اقربا و برادران تخصیص^(۳) فرمود و ذکر آن بموضع خود بیاید و سبب آنك چتر فلک آسای منكو فآن بجانب بلاد اقصی ختای در حرکت می آمد امیر ارغون را باز فرمان شد تا با تمامت ملوك و امراء بلادی که تعلق بدو داشت باز گشت و بعزّ و نواخت و سیورغامبشی مخصوص، و از امرا و ملوك هر کس که در نوبت اول پیابزه و برلیغ مشرف نشد بودند ایشان را درین نوبت بدادند، و خواجه فخر الدین بهشتی در مقام اردو گذشته شد جایگاه او بر پسرش حسام الدین امیر حسین هر چند بزاد از پسران دیگر خردتر بود مقرر داشت سبب آنك هنر زفان مغولی با خط ایغوری جمع داشت و درین روزگار خود فضل و کفایت اینست، و الغ بنیکچی^(۴) از قبل بانو بر خواجه نجم الدین مقرر داشت و بنیکچیان و ملوك و امرای دیگر هر کدام که بودند بر همان مصالح که تا غایت وقت مباشر آن بودند بر قرار ماندند و خواجه نجم الدین متوجه حضرت بانو شد، و چون امیر ارغون بخراسان رسید در رمضان سنه ست و خمسين و ستمایه سبب آنك امور خطیر حضرت مشاهده کرده بود و باریکی آنرا دید و احوال تفحص و استکشاف آنرا دانسته در محاسبات مناقشت فرمود و بر چند کس از منصرفان سیاست راند و نیابت خویش در امور دیوانی و خاصّ بخواجه عزّ الدین که چون نام اخلاق او طاهر بود و کفایت و درایت او بر خلایق ظاهر تنویض کرد انشاج^(۵) قرابت اکید و اشتباك موالات از ریا بعید که

تَجَاوَزَتْ الْقُرْبَى الْمَوَدَّةُ بَيْنَنَا . وَ أَصْبَحَ آدَنَى مَا بَعْدَ الْمُنَاسِبِ

(۱) آ: ولایت، (۲) آ: ولایت، (۳) ب: تخصیص، (۴) یعنی الغ بنیکچی گری یعنی وظیفه الغ بنیکچی، (۵) آ: انشاج، ج: انشاج، د: اسماح، ب: انساج، ز: امشاح، - تصحیح قیاسی، رجوع بص ۲۷ ح ۱،

اخلاط رجس اعتقاد گردانیده بود تا اسم^(۱) نیز موافق فعل باشد و صحت
الْأَلْفَبُ تَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ مقرر شود حروف لقب او را از شین و راه شر
ترکیب داده بود و شَرَفِی الدِّین لقب کرده و چون عادت مستمرست و
قاعدۀ مہد کہ تخفیف را تشدیدات و حروف علت در اسماء متداول حذف
کرده اند سَلَب تشدید را و حذف یاء در نام او واجب داشتند و
شرف الدین گفتند، و چارۀ نیست از تقریر شَمَّه از آنج طَبَع طَبَع^(۲) او
بر آن مجبولست و اندرون نَجَس آن تَحَس بر آن مشمول

وَمَا أَهْجُو لِرَفْعَتِهِ وَلَكِنْ رَأَيْتُ الْكَلْبَ يُرَى بِالْحِجَارَةِ^(۳) f. 1206

امثال اشارت حضرت رسالت را کہ اُذْكُرُوا الْفَاسِقَ بِمَا فِيهِ، و بر مرد
۱۰ بینا پوشیدہ نماند کہ این اشارت باشاعت معایب اخلاق جماعت فساق
از مصالح خاص و عام خالی نباشد و آن در دو قسم محصورست، اول
چون در محافل و انجمنها مثالب و مساوی سفیہ باز رانند جماعتی کہ
پیرایہ عقل مزین باشند و بحلیت سعادت آراستہ از امثال آن اعراض
لازم دانند و اجتناب واجب شناسند و از اقبال بر مکارم عادات اہمال
۱۰ نمایند تا نقش آن معانی در ضمائر مرکب شود و ذات معالی را وجود
ایشان مرکب و از امیر المؤمنین علی علیہ السلام سؤال کردند کہ مِمَّنْ
تَعَلَّمْتَ الْأَدَبَ قَالَ مِمَّنْ لَا أَدَبَ لَهُ، و دوم آنک معیوب مذکور اگر مستعد
قبول انوار کرامات باشد از آن مقامات بی شک معرض شود و از ملامت
لائمان منقبض و از محلّ اعتراض احتراز عین فرض شمرد و احراز کمالات
۲۰ سعادت را بر کلی امور مقنّم داند تا از شین و عاری کہ ذکر آن بر چہرہ

(۱) آ ب ج د؛ و تا اسم، (۲) طَبَع بروزن کشف یعنی جرکین و شوخگین
و یعنی بی شرم و بی حیا و بی ناموس است، (۳) لابی یوسف یعقوب بن احمد
من معاصری الثعالی، آورده الثعالی فی القسم الرابع من نسمۃ الیتیمہ فی محاسن اهل
خراسان (نسخۃ پاریس ورق ۵۵۴) مع بیت آخر قبلہ مکیدا:

وَقَالُوا لِي أَبُو حَسَنِ كَرِيمٍ • تَقُلْتُ أَلَيْسَ هَا فِي الْعِيَارَةِ
وَمَا لِحَالُو أَهْجُو لَكِنْ • رَأَيْتُ الْكَلْبَ يُرَى بِالْحِجَارَةِ

گرجستان عرضه داشت لشکری از مغول تعیین فرمود و حشر تومانات عراق و اهل گرجستان بمصلحت آن نامزد و تمامت آن لشکر در اهتمام امیر ارغون فرمود چون او باز بنفلیس رسید داود ملک بزرگ نیز سبب مطالبت بقایای مالها عاصی شده بود و ربنه طاعت از سر بر کشید^(۱)،

ذکر احوال شرف الدین خوارزمی،

حاکم محکمه ردّ مَنْ رَدَّ لَا لِعِلَّةٍ وَ قِيلَ مَنْ قِيلَ لَا لِعِلَّةٍ وقت تکوین ارواح طایفه را در سلك سعدا کشیده است و زمره را بر طویله اشقیا بسته و السَّعِيدُ سَعِيدٌ فِي الْأَزَلِ وَ الشَّقِيُّ شَقِيٌّ لَمْ يَزَلْ، و چون ارواح بقالب پیوست و در قلوب سرشته شد و بواسطه تناسل و نوالد هرکس در زمانی معین بر مقتضای تقدیر بنضای ظهور آمدند و از آشیانه علوی بدین آستانه سفلی هابط شدند آنکس که لباس وجود او بطراز سعادت مطرّزست آثار خیر از افعال و اقوال او بی آنک او را در آن باب زیادت تکلفی احتیاج افتد صادرست و دیگری که بداغ شقاوت موسوم است مناسب آن حرکات و سکانات ازو بادر و مصدّق این معنی لفظ دُرّ بار ۱۰ پیغمبرست صلی الله علیه و سلم مِنْ النَّاسِ نَاسٌ جُعِلَ مِفْتَاحُ الْخَيْرِ يَدِيهِ وَ مِنْ النَّاسِ نَاسٌ جُعِلَ مِفْتَاحُ الشَّرِّ يَدِيهِ و ایضاح تخلص این دیباچه و افصاح تشبیب این مقدمه بحکم آنک

إِنِّي أَمْرُؤٌ أَيْمٌ الْفَصَائِدُ لِلْعِدَى . إِنَّ الْفَصَائِدَ شَرُّهَا أَغْبَالُهَا^(۲)

از احوال شرف الدین ناطق خواهد بود، مهندس کار خانه ایجاد و ۲۰ ابداع چون نهال پلید او را مستغرق فضالات فاذورات فساد و مستودع

(۱) ب اینجا بقدر هفت هشت سطر بیاض دارد مثل اینکه نسخه اصل مصنف در اینجا بیاض داشته برای آنکه وقایع مؤخره از این را نیز ملحق سازد، (۲) من ابیات لبشامة بن حزن التهملی من شعراء الحماسة، (انظر شرح الحماسة للخطيب التبرمیزی طبع بولاق ج ۱ ص ۲۰۷)،

غدار با هر یار، غماز هر خداوندگار، در تصلف و ضلالت شبیه نمود،
و در تعسف و جهالت شریک نمود، فرعون ذوالنود، و عادى بابداع
عدوى و فساد در بلاد و عباد، مفعولى مسی فاعل، مخدولى از کار دین
غافل، حمادىست چون راکب شود، حماریست چو مرکوب گردد، مظلوم
کش ظالم کش، عفریتی آدمى و ش، محفوق^(۱) اخبار و موثوق اشرار، هانک
استار و فانک هر خواستار، سیاه کاسه سپید چشم، عبوسى مانند روسی^(۲)
پیوسته در خشم، مطعون هر انسانی، و ملعون هر لسانی،

فَمَا دَعَوْتُ عَلَيْهِ قَطُّ اَلْعَنُهُ . اِلَّا وَ سَامِعُهَا يَتَلَوَّ بِاَمِينٍ

حیوانی بچهار دست و پای، شیطانی آدمى آسای، شَرِّری دیو اثر، خنزیری
در لباس بشر، ابلیسی از کثرت تلبیس، خسی از دناوت همت خسیس،
خناسی در زئ ناس، نسناسی از کثرت وسواس،

معجزست این هی درین عالم . آدمی صورتی نه از آدم

هست مانند دیو از تلبیس^(۳) . نیست فارغ زخبث و زتلبیس

اِنْ كَانَ بَقَبْلَهُ اَبُوْا اَدَمَ . فَالْكَلْبُ خَيْرٌ مِنْ اَيْنَا اَدَمَ^(۴)

ظاهراً بنام دو نفر از خلفای بنی امیه شاید یزید بن معاویه و یزید بن الولید بن عبد
الملک که ملقب بود بنافص، و مقصود مقابله بین زیادت و نقصان نیز هست،
(۱) ب د ه ز: مقوت، (۲) کذا فی آج د ه ز، ب: رویی، - تشبیه غربی
است تشبیه شخص عبوس بروس!، (۳) کذا فی ب د، آج ز: دیو از ابلیس،
ه: دیو و چون ابلیس، (۴) من آیات ثلثة لأبی الحسن علی بن الحسن اللّٰهم من
شعراء السّامانیة آوردها الثّعالی فی بنیمة الدّهر (ج ۴ ص ۴۲) و باقوت فی معجم البلدان
فی ذیل «خوارزم» مع اختلاف بسیر بینهما، و هی:

مَا أَقْلُ خَوَارِزْمٍ سُلَاكَةَ اَدَمَ . مَا هُمْ وَ حَقَّ اَللّٰهُ غَيْرَ بَهَائِمٍ .

أَرَبِي شَيْخَةٌ رُّوْیَسِهِمْ وَ لَعَانَتِهِمْ . وَ صَفَاتِهِمْ وَ تَبَاتُهِمْ فِي اَلْعَالَمِ .

اِنْ كَانَ بَقَبْلَهُمْ اَبُوْا اَدَمَ . فَالْكَلْبُ خَيْرٌ مِنْ اَيْنَا اَدَمَ

و فی البنیمة المطبوعة غُیِّر «فالكلب خیر» فی الیث اقلک الی «فانا بری»، و کب
احد القراء بهامش نسخه آ بعد ما سوّد غالب کلمات هذا الیث «هذا كفر صريح لعن
الله فائله ان مات عليه و تاب عليه ان آب عنه»

روزگار محلد باشد مسلم ماند و بتکلف خصال پسندید و خلال گزیده را بازاحت سیآت اعمال در نفس خویش مرکوز می‌کند چنانکه در زمانی نزدیک بحسن صفات در میان اقران مذکور گردد و اگر عیاذا بالله بر وجود او خود رقم ادبار و علامت خذلان کشیده باشند بهیچ تنبیه پنبه غفلت از گوش بر نکشد و از قاعدۀ خویش متزجر نگردد بلك هر روز اصرار او در آن شیوه در مزید بود و رسوخ او در آن کار بیشتر،

و الشیخ لا یترك أخلاقه . حتی یوارسه فی ثری رمسه (۱)

جدا نباید کردن ازو مخازنها . جدا چگونه توان کرد گند را از گوه

گله کند که چرا مر مرا هجا کردی . هو الهجاء فما ذا الذی یو تهجوه

۱۰ چنانکه این فاسق بیزرگی نه لایق بود

لا یلیقُ العلی بوجهِ ابی بعلی و لا نور بهجۀ الاسلام (۲)

آن افعی صورت عقرب سیرت لثیم کردار شمیم دیدار مؤنت شکل محنت فعل

أبو الرضا القاری له منظر . یُعربُ عن ینبۀ نأینب

مُحنت الطبع و لیست له . یخنة أرواح المخائین (۳)

۱۵ نهم ذو وجهین، قرین عوار و شین، مشوی (۴) بر هر مخدوم، مذموی

از محاسن سیرت محروم، فاجر فاخر بظلم وعدوی، واجر یافته در جهان

درجه اقصی (۵)، ناقص (۶) منظری، یزید (۷) مخبری، بد گوهری، پلید اثری،

(۱) لصالح بن عبد القدوس الزندقی، انظر الاغانی ج ۱۴ ص ۱۵، (۲) قبله:

نعمه الله لا تعاب و لیکن * ربها استقیبت علی اقوام . وبعه:

و یخ الثوب و الیمامة و الیر * ذون و ألوجه و ألقا و ألقلام

لاین الحجاج الشاعر الخلیع المشهور عزاها الیه محمد بن ابراهیم الکنی فی کتاب غرر

الخصائص الواضحة و عرر التقائق الواضحة (نسخة باریس 1301 Arabe ورق ۲۶۶)، انظر

ایضاً محاضرات الزاغب ج ۱ ص ۱۴۸ من الطبعة الجدیدة لسنة ۱۳۲۶،

(۳) لابی الخیر المنفل بن سعید بن عمرو المَعَرّی من معرّة النعمان اوردها التعالی

فی القسم الأول من نعمة الینمة فی محاسن اهل الشام و الهزیرة (نسخة باریس ورق

۵۰۱a)، (۴) د: مشوی، آ ب: مشوی، ز: سموی، (۵) فقط در ز،

و از روی قیاس و مناسب صحیح با عدوی بهتر «فصوی» است، (۶) تلخیص است

چون از سن رضاع بگذشت و بعد بضاع رسید از اعتدال هوا و لطافت
ماء خلقتی لطیف و منظری ظریف حاصل داشت موئی رسیده نا ازارگاه^(۱)
و روئی شکیده^(۲) بازار ماه، دندانماندند در درفشان، و دهانی شبه پسته
خندان، و خلقتی از عشق او گریان،

عَلَى وَجْهِهِ مَسْحَةٌ مِنْ مَلَاخَمَةٍ . وَ تَحْتِ الْفِيَّابِ الْخِزْيُ لَوْ كَانَ بَادِيًا^(۳)
روزی ملک خوارزمی گذشت نظرش بدو افتاد صورتی مجانس و اعضائی
متناسب f. 127b یافت نیک بدو شبفته و مجانس او فریفته گشت و او را بخدمت
خود نزدیک و متصل کرد و حجاب حیا زایل و چون بکچدی بر آن
گذشت و در آداب خدمت و رسوم آن ماهر گشت دوائی ملک شد
۱. بلك قلم او را دوائی، و دَرْد او را دوائی، و دَرْد او را انائی، و سبب
ملازمت استعمال قلم او اندك سیاهی از سپیدی بدانت و هلم جَرّا نا
بعد اختطاط رسید و جمال او روی بالخطاط نهاد و معلومست که محاسن
امردان مانند وفای زنان ناپایدار بود،

دایم گل رخسار تو بر^(۴) بار نماند . وین دل شد در حسرت و تیار نماند
۱۰ و عشقی شیطانی و سواسی است که زود خاک در چشم عقل اندازد و آتش
آن هوس باندك اراقت آبی اظفا پذیرد و چون باد بر گذرد،
عشق آن باشد که کم نگردد . تا باشد از آن قدم نگرود

میلان ملک چون امتداد سن اضافت علت شد بود بملالت انجامید و جدت
بکلالت کشید،

كُنْتُ أَخْتَبِي جَفْوَةَ الْغَيْدِ إِذَا مَا أَرْدَادَ سِنِي
فَحَبَابِي الشَّيْبُ عَنْهُنَّ سُلُوًا فَوْقَ ظَنِّي

(۱) کذا فی ر، باقی نسخ: ایزارگاه، (۲) کذا فی آ، ب ج د ه: شکنند،
ز: شکیده، (۳) من ابیات لدى الرُّمَّة بهجو مَبَّة معشوقه، انظر الصَّنعة السَّابِقة ح ۵،
(۴) ه: بر،

استغفر الله من هنوات اللسان، نوانگری بمایه جهل، درویشی از پیرایه فضل، نفوری از تکالیف کرم، غیوری الا بر حرم، فراخ پوستی با حصول حوصله تنگ، بی حمیتی فارغ از نام و ننگ، صاحب نظری دقیق، لکن در احساب شعیرات و دوانیق، زیرکی در نحرمز^(۱)، ابلهی در تبرز، قحاشی جوایای پرخاش، نباشی ربوده گوی از هر اوباش، ملولی از اوامر الهی، حریص بر اقدام مناهی، گشاده عنان در هر شرعی، بسته بنان در هر خیری، جافی مگر از گناه، نافی رحمت بی حصر اله، اعوری با فنون عوار، ناینائی از فضل غفار، چون سگ حریص بر مردار دنیا، فارغ از کار آخرت و عقی، بر جبین نفس او نقش آیس من رَحْمَةِ اللَّهِ مسطور، و از صحیفه سینه ظلمانی او انوار یقین بحجاب شک و شبهت دور، حقیقت حال و صدق مقال آنست که،

ابلیس اگر شناختی فعلت^(۲) . در پیشه خود ترا وصی کردی
 و آدم زادن تو دانستی . از ننگ تو خویشتن خصی کردی
 و الحق مقدم شوم او بر اهل خراسان مقدمه مقدم^(۳) دجال را مانست
 ۱۰ بلك هجوم طليعة آجال را،

عیناه عنوان شوم . و الشوم فی العنوان
 فی صلب آدم سبی . مبشر الآحزان^(۴)
 و بیان سر مغطی و رموز مکتبی آنست که این بی اصل معری از لباس فضل پسر حمالی بود از رسانیق خوارزم،
 ۲۰ آلا حبذا اهل الملاء غیر آئه . اذا ذکرت فی فلا حبذا هیبا^(۵)

(۱) آج: تحریر ز: تحریر، (۲) ج: فعلش، (۳) کذا فی ب باصلاح جدید، آد: مقدم مقدمه، ه: مقدم مقدم، ج: مقدمه، ز ندارد،
 (۴) لأبي الفضل الکسری عزاهما الیه التعلالی فی اواخر القسم الثالث من تمة التیمة فی محاسن اشعار اهل العراق (نسخه باریس ورق ۵۲۵)، (۵) من آیات لدى الرمة بهجو مئة معشوفة، انظر الأغانی ج ۱۶ ص ۱۱۹-۱۲۰ و معجم البلدان فی ذیل «الملاء» و ابن خلکان فی ترجمة ذی الرمة غیلان،

و کار خراسان در طبطاب و اضطراب بود و نوایر فتنها و نشوینها در
 التهاب و اگرچه از مرور لشکرها پای مال بود اما اهالی آن مستأصل کلی
 نگشته بودند سبب آنکه ناحیتی یا دیهی که ایل شدی بمجرد اندک علوفه^{f. 128a}
 و ده گز کرباس غایت یا صد گز بنسبت هر موضعی راضی گشتندی و
 دست تعرض کشیده کردند و دیهی را که بحرب و قتال بگشادندی ظاهر
 آنچه یافتندی از چهار پایان و اقمشه بیردندی و جماعتی را که باقی مانده
 شمشیر بودی^(۱) بمطالبه و مثله زحمتی نرسانیدندی و مغول را در ابتدا بزر
 و جواهر التفاتی نبود چون جتخور متمکن شد این بزرگ اظهار کفایت را
 مال در دلهای ایشان شیرین کرد چون ابلیس که از زهرات دنیا در
 دلهای محبتی انداخته است و سر مایه همه بلائی ساخته بهر کجا که رسیدی و
 گذر ایشان بودی جماعتی که ایل شدند مالی بر اهل آن حکم کردی
 و موضعی که بیأس و قتال بگرفتندی اهالی آنرا بشکجه عقوبت می کردند
 تا آنچه داشتی بدادی^(۲) و بآخر زنده نگذاشتندی و جماعتی را که بریشان
 ابقائی در حساب بودی جانهارا بزر باز خریدندی و درین دوران عزت
 مردم از آنست که اکثر ایشان جان بزر خریده اند و هلم جراً تا بوقتی که
 خراسان و مازندران در زیر سنگهای بلای این آسیای گردان نرم گردن
 شدند و در زیر آقدام قضا چون خاک فرو تن و کار آن حدود باصالت
 بر جتخور مقرر شد و مواد مشوشت زایل گشت و فتنه فتنان مستدفع
 شد این فاسق مذکور را که بعد از فقر و فاقه صاحب جمل و ناقه گشته
 بود و از خون دل بتای و ارامل با بهره کامل شده قال الله تعالی یَوْمَ
 یُجْمَعُ عَلَیْهَا فِی نَارٍ جَهَنَّمَ فُتُکُوی بِهَا جَبَاهُهُمْ سبب قدمت خدمت و اخفا
 و نواری اصحاب کفایت باسم الغ بیتیچی موسوم کردند و دیده فضل و
 معالی خونابه می بارید و این اشارت می راند که،

(۱) بَجَ هَرَزَ: بودندی، (۲) بَجَ: داشتندی بدادندی، دَ: داشتند بدادندی،

رَخْنْتُ أَنْ يُعْرِضَنَ عَنِّي . فَإِذَا الْإِعْرَاضُ يَنِي

تا بوقت آنکه از حضرت فرمان رسید که جتّمور با لشکر خوارزم بخراسان رود و آن بلاد را در موافقت خدمت جورماغون مستخلص کند جتّمور نویسنده خواست هیچ معروفی رغبت آن سفر ننمود از دو وجه یکی آنکه قصد تخریب بلاد اسلام بود و دوم آنکه اعتماد کلی نبود که آخر کار چگونه خواهد نشست ملک خوارزم شرف الدین را الزام کرد و بتکلیف در خدمت او روان،

أَوْجُهُ الْمَرْدُ مُضَيِّبُهُ . وَ ثَنَائِهِمْ شَهِيَّةُ

وَلَهُمْ دَلٌّ وَ غَنَجٌ . وَ شَقَاعَاتُ قَوْبُهُ

فَإِذَا الشَّعْرُ بَدَأَ فِي . صَنَحَةِ الْوَجْهِ الْوُضْبَةُ

فَرَّقَ الْإِلَافَ عَنِ الْإِلَافِ كَتَفَرَّقِي الْعَيْنَةُ (۱)

ای کرده بدست خار گلزار گرو . چون خار بر آمدت برو خار درو
وقتی بودی که گفتم ای خوب بیا . اکنون می گویم ای زشت برو
و یک دراز گوش یک چشم بدو دادند دجال وار چون بر آن سوار شد
رَكِبَ زُنْبُورٌ عَفْرَبًا إِلَى جَعْرِ حِقِّهِ وَ بَا صَد هِزَارِي نَوَائِي پَای در راه نهاد،
ازین مغلوبگی زین دود گدی . ازین مجبولوجی بی دودمانی

نه اندر هیچ شهرش آشنائی . نه اندر هیچ جایش خاتمانی
و چون بکنجندی ملازمت او نمود و زبان ترکی بیاموخت و بیرون او
مترجمی نه فرا پیش کار افتاد،

إِذَا مَا الْأُمُورُ أَضْطَرَّتْ أَعْتَلَى . سَفِيهُ يَضَامُ الْعَلَى بِاعْتِلَائِهِ

كَذَلِكَ إِذَا أَلْمَاءُ حَرَّكَتَهُ . طَفَأَ عَكَرَ رَأْسَبَ فِي إِيْنَائِهِ (۲)

(۱) لای محمد طاهر بن الحسین بن یحیی المخرومی البصری آوردها التعلالی فی القسم الأول من تنهة الینمة فی محاسن اهل الشام و الجزيرة و فیها « صلیحة الخدّ النقیة » مکان المصراع السّادس (نسخة باریس ورق ۵۰۵)، (۲) لای القاسم الحسین بن علی الوزیر المغربي عزاهما الیه التعلالی فی القسم الأول من تنهة الینمة (نسخة باریس ورق ۵۰۶)،

از آن قوم يك كس دفتری را که آن دو روی بخط ژنده که ربه مگس را مانستی [ساخته بود] بکورکوز داد گان حقیقت و شک بی شبهت شد که اثارت اکثر آن فتنها بتلین آن لعین و تقریر آن شریر و گفتار آن گفتار بودست صورت حال از زبان امیر جغتای^(۱) چون بسمع پادشاه عادل و شهنشاه عاقل قان رسید فرمود که شکل و صورت او از خبث و فساد باطل مخبرست اگر ملازم کورکوز باشد سر او را از منهج صواب مخرف کند و بواسطه تحرمز و مکیدت او امور مالکی که بکورکوز منقوض شدست از قاعده راستی منصرف شود او را بطرفی می باید فرستاد تا بمصالح و مهمات خراسان اختلال راه نیابد شرف الدین چون بر احوال واقف شد و از انتقام کورکوز خائف بتخلف ازو و توقف در اردو خوشدل و شادمانه شد جمعی کورکوز را محرض گشتند که شرف الدین دشمن ضعیف است که بزرگان در همه اوقات در تدارک کار ایشان پیش از آنک فرصت فایب شود و ندامت دستگیر نیاید مبالغت داشته اند و در آن مصلحت اهل و امهال از کمال عقل و دور اندیشی بعید و بدیع دانسته و عالم کون و ۱۵ فساد از غیر و حوادث خالی نه اگر او درین حدود بماند نباید وقتی رخنه و ثلثه یابد و انتهاز فرصتی جوید که ماده فتنه و تشویشی گردد و کورکوز می گفت او ماری است که از سله جسته است هر که بگیرد او را ست دَعِ الشَّرَّ یَعْبُرْ اَمَّا اَنْ جَمَاعَتِ حَزَمِ و احتیاط را بر آن سخن اصرار می نمودند تا کورکوز نیز سخن ایشان قبول کرد و بعلت آنک ۲۰ محاسبات خراسان و مازندران مفروغ نیست نباید منصرفان و عمال وقت استخراج اموال سبب غیبت او چیزی بدو حواله کنند و مال دیوان پای مال شود اجازت مراجعت او خواستند و آن ظالم بی مثال را بی برلیغ بحکم فرمان باز گردانید و با او اظهار سخط و غضب نمی نمود تا چون از جیحون بگذشت امرا و ملوک و اکابر خراسان و عراق باستقبال

(۱) آ: حقیق، ب: حقیق، ز: جغتای، ه: جغتای، ج: حمای، د: ندارد،

أَصْبَحَ وَجْهُ الزَّيْمَانِ مُنْقَلِبًا . وَصَارَ وَجْهًا قَفَاءً يَا عَجَبًا
 اسْتَأْخَرَ الرَّأْسُ عَنْ مَرَاتِبِهِ . وَصَارَ مِنْ بَعْدِ عِزِّهِ ذَنْبًا
 وَ أُسْرِجَ الْعَيْتُ بَعْدَ ذِلَّتِهِ . سَرَجَ نُورٍ مُكَلَّلًا ذَهَبًا
 كَمْ مِنْ دَرْعِي وَ نَسْلٍ فَاسِقَةٍ . لَا يَدْعِي أَكْرَمَ الزَّجَالِ أَبَا
 قَدْ رَأَاهُ الدَّهْرُ وَ اسْتَقَامَ لَهُ . فَانْتَسَبَ الْمَالُ وَ ادَّعَى الْحَسَبَا

و با هر ولایتی که مال قرار نهادندی یا مالی رسیدی بخطی که بقلان
 نویسند بر آن ترتیب بر کاغذ پارها ثبت می کردی تا بوقتی که جمعی از
 اکابر خراسان وضع دفاتر و محاسبات کردند و برین سیاق تا بوقتی
 که جتیمور گذشته شد و نوسال قائم مقام او ابن طاغی بمحضرت بانورفت
 ۱۰ و بر امضای مصلحتی که بدان موسوم بود بربلغ سند و بدان مهم مشغول
 شد تا چون نوبت بکورکوز رسید بقرار بهمان کار منصوب و بدان
 مصلحت منسوب بود و چون کورکوز از دهاء و کفاه مشارالیه بود شرف
 الدین را با او مجال آن نبود که حکمی کند و بی اشارت و امر او دی
 زند و بر کسی ظلی کند و بنا واجب بر ضعیفی حملی اندازد پسر جتیمور
 ۱۵ ادکو تیمور را بر اختیار منصب پدر تحریض می نمود و در خفیه منبیهان بجانب
 او متواتر می داشت و تقریرات کورکوز می نوشت و نهال خلاف را در دل
 او می کاشت و بظاهر با کورکوز دم موافقت می زد و در عداوت با ادکو
 f. 128b تیمور مطابقت می کرد یا زن زن باید بود یا مرد مرد و سوسه او در دل
 ادکو تیمور جای گرفت تا ایلچی بتعریف احوال کورکوز بمحضرت قان
 ۲۰ فرستاد و از حضرت پادشاه جهان امیر ارغون را با جمعی نوکران بتفحص
 احوال و استخراج اموال نامزد کردند چون بخراسان رسیدند بر قرار شیوه
 نفاق می سپرد و در موافقت کورکوز بصورت ملازمت می نمود چون بمحضرت
 رسیدند بر قاعده پیشین ملازم کورکوز بود و منتهی و معلم ادکو تیمور چون
 در باب کورکوز عاطفت و مرحمت قان می ذول گشت و معاندان مخذول
 شدند و جماعتی از یاران ادکو تیمور را ضرب الحشبی نیکو بجای آوردند

انعام آن خبر خبر وصول الپجیان برسید کورکوز التزام احتیاط را شخصی بسزوار فرستاد تا مصلحت او در توقف دارند و تعجیل نکنند و فی التَّأخِيرِ آفَاتٌ و عن علی علیه السلام عَرَفْتُ رَبِّي بِتَخْرِ الْعَزَائِمِ وَ تَقْضِ أَلْهِمَّ، محمود شاه سزوار دانست که مزاج جهان موافق اندیشه او گشته است و تیغ خلاف از نیام زمان کشید و خشتگان فتنها بیدار شد و بچگان ایام از مادر امان بیزار گشته اعزاز او آغاز نهاد و اکرام او التزام کرد تا چون الپجیان رسیدند و کورکوز را بگرفت باستحضار او الپجی فرستادند و او را بیاورد هنوز باز نرسیده بود که دست بظلم و عدوان گشاده کرد و قصد سرایا^(۱) و جور بر رعایا پیش گرفت، عادة نرَضَعَتْ ۱۰ بروحها تنزعت^(۲)، و عهود و موافقی را که در ایام خلوت و لیالی محنت با حضرت عزت و جلالت بسته بود نقض کرد قال الله تعالی فَمَنْ نَكَتْ فَأَنهَا يَنْكُكُ عَلَى نَفْسِهِ آتِجْ در وقت گنجد و توانست از مصادره و مطالبه بجای آورد و در مصاحبت الپجیان منوجه حضرت گشت چون باردوی الغ ایف^(۳) رسید خواست تا در یارغو یا کورکوز سخنی گوید و مجادله زند چنان کعبتین او را باز مالید که زفانش در ششدر کلالت و روانش در حجاب دهشت و مخالت ماند از امرا یکی روی بدو نهاد و گفت که کورکوز را سبب زلتی و عثرتی که ازو روایت کرده اند این حادثه پیش آمد نه بکفایت تو درین واقعه افتاد اعتذار بحال تو از نقار بصلاح کار

(۱) گویا مقصود مصتب از این کلمه سَرَاةَ آت جمع سَرِی یعنی نجبا و اشراف قوم ولی استعمال سرایا در این معنی درست نیست چه سرایا جمع سَرِیه است یعنی زن نجبه و شریفه یا یعنی دسته از لشکر، (۲) گویا این عبارت از امثال مستحدثه ملوئه مولدین است و ترَضَعُ از باب تَعَلُّ در لغت ظاهراً نیامده است و همچنین تنزَعُ یعنی گذدن یا کندن شدن که در اینجا مقصود است مجموع نیست بلکه تنزَعُ یعنی آرزو کردن و کشیدن میل انسان است بسوی چیزی، و بنا برین معلوم نیست نرَضَعَتْ و تنزَعَتْ در این مَثَل مصنوعی بصیغه معلوم است یا مجهول، (۳) آ: الغ ایف، ب: الغ ایف، ج: ندارد،

کورکوز رفتند کسی بدو التفات نمی نمود و او يك سواره كآحاد الناس اختلافی و شد آمدی می کرد و نرددی می نمود،

إِنَّ الْوَزِيرَ هُوَ الَّذِي • يُبْسِي ^(۱) وَزِيرًا عِنْدَ عَزَلَةٍ

إِنْ غَابَ سُلْطَانُ الْوَلَا • يَةِ عَادَ فِي سُلْطَانِ فَضْلَةٍ

f. 129a تا چون بطوس رسیدند کورکوز با ارکان حضرت در وقت مقام اردو

تقریر کرده بود که او را موقوف کند و تخصّص اجرام او بجای آرند او را گرفت و دو شاخ نهاد بعد از اقرار و اعتراف او باعلام آن الیچی بحضرت روان کرد چون بمیان راه رسید حالت حادثه قآن واقع گشته بود و راهها بسته و درهای فساد گشاده الیچی هم از راه باز گشت و با نزدیک کورکوز آمد شرف الدین را بر قرار محبوس می داشتند و هر یکچندی بملکی می سپرد

و در آن وقت که او را بند نهادند و بولهب وار در بند بلا و عذاب افتاد حمالة المحطب یعنی جنت او بانهای حال او الیچیان بحضرت پادشاه زادگان فرستاد بعضی را در راه بگرفتند و بمقصد نرسیدند از آنجمله يك كس بحضرت الغ ایف ^(۲) رسید و اتفاق چنان افتاد كه در آن حالت ^(۳) باستحضار کورکوز جمعی را از امرا نام زد فرموده بودند مصلحت

او نیز بدان الیچیان فرمودند چون بطوس رسیدند و در آن حالت ^(۴) او را بمحمود ^(۵) شاه سبزوار سپرده بودند که بقتل عقل و کثرت جهل و عدم التفات باوامر و نواهی یزدان و اقدام بر منکرات از اباحت اموال و دمای مسلمانان مشار الیه بود تا او را از دست بردارد تا اگر وقتی دشمنی سخنی گوید پای او گیرند يك تیر دو پنجیر گرفته باشند و بیک ندیر دو شیر از میان برداشته اما چون سیلاب محنت اهالی خراسان نگذشته بود و از شراب بلا در کأس ایشان جرعه باقی مانده پیش از

(۱) ب: ز: بئسی، و هو محمل ایضا، (۲) آ: الغ ایف، ب: الغ ایف، ه: ز:

الغ ایف، ج: ندارد، (۳-۴) این جمله از آساقط است، (۵) د: بجلال

الدین محمود،

ولایتی تعیین کرد و خلاصهٔ مکتوبات بر آن مشتمل که هیچ کس^(۱) میل و محابا نکند^(۲) و وجوه از متمول مستظهر خواهند چه زری باید زر نه حساب و دفتر لاجرم از هر کس که چیزی داشت آنچ در امکان می آمد حاصل کردند و او بنفس خود در تبریز بایستاد و مصلحت آن پیش گرفت و مالی بر مسلمانان بیش از قوت و طاقت ایشان مستی^(۳) بر شریف و وضع و رئیس و مرؤوس و متمول و مفلس و مصلح و منسد و شیخ و جوان حکم کرد و جمعی از بی دینان دون بر سر هریک موکل گاشت تا سران سرآه را در پای خواری می آوردند و جمعی از عباد الله الصالحین که بیگانگان دین از مؤن و عوارضات ایشان را معاف و مسلم داشته اند و بنظر احترام و اکرام می نگرند بر سیل نصیحت و تنبیه اورا وعظی گفتند و ارباب شهر را عموماً و خویش را خصوصاً از تحکّمات نظری^(۴) خواستند باز آنک مورد ایشان را با اذلال و اهانت تلقی کرد و سخن حق بگوش کر مادر زاد استماع نمود

تَلْقَاهُمْ يَوْمَهُ مُكْفَهَرٍ . كَأَنَّ عَلَيْهِ آرْزَاقَ الْعِبَادِ^(۵)

۱۰ آنچ بریشان حکم کرده بود مضاعف کرد و بر آن اصرار نمود قال الله تبارک و تعالی حکایه عن نوح علیه السلام وَ اِنِّي کَلَّمَا دَعَوْتُهُمْ لِيَنْغَرِبَ لَهُمْ جَعَلُوا اَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ وَ اسْتَفْسَحُوا رِئَابَهُمْ وَ اَصْرَوْا وَ اسْتَكْبَرُوا استکباراً و بسیار آن بود که جمعی از بیوه زنان و بتای که در شرع یزدانی بریشان حرجی نیست و در یاسای چنگر خانی تکلیفی نه بالتاس نظری^(۶) نزدیک او آمدندی زبان بغش و شتم بگشادی و راه موسا^(۷) و مساحت بسته کردی و دست رد بر پیشانی هریک نهادی تا خائباً خاسراً باز

(۱) ب (باصلاح جدید) د: هیچ کس را، (۲) ب د: نکند، (۳) رجوع بص

۲۷۴ ح ۶، (۴) النظر الاحسان و الرحمة و العطف (اللسان)، (۵) عزاء فی

الحجاسة الی امرأة بدون تسبیة قائلتها، و فیها «تَلْقَاهُمْ» مکان تَلْقَاهُمْ، انظر شرح

الحجاسة للتبریزی طبع بولاق ج ۴ ص ۵۷، (۶) آ: موسا،

نزدیکترست چه اگر او ازین سخن خلاص یابد تو مرد میدان او نیستی چون از آنجا روان شدند و نزدیک نوراکینا خانن رسید بواسطه کینه قدیم که با او در سینه داشت کار او را مهمل ماند و مصالح او مختل گذاشت و با امیر ارغون عنایتی بی شمار و اهتمام بسیار داشت^(۱) کار او^{f. 129b} و^(۲) بواسطه امیر ارغون ساخته شد و مثال سند و چهار هزار بالش زر تقریر کرد که بقایای خراسان و مازندران است و تحصیل آنرا متقبل شد و بدین سبب در خدمت امیر ارغون بازگشت و چون بخراسان رسید تمامت مصالح پیش گرفت،

غَلَبَ الزَّيْمَانُ يَجِدِيهٖ فَمَسَا يَهٗ • وَكَبَا الزَّيْمَانُ لَوَجْهِهِ وَ الْكَلْكَلِ^(۳)
 ۱۰ و امیر ارغون نیز مهمات با او گذاشت چون بدهستان رسید از طرف بانو بطلب او آمدند بواسطه اهتمام و اعتبار امیر ارغون و علت قبول بقایا از آن ورطه نیز بعدما که چند گاه او را یارگو کردند چون خصمی در مقابل نبود خلاص یافت، در آن وقت که او باز رسید امیر ارغون بتبریز رسید بود او نیز عنان باز نکشید تا بخدمت او پیوست و تا ۱۵ کورکوز در ربنه حیاة باقی بود بر زیادتی اقدام نمی توانست کرد چون خیر واقعه او بشنید آنچه همت بلید^(۴) و طوئیت بلید^(۵) او اقتضای آن می نمود و جبلت او بر آن مجبول بود و نهاد او بر آن مشمول از اثرات نوایر ظلم و هیجان غدر ابتدا کرد ع، وَكُلُّ إِنَاءٍ بِالَّذِي فِيهِ يَرُسَخُ، قبول مالی را که ملتمز شده بود و عشر عشر آن بوجه معامله بر هیچ موضعی باقی ۲۰ نماند بمصادره و مطالبه آغاز نهاد و محصلان بتمامت مالک مسقی^(۶) بر هر

(۱) یعنی توراکینا خانن، (۲) یعنی کار شرف الدین، (۳) من ابیات لابی محمد البرزیدی مذکوره فی الحماسة، انظر شرح الحماسة للخطیب التبریزی طبع بولاق ج ۴ ص ۵۷، (۴) کذا فی ز، آ: بلید، م: بلید، ج: بلید، د: بلید، (۵) کذا فی ه، آ: بلید، ز: تلید، ج: د ندارند، (۶) گویا مراد از مسقی مال مقرر یا مالیات اجباری و نحو ذلك باید باشد و بعد ازین مکرر این کلمه را در همین معنی استعمال خواهد کرد،

آن بود^(۱) که اولاد خود را در بند رهن می کردند و قوی خود می فروختند شخصی بود که در حالت نزع محقری بدو حوالت رفته بود چون جان تسلیم کرد و تجهیز او کردند محصل بمطالعه مال باز آمد چیزی دیگر نبود کفن او بستند و متوفی را همچنان بگذاشتند فوجی از ضعفا و مساکین از غایت عجز و بیچارگی که چاره دیگر ندیدند روی بصومعه شیخ الاسلام زبده الانام جمال الملة و الدین الجلی^(۲) من الله تعالی علی كافة المسلمين بامتداد ظله نهادند بر امید آنک این شقی را پندی دهد بعد از تفکر اشارت کرد و بر لفظ مبارک براند که ظلمات ظلم پیش دل ظلمانی او که عبارت از آن قهی کائججارة او اشد قسوة است حجابی گشته است و انوار سعادت و ایمان از آنجا منقطع شده نصیحت را در آن چندان اثر نتواند^(۳) بود که باران را بر سنگ خاره اما دل فارغ باید داشت که تیر اندازان سحرگامی از شست دعا ناوکی بر هدف حیوة او زده اند که زخم آن ظاهر نیست،

إِذَا كَانَ نَبْضُ السَّهْمِ مِنْ بَاطِنِ الْحَشَا فَكَيْفَ تَجُنُّ الْمَرْءُ مِنْهُ دُرُوعُ^(۴)
اما تا من نیز درین واقعه باشم موافقت نموده باشم و درین ظلم شریک گشته از ادراری که سال بسال از دیوان عزیز لا زال عزیزا می رسد پنج دینار باقیست و بیرون از آن از حطام دنیا در اندرون و بیرون خانه چیزی ذخیره نماند^(۵) فرمود تا بدیشان دادند، چون هرج دست داد

(۱) بَاح دَر: بودند، (۲) د: الجلی، ج: الحُمَی (۱)، (۳) ب (باصلاح جدید): تواند، (۴) من ابیات لابی الفوت بن خمریر المینی (النبیعی؟) یصف الحُمَی

اوردها تعالی فی القسم الثانی من عمّة البتیمه فی محاسن اشعار اهل العراق، و قبله
وَحَيِّ حَمَتْنِی الْیَوْمَ حَتَّى کَاثَمَا • شُفُوقُ جُنُودِنِی فِی الصَّغَارِ صُدُوعُ
تَهْبُؤُ شِنَاءٍ ثُمَّ تَغِیْبُ صَائِنَا • أَمَّا لَیْنُکَ الْهَمُکَرَاتِ رَیْبُ
أَدْبَرُ عَنْهَا بِأَحْشَايَا تَعْلَلَا • وَکَیْسَ لَهَا عَمَّا تُرِیدُ رُجُوعُ

إِذَا كَانَ نَبْضُ السَّهْمِ الْبَیْتُ، (۵) افزود: شمارا بدم تا تخفیفی در مؤن شما باشد،

گشتندی امیر ارغون فرمودی تا از خزانه خاصه او آن مقدار را که مؤاخذ
می کردند بدادندی و در شهر نفیر عورات و زفیر ایام و نضرع مصلحان
و ناله مفسدان و استغاثت مظلومان و نفرین درویشان بآسمان می رسید
در هر گوشه شکنجه و در هر خانه بیگانه و در هر منزلی موکلی نه خوف
خالق و ازع نه ملامت و شرم از خلائق رادع و درین حالت سبید
مجتبی راست نغمه الله بر حتمه

ز بهار بنام و ننگ باید کوشید • وین بار بنام و ننگ باید کوشید
ز بهار نمی دهند و زر میخواهند • ناچار بنام و ننگ باید کوشید^(۱)
چون صحن تبریز پاک بر رفت از آنجا بشهر قزوین رفت که شهر موحدان
و ثغر اسلام است وصول او در ماه رمضان سنه اثنین و اربعین و
ستایه بود در کوشک ملک نزول کرد اکابر و معارف را حاضر کردند
و مستی^(۲) بر هر کس مالی تعیین کرد ایشان را بر بام کوشک باز داشت
بی زاد و آب و بوقت افطار بیرون نگذاشت و رخصت آنک بتزدیک
ایشان طعمای برند نداد و محله محله را جدا جدا محصلان نامزد کرد و
طایفه دونان را که جهت دو نان صد کس را بر آتش نهند بر ایشان
گذاشت تا آب روی هر صاحب مروقی بر خاک مذلت ریخت و عرض و
مال را بر باد داد و تکلیف ما لایطاق را بر صغیر و کبیر ایشان بتقدم
می رسانید از عقوبت شکنجه و مثله ناله و نضرع مسکینان^(۳) و آه دود
آسای خلفان^(۴) بآسمان می رسید نه برادر غم برادر می توانست خورد اگر چه
بر آذرش می دید و نه پدر کار پسر را می توانست ساخت نه خویش فرا
خویش می رسید و گر همه خویش می ریختند بوم یفر المهره من آخیه و ایمی و
آیی در آن چند روز که او آنجا مقام داشت مشاهده می رفت و چند کس

(۱) این رباعی در سخافت و بیاضیت نظیر ندارد، (۲) رجوع بص ۲۷۴ ح ۶،
(۳-۴) کذا فی بده، آ: و آه درویشان و خلفان، ز: و آه و دود ایهای
خلق، ج: و آه درویشان،

چون باستو^(۱) رسید بتزدیک مشهد نزول کرد خادم آن مشهد بتزدیک
امیر ارغون رفت اورا صدقه فرمود و جهت عمارت و زراعت دراز
دنبال^(۲) پروانه^(۳) چون پروانه بدین حیز بی خبر از کار و غافل از
آفریدگار رسید فرمود تا خادم را مشتی چند بر بناگوش نیکو بر کار کردند
چنانک مدهوش بیفتاد و یکباره بی خبر یکماه از نوروز گذشته بود چهار
پایان را در غلها سرگشاده کرد، تا بحد طوس رسید رنجوری که مبدأ آن
از تبریز بود زیادت شد و او بتکلف خویشتر را بر پای می داشت،
و تَجَلَّی لِّلشَّائِطِیْنَ اُرِیْهِمْ . اَآتٰی لِرَبِّ الدَّهْرِ لَا اَنْصَعُضُ^(۴)
و ملك الموت دندان اجل نیز کرده بزبان قضا می گفت که
وَ اِذَا الْهِنَةُ اَنْشَبَتْ اَظْفَارَهَا . اَلْقِیْتَ كُلَّ تَبَسٍّ لَا تَنْفَعُ^(۵)
تا عاقبت قوت نفس ساقط شد و دست علت قوی از پای در آمد سر
بر بالین نهاد و بچشم راست اعی شد
خوردی چو پیاله خون بی جرمان^(۶) . آمد که آن کاسه گردانی^(۷)
و باز آنک بهلو بر بستر و فراش مرگ داشت پنبه غفلت از گوش بر
نمی کشید و شکم حرص سیر نمی گشت و دائماً دهان گشاده و زبان بکام باز
نهاد که فلان چندان و بهمان چندین بدهد و همچنین نوبت بمنعلقان
و خواص او رسید و آهنگ مکسوبات جفت خود کرد و برو نیز ده
هزار دینار^(۸) حکم چون رنج برو مستولی گشت چنانک اطبا از معالجه
آن عاجز شدند و او نیز در اندرون صولات ملك الموت بشناخت و

(۱) کذا فی آده ز، ب باصلاح جدید: باستور، ج: بایورد، - رجوع بیاقوت
در «استوا»، (۲) دراز دنبال بمعنی گاو و گاو میش است (برهان)،
(۳) ب (تبصیح جدید): پروانه داد، (۴) البیان من قصیده مشهوره لای
ذو یب الهذلی برئی بها اولاده، انظر خزانه الأدب لعبد القادر البغدادی طبع بولاق
ج ۱ ص ۲۰۲، و شرح شواهد المغنی للسیوطی طبع مصر ص ۹۲، (۵) ه: بی جرمان را،
ز: مردم نفسی، (۶) ز: کاسه گردان کردی، (۷) ج: درم،

بستد پای برگرفت تا بری رسید شیوه مذمومه را که در اموال مسلمانان
 خاصیت محموده داشت ^{f. 130b} (۱) التزام کرد عورات را سافرات الوجوه و رجال را
 حافیات (۲) الأرجل از خانها بیرون می آورد و مال می گرفت و از مواضع
 دیگر چون اصفهان و قم و کاشان و همدان و غیر آن محصلان باز رسیدند
 و وجوهات آوردند فرمود تا در مسجد جامع جمع کردند و چهار پای
 در اندرون مسجد راندند روز حرکت پوشش تمام نبود فرشهای مسجد
 بنس خود بر سر بایستاد تا پوشش بارها کردند، و از آنجا کوچ کرد و
 در مقدمه کس فرستاد و مالی بر ارباب دامغان حکم کرد بیش از طاقت
 ایشان محصلان چون آنجا رسیدند زنان و مردان را بسینه و پای می آویختند
 تا کار بجز و اضطراب رسید بملاحه توسل جستند و دامغان بدیشان
 دادند و ملاحه بدامغان آمدند و جمعی را بکشتند و اکثر آن را بقلعه
 رگد کوه بردند و آب بر حصار بستند و باره آنرا با کوجه یکسان کردند
 و غله کشتند و همچنین دیه و خانهارا ویران کرد، و آمل و استراباد و
 کبود جامه هم برین منوال بود، و محمود شاه را تحصیل اسفراین و جوین
 و جاجرم و جورید (۳) و آنچه تعلق بملك نظام الدین داشت فرستاد از راه
 نعصب اهل شیعیه با ارباب سنت و جماعت و مکاشفتی که او را از قدم
 باز با امرای اسفراین بود آتش ظلم چنان افروخت که حجاج آن نوع
 هرگز نکرده بود و بیشتر مردمان را از افلاس بر خاک سیاه نشانید و آب
 روی اکثر ایشان بریخت و کس بایورد فرستاد تا ملك اختیار الدین را
 برگرفتند و با او خود بر سری (۴) قصد سر داشت تا بمال خود چه رسد،

(۱) یعنی خاصیت مُسْتَهْل داشت، و محموده سقمونیاست که داروی مُسَهِّل است
 معروف، (۲) کذا فی آب ج د ز، ه: حافیه، و ظاهر نسخه ه است و بهتر از
 آن «حقاء» است، و حافیات درصفت رجال در هر صورت خطاست، (۳) آ:
 جورید، ب: حورید، ز: حوربد، ج: جورید، د: خورند، - رجوع بیافوت،
 (۴) کذا فی آ ج ه ز (بر سری ؟)، ب تبصیح جدید: بر ملا، د ندارد،

دست تَنَال^(۱) مردمان پای بسته عزلت و انزوا بود اورا بر کشید و اِنْ
الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ اَوْلِيَاءُ بَعْضٍ چون در پی او حالت او واقع شد^(۲)
هرکس از اهل عصر درین باب نظمی تلیف کرده اند، یکی راست از
آن طایفه

يَا لَهْفَ عَلَى قَوْتِ نِهَالِ^(۳) الدِّينِ • كَانَتْ يَبْقَائِهِ مَعَآلِي الدِّينِ
يَا لَجَصِّ عَلَى مَرْقَدِهِ قَدْ كَتَبُوا • هَذَا عَمَلُ الصَّدْرِ جَمَالِ الدِّينِ
و در تبریز شاعر یست اورا زجاجی^(۴) گویند این قطعه گفته است

ای مبارک قدم جمال علی • عالمی گشت شادمان از نو
نا بطوشش برفی اندر پی • عاقبت هم نبرد جان از نو
می نیاید برون ز هیبت تو • صاحب الزمان از نو
بهزیمت برفت از تبریز • مدبرا خواجه جهان از نو
هیچ مخلوق از تو جان نبرد • گر گریزد بآسمان از نو

و دیگری راست از اهل روزگار

لَقَدْ مَاتَ مِنْ أَحْيَا رُسُومًا ذَمِيمَةً • مِنْ الظُّلْمِ وَاسْتَعَصَى عَلَى اللَّهِ مَارِدًا
آنانا^(۵) نعی^(۶) حین کانت نعیه • عَلَى الْكَيْدِ الْحَرَى اِرْسَقَ^(۷) بَارِدًا
فِيَا سَادَتِي عِشْتُمْ يَحْيَى تَنَاشَدُوا • سَأَلْتُ بِرَيْدًا عَنْ خُرَاسَانَ وَارِدًا^(۸)

(۱) ج: نَفَاك، آ: عَاك، (۲) یعنی چون پس از نصب جمال الدین شرف
الدین فوت شد، (۳) ب: مَال، آج: د: مَال، ه: ز: جَمَال، - تصحیح قیاسی،
(۴) آ: زجاجی، ب: زجاجی، ه: زجاجی، د: حاجی، ج ندارد،
(۵) تصحیح قیاسی، - آج: د: اناه، ه: اناه، ب: اناه، (۶) نعی بر وزن
فعل مرادف نعی است بر وزن ظی یعنی خبر مرگ کسی، (۷) کذا فی آج،
د: اوبرق، ب: ز: اریق، ه: ارر، - تصحیح این کلمه بهجوجه میسر نشد،
(۸) تضمین مصراع اول است از دو بیت مشهور که صاحب ابن عبّاد بعد از وفات
ابو بکر خوارزمی گفته است وها:

سَأَلْتُ بِرَيْدًا عَنْ خُرَاسَانَ وَارِدًا • آمَاتِ خَوَارِزْمِيَّكُمْ قِيلَ لِي نَعَمْ
فَقُلْتُ أَكْتُبُوا بِالْجَصِّ مِنْ قَوْنِي قَبْرِهِ • أَلَا لَعَنَ الرَّحْمَنُ مَنْ كَفَرَ بِالْعَمِّ

دانست که مقاومت با این خصم میسر نخواهد شد جمعی را بخواند و
 f. 131a وصبت کرد و بامیر ارغون پیغام فرستاد که کار بجان رسید و از دست
 درمان در گذشت هر مصلحتی را که قاعد آن میهد کرده‌ام و مالی را ^(۱) که
 پای آن بهر کس باز بسته ^(۲) اگر سر موئی از آن بگردد و نقصان بدان
 راه باید اساس امور اختلال پذیرد و جماعتی را که کنگاج رفته است که
 از دست برگیرند بریشان نیز بهیچ نوع ایفا جایز ندارد، پیغام او هنوز
 بامیر ارغون نرسیده بود که او الی نار الله و سفره شتافته بود امیر ارغون
 ثنات اموال را که او تفریر کرده بود ترك کرد و محبوسان را از بند
 خلاص داد و کلی خلاقی مرگ او را راحتی شگرف دیدند و ذهاب
 ۱۰ بلای ایاب او را قدم حسانت روزگار دانستند قال الله تعالى وَ مَا
 يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذَبٌ فَرَأَتْ سَائِعٌ شَرَابُهُ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ سبحان الله
 بخلق ما يشاء بقدرته از يك موضع شخصی را مثل این مذکور در وجود
 آرد و نشانه لعین بندگان کند و دیگری را مثل صاحب بلواج محمود قبله
 آمال ^(۳) و مقاصد آفریدگان گرداند قوی را بدان بلا مبتلی گرداند و
 ۱۵ جمعی را بدین نعمت منت نهد،

قَدْ يَبْعُدُ الشَّيْءُ مِنْ شَيْءٍ بِشَابِهُهُ . إِنَّ السَّمَاءَ تَطِيرُ أَلْمَاءٌ فِي الزَّرَقِ ^(۴)
 و در آن وقت که آن شقی در تبریز بود جمال الدین علی نفرشی که یکبست
 از اکابر عراق که جمعی معارضان او سبب حسد یا از روی حقیقت او را
 بشامت قدم موسوم کرده‌اند بدو متصل شد و در افعال و اعمال او
 ۲۰ معاون گشت و سبب تعاون و نظاهر او بر اثم و عدوان بعدما که از

(۱-۱) کذا فی آ، ب ج ه: که با هر کس پای باز بسته، د: که بهر کس باز بسته،
 ر: که بر هر کس باز داشته، (۲) آ: امان، (۳) عزاء الثعلبی فی القسم الأول
 من تنمة البتمة فی محاسن اهل الشام و الجزيرة (ورق ۵۰۷a) من نسخة باريس) الی ابی
 الضیاء الحموی و فی القسم الثانی فی محاسن اهل العراق (ورق ۵۲۱b) الی ابی الزمّاح
 الضبی، و آورد فی کلا الموضعین «اللون» مکان «الزرق»،

حواشی و اضافات

ص ۱ س ۲، ابن فندق البیهقی، ترجمه حال او مبسوطاً در معجم الأدباء
 یاقوت (طبع مرگلیوث ج ۵ ص ۲۰۸ بیعد) مسطور است،
 ص ۱۶ س ۱۷-۲۰، براین اسماء افزوده شود التون ابه (نسوی ص
 ۱۹۶، ۱۹۷) و طرت ابه (ایضاً، ص ۱۹۸)،

ص ۲۱ س ۱۰، طغانشاه، نسخ جهانگشای در این موضع هم «سلطانشاه»
 دارند بجای «طغانشاه» و ما قیاساً بدلایلی که در حاشیه آن صفحه
 مسطور است متن را «بطغانشاه» تصحیح کردیم بعد از آن در یک
 نسخه بسیار مصحح مضبوطی از جامع التواریخ (Suppl. pers. 1643, f. 134b)
 که در فهرست مطبوع کتابخانه ملی مذکور نیست) دیده شد که در
 این موضع صریحاً «طغانشاه» دارد نه سلطانشاه معلوم شد حدس
 راقم سطور صائب بوده است،

ص ۲۰ س ۱۲، ابن بیت از ابو العلاء المعری است در خطاب باهل
 بغداد از قصیده که مطلعش اینست:

نَبِيٌّ مِنَ الْغُرَبَاءِ لَيْسَ عَلَى شَرْعٍ • يُخَيِّرُنَا أَنَّ الشُّعُوبَ إِلَى صَدْعٍ
 و این بیت در دیوان ابو العلاء (سِنْفُ الرَّزْدِ - Arabe 3110, f. 111a)

بدین طریق مسطور است:

فَيْشَ الْبَدِيلِ الشَّامُ مِنْكُمْ وَ أَهْلُهُ • عَلَى أَنَّهُمْ قَوِيٌّ وَ بَيْنَهُمْ رَيْبِي
 ص ۱۴۴ س ۱۵، انّ الکرام للکریم محلّ، در محاضرات راغب اصفهانی
 طبع جدید سنه ۱۳۲۶ ج ۱ ص ۲۷ مسطور است: - «قال
 معاوية لعبد الرحمن بن الحكم انك قد لهجت بالشعر فاياك والتشبيب
 بالنساء فتعزّ شريفة و الهجاء فتهجن كريمة او تثير لثما و اياك و المدح

کسانی که او را دیکه باشند و کردار او دانسته دانند که آنچه تقریر رفت از عادات او انودجی است و وجیزی از وسیطی و جمعی از مفصلی و مختصری از مطولی و یکی از هزار و اندکی از بسیار و عیاذاً بالله که مطالعان این مسودات که افعال او مشاهده نکرده باشند مقررراً بنجاوز حدی نسبت دهند و بشماتی که از دناات و خساست منتج باشد موسوم کنند و قال النبی علیه الصلوٰه و السلام الشَّامَةُ لَوْمٌ و اگر ازین ورطه کسی را خلاص امید بودی شمانت که هم از قبل لَوْم و ناکی است لایق نیفتادی،

فَقُلْ لِلشَّامِیِّنَ بِنَا أَفِیْقُوا . سَمَلَقِ الشَّامِیُّنَ کَمَا لَقِینَا^(۱)

اما مرد موفق در هرچ نظر کند از ضمن آن فائده حاصل کند و ازین حالت تجربه تمام بردارد و بصالحات اعمال گراید و هرچ موجبات نقصان و ماده خسران او خواهد بود در دنیا و دین تحرّز و نصوّن از آن واجب داند تا در اولی نیک نام و در عقبی راست کام باشد ان شاء الله

نعالی

نو چنان زی جو^(۲) بمیری بری
نه چنان زی که بمیری برهند

(حکایت خطّ کاتب نسخه آ)

تمام شد مجلد دوم از تاریخ جهانگشای جوینی حامداً لله
نعالی و مصلياً علی نبیّه محمد و آله

(۱) عزاه فی الحماة (شرح الحماة للتبریزی طبع بولاق ج ۳ ص ۱۱۱) الی الفرزدق، وفی الحماة البخریة (طبع لیدن ص ۱۵۴) الی مالک بن عمرو الأسدی، و فی خزانه الأدب للأمام عبد القادر المغنّادی الی ذی الأصبع العدنّانی، (۲) کذا فی آ، باقی نسخ: که،

فرض کرده‌اند، و اشاره به جمیع مواضعی که در آن ذکر ازین کلمه شده مورث اطباء و قلیل الفائده است ولی نمونه را بذکر چند عدد از نسخ قدیمه موثوق بها در اینجا اکتفا میکنیم:

اولاً کتاب موسوم بسیره جلال الدین منکبری تألیف محمد بن احمد بن علی بن محمد النسوی منشی سلطان جلال الدین که در همه سفرها و غزوات در رکاب او حاضر بوده است، مؤلف این کتاب را در سنه ۶۴۹ یعنی یازده سال بعد از وفات سلطان جلال الدین (۶۲۸) تألیف نموده و يك نسخه نفیسی از آن که ظاهراً مختصر بفرد است و در سنه ۶۶۰ (یا ۶۶۷ بقرات هوداس) استنساخ شد در کتابخانه ملی پاریس محفوظ است^(۱)، کلمه منکبری در این نسخه پنج یا شش مرتبه ذکر شده است در صفحات ۲، ۴۶، ۷۷ (دو مرتبه)، ۴۴۵، از اصل نسخه پاریس^(۲) (مطابق صفحات ۲، ۴۵، ۵۵، ۲۴۷ از متن مطبوعی که مسبو هوداس Houdas در سنه ۱۸۹۱ از روی نسخه پاریس بطبع رسانید است)، و در همه این مواضع در کمال صراحت و وضوح این کلمه «منکبری» با نون بضبط فوق نوشته شده است،

ثانیاً خود جهانگشای که مؤلف آن زمان سلطان جلال الدین را در اوایل عمر در یافته بوده و آباء و اجداد وی همه از ملازمان خوارزمشاهی بوده اند و جد وی شمس الدین محمد مستوفی دیوان سلطان جلال الدین بوده است (مقدمه مصحح ج ۱ ص ۱۰۳ و نسوی ص ۱۹۵)، جهانگشای چنانکه در مقدمه مذکور شد در

(۱) بدین نشان 1890 Arabe

(۲) بعکس طریقه معموله در کلیته نسخ خطی در این نسخه صفحات را عدد گذاری کرده اند نه اوراق را اینست که ما در طی حواشی سابقه و آتی همه جا حواله بصفحات این نسخه داده‌ام نه اوراق آن،

فهو كسب الأندال . . . . و ان لم تجد من المدح بدا فكن كالملك
المرادى حين مدح فجمع فى المدح بين نفسه و بين المدوح فقال
احللتُ رحلى فى بنى ثعل . انّ الكريم للكريم محلّ»

از اینجا معلوم میشود که این جمله مصرعی است از بیتی و نیز
آنکه صواب نسخه زاست که مطابق محاضرات است،

ص ۱۴۸ س ۱، ۲، ۶، سدوستان، این کلمه در بعضی از کتب مسالك
و ممالك عرب مانند اصطخری ص ۱۷۲، ۱۷۵، ۱۷۹، و مقدسی
ص ۴۷۷، و ابن خردادبه ص ۵۶ «سدوسان» بدون تاء مسطور
است و ابو الفداء نیز در نقوم البلدان ص ۲۴۸ همین قسم ضبط
میکند: «سدوسان بفتح السين و ضم الدال المهملة و واو ثم سین
مهملة ثانیة مفتوحة و الف و نون مدینه غری» نهر مهران عن ابن
حوقل و هی خصبة کثیره الخیر حولها قری و رستاق و هی جليلة
ذات اسواق» ولی مخصوصاً در ابن حوقل که ابو الفداء از آن
نقل میکند (ص ۲۲۷، ۲۳۰، ۲۳۴ از طبع دخویه) همه جا
سدوستان مانند متن اینجا باضافه تاء دارد،

ضبط منکبری،

ص ۱۶۵ س ۱۹، منکبری، هم در ضبط این کلمه و هم در وجه تسمیه و
مفهوم آن اختلاف بسیار است، و تا کنون بنظر راقم سطور نرسیده
که جایی این کلمه را صراحةً ضبط کرده باشند ولی در اغلب نسخ
قدیمه فارسی و عربی که این جانب تتبع کرده است غالباً این
کلمه را در کمال وضوح منکبری (بهم و نون و کاف و باء موحده
و راه مهمله و نون و در آخر یاء آخر حروف) نوشته اند، و عم
اختلاف در حرف ماقبل آخر است که آیا نون است کما علیه
اغلب النسخ یا تاء مثناة فوقیه چنانکه بعضی از مستشرقین اروپا

سنه ۹۷۱ نیز این کلمه را قطعاً منکبری با نون میخواند است و در وجه
تسمیه آن گوید^(۱): «سلطان جلال الدین بن سلطان قطب الدین
محمد چون خالی برین داشت بمنکبری اشتهار یافت» یعنی چون
مینگ بترکی بمعنی خال و بورون بمعنی بینی است، و این وجه تسمیه
هرچند بنظر بعید و نماید چه ظاهراً منکبری نام اصلی سلطان
جلال الدین بوده است نه لقب او ولی در هر صورت میرساند
که مؤرخ مذکور این کلمه را منکبری با نون تلفظ میکرده است،

علاوه بر قرائن مذکوره بسیاری از مستشرقین اروپا نیز این
کلمه را منکبری با نون خوانده اند، از جمله فاضل مأسوف علیه کاتریمز
Quatremère در ترجمه حال عظاملك جوبنی مؤلف جهانگشای در
«کنوز مشرقیه» (Mines de l'Orient) سنه ۱۸۰۹ ص ۲۲۰ آنرا منکبری
Mankbernyp (کذا^(۱)) خوانده است و بدون شك حرف p در آخر
کلمه سهو مطبعی است، دیگر الیوت Elliot در تاریخ هند که بزبان
انگلیسی تألیف نموده است^(۲) ج ۲ ص ۵۴۹ آنرا منکبری Mankburni
خوانده است، دیگر فاضل مأسوف علیه ربو Rieu در فهرست
نسخ فارسی موزه بریطانیه ج ۱ ص ۱۶۱: منکبری Mangburni
دیگر راورتی Raverty در ترجمه طبقات ناصری بانگلیسی (فهرست
اسماء الرجال ص ۵۱): منکبری Mang-Barni

ادوارد تھامس Edward Thomas سکه شناس انگلیسی مقاله
بعنوان «مسکوکات ملوک غزنه» در روزنامه انجمن همیونی آسیائی
سال ۱۸۴۸ ص ۲۶۷-۲۸۶ منتشر نموده است^(۳) و در آنجا در

(۱) تاریخ جهان آرا نسخه موزه بریطانیه Or. 141, f. 100b

(۲) Sir H. M. Elliot, *History of India*, London, 1867-1872, vol. II, p. 549.

(۳) Edward Thomas, *On the coins of the Kings of Ghazni*, Journal of the Royal Asiatic Society, 1848, pp. 267-386.

حدود سنه ۶۵۰-۶۵۸ یعنی بیست الی سی سال بعد از وفات سلطان جلال الدین (۶۲۸) تألیف شد و يك نسخه معتبر قدیمی از آن (نسخه آ) که در سنه ۶۸۹ استنساخ شد در کتابخانه ملی پاریس موجود و اساس طبع این کتاب است، این کلمه گویا فقط يك مرتبه در جهانگشای بیش ذکر نشد (ج ۲ ص ۱۶۵ س ۱۹) و چنانکه در حاشیه آنجا متعرض شدم در نسخه مذکوره این کلمه در کمال وضوح «منکبری» با نون بضبط فوق مسطور است،

ثالثاً در معجم البلدان یافت که در حدود سنه ۶۲۱-۶۲۴ یعنی در حیات سلطان جلال الدین تألیف شد و دو مرتبه ظاهراً ذکر از این کلمه شده است یکی در ذیل «اذریجان» و دیگر در ذیل «تفلیس» و در هر دو موضع در طبع ووستنیلد «منکبری» با نون بضبط مذکور چاپ شده است با نسخه بدلهای منکری، منکری و غیره، و بدبختانه نسخه قدیمی از این کتاب در محل دسترس راقم نیست،

رابعاً در طبقات ناصری که در سنه ۶۵۸ تألیف شد این کلمه بیشتر از ده مرتبه ذکر شده است و در اغلب نسخ قدیمه آن کتاب در لندن و پاریس که این جانب تتبع نموده همه جا «منکبری» با نون بضبط مذکور نوشته شده است،

خامساً در کتاب مسالك الأبصار فی مالک الأمصار لاین فضل الله الدمشقی المتوفی سنه ۷۴۹ در ج ۲۲ از نسخه کتابخانه ملی پاریس^(۱) که ظاهراً در حیات مصنف استنساخ شده در ورق ۷۷ در کمال وضوح این کلمه «منکبری» با نون بضبط مذکور مسطور است،

سادساً فاضی احمد غناری صاحب تاریخ جهان آرا مؤلف در

(۱) Arabe 2328.

استنباط نمود که اولاً منکبری در بعضی از مالک از جمله القاب ترکی بوده است که برجال معتبر داده میشد است، ثانیاً آنکه منکبری در ترکی شاید معادل «هزار مرده» بفارسی^(۱) یا چیزی قریب بدان بوده است یعنی شاید مفهوم «هزار» در معنی این کلمه مندرج بوده است (مینگ بترکی بمعنی عدد هزار است)، و شاید بهمین مناسبت است که بعضی را در ایران شنیدم که نام این سلطان را «مینکیرلی» با لام میخوانند و میگویند چون سلطان جلال الدین هزار و یک جنگ کرد بدین نام معروف شد (مینگ = هزار، یر = يك، لی = علامت نسبت)، و بدیهی است که این قرائت و این وجه تشبیه بکلی باطل و مصنوعی است،

و عجب آن است که در تاریخ ابن الأثیر و تاریخ کبیر جامع التواریخ رشید الدین فضل الله (نا آنجا که راقم سطور توانسته نتایج نماید) اصلاً کلمه «منکبری» مذکور نیست و همه جا از این آخرین خوارزمیه «بسلطان جلال الدین» فقط تعبیر کرده اند لاغیر با آنکه ابن الأثیر خود معاصر وی بوده و تاریخ او ختم میشود بسنه ۶۲۸ یعنی بهمان سنه وفات سلطان جلال الدین، و رشید الدین نیز متقارب العصر با وی بوده و وسایلی که برای کسب اطلاعات و جمع اسناد بدست داشته برای کمتر کسی میسر بوده است، و علت این تغافل را ظاهراً همان مشکوکیت قرائت نام وی باید فرض کرد و الاً محمل دیگر نمیتوان برای آن تصور نمود،^(۲)

اما کسانی که این کلمه را منکبری با ناه مثناة فوقیه خوانده اند عموماً این کلمه را مرکب از «مونکو» که بمعنوی بمعنی ابدی و جاوید است یعنی خدا و از «یرنی» ماضی از فعل یرمالک (یعنی دادن بترکی) گرفته اند پس معنی ترکیبی منکبری بنا برین «خدا داد» میشود،

(۱) لقب «هزار مرد» گویا از قدیم مابین ایرانیان معمول بوده است، رجوع کنید بکامل المبرّد طبع اسلامبول ص ۲۴۵: «فاطمة بنت عمر بن حفص هزار مرد»،
(۲) رجوع کنید ص ۲۰۸-۲۰۹ ح،

ص ۴۸۴-۴۸۵ سه عدد از مسکوکات سلطان جلال الدین را که در موزه دیوان هند India House محفوظ است شرح میدهد (مسکوکات شماره ۱۷، ۱۸، ۱۹، از ذیل Supplement مقاله مذکوره) و ما بین این سه مسکوک فقط سکه شماره ۱۷ که تماس گوید منحصر بفرد است حاوی نام و لقب سلطان جلال الدین است نوام با نام الناصر لدین الله خلیفه عباسی معاصر و آنرا تماس اینطور خوانده است:

الناصر لدین الله امیر المؤمنین

جلال الدنیا و الدین منکبرین بن السلطان

و چنانکه ملاحظه میشود تماس این کلمه را منکبرین بتقدیم یا بهر نون خوانده است نه بر عکس یعنی منکبری چنانکه مشهور است، و بدبختانه مؤلف عکس فتوگرافی این مسکوک را در ضمن عکسهای مسکوکاتی که در آخر این مقاله ملحق کرده است بدست نمیدهد تا درست معلوم شود که آیا حقیقه نام وی در سکه «منکبرین» است یا آنکه تماس بخیال خود آنرا اینطور خوانده است، اما نقش دو مسکوک دیگر یعنی شماره ۱۸ و ۱۹ فقط اینست: «السلطان الأعظم جلال الدنیا و الدین» بدون اسم منکبری،

صاحب طبقات ناصری (طبع کلکته ص ۲۴۴) در ترجمه حال ملک کبیر خان ایاز معزی معروف بهزار مرده از مالیک سلاطین شمسیه هندوستان گوید: - «چون سلطان سعید [شمس الدین التمش] بلاد ملتان را در سنه خمس و عشرين و ستمایه در ضبط آورد شهر و حصار ملتان و قصبات اطراف و نواحی آنرا بملك عز الدین کبیر خان ایاز داد و او را بابالت آن خطه نصب فرمود و او را بلقب کبیر خان منکبری^(۱) مشرف کرد و اگرچه در میان خلق ایاز هزار مرده گفتندی ولیکن کبیر خان منکبری^(۱) معروف شد»، و از این عبارت طبقات ناصری میتوان

(۱) کذا واضحاً فی غالب النسخ، و در متن مطبوع: منکبری، با نسخه بدلهای منکبری و منکبوی،

قراءت این کلمه بطور قطع و تحقیق ثابت نشده است احتیاط در این است که متابعت اغلیت نسخ قدیمه را نموده آنرا منکبری با نون خواند و نوشت و چهل بوجه تسمیه آنرا با احتیاط متابعت اغلیت نسخ بر وجه تسمیه دلچسب مذکور با خطر مخالفت اکثر نسخ معتبره ترجیح داد و الله اعلم بحقیقه الحال، از جمله کسانی (و شاید اولین کسی) که این کلمه را منکبری با ناء مثناة فوقانیة خواندند مأسوف علیه دوسون d' Ohsson صاحب تاریخ معروف مغول است در چهار جلد بزبان فرانسه، وی در جلد اول از تاریخ مزبور ص XII و ۱۹۵ این کلمه را منکبری Mangoubirti و Mangou-birti (بحروف عربی و فرانسه) نوشته و آنرا بمعنی «خدا داد» فرض کرده مرکب از کلمه منگو بمعنی «جاوید» و برتی بمعنی «داد»^(۱)، دیگر مأسوف علیه بارون دوسلان de Slane است که در کتاب موسوم «مؤرخین شرقی حروب صلیبیة»^(۲) ج ۱ ص ۸۱۹، ۸۴۴ این کلمه را منکبری Mancobirti (بحروف عربی و فرانسه) نوشته و به Deus dedit (خدا داد) تفسیر کرده و گوید آنرا بترکی شرقی مونکو و بردی گویند^(۳)، - و ایضاً هو در فهرست نسخ عربی کتابخانه ملی پاریس^(۴) ص ۲۴۱ در

ج ۱ ص قبو) محفوظه در کتابخانه ملی پاریس (Arabe 1577) ورق ۲۴a که در آنجا این کلمه را منکوبرتی با ناء مثناة فوقانیة و زیادتی واوی بعد از کاف نوشته است ولی بدیجخانه این نسخه نویری سقیم و محل اعتبار نیست،

(۱) *Histoire des Mongols depuis Tchinguiz Khan jusqu'à ... Tamerlan*, par le baron d'Ohsson, Amsterdam, 1834-1852, tome I, pages XII et 195: «Djelal-ud-din Mangou-birti»; et en note (page 195): «Ce nom signifie en ture Dieu-donné, de Mangou, l'Eternel et birti ou birdi, donné».

(۲) *Recueil des Historiens des Croisades*, publié par les soins de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, *Historiens Orientaux*, tome I, Paris, 1872, pp. 819, 844.

(۳) *Catalogue des manuscrits arabes*, par le baron de Slane, Paris, 1883-1895, p. 341.

و این توجیه در بدو امر بنظر بسیار مناسب و نزدیک بدهن می‌آید و نظایر بسیار نیز برای آن میتوان آورد چون خدا و بردی و الله و بردی و تغری بردی و خدا بخش و خدا داد و امثالها ولی عیب عمدتاً آن اینست که این توجیه از قبیل «ثَبَّتَ العرشَ ثمَّ انقش» میباشد چه اولاً بطریق نقل و سماع یا از روی استناد بنسخ قدیمه موثوق بها باید اثبات نمود که ضبط این کلمه منکبری با ناء مثناة فوقیه است پس از آن بفکر توجیهات برای وجه تسمیه آن افتاد نه آنکه ابتداء و قبل از تحقیق ضبط اصل کلمه یک وجه تسمیه مناسبی در خیال خود تراشید و آنرا نصب العین خود ساخته پس از آن این کلمه را بطریق آن وجه تسمیه خیالی قرائت نمود و فقط محض برای اینکه «مونکو» بمغولی بمعنی خداست و «برتی» بترکی بمعنی داد این کلمه را بر خلاف کتابت اغلب نسخ قدیمه عالماتاً عامداً نون آن را پناه تحریف نموده آنرا منکبری خوانند و این توجیه را عتقاً بدو چسبانید، و بعبارة اخری توجیهات در خصوص اشتقاق و تفسیر معنی لغوی آعلام باید تابع و فرع ضبط آنها باشد نه برعکس چه بدیهی است که ضبط اسماء اشخاص و اماکن منوط بر سماع است و قیاس و اجتهدار در آن مدخلیتی نیست و مادام که ضبط کلمه بطریق سماع و نقل ثابت نشد باشد خوض در بیان وجه تسمیه آن از قبیل رحم بالغیب و اتباع ظنون و اوهام است و در مورد ما نحن فیه نه آنکه فقط اثبات نشد که منکبری با ناء است بل چنانکه سابق شرح دادیم در اغلب نسخ قدیمه این کلمه منکبری با نون نوشته شده است^(۱)، و بنظر این جانب عجالةً نا از دلائل خارجی

(۱) فقط نسخی که عجالةً راقم سطور دیده است که منکبری با ناء در آن نوشته شده است دو موضع است، یکی تاریخ ابو الفداء نسخه پاریس (Arabe 1508) ورق ۲۸۷a که منکبری با ناء نوشته است و این نسخه بعضی اوراق آن بخط خود ابو الفداء است و بیشترش بخط دیگری است با تصحیحات ابو الفداء و چند ورش بخط جدیدتری است که از جمله آنها بدجخانه همین ورقه است که حاوی کلمه منکبری است، — و دیگر یکی از مجلدات تاریخ نویری موسوم بنهایة الأرب فی فنون الأدب (رجوع بمقدمه مصحح

شجره نسب سلاطین خوارزمشاهی^(۱)

(اسماء سلاطین مسبوق بعدد هندی است)

نوشته‌کن غریجه

۱- قطب الدین محمد خوارزمشاه

۲- انور خوارزمشاه

حنای خان

سلیمان‌شاه

۳- ابو الفتح ابل ارسلان خوارزمشاه

آرتیغ

۴- نکس خوارزمشاه

۵- سلطان‌شاه خوارزمشاه

تاج الدین طیشاه

نعمان نقدی

یونس خان

۶- علاء الدین محمد خوارزمشاه

ناصر الدین ملک‌شاه

ارغور خان

ارسلان‌شاه

هندو خان

خان سلطان (دختر)

غیاث الدین پیرشاه

رکن الدین غورساختی

۷- جلال الدین منکبرنی

ارزلاق سلطان

آق سلطان

توکان (دختر)

(۱) این شجره که از روی جهانگشای الفاطشه گریهه بالطنیعه ناقص است یعنی جامع جمیع اعضا، خانوادہ خوارزمشاهیہ نیست چه غرض مؤلف استیجاب تمامی اعضا، خانوادہ مذکوره به بل فقط ذکر سلاطین آن طبقه بوده است ولی باز نسبتہ کاملترین جدولی است در این موضوع،

تحت عنوان «سیره جلال الدین منکبرتی» للنسوی باز این کله‌را منکبرتی Mankoubirti (بجروف عربی و فرانسه) نوشته و به Dieu-donné (خدا داده) تفسیر کرده است،

دیگر مسبو هوداس Houdas طابع متن سیره جلال الدین للنسوی و مترجم آن بفرانسه^(۱) این کله‌را هم‌جا در نضاعیف متن و ترجمه منکبرتی Mankobirti نوشته است و آنرا به Dieu-donné (خدا داده) تفسیر کرده است (ص ۷ از دیباچه)، و خود در ص ۶۱ اقرار میکند که در اصل نسخه وحیده نسوی این کلمه منکبرتی با نون نوشته شده است ولی میگوید نقطه نون بجای خود گذارده نشده است (کذا!)،

دیگر مأسوف علیه شفر Schefer در کتاب «قطعات منتخبه فارسی»^(۲) ج ۲ ص ۱۲۵، ۱۸۹، ۲۵۰ از قسمت فرانسوی این کله‌را Mangouberly (نقطه بجروف فرانسه و بدون تفسیر) نوشته است،

دیگر مسبو بلوше Blochet در حواشی ص ۵۷۶ از متن جامع التواریخ و ص ۶۱ از حواشی که در مقدمه کتاب مذکور افزوده است این کله‌را منککوبرتی و منککوبردی Mōnkké-birdi (بجروف عربی و فرانسه) نوشته و به Le ciel éternel l'a créé (خدای جاوید او را آفرید) ترجمه کرده است،

و چنانکه گفتیم جمیع این توجیهات اجتهاد مقابل نصّ و از قبیل اوهام و ظنون است، و تا قراءت این کلمه مشکوک بطور قطع از دلیل خارج معلوم نگردد احتیاط در متابعت اغلیت نسخ قدیمه است،

(۱) *Histoire du sultan Djelal ed-Din Mankobirti, prince de Kharezm*, par Mohammed en-Nesawi, texte et traduction par O. Houdas, Paris, 1891 et 1895.

(۲) *Chrestomathie Persane*, par Ch. Schefer, Paris, 1885, volume II, pp. 135, 189, 250.

(۳) *Djami el-tévarikh, Histoire des Mongols*, de Fadl Allah Rashid ed-Din, éditée par E. Blochet, Leide, 1911.

- احمد، امیر -، از اصحاب امیر ارغون، ۲۵۹،
 احمد بدیلی، شیخ -، ۲۴،
 احمد بن ابی بکر قاج، امیر عماد الدین -، ۱۲،
 احمد بن علی بن خلف الهمدانی، ابو الفرج، ۵۹ ح،
 ابو احمد بن ابی بکر بن حامد، از کتاب سامانیه، ۱۶۹ ح،
 اختیار الدین ابیورد، مَلِک -، ۲۴۲، ۲۴۰، ۲۴۷، ۲۷۸،
 ادیب صابر، ۸،
 ادکو تیمور، پسر جتمور والی خراسان و مازندران، ۲۴۰-۲۴۶، ۲۴۴،
 ۲۷۰،
 اربوز، صاحب جیش گور خان، ۸۱،
 اربوز (اربز) خان بن تغان تغدی بن نکش خوارزمشاه، ۴۹، ۴۲،
 ارزلاق سلطان بن محمد بن نکش خوارزمشاه، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲،
 ارسلانشاه [بن^(۱) ناصر الدین ملکشاه بن نکش خوارزمشاه]، ۴۶،
 ارسلان بن طغرل سلجوقی، سلطان -، ۴۳، ۴۴ ح،
 ارغون، امیر -، حاکم ولایات غربی همچون از جانب مغول (رجوع بمقدمه
 ج ۱ ص کا-کب)، ۲۴۰، ۲۴۹، ۲۴۱-۲۶۲، ۲۷۰، ۲۷۴، ۲۷۶،
 ۲۷۹، ۲۸۰،
 اریغ بوکا بن تولی بن چنگیز خان، ۲۵۵، ۲۵۶،
 اسد [بن] عبد الله [مهرانی]، ۱۷۹،
 اسکندر، ۱۸۴،
 اسکندر الثانی، لقب محمد خوارزمشاه، ۷۸،
 اسماء، نام زنی، ۲۴۶،
 اسماعیلیه، ۹۶ ح،
 اشرف، مَلِک -، [الملك الأشرف مظفر الدین موسی بن الملك العادل

(۱) بتصریح حبیب السیر در سلطنت نکش و ظاهر جهانگشای ص ۴۶، ۴۹، ۴۰،

فهرست اسما الرجال

(حرف ح یعنی حاشیه و حرف ظ یعنی ظاهرًا)

آنلیغ بن انسز خوارزمشاه، ۵،

آدم ابو البشر، ۱۲۱، ۱۲۷، ۱۹۰، ۲۶۵، ۲۶۶،

آق سلطان بن محمد خوارزمشاه، ۱۴۱، ۱۴۴،

آقچه، برادر میانجی، ۴۴،

آل بویه، ۱۲۱،

آل عباس، ۹۶، ۱۲۲،

آل مظفر، ۱۴۵ ح،

آهو پوش، زاهد -، ۱۰،

ابراهیم بن عثمان الغزنی الشاعر، ۱۰۵ ح،

آبرهه بن الصباح، ۶۵،

ابلیس، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۹،

انسز بن قطب الدین محمد بن نوشتکین غرجه، خوارزمشاه، ۴-۵، ۷،

۸، ۱۰-۱۲، ۸۸، ۸۹،

اجاش ملک، خال زاده سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۴۱،

ابن الاثیر، صاحب کامل التواریخ، ۱-۴، ۱۵-۱۸، ۲۱، ۲۲،

۲۷، ۴۴، ۴۸، ۴۷، ۴۸، ۵۹، ۶۱، ۶۴، ۶۶، ۶۷، ۶۹، ۷۰،

۹۶، ۱۰۸، ۱۴۷، ۱۵۶، ۱۵۸-۱۶۰، ۱۹۲، ۱۹۴، ۲۰۱، ۲۰۸،

(ح فی جمیع المواضع)،

احمد (?)، ص ۲۴ س ۱۶،

احمد (?)، ص ۱۶۹ س ۲۴،

- امرو القیس، ۱۷۲ ح،
 امیر خان، ۱۴۷، همان امین مَلِک است ظاهراً،
 امیر داد حبشی بن التوتاق، ۱ ح، ۲ ح، رجوع نیز بحبشی و دادبک،
 امین الدین دهستان، ۷۴،
 امین مَلِک (بین مَلِک، امین الدین مَلِک)، از امراء سلطان جلال الدین
 منکبری و رئیس اترک قنقلی، ۱۴۵، ۱۴۷-۱۴۰، ۱۴۷ ح، ۱۹۲-
 ۱۹۶، رجوع نیز به بین مَلِک و مَلِک خان و امیر خان،
 بنی امیه، ۲۶۵ ح،
 انوری، ۸،
 اونکین، برادر سلطان عثمان پادشاه سمرقند، ۱۲۵،
 اورخان، از امراء سلطان جلال الدین منکبری، ۱۴۰، ۱۴۸، ۱۶۲،
 ۱۸۸، ۱۸۹،
 اوزبک [بن محمد بن ایلدگز]، انابک -، از انابکان اذربایجان،
 ۴۸، ۹۷، ۹۸، ۱۲۱، ۱۵۶، ۱۷۷ ح،
 اوزبک نای، از امراء سلطان جلال الدین منکبری، ۱۴۶،
 اوفلان جربی، ۲۱۲ ح،
 اوکسای قان، پسر سوم چنگیز خان و جانشین او، ۱۱۷ ح، ۲۱۵ ح،
 ۲۲۲ ح، رجوع نیز بقان،
 اوکی جربی، ۲۱۲ ح،
 اونک خان، ۱۰۰ ح،
 ایبک، رجوع کید بعز الدین و قطب الدین،
 ایبه، جمال الدین -، ۱۶ ح،
 ایدی فوت، پادشاه اوغور، ۲۲۶،
 ایل ارسلان بن اتسز بن قطب الدین محمد بن نوشتکین غرجه،
 خوارزمشاه، ابو الفتح -، ۱۲، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۱۸ ح،

سیف الدین ابی بکر بن نجم الدین آتوب بن شاذی بن مروان، از
ملوک آتوبیه شام و برادر زاده سلطان صلاح الدین معروف، ۱۶۷،
۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۹، ۱۸۱، ۱۸۲،

اشکیوس، ۱۷۳،

اصطخری، صاحب کتاب مسالك الممالك معروف، ۶۷ ح، ۱۹۴ ح،
اصفهد کبود جامه، ۷۱ (?)، ۸۲، ۸۴، ۲۲۴ (?)، رجوع کنيد نیز
بنصرة الدین کبود جامه،

اصیل روغدی، وزیر کورکوز، ۲۴۸-۲۴۰، ۲۴۲،
اعظم مَلِک، پسر عماد الدین والی بلخ (رجوع بدین کلمه)، ۱۹۵، ۱۹۶،
۱۹۷،

اغراق مَلِک، مَلِک اغراق، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۹۳، ۱۹۶، ۱۹۷، رجوع
نیز بسيف الدین اغراق،

اغلبک (= اُغْل بَک - ظ)، اتابک سلیمان شاه بن انسر خوارزمشاه، ۱۴،
اغلش، از ارکان دولت محمد خوارزمشاه، ۱۲۱،

اغول حاجب، ۱۴۱، (رجوع بحج ۱)،

اغول غایش، زوجه کیوک خان، ۲۴۹ ح،

اغول مَلِک، از امراء خوارزمشاهیان، ۲۰۲، (همان اغول حاجب است؟)،
افراسیاب، ۸۷، ۸۸، ۱۴۶، ۱۴۹، ۱۸۶،

اقسم، امیر -، ۱۷۹،

اکنجی، رجوع بالنجی،

آلتینکین، از ارکان دولت سامانیان، ۱،

الب درک (کنار درک)، ۴۰، ۴۱،

آلب غازی، والی هراة از جانب غوریة، ۵۳، ۵۴،

التمش (الترمش)، رجوع بشمس الدین التمش،

النجی (اکنجی) بن قنقار، خوارزمشاه، ۳،

- البسوس، ۲۱۴ ح،
 بشامة بن حزن النهشلی، ۲۶۲ ح،
 بشکین گرجی، ۱۸۴ ح،
 بشیر، بجای محمد [بن] بشیر، ۸۵،
 بغرا خان، از قدماء ملوک خانیة ماوراء النهر، ۱۲۲،
 ابو بکر، (خلیفه اول)، ۱۶۰،
 ابو بکر الخوارزمی، ۷۵، ۱۲۹، ۱۴۰، ۲۸۱، (ح فی المواضع)،
 ابو بکر بن سعد [بن زنگی بن مودود]، انا بک مظفر الدین -، از
 سلغریان فارس، ۹۷، ۱۵۱، ۱۹۰ ح،
 بلغای، از امراء دولت منکوقاآن، ۲۵۴،
 بلکاتکین، از ارکان دولت سلجوقیان، ۱، ۲ ح،
 بلوشه، اِدگار -، (رجوع بنهرست ج ۱)، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰-۱۷۳،
 ۱۸۳-۱۸۵، ۱۸۸، ۲۱۲، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۵۱،
 ۲۵۵، (ح فی المواضع)،
 بوقا، از امراء مغول، ۲۱۷، ۲۴۵،
 بوقو خان، از امراء سلطان جلال الدین منکبرفی، ۱۸۵، ۱۸۶،
 بهاء الدین صعلوک، مَلِک -، ۲۲۲-۲۲۴، ۲۲۸، ۲۲۹،
 بهاء الدین محمد کاتب بغدادی، ۲۴، ۲۸،
 بهاء الدین محمد بن علی، جد پدر مصنف، ۲۸،
 بهرامشاه بن شمس الدین التمش، ۶۱ ح،
 بهرامشاه غزنوی، ۴،
 بیژن، ۴۲،
 بیش قلاج، از اتراک اوغور و پسر عم گورگوز، ۲۲۷،
 بیغو (بیغو)، سپهسالار سامانی (?)، ۴۹،
 بیغو خان، سرور قرلغان ماوراء النهر، ۱۴،

ایلچی پهلوان، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۵۳، ۱۶۹،
ایلچیکتای، از امراء معتبر مغول که از جانب کیوک خان بنتج ولایات
غربی و قمع ملاحه مأمور شد، ۲۴۸، ۲۴۹،
ایلدرك، مَلِكْ -، از امراء سلطان جلال الدین منکبرنی، ۱۴۴،
ایلك [خان]، از قدماء ملوک خانیه ماوراء النهر معاصر غزنویه، ۱۲۲،
ایلك ترکان، از ملوک خانیه ماوراء النهر معاصر قراختایان، ۸۸،
ایلك ترکان^(۱)، از امراء قراختایان ماوراء النهر، ۱۵،
ایناخ، رجوع بقتلغ ایناخ،
ایوانی، از رؤساء گرج، ۱۵۹-۱۶۳، ۱۷۶(?)،
ایوانی، از رؤساء گرج غیر ایوانی سابقی ظاهرآ، ۱۷۲،
ایوب، بنی -، (سلاطین)، ۱۷۹،

بانوین توشی بن چنگیز خان، ۲۱۸، ۲۲۴، ۲۲۴، ۲۲۷، ۲۴۰، ۲۴۵،
۲۴۷، ۲۴۴، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۸، ۲۶۰، ۲۷۰، ۲۷۴،
بدر الدین جفر، کوتوال سرخس، ۲۹، ۴۰، ۵۸، ۶۴،
براق حاجب، مؤسس سلسله قراختایان کرمان، ۱۴۹، ۱۶۴، ۲۰۲،
۲۰۵، ۲۰۶، ۲۱۱-۲۱۴،

برزین، از مستشرقین روس و طابع قسمتی از جامع التواریخ در تاریخ
قبایل مغول و چنگیز خان و اجداد او، ۴۴، ۱۳۶-۱۴۰، ۱۴۴،
۱۹۳، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۴۰، ۲۴۳، (ح فی المواضع)،
برکیارق بن ملکشاه سلجوقی، سلطان -، ۲، ۴، ح،
برون، ادوارد -، از مستشرقین انگلیس (رجوع بفهرست ج ۱)، ۲، ۵،
۹، ۲۴، ۲۷، ۱۴۱، (ح فی المواضع)،

برهان الدین ابوسعید بن فخر الدین عبد العزیز الکوفی، امام -، ۲۳، ۲۵،

(۱) کذا فی جمیع النسخ، و ظاهرآ صواب «ایلك ترکان» است، رجوع کنید بقطعه،

ترکان خاتون، دختر براق حاجب و زوجه قطب الدین سلطان، ۲۱۷ ح،
ترکان خاتون، مادر محمد بن نکش خوارزمشاه، ۲۵ ح، ۷۲، ۸۱، ۹۰،
۱۲۴، ۱۴۱، ۱۹۸-۲۰۰،

نرمتای، از امراء منکو قآن، ۲۵۵، ۲۵۸،
نقی الدین، برادر ملک اشرف، ۱۷۹، ۱۸۲،
نکجک (نکاجک)، از امراء مغول که بنعاقب سلطان جلال الدین مأمور
بود، ۱۴۶، ۱۴۸ ح، ۱۹۷،

نکش بن ایل ارسلان بن انسز بن قطب الدین محمد بن نوشتکین غرجه،
خوارزمشاه، سلطان علاء الدین -، ۱، ۱۷-۲۴، ۲۵-۲۷، ۲۹،
۳۲ ح، ۳۶ ح، ۴۸ ح، ۴۴ ح، ۴۶ ح، ۴۷ ح، ۷۲، ۷۵، ۸۹، ۱۲۰،
۱۴۰،

ابو نهم شاعر، ۱۰۸ ح، ۱۵۸ ح،
نمغاج، امیر -، از امراء نکش خوارزمشاه، ۲۹، ۳۰،
تنغوز، ابلجی، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۷،
نگوت بن نوشی بن چنگیز خان، ۲۴۷،
نوراکینا خاتون، مادر کیوک خان بن اوکنای قآن بن چنگیز خان که
قریب چهار سال بعد از وفات شوهر و قبل از جلوس پسر سلطنت
نمود، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۷۴،

نوربای نقشی، ۱۴۴، (رجوع بمجلد ۱)،
نوربرگ^(۱)، مستشرق سوئدی و طابع کامل التواریخ لابن الاثیر، ۱، ۲،
۱۵، ۱۷، ۴۸، ۴۸، ۱۵۶، (ح فی المواضع)،
نوشی بن چنگیز خان، ۲۱۸، ۲۲۷،

نوق نغان، ۱۰۱،
نولان جری، از امراء معتبر مغول، ۲۱۱ (شرح در ح)، ۲۱۲ ح،

(۱) C. J. Tornberg,

بیکی، ۲۵۰، ۲۵۶، رجوع بسرفوقیتی بیکی،

پیر شاه، نام سلطان غیاث الدین پسر محمد خوارزمشاه، ۲۰۱، ۲۰۹ ح،
رجوع بغیاث الدین،

نابط شرّا، ۱۴۱ ح،
ناج الدین، ملک خلج، ۱۴۵،
ناج الدین ایلدوز، ۶۲، ۸۵،
ناج الدین خلج، ۵۲، گویا هان ناج الدین ملک خلج است،
ناج الدین زنگی، والی بلخ از جانب غوریّه، ۵۸،
ناج الدین طغان، والی قلعه قارون، ۱۱۴،
ناج الدین علی، والی ایبورد از جانب خوارزمشاهیان، ۵۸،
ناج الدین علیشاه بن نکش خوارزمشاه، ۴۵، رجوع بعلیشاه،
ناج الدین فریزنه، صاحب قلعه طوس، ۲۲۰،
ناج الدین کریم الشرق، وزیر سلطان غیاث الدین بن محمد خوارزمشاه،
۲۰۲،

نایانک خان، ۱۰۰ ح،
نایجو، از امراء مغول در حدود اذربایجان، ۲۴۴،
نایجو، پدر امیر ارغون، ۲۴۲،
ناینال، از امراء مغول، ۱۶۸، ۲۰۴،
نایتکو طراز، سپهدار لشکر گور خان، ۷۶-۷۸، ۸۱، ۹۱، ۹۲، ۲۱۱،
رجوع نیز بطایتکو طراز،
تریه، از امراء محمد خوارزمشاه، ۷۶، ۸۱، ۸۳، ۸۴،
ترکان، دختر سلطان جلال الدین منکبرفی، ۲۰۱،
ترکان، ملکه -، مادر سلطان‌نشا بن ایل ارسلان خوارزمشاه، ۱۷،

- جمال الدین علی نفرشی، ۲۸۰، ۲۸۱،
 جمشید، ۱۷۶، ۲۰۰ ح
 جتمور، والی خراسان و مازندران از جانب مغول، ۱۹۱، ۲۱۸-۲۲۴،
 ۲۲۷-۲۴۰، ۲۴۲، ۲۶۸-۲۷۰،
 جورماغون نوین، از امراء معتبر مغول (رجوع مجلد ۱)، ۱۸۲، ۱۸۵،
 ۱۸۸، ۲۰۰، ۲۱۸-۲۲۲، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۴۷،
 جوبنی [بهام الدین محمد]، پدر مصنف، رجوع نیز بصاحب دیوان،
 جوبنی، علاء الدین عظاملك مصنف كتاب، ۲۱، ۱۹۲، ۲۱۸ (ح) فی
 المواضع،
 جیجکان بیکی، دختر چنگیز خان، ۲۴۲،
 جینقای، از عیسویان اویغور و از مشاهیر ارکان دولت اوکنای قان و
 کیوک خان، ۲۱۵، ۲۲۸-۲۴۰، ۲۴۲-۲۴۶، ۲۴۱، ۲۴۹ ح،
 چنگر خان، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۸ ح، ۱۴۰، ۱۴۶، ۱۴۷ ح، ۱۴۸-
 ۱۴۴، ۱۸۴، ۱۹۴، ۱۹۶-۱۹۸، ۲۰۰، ۲۱۱ ح، ۲۱۴، ۲۲۷،
 ۲۴۵، ۲۴۹، ۲۴۲، ۲۷۵،
 حاتم [طائی]، ۶۱ ح،
 حبش عمید، قطب الدین -، وزیر جغتای، ۲۰۰،
 حبشی بن التوتاق، ۲ ح، رجوع نیز بامیرداد و دادبك،
 حجاج [بن یوسف ثقفی]، ۲۷۸،
 ابن الحجاج الشاعر، ۲۶۴ ح،
 حسام الدین قهری، ۱۸۲،
 حسن قطان مروزی، عین الزمان، ۵ (شرح در ح)، ۶،
 ابو حسن (؟)، ۲۶۴ ح،
 ابو الحسن [علی بن محمد] النهای الشاعر، ۱۰۵ ح،

نوفلنی جربی، ۲۱۲ ح،

نولی بن چنگیز خان، ۲۵۵ ح،

نومن، ۲۴۷،

تیمور، ابلجی، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۹،

تیمور ملک، از امراء محمد خوارزمشاه، ۱۴۱،

الثریّا [بنت علی بن عبد الله^(۱)]، ۱۲۴،

الثعالی، ۶۰، ۹۴، ۱۶۲، ۲۶۴-۲۶۶، ۲۶۸، ۲۷۷، ۲۸۰، (ح فی جمیع

المواضع)،

جائلیق، ۱۵۸،

جبلّة بن الأیّهم، ۱۴۹،

جغتای بن چنگیز خان، ۲۰۰، ۲۱۹، ۲۴۹ (جغتای)، ۲۵۰ ح،

جفر، رجوع بیدر الدّین جفر،

جلال الدّین علی بن الحسین، خان سمرقند، رجوع بعلی بن الحسین،

جلال الدّین حسن، از ملوک اسمعیلیّة آل الموت، ۹۶، ۱۲۰، ۱۲۱،

جلال الدّین منکبری بن سلطان علاء الدّین محمد بن نکش بن ابل

ارسلان بن انسر بن قطب الدّین محمد بن نوشتکین غرجه، سلطان

—، آخرین خوارزمشاهیان، ۶۲، ۸۶، ۱۰۴، ۱۰۷، ۱۱۷، ۱۲۶—

۱۲۸، ۱۴۰-۱۴۳، ۱۴۷ ح، ۱۴۸ ح، ۱۴۶ ح، ۱۴۷ ح، ۱۴۹،

۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۶ ح، ۱۵۸، ۱۶۵ (فقط در اینجا نام منکبری در متن

مذکور است)، ۱۶۹، ۱۷۶، ۱۷۷ ح، ۱۸۵، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۵،

۱۹۸، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۴، ۲۰۴، ۲۰۹ ح، ۲۱۹،

جمال الدّین الحبیلی، شیخ الاسلام، ۲۷۷،

جمال الدّین خاصّ حاجب، ۲۵۸-۲۶۰،

(۱) اغلی ج ۱ ص ۸۴ پیوسته،

- خمیدبور، برادر براق حاجب، ۲۱۱،
 خنيسر، حاکم دیول و دمريله (سند)، ۱۴۸،
 خواجه، پسر کیوک خان بن اوکای قان بن چنگیز خان، ۲۴۹ ح،
 خوارزمشاهیه، خوارزمشاهیان، ۱ ح، ۴۲ ح، ۵۲،
 دادبک حبشی بن التونتاق، ۲، ۴ ح، رجوع نیز بامیرداد و حبشی،
 دانشمند حاجب، از ملازمان مسلمان چنگیز خان و اوکای قان، ۲۲۹،
 داود ملک بزرگ، پادشاه گرجستان، (غیر داود ملک پسر قیز ملک)،
 ۲۶۲،
 داود ملک پسر قیز ملک، پادشاه گرجستان، ۲۶۱،
 دجال، ۲۶۶، ۲۶۸،
 دخویه^(۱)، از مشاهیر مستشرقین هلاند، ۶۸ ح،
 دستان سام، پور -، ۱۶۴،
 دوخان^(۲)، از ارکان دولت محمد خوارزمشاه، ۱۱۴،
 دوسون^(۳) مؤلف تاریخ معروف مغول بنرانسه، ۲۰۱ ح،
 دینار، ملک -، از امراء غز، ۲۰-۲۲،
 ذو الإصبع العدواني، ۲۸۲ ح،
 ذو الرئمة الشاعر، ۲۶۶ ح، ۲۶۷ ح،
 ابو ذؤيب الهذلي، ۲۷۹ ح،
 رازی [امام فخر الدین -]، ۱،
 الربيع زياد العبسي، ۲۴۹ ح،
 رستم، ۸، ۵۲، ۶۱ ح، ۱۵۱ ح، ۱۷۴، ۱۷۴، ۲۰۰ ح،

(۱) Michael Jan De Goeje متوفی در ۱۷ مه ۱۹۰۹،

(۲) Constantin Mouradzea d'Oshson متوفی در سنه ۱۸۵۲،

حسین، حسام الدین، امیر -، از کتبه امیر ارغون، ۲۴۴، ۲۴۹،
۲۶۰، ۲۵۰.

حسین [بن] خرمیل، عز الدین -، از ارکان دولت غوری، ۶۲، ۶۵،
رجوع نیز بخرمیل،

الحسین بن علی الوزير المغربي، ابو القاسم، ۲۶۸ ح،
حمالة الخطب، ۲۷۲،

حمد الله مستوفی، ۱، ۱۸۴، ۲۴۸، (ح فی المواضع)،
حمید الدین عارض زوزنی، ۴۵،

ابن حوقل، صاحب کتاب المسالك والممالك معروف، ۶۷ ح، ۱۹۴ ح،

خاص حاجب، رجوع بجمال الدین خاص حاجب،

خاص خان، از امراء سلطان جلال الدین منکبری، ۱۴۸،
خافای شاعر، ۴۹،

خاموش^(۱)، اتابک -، [ابن اتابک اوزیک بن محمد بن ایلدگر، آخرین
اتابکان اذربایجان]، ۲۴۸،

خان سلطان، دختر محمد خوارزمشاه، ۱۲۵، ۱۲۶،

خان ملک، ۱۴۷ ح، رجوع بامین ملک،

ختای خان بن اتسز خوارزمشاه، ۱۲،

خرپوست، ۱۹۲، رجوع نیز بمحمد [بن] علی خرپوست،

خرمیل، بجای حسین [بن] خرمیل، ۶۶-۶۸، ۲۰۴، رجوع بدین کلمه،

خرنک، بجای محمد [بن] خرنک، ۵۲، رجوع بدین کلمه،

خضر، ۱۴۴،

ابن خلکان، ۹۶، ۱۱۷، ۱۲۸، ۱۴۸، ۲۶۶، (ح فی المواضع)،

(۱) در فهرست ج ۱ سهواً عدد صفحه ابن کلمه سقط شده است و آن ص ۱۱۶ است،
تصحیح شود،

- سبکتکین، جد غزنویان، ۲،
 سراج الدین، سید -، ۱۱۰،
 سراج الدین شجاعی، ۲۵۰، ۲۵۶،
 سرفوقیتی بیکی (سرفوقیتی بیکی، سرفوقیتی بیکی، یا فقط: بیکی)، زوجه نولی
 بن چنگیز خان و مادر منکو قان و هولاکو و قویلائی قان و اربق
 بوکا، ۲۱۹، ۲۵۰، ۲۵۶،
 السری الرقاء الموصلی، ۱۱۱ ح،
 سعد [بن زنگی بن مودود]، انا بک -، از سلغریان فارس، ۹۷، ۱۵۰،
 ۱۵۱، ۲۰۲،
 سعد بن ناشب، از شعراء حماسه، ۱۰۷ ح،
 سعد الدین رندی، ۶۸،
 سعید (?)، ۱۶۹،
 سکندر ثانی، رجوع با سکندر الثانی،
 سلجوق، جد سلاطین سلجوقیه، ۷،
 سلجوقیان، ۱، ۲، ۴، ۱۲۱،
 سلطان سلاطین، لقب سلطان عثمان پادشاه سمرقند، ۹۱، ۱۲۲، رجوع
 بعثمان،
 سلطان‌شاه بن ایل ارسلان بن انسر بن قطب الدین محمد بن نوشتکین
 غرجه، خوارزمشاه، ۱۷-۴۰، ۷۵،
 سلغریان، ۱۵۱ ح،
 سلغور شاه بن انا بک سعد [بن زنگی بن مودود]، ۱۵۰،
 سلمی، ۱۲۰ ح،
 سلیمان نبی، ۴۶، ۴۹،
 سلیمان بن محمد [بن ملک‌شاه] سلجوقی، سلطان -، ۵،
 سلیمان‌شاه (از امراء لر کوچک - ظ)، ۱۵۴،

- رسول الله (صلعم)، ۴۶، ۱۲۱، ۱۵۸،
 رشید الدین فضل الله وزیر، صاحب جامع التواریخ، ۴۴، ۱۴۷، ۱۹۳،
 ۲۱۸، (ح فی المواضع)،
 رشید الدین وطواط [محمد بن عبد المجلیل العمری البلیخی]، ح ۵، ۶-
 ۱۱، ۱۴، ۱۴، ۱۸،
 بو رضا، داماد شاه غازی پادشاه مازندران، ۷۳،
 ابو الرضا القاری، ۲۶۴،
 رضی الملک، حاکم غزنه، ۱۹۴، ۱۹۵،
 رکن الدین، خافان -، رجوع بمحمود خان،
 رکن الدین خواجه مبارک، پسر براق حاجب، ۲۱۴-۲۱۷،
 رکن الدین، سلطان -، پسر محمد خوارزمشاه، ۱۰۰، ۱۰۷، ۱۱۲،
 ۲۰۸-۲۱۰، رجوع نیز بغورسائجی،
 رکن الدین مایژنابادی، مولانا -، ح ۱۴۵،
 رکن الدین مغیثی، قاضی النضاة، ۷۰،
 ابو الزمّاح النضبی، ح ۲۸۰،
 رندی، سعد الدین، ۶۸، ۶۹،
 زال، پور -، ۱۴۲، ۱۴۴،
 زجاجی، شاعری در تبریز، ۲۸۱،
 زلیخا، ۱۲۳،
 زنگی، رجوع بتاج الدین زنگی،
 زنگی بن سعد [بن زنگی بن مودود]، انا بک -، ۹۷،
 ساریق بوقا، از امراء مغول در خدمت امیر ارغون، ۲۵۸،
 سامانیان ۱، ۲، ۱۶۹، ح ۲۶۵،
 سُبّهای بهادر، از امراء معتبر چنگیز خان، ۱۱۱، ۱۹۹،

- شرف الملك، ۲۰۵، رجوع بیلدرجی،
 شرف الملك، وزیر نیشابور، ۷۰، ۷۱، ۱۱۰،
 شلوه، از رؤساء گرج، ۱۵۹، ۱۶۰-۱۶۲،
 شمس الدین التمش، سلطان -، ۶۱، ۱۴۴، ۱۴۵،
 شمس الدین علی بن محمد، ابن خال مصنف، ۷۹،
 شمس الدین کمرکر، ۲۴۰، ۲۴۲،
 شمس الدین محمد کرت، مَلِک -، از ملوک هراة، ۲۵۵،
 شمس الدین بیلدرجی، رجوع بیلدرجی،
 شمس المعالی قابوس بن وشمگیر، ۷۵، ۱۲۸، ۱۲۹، (حَ فی المواضع)،
 شمس الملك شهاب الدین سرخسی، وزیر سلطان جلال الدین منکبرنی،
 ۱۹۴-۱۹۵،
 شهاب الدین خبونی، امام -، ۵۵،
 شهاب الدین غوری، سلطان -، ۴۷، ۴۹، ۵۱، ۵۴، ۵۷، ۵۸،
 ۵۹ ح، ۶۱، ۸۶، ۸۹،
 شهاب الدین مسعود خوارزمی، حاجب بزرگ، ۲۲ ۴۵،
 شیر، مَلِک -، حاکم کابل، ۱۹۵،
 شیکی قونوقو، از امراء معتبر چنگیز خان، ۱۲۷، ۱۲۸ ح، (رجوع بنقنو
 در ج ۱)،

- صاحب [اسمعیل] بن عبّاد، ۱، ۲۴۶، ۲۸۱، (حَ فی المواضع)،
 صاحب دیوان [بهاء الدین محمد جوینی] پدر مصنف، ۲۴۱، ۲۴۵، ۲۵۶،
 صاحب الزّمان، ۲۸۱،
 صالح، مَلِک -، پسر صاحب موصل، ۲۰۱،
 صالح بن عبد القدوس، ۳۶۴ ح،
 صاین ملکشاه، مَلِک بخارا، ۲۴۲،

سلیمان‌شاه بن انسر خوارزمشاه، ۱۴،
 سنجر، سلطان -، لقب محمد خوارزمشاه، ۷۹،
 سنجر بن ملک‌شاه سلجوقی، سلطان -، ۲-۵، ۱۲-۱۴، ۱۵ ح، ۱۶ ح، ۷۸،
 سنجر شاه بن طغان‌شاه بن مؤیدایبه، ۲۲، ۲۳، ۴۶،
 سنجر ملک، والی بخارا، ۷۴،
 سوکانو جری، ۲۱۲ ح،
 سهراب، ۱۴۶، ۱۸۲،
 سُهیل [بن عبد العزیز بن مروان^(۱)]، ۱۳۲،
 سیرافچین، ایلچی، ۲۴۴،
 سیف الدین اغراق، ملک، از امراء معروف سلطان جلال الدین منکبرنی
 و رئیس اتراک خلیج و ترکان، ۱۴۵، ۱۴۷، ۱۴۹، ۱۹۲، ۱۹۵-
 ۱۹۷، رجوع نیز باغراق،
 سیف الدین مردان شیر خوانسالار، ۲۳،
 سیف الدین ملک، رجوع بسیف الدین اغراق،

شاه غازي، شاه مازندران، ۷۳، ۷۴،
 شجاع، شاه -، ۱۳۵ ح،
 شجاع الدین ابو الفاسم، کونوال قلعه جواشیر، ۲۰۲، ۲۱۲، ۲۱۴،
 شرف الدین امیر مجلس، از امراء محمد خوارزمشاه، ۲۰۹،
 شرف الدین بسطام، عمید المملک، ۲۴۲،
 شرف الدین خوارزمی، الخ بنیکچی حکام مغول در ایران، ۲۲۳، ۲۲۴،
 ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۶، ۲۴۸-۲۴۱، ۲۴۲-۲۴۶، ۲۵۰.

۲۶۶-۲۸۲

شرف الدین علی طبرشی (یعنی تفرشی)، وزیر عراق، ۱۹۱،

(۱) اغاق ج ۱ ص ۹۲ پیوسته

عثمان، سلطان -، آخرین سلطان سمرقند از سلسله خانیه و ملقب بسطان
سلاطین، ۷۶، ۸۱، ۸۲، ۸۸، ۹۰، ۹۱، ۱۲۲-۱۲۶،

عذراء، ۷۸،

عروة بن الورد العبسی، ۱۰۷ ح،

عز الدین ایبک، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۸۲،

عز الدین حسین خرمیل، رجوع بحسین [بن] خرمیل،

عز الدین سکماز، ۱۵۱-۱۵۲،

عز الدین طاهر، صاحب -، نایب امیر ارغون در خراسان و مازندران،

۲۵۶، ۲۶۰،

عز الدین قزوینی، قاضی الفضاة، ۱۵۷،

عز الدین مرغزی، کونوال هراة، ۵۰،

عزیز الدین طغرایی، ۱۴،

عطا ملک جوینی، مؤلف کتاب، ۱۵۱ ح،

علاء الدولة، صاحب یزد، ۲۱۶،

علاء الدین [محمد بن حسن]، از ملوک اسمعیلیه آلہوت، ۲۰۴،

علاء الدین، رجوع بمحمد بن نکش خوارزمشاه،

علاء الدین علوی، سید -، ۷۰،

علاء الدین [کیقباد]، سلطان -، از سلاجقه روم، ۱۸۱، (رجوع بحج ۱)،

علاء الملک نرمدی، ۹۷،

علاء الملک قندز^(۱)، سید -، ۱۹۷،

ابو العلاء المعری، ۱۱۶، ۱۴۲، ۱۵۵، (حج فی المواضع)،

علامه کرمان، ۶۵،

علی، حاجب -، از امراء ملک اشرف، ۱۶۷، ۱۷۷ ح،

علی [بن ابی طالب علیه السلام]، امیر المؤمنین -، ۲۶۴، ۲۷۴،

(۱) باضافه علاء الملک بقندز ظاهرًا، یعنی علاء الملک که از اهل قندز یا حکمران قندز بود،

- صدر الدین، سید -، مؤلف زیة التوارخ، ۴۴،
 صدر الدین، ملک -، امیر تومان تبریز و آذربایجان، ۲۴۸، ۲۵۳،
 ۲۵۵، ۲۵۸،
 صعلوک، از امرای گیلان، ۱۱۵،
 صعلوک، امرای -، (در خراسان ظاهرًا)، ۲۲۲،
 صلاح الدین نسائی، ۱۹۳، ۱۹۴،
 ضیاء الدین، ملک -، از ارکان غوریه، ۴۹،
 ضیاء الدین فارسی، امام -، ۷۹،
 ابو الضیاء الحنصی، ۲۸۰ ح،
 طاهر بن الحسین بن یحیی الخزوی البصری، ابو محمد، ۲۶۸ ح،
 طایر بهادر، از امراء مغول در دولت اوکئای قان، ۲۱۴، ۲۲۱،
 طایع، خلیفه عباسی، ۱۲۱،
 طاینکو طراز، سپهدار لشکر گور خان، ۵۵، رجوع بتاینکو طراز،
 طغانشاه بن مؤید ابیه، ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۴۶،
 طغرل سلجوقی، سلطان -، آخرین سلجوقیان عراق، ۲۸-۴۲، ۱۵۶،
 ۱۷۷ ح،
 طمغاج خان، از ملوک ترک ماوراء النهر معروف بافراسیایه و خانیه، ۴،
 طولان (طولن) جری، ۲۱۱ ح، رجوع بتولان جری،
 عباس (جدّ خلفاء)، ۱۲۲،
 عبد الشارق المجنّی، ۱۰۴ ح،
 عبد العزیز الکوفی، رجوع بنخر الدین،
 عبد الله بن محمد بن [ابی] عیینة، ۵۷۰ ح،
 العنّی، مؤلف تاریخ یمنی، ۵۷ ح، ۷۵ ح، ۹۴ ح، ۱۲۲،

- غَمَّان، ملوک -، ۱۴۹ ح،
 ابو الغوث بن نحریر، ۲۷۷ ح،
 غورسایجی (غورسانشی، غورشایجی، غورسایجی)، نام سلطان رکن الدین
 پسر محمد خوارزمشاه، ۲۰۸-۲۱۰، رجوع نیز برکن الدین،
 غوری (یعنی سلطان شهاب الدین)، ۵۶،
 غیاث الدین، سلطان -، پسر محمد خوارزمشاه، ۱۱۴، ۱۴۹، ۱۵۲، ۱۶۸،
 ۱۶۹، ۲۰۱-۲۰۶، ۲۰۹ ح، ۲۱۱، ۲۱۴، رجوع نیز پیرشاه،
 غیاث الدین غوری، سلطان -، ۲۰، ۴۷، ۴۹، ۵۲، ۵۴، ۶۲،
 فاطمه خاتون، از ارکان دولت نوراکیئا خاتون، ۲۴۱، (رجوع بچ ۱)،
 فخر الدین بهشتی، خواجه -، از کتبه امیر ارغون، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۴۸،
 ۲۵۰، ۲۵۴، ۲۵۶، ۲۵۹، ۲۶۰،
 فخر الدین سالاری، حاکم سدوسان از جانب قباچه، ۱۴۷ ح، ۱۴۸،
 فخر الدین عبد العزیز الکوفی، امام -، ۲۵،
 فخر الدین [یلدرجی]، ۱۸۲ ح، رجوع بیلدرجی،
 فخر الملک نظام الدین فرید جای، ۸۱،
 فدائیان، ۴۵، ۵۹، ۶۸، ۱۲۱، ۲۴۲، رجوع نیز بملاحه،
 فردوس سمرقندی، ۵۶،
 فردوسی، ۱۷۱ ح، ۲۰۵،
 الفرزدق، ۲۸۲ ح،
 فرما، شوهر ملکه قراختای، ۱۷، ۱۸، ۲۰،
 فرعون، ۹۴، ۲۶۵،
 فرید جای، رجوع بنخر الملک،
 فرید الدین بیہقی، ۲۰۵،
 فریدون، ۴۲ ح،

- علی بن الحسن اللّحّام، ۳۶۵ ح،
 علی بن الحسین، جلال الدّین -، معروف بکوک ساغر، خان سمرقند، ۱۴،
 علی بن زید بن امیرک محمد بن الحسین بن فندق البیهقی، ۱۵ ح،
 رجوع باین فندق البیهقی،
 علیشاه، ناج الدّین -، پسر نکش خوارزمشاه، ۴۵، ۴۸، ۴۹، ۸۵،
 عماد الدّین، رجوع باحمد بن ابی بکر قلاج،
 عماد الدّین، والی بلخ از جانب غوریّه، ۶۳، ۱۹۵،
 عماد الملک ساوه، از ارکان دولت محمد خوارزمشاه، ۱۰۷، ۱۰۸،
 ۱۱۳، ۲۰۸-۲۰۹،
 عمادی زوزنی، ۲۷،
 عمه الملک، حاکم غزنه، ۱۹۴، ۱۹۵،
 عمید حاجب، از ارکان دولت مغول، ۲۰۰،
 عمید الملک، رجوع بشرف الدّین بسطام،
 عمر بن ابی ربیعہ، ۱۲۳ ح،
 عمر [بن الخطّاب]، ۱۱۰،
 عمر فیروزکوهی، امیر -، ۲۱،
 عمرو بن الاطّنباء الخزرچی، ۱۴۸ ح،
 عمرو [بن الحرث بن ذهل بن شبیان]، ۲۱۴ ح، ۲۲۰،
 عنصری شاعر، ۴۴،
 عیاربک، سپهبدار ایل ارسلان خوارزمشاه، ۱۷،
 عین الملک، از امراء سلطان جلال الدّین منکبرنی، ۱۴۴، ۱۴۵،
 غازی، رجوع بشاه غازی،
 غزنویّه، ۱۹۴ ح،
 الغزّیّ الشاعر، رجوع بابراهیم بن عثمان،

- قتلغ سلطان، لقب ركن الدين خواجه مبارك پسر براق حاجب، ۲۱۵،
 قداق نوین، وزیر کیوک خان، ۲۴۷، ۲۴۸ ح،
 قرا اغول [بن ماتیکان بن جغتای بن چنگیز خان]، ۲۴۲،
 قرا انداش خان، لقب سلغورشاه بن اتابک سعد [بن زنگی بن مودود]، ۱۵۰،
 قراجه، از امراء سلطان جلال الدين منكبرتي، ۲۱۹-۲۲۱،
 قراقوش، امیر -، از غلامان مؤید ایبه، ۲۱،
 قریقا (قریقا، قوریقا)، ایچی، ۲۳۰، ۲۳۹، ۲۴۳،
 قرما، نصیف فرما؟، ۱۷ ح، رجوع بدین کلمه،
 قزل بوقا، از امراء مغول، ۲۱۸،
 قشتمور، از امراء الناصر لدين الله، ۱۵۴، ۱۵۵،
 قشقر، از امراء سلطان جلال الدين منكبرتي، ۱۷۲،
 قطب الدين، لقب محمد بن نکش خوارزمشاه قبل از سلطنت، ۴۱، ۴۶،
 ۴۷، رجوع بدین کلمه،
 قطب الدين، رجوع بمحمد بن نوشنکین غرجه،
 قطب الدين ايبک، ۶۱،
 قطب الدين حبش عمید، وزیر جغتای، ۲۰۰،
 قطب الدين سلطان، از قراختائیان کرمان، ۲۱۵-۲۱۷،
 قلیچ، از مقربان سلطان جلال الدين، ۱۵۲،
 قودن، از امراء سلجوقیه، ۲ ح،
 قوام الدين، ملک زوزن، ۶۷،
 قیز ملک، ملکه گرجستان، ۱۶۰، ۱۶۱ ح، ۱۶۴، ۲۶۱،
 کائزمر^(۱) (رجوع بنهرست ج ۱)، ۱۷۲ ح،
 کاووس، شاه -، ۱۰۵،

ابو الفضل الفضلی الکسکری، ۲۶۶ ح،

ابو الفضل بیہقی، صاحب تاریخ ناصری، ۴۴،

ابن فندق البیہقی، صاحب مشارب التجارب و تاریخ بیہقی^(۱)، ۱، ۱۵ ح،

رجوع بعلی بن زید،

قآن (یعنی اوکٹای قآن بن چنگیز خان، قآن مطلق همیشه منصرف

باوست)، ۱۸۸، ۲۰۱، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۸، ۲۲۱-۲۲۴، ۲۲۸-

۲۴۰، ۲۴۲-۲۴۶، ۲۴۹، ۲۴۲، ۲۴۵، ۲۷۰-۲۷۲، رجوع نیز

باوکٹای قآن،

قابوس بن وشمگیر، ۷۵ ح، ۱۲۸ ح، ۱۲۹ ح،

قائر (قادر، قایر) بوقو خان، صاحب سقناق و نواحی جند، ۴۴، ۴۵،

۴۰، ۴۱، ۴۳، ۸۲،

قادر، بوبروق خان، پادشاه قوم تبتکین، ۴۴ ح،

قارون، ۹۲،

قایر بوقو خان، رجوع بقائر بوقو خان،

قایر خان (غایر خان در ج ۱)، والی اترار از جانب خوارزمشاهیان، ۹۹،

قباچه، قباچه، [ناصر الدین -]، صاحب سند و مولتان و آن نواحی،

۶۱، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸،

قبان، از امراء مغول، ۲۴۳،

قبلا، یعنی قبلائی قآن بن نولی بن چنگیز خان، ۲۵۵،

قتلغ ایلتاغ بن اتابک محمد بن ایلدگر، ۲۸-۳۱، ۴۲، ۴۸،

قتلغ خان، لقب براق حاجب، ۲۱۱،

قتلغ خان، لقب پسر رای کوکار سنکین، ۱۴۶،

قتلغ سلطان، لقب براق حاجب، ۲۱۴،

(۱) ترجمه حالی ازو در معجم الأدباء، بافوت (طبع مرگلیوت ج ۵ ص ۲۰۸-۲۱۸) مسطور است،

لاجین بك، از رؤساء اترك قزلخ، ۱۴،
 لاجین ختائی، از امرای ناصر الدین قباچه، ۱۴۸،
 بولهب، ۲۷۲،
 لیلی، ۷۸، ۱۲۰،

مالك بن عمرو الأسدی، ۲۸۲ ح،

المتنبی، ۱۹۸ ح،

متوكل، خلیفه عباسی، ۱۸۶،

مجنبی، سید -، ۲۷۶،

مجد الدین تبریز، خواجه -، ۲۵۸،

مجنون، ۷۸،

مجیر الدین، برادر ملك اشرف، ۱۷۶، ۱۷۹، ۱۸۲،

مجیر الملك کافی الدین عمر رخی، وزیر نیشابور، ۱۱۰،

محمد (رسول الله صلعم)، ۹۸،

محمد بن ابراهیم الکتبی، ۲۶۴ ح،

محمد بن انوشکین، ۴ ح، رجوع بمحمد بن نوشتکین غرجه،

محمد [بن] بشیر، ۸۵،

محمد بغدادی کاتب، رجوع بیها الدین،

محمد بن نکش بن ایل ارسلان بن انسر بن محمد بن نوشتکین غرجه،

خوارزمشاه، قطب الدین و علاء الدین - (۱)، ۲۰، ۴۴، ۲۵ ح، ۴۰،

۴۱، ۴۷-۴۹، ۵۱، ۶۱، ۶۲، ۷۸، ۸۵، ۸۹، ۹۱، ۹۴-۹۶،

۱۰۶، ۱۰۸، ۱۱۷ ح، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۴، ۱۲۶، ۱۲۸، ۱۴۱،

۱۴۷ ح، ۱۵۱، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۰ ح، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۰۹،

(۱) قبل از سلطنت لقب وی قطب الدین بود و بعد از جلوس بعلاء الدین لقب پدر

ملقب گردید،

- کرای ملک، پسر امیر ارغون، ۲۵۹،
 کرکوز (کورکوز، - ظ: گورگوز)، والی خراسان از جانب مغول، ۲۱۹،
 ۲۲۲-۲۴۴، ۲۷۰-۲۷۴،
 کزلی (کرلک)، والی نیشابور از جانب خوارزمشاهیان، ۶۸-۷۲،
 کلیات، از امراء اوکسای قان در ایران، ۲۱۸، ۲۲۰-۲۲۴، ۲۲۸،
 ۲۲۹، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۴، ۲۴۵،
 کمال الدین شاعر، مداح سلطان طغرل آخرین سلجوقیان عراق، ۴۲،
 کمال الدین بن ارسلان خان محمود، والی جند، ۱۰، ۱۱،
 کمال الدین اسمعیل اصفهانی شاعر معروف، ۱۵۲، ۱۶۵، ۱۶۷ ح،
 کناردرک (هان الب درک است ظاهراً رجوع بدین کلمه)، ۴۱، ۴۳،
 کوچای تکین، از امراء محمد خوارزمشاه، ۱۴۱،
 کوچلک خان، پسر تایانک خان پادشاه قوم نایمان، ۸۲، ۸۳، ۹۰-۹۴،
 ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۲۵، ۱۲۶،
 کورکوز، رجوع بکُرکوز،
 کوکار سنکین، رای -، از راجگان هندوستان، ۱۴۵، ۱۴۶،
 کوك ساغر، رجوع بعلی بن الحسین، جلال الدین،
 کویونک، خانون گور خان، ۸۸،
 کیوک خان بن اوکسای قان بن چنگیز خان، ۲۱۵، ۲۴۱، ۲۴۵،
 ۲۴۶ ح، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹ ح، ۲۵۰ ح،
 گانتن^(۱)، ژول -، مستشرق فرانسوی و طابع قسمتی از تاریخ گریک راجع
 پادشاهان ایران، ۱۴۱ ح،
 گرگین، از پهلوانان قدیم ایران، ۱۸۶،
 گور خان، لقب پادشاهان قراختای ماوراء النهر، ۵۵، ۷۶، ۸۲-۸۴،
 ۸۶ («یعنی خان خانان») - ۹۴، ۱۲۲-۱۲۶،

- مسترشد، خلیفه عباسی، ۱۲۱،
 المستنعم بالله، ۲۱۶ ح،
 المستنصر بالله، ۱۷۵، ۱۸۲،
 مسعود، رجوع بشهاب الدین، و بنظام الملك،
 مسعود بك، امیر-، پسر محمود یلواج، ۲۵۲، (رجوع بج ۱)،
 ابو المطاع، الأمیر-، ۱۶۲ ح،
 مظفر الدین، صاحب اریل، ۱۵۴-۱۵۶،
 مظفر الدین وجه السبع، ۲۰۲،
 ابو المعالی نخاس رازی، شاعر معروف، ۲،
 المعتصم بالله، ۱۰۸ ح، ۱۵۸ ح،
 معز الدین محمد سام غوری، ۲۰۸ ح، رجوع بشهاب الدین غوری، معز
 الدین و شهاب الدین هردو لقب يك شخص است،
 معمر بن الهنّی، ابو عیبة، ۱۲۸ ح،
 معن بن اوس، ۱۲۹ ح،
 المنضل بن سعید بن عمرو البعری، ۲۶۴ ح،
 مقدسی صاحب کتاب احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم، ۶۷ ح، ۱۹۴ ح،
 مفتّح، ماو-، ۲۵۷،
 ملاحد، ۸، ۴۲، ۴۵، ۴۹، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۷۸، رجوع نیز بفدائیان،
 ملغور، از امراء مغول، ۱۲۶، ۱۲۸ ح،
 ملک اشرف، رجوع باشرف،
 ملک خان، ۱۴۷ ح، رجوع بامین ملک،
 ملکشاه بن نکش، رجوع بناصر الدین،
 ملک صالح، رجوع بصالح،
 ملک طشت دار، از امراء سلطان جلال الدین، ۱۶۰، ۱۶۱،

- محمد [بن] خرنك، از سرداران غوری، ۴۸، ۵۲،
 محمد بن عبد الله بن اسمعیل المیکالی، ۹۴ ح،
 محمد [بن] علی خرپوست غوری، ۱۹۲، رجوع نیز بحر پوست،
 محمد بن ملکشاہ سلجوقی، ۱ ح،
 محمد منجم، ۱۷، ۴۲، ۱۵۱، ۲۰۰، ۲۱۷، (ح فی المواضع)،
 محمد بن نوشتکین غرجه، قطب الدین -، خوارزمشاه، ۱ ح، ۲، ۳،
 ابو محمد الخازن، ۲۴۶ ح،
 ابو محمد الیزیدی، ۲۷۴ ح،
 محمود، امیر -، حاکم کرمان از جانب متکوفان، ۲۵۵،
 محمودتای، وزیر گورخان، ۸۹، ۹۰، ۹۲،
 محمود خان بن محمد بغرا خان، خاقان رکن الدین، خواهر زاده سلطان
 سنجر، ۱۲-۱۶،
 محمود [بن] سبکتکین، سلطان -، ۸۶،
 محمود بن سلطان غیاث الدین غوری، امیر -، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶،
 (سلطان)، ۸۴ (سلطان)،
 محمود شاه سنزوار، ۲۲۴، ۲۲۹، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۸،
 محمود بن محمد بن سام بن حسین، ۶۵، رجوع محمود بن سلطان غیاث
 الدین،
 محمود بلواج، صاحب -، ۲۱۵، ۲۴۱، ۲۸۰، (رجوع بچ ۱)،
 مدرك بن حصن النفعی، ۱۲۰ ح،
 مرفضی بن سید صدر الدین، سید -، ۷۹،
 مردان شیر، رجوع بسیف الدین،
 مَرکُوارْت^(۱)، از مستشرقین آلمان، ۸۷ ح،
 مَرگِلِیوْت^(۲)، مستشرق انگلیسی، ۱ ح،

ناصر الدین وزیر، [نظام الملک محمد بن صالح وزیر محمد خوارزمشاه و مادرش ترکان خان^(۱)]، ۱۹۹، ۲۰۰،

النّاصر لدین الله ابو العباس احمد، ۴۲، ۹۶، ۱۲۰، ۱۵۴، ۲۱۶ ح،

ناقص، لقب یزید بن الولید بن عبد الملک، ۲۶۴، ۲۶۵ ح،

ناقو، پسر کیوک خان، ۲۴۹ ح،

ناقو، خویش امیر ارغون، ۲۵۱، ۲۵۶،

نایماس، از امراء مغول در دولت اوکئای قآن، ۱۶۸، ۱۸۶، ۱۸۸،

نایمتای، از امراء مغول در دولت منکو قآن، ۲۵۵، ۲۵۶،

النّبیّ [صلعم]، ۲۸۲،

نجم الدّین علی جیلابادی، خواجه -، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۸، ۲۶۰،

نخاس رازی، رجوع بابو المعالی،

نَسَوی، محمد بن احمد بن علی بن محمد المنشی النّسوی مؤلف «سیره

جلال الدّین منکبری» و منشی سلطان مذکور، ۴۲، ۹۷، ۱۱۵،

۱۱۷، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۱، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۵۶-۱۶۰، ۱۶۷،

۱۷۰، ۱۷۹، ۱۸۲، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۱-۱۹۴، ۱۹۹، ۲۰۱،

۲۰۲، ۲۰۸، ۲۱۱، ۲۱۸، (ح فی جمیع المواضع)، رجوع کنید نیز

بسیره جلال الدّین منکبری،

نصرة الدّین، اتابک -، پسر اتابک خاموش [بن اوزبک بن محمد بن

ایلدگر از اتابکان اذربایجان]، ۲۴۸،

نصرة الدّین کبودجامه، اصفهید -، ۲۲۲، ۲۲۴، رجوع نیز باصفهید،

نصرة الدّین محمد بن الحسین بن خرمیل، ۲۰۴ ح، همان نصرت ملّک

است،

نصرة الدّین هزارسف، رجوع بهزارسف،

نُصْرَتِ مَلِک (مَلِک نُصْرَت)، پسر [حسین بن] خرمیل، ۲۰۴،

(۱) برای ترجمه حال او رجوع کنید بنسوی ص ۲۸-۴۲، ۴۰، ۴۱،

ملکه خانون، دختر اتابک سعد [بن زنگی بن مودود]، ۱۵۱ ح،
۱۹۰ ح،

مالیک مصر، ۵۷ ح،

منتجب الدین بدیع الکاتب، خال جید پدر مصنف، ۹،

منکبری، سلطان جلال الدین -، ۱۶۵، ۱۶۶ ح، رجوع بجلال الدین
منکبری،

منکولاد، باساق تبریز در عهد جورماغون، ۲۴۷-۲۵۰،

منکی، ۷۳، (گویا مراد ناصر الدین منکی است که از جانب
خوارزمشاهیان حاکم عراق بود، رجوع به ۴)،

منکی بیک (منکیک، منکی تکین)، اتابک سنجرشاه بن طغانشاه بن مؤید
ایبه، ۲۲-۲۶،

منکیک ایبیک، شوهر مادر چنگیز خان، ۲۱۱ ح،

منکو قان بن تولی بن چنگیز خان، ۲۰۱، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۲۵، ۲۴۹ ح،
۲۵۰-۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۸-۲۶۰،

موکا بن تولی بن چنگیز خان، ۲۵۵،

مؤید ایبه (آی ایه)، ملک -، ۱۵، ۱۶ ح، ۱۷-۱۹،

مؤید الدین بن الفصّاب، وزیر الناصر لدین الله، ۴۴،

میاجنی (میاجنی)، از امراء نکش خوارزمشاه، ۴۳، ۴۷، ۴۸، ۴۱، ۴۲،
حی (میه)، معشوقه ذو الرّمّة، ۲۶۶، ۲۶۷،

التابعه الدّیانی، ۱۱۱ ح،

ناصر الدین علی ملک، ۲۵۰، ۲۵۵،

ناصر الدین محمود بن شمس الدین التمش، ۶۱ ح،

ناصر الدین ملکشاه بن نکش خوارزمشاه، ۲۵، ۲۶، ۳۰، ۳۴-۳۶،
۳۸ ح، ۳۹، ۴۰،

هُوسَمًا^(۱)، از مستشرقین هلاند و طابع اختصار تاریخ السلاجوقیه للبنداری،
۲، ۱۵، ۱۶، ۴۲، (حَ فی المواضع)،

هُوداس^(۲)، از مستشرقین فرانسه و طابع «سیره جلال الدین منکبرفی»،
۹۷، ۱۱۲، ۱۴۱، ۱۴۸، ۱۵۹، ۱۸۶، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۱،
۲۰۸، (حَ فی المواضع)،

هُولاکو (هلاکو) بن تولی بن چنگیز خان، ۴۵، ۲۰۰ ح، ۲۰۱، ۲۱۷،
۲۱۸ ح، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۱،
هُومان، از پهلوانان شاهنامه، ۴۲،

بأجوج و مأجوج، ۸۰،
یأرُقَطاش، از امراء سلجوقیه، ۲ ح،
یاقوت حموی، ۱، ۲۴، ۸۴، ۱۰۱، ۱۱۲، ۱۱۵، ۱۱۷، ۱۴۶،
۱۴۹، ۱۶۰، ۱۸۲، ۱۹۴، ۲۰۵، ۲۲۰، ۲۲۲، ۲۴۶، ۲۵۱،
۲۵۸، ۲۶۵، ۲۷۸، ۲۷۹، (حَ فی المواضع)، رجوع نیز بمجم البلدان،
بزدجرد، ۷۴،

بزید [بن معاویه]، ۲۶۴، ۲۶۵ ح،
یعقوب بن احمد، ابو یوسف، ۲۶۲ ح،
یعقوب [بن الیث الصّغّار]، ۱۱۷،
یغان سننور، از امراء سلطان جلال الدین، ۲۱۹،
یغراق، ۱۹۲ ح، رجوع باغراق،
یلدرجی، شمس الدین (یا فخر الدین) شرف الملک، وزیر سلطان جلال
الدین، ۱۶۷، ۱۷۱، ۱۸۴، ۱۸۵، ۲۰۵،

یلواج، صاحب -، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۴۶، ۲۵۴، ۲۸۰، رجوع نیز بمحمود یلواج،
یمه نوین، از امراء معتبر چنگیز خان، ۱۱۱، ۱۱۶،

نظام الدین، نایب پدر مصنف در دیوان، ۲۲۳،
 نظام الدین، مَلِک -، ۲۲۲، (هان سابق است ؟)،
 نظام الدین اسفراین، مَلِک -، ۲۴۳، ۲۷۸،
 نظام الدین شاه، از کتبه کورکوز و ارغون، ۲۴۲، ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۴۸-
 ۲۵۰.

نظام الدین علی السدید البیهقی، ۲۲۵،
 نظام المملک صدر الدین مسعود هروی، وزیر نکش خوارزمشاه، ۲۲،
 ۴۹، ۴۵،

التعمان بن المنذر، ۱۱۱ ح، ۲۴۹ ح،
 نمرود، ۲۶۵،

ابو نواس، ۷۸ ح،

نوح نبی، ۱۶۶، ۲۷۵،

نوح جاندار، از امراء خلیج، ۱۹۶، ۱۹۷،

نور الدین، منشی سلطان جلال الدین، ۱۵۴، ۱۷۷،

نورین، ۲۴۵،

نوسال، از امراء مغول و حاکم خراسان و مازندران، ۲۱۸، ۲۲۴،

۲۲۵، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۴۱، ۲۷۰،

نوشته‌کن غرجه، جد خوارزمشاهیان، ۲،

وامق، ۷۸،

وطواط، رجوع برشید الدین و طواط،

ابو الوفاء الفارسی، ۱۱۷ ح،

هجر، از پهلوانان شاهنامه، ۱۷۴،

هزارسف، ملک نصرة الدین -، از ملوک لور، ۱۱۴، ۱۱۴، ۲۰۴،

هندو خان بن ملک‌شاه بن نکش خوارزمشاه، ۴۰، ۵۰،

فهرست الأماكن و القبائل

- آزادمار، ۲۸،
 آسیای حنص، ۲۱،
 آلان، ۱۷۰،
 آلمان، ۸۷،
 آمد، ۱۹۰، ۱۹۱،
 آمل، ۱۱۵، ۲۴۷، ۲۷۸،
 آمویه، ۱۲، ۱۷، ۲۲، ۱۰۸، ۱۸۲ (آب-)، ۲۴۶، ۲۴۴،
 انجاز، ۱۶۴، ۱۷۰،
 ابرقوه، ۲۰۵، ۲۱۷، ح، رجوع بوزکوه،
 ابسکون، ۱۱۵، ۱۲۸، ۲۰۱،
 ابهر، ۱۱۵، ح،
 ایبورد، ۲۹، ۴۰، ۵۲، ۵۸، ۲۴۰، ۲۷۸،
 اترار، ۸۰، ۸۱، ۹۹،
 اخلاط، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۴-۱۸۲،
 اذریجان، ۴۸، ۹۷، ۹۸، ۱۵۶، ۱۶۷، ۱۸۲، ح، ۱۸۴، ۱۸۶،
 ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۵۵، ۲۵۸،
 ازان، ۱۵۶، ۱۶۶، ۲۴۷، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۶۱،
 اریل، ۱۵۴، ۱۵۵،
 اردیل، ۱۸۴،

بین ملک، ۱۹۲-۱۹۵، رجوع بامین ملک،
 یوسف نبی، ۱۲۲، ۱۲۴، ۱۵۲،
 یونس خان بن نکش خوارزمشاه، ۴۴، ۴۵، ۴۷،
 پیسو [منکو] بن جغتای بن چنگیز خان، ۲۵۰، (رجوع بفهرست ج ۱)،

(الأسماء المشكوكة القراءة)

مارنال، از امراء مغول، ۲۴۳،
 سکه، از امراء مغول، ۲۱۹،
 بوسی، رسول قراختای بتزد محمد خوارزمشاه، ۷۵،
 بوح مہلوان، ۱۴۱،

- آكر، قلعه در سند، ۱۴۶،
 الغ ایف، اردوی -، (از قرائن قریب یقین است که الغ ایف عبارت
 از اردوی جغتای بوده است)، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۷۲،
 المالبغ، ۲۱۷، ۲۵۰،
 الكوت، ۴۴، ۲۰۴،
 النجه، قلعه -، ۱۵۷،
 اندخود، ۵۶، ۵۷، ۸۹،
 اوجا (اوجه)، در سند، ۶۱، ۱۴۶، ۱۴۷،
 اورانیان، از قبایل اترک، ۴۵، ۱۰۹،
 اورگانج، ۲۲۷، (رجوع باورکنج در ج ۱)
 اورمیه (ارمیه)، ۱۶۰، ۱۸۴،
 اوپرات، از قبایل مغول، ۲۴۲،
 ایران، ۲۱۷ ح،
 ایرانیان، ۱۷۰،
 ایغور، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۸،
 ایغوری (ایغری)، خط -، ۲۲۶، ۲۴۲، ۲۶۰،
 ایلال، قلعه -، ۱۹۹،
 ایلامش، صحرای -، ۷۷،
 ایمل، ۸۷، ۱۲۶، ۲۴۹، (رجوع بح ۱)،
 باخرز، ۲۶،
 بادغیس، ۵۴، ۲۲۱، ۲۴۹،
 بامیان، ۶۰، ۶۳، ۶۴، ۱۴۶ ح، ۱۹۶،
 بحیره آرال، ۱۰۲ ح،
 بحیره جند، ۱۰۲ ح، ۱۰۸ ح،

- اردهین (اردهن)، قلعه -، ۱۱۷،
 ارز روم، ۱۸۱،
 ارزن، ۱۷۹، (گویا مقصود غیر ارز روم است)،
 آرزنقباد، از محال مرو، ۲۴۶، ۲۴۷،
 ارسلان گشای، قلعه -، ۴۴-۴۵،
 ارغیان، ۲۲۴،
 ارمن، ۱۷۰، ۱۷۷،
 اسپینار (اسفینار)، ۱۱۵، ۱۹۱،
 استراباد، ۲۲۴، ۲۴۱، ۲۷۸،
 استو (اُستوا)، ۱۴، ۱۴۲، ۲۷۹،
 اسد آباد (همدان)، ۴۴، ۹۸،
 اسفراپین (اسفراین)، ۱۱۲، ۲۲۴، ۲۷۸،
 اسفجباب، ۱۲۵ ح،
 اسکاباد، ۹۷ ح،
 اسکان، قلعه -، ۹۷،
 اشتران کوه، رجوع بشیران کوه،
 اشکنوان، قلعه -، ۹۷ ح،
 اشنو، ۱۶، ۱۸۴،
 اصطرخ (اصطخر)، قلعه -، ۹۷،
 اصفهان، ۴۳، ۴۸، ۴۹، ۴۲، ۴۵، ۱۱۲ ح، ۱۵۱-۱۵۴، ۱۶۵، ۱۶۸،
 ۱۶۹، ۲۰۴، ۲۰۹-۲۱۲، ۲۵۵، ۲۵۸، ۲۷۸،
 اعجمیان، شعبه از اترک قنقلی، ۴۵، ۱۹۸،
 اعراب، ۱۴۸ ح،
 اغناق (یغناق)، ۸۳،
 افغانستان، ۱۹۴ ح،

- یستون، کو-، ۷۰، ۱۷۳،
 بیش بالیغ، ۸۸، ۱۲۶، ۲۲۵، ۲۵۲،
 ییلقان، ۱۸۲ ح،
 ییلق، ۲۲۴،
 پاریس، ۱-۴، ۶، ۱۵، ۲۵، ۵۹، ۶۰، ۹۷، ۱۰۵، ۱۰۸، ۱۱۲،
 ۱۱۳، ۱۲۰، ۱۲۲، ۱۳۵، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵-۱۴۷، ۱۵۹، ۱۶۲،
 ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۸۶، ۱۸۸، ۱۹۲، ۱۹۹، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۱۱،
 ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۶۸، ۲۸۰، (ح فی المواضع)،
 پروان، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۹۵، ۱۹۶،
 پرشاور (برشاور = پیشاور)، ۶۱، ۱۴۰، ۱۴۷ ح، ۱۹۲ ح، ۱۹۵، ۱۹۶،
 پسا (فسا)، ۱۵۰،
 پنجاب، نام معبری از حجون در حدود بلخ و نرمد، ۱۰۸ (شرح در ح)،
 ۱۱۱، ۱۲۵،
 پنجاب (هند)، ۵۹ ح، ۱۴۰ ح،
 پنجديه، ۲۷،
 پیشاور، ۵۹ ح، ۱۴۰ ح، رجوع پرشاور،
 نازیک، ۵۰، ۷۰، ۲۱۲،
 تبریز، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۷ ح، ۱۸۲، ۲۴۴،
 ۲۴۷-۲۴۹، ۲۶۱، ۲۷۴-۲۷۶، ۲۷۹-۲۸۱،
 تبکین، از شعب قبیله نایمان، ۲۴ ح،
 تار (نانار)، ۹۹، ۱۲۶، ۱۴۲-۱۴۴، ۱۴۶، ۱۵۲، ۱۸۳، ۱۸۸،
 ۱۹۴،
 نرشیز، ۴۶، ۴۷، ۷۰، ۷۱،
 ترک، انراک، ۲۹، ۳۵ ح، ۵۰، ۶۹، ۷۰، ۷۹، ۸۷، ۱۰۵ ح، ۱۰۹،

- بحیره خوارزم، ۱۰۲ ح، ۱۰۸ ح،
 بخارا، ۴، ۱۵، ۷۴، ۷۶، ۹۰، ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۰۸، ۲۱۱، ۲۴۲،
 بدخشان، ۱۰۸ ح،
 برج خاکستر، در هرات، ۶۸،
 بردشیر (بردسیر)، ۱۴۹ ح، همان جواشیر است،
 بردویه، ۱۴۵،
 برشاور، رجوع پیرشاور،
 بُست، ۱۹۴،
 بسته (پشته)، کوه -، ۱۴۷، ۱۴۸ ح،
 بس راور، قلعه -، ۱۴۷،
 بسطام، ۲۱، ۴۹، ۱۱۴ ح،
 بشکین (مشکین)، ۱۸۴،
 بصره، ۱۱۴،
 بغداد، ۴۲، ۴۳، ۴۵، ۴۷، ۴۸، ۴۶ ح، ۹۸، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۲۰،
 ۱۲۱، ۱۵۴، ۱۵۴، ۱۵۵ ح، ۱۵۶، ۱۵۸، ۱۷۵، ۲۰۰ ح، ۲۱۶، ۲۱۷،
 بکر، قلعه در سند، ۱۴۶،
 بکر آباد، ۱۹۴ ح،
 بکرهار، ۱۹۶، ۱۹۷،
 بلاساقون، ۸۷، ۹۲،
 بلخ، ۴، ۵، ۶۳-۶۴، ۱۰۷، ۱۰۸، ۲۵۵،
 بلاله، کوه -، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۷،
 بناکت، ۸۲ ح، رجوع بنناکت،
 بنسک، (دهی در خوارزم؟)، ۷۳،
 بولاق (مصر)، ۱۰۴، ۱۰۷، ۱۲۹، ۱۴۱، ۱۸۴، ۲۶۲، ۲۷۴، ۲۷۵،
 ۲۷۹، (ح في المواضع)،

- الجزيرة، ۱۶۳، ۲۶۴، ۲۶۸، ۲۸۰، (ح في المواضع)،
جنابند، ۴۹،
جند، ۱۰، ۱۲، ۱۵، ۱۷، ۴۴، ۴۸، ح، ۴۰، ۴۳، ۸۲، ۱۰۱، ح،
۱۰۲، ۲۱۷، ح، ۲۱۸، ح،
جواشیر، ۱۴۹، ۱۵۰، ۲۰۲، ۲۱۲، رجوع بکواشیر و بردشیر،
جود، کوہ -، (هندوستان)، ۱۴۵، ۱۴۷،
جودی، ۱۷۷،
جورید، ۲۲۴، ۲۷۸،
جوین، ۲۸، ۲۲۴، ۲۷۸،
جيجون ۸، ۱۰، ۲۰، ۲۸، ۵۵، ۷۲، ۷۷، ۱۰۶، ۱۰۸، ح، ۱۹۲،
۱۹۹، ۲۷۱،
• جيجون (يعنى رود سند)، ۵۹، ۱۴۲،
جيجون (يعنى رود کر)، ۱۶۴،
جیرفت، ۲۱۲،
جیل، ۵۸، ح، ۵۹، ح،
چاه عرب، ۴۶،
چین، ۱۱۷،
حائب (?) ۱۷۰،
حبشی، غلامان -، ۱۵۰،
حرق، ۲۱۲،
حصار هندوان، ۶۴،
حلب، ۱۸۱، ۲۴۴،
حیلی (جیل؟)، ۵۸،
خابران طوس، ۱۰۹، ۲۵۸،

۱۲۴، ۱۵۰، ۱۵۲، ۱۷۸، ۱۸۶، ۱۹۴، ۱۹۶، ۱۹۸، ۲۱۲،

۲۱۹، ۲۲۰،

ترکستان، ۴۴، ۸۴ح، ۱۰۱ح، ۱۰۵، ۱۲۵، ۲۴۶،

ترکان (تراکمه)، ۱۵، ۷۱، ۱۷۸، ۱۹۴-۱۹۶، ۱۹۸،

ترکی، زبان -، ۲۶۸،

ترمد، ۱۳، ۶۴، ۹۷، ۱۰۸، ۱۹۴، ۱۹۹،

تستر، ۱۵۴، ۲۰۴،

تفرش، ۱۹۱ح،

تفلیس، ۱۶۱، ۱۶۴-۱۶۷، ۲۶۱، ۲۶۲،

تکریت، ۱۵۵،

تکیناباد، ۱۹۴ (شرح در ح)،

تیمش (طیس)، ۲۲۴،

تنگ نکو، ۱۱۴،

تولک^(۱)، ۴۹،

تیرهی^(۲)، کو -، ۱۴۷، ۱۴۸ح،

ثود، ۲۶۵،

جاجرم، ۲۱، ۲۲۴، ۲۷۸،

جام، ۲۶،

جرجان، ۴۹، ۷۴،

جُرْزُوان، ۶۴،

جریستان^(۳)، ۲۱۹،

(۱) تولک قلعه محکمی بوده در جبال نزدیک هرات در حدود قهستان ظاهرًا، رجوع

إلی طبقات ناصری ص ۶۲، ۳۶۱-۳۶۴،

(۲) کوهستانی در نزدیکی پروان در سرحد غزنوی و بامیان - ظ،

خوزستان، ۲۰، ۲۰۲، ۲۰۴، ۲۰۵،

خوی، ۱۵۷، ۱۶۰، ۱۶۷، ۱۸۲،

خویص (خیص)، ۲۱۵،

خیل بزرک (از محال ری)، ۹۷،

دابویی (از اعمال آمل)، ۱۱۵،

دار الخلافه (بغداد)، ۴۲،

دار السلام (بغداد)، ۹۶،

دامغان، ۹۷، ۱۱۴ ح، ۲۷۸،

دانه (دهی در خوارزم؟)، ۷۳،

دجله (یعنی جیحون خوارزم)، ۱۹۸،

دریند، ۲۵۸،

درغم، ۱۰۱ ح،

دزمار، قلعه -، ۱۸۲،

دقوق (دقوقاء)، ۱۵۵،

دماوند (دنباوند)، ۱۱۴ ح، ۱۱۷ ح،

دمریله، ۱۴۸،

دمشق، ۱۶۲ ح،

دهستان، ۱۹، ۲۹، ۱۹۹، ۲۴۴، ۲۷۴،

دون (دوین، زون)، ۱۶۰،

دیاربکر، ۱۷۸، ۱۸۵،

الدیلم، بحر -، ۱۱۵ ح،

دیلی (دهلی)، ۶۱، ۱۴۴، ۱۴۵،

دینور، ۴۲،

دینه، ۲۰۲،

خوشان، ۱۲، ۱۴۲ ح،

ختای (یعنی چین شمالی)، ۸۶، ۲۱۵، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۵۹، ۲۶۰،

ختای، ختانیان (مقصود قراختای است)، ۵، ۱۶، ۱۹، ۲۰، ۵۶،

۵۷، ۶۲، ۶۶، ۶۹، ۷۲، ۷۴-۷۶، ۷۸-۸۰، ۸۲، ۸۴، ۹۲،

۱۲، ۱۲۴، رجوع کنید نیز بقراختای،

ختلان، ۱۰۸ ح،

ختن، ۸۴، ۸۸، ۱۲۶،

خراسان، ۱، ۲، ۴ ح، ۵، ۱۰، ۱۲، ۱۶، ۲۰، ۲۲، ۲۴، ۲۶، ۲۹،

۳۴، ۳۶، ۴۹-۴۹، ۴۱، ۴۲، ۴۹، ۵۱، ۵۴، ۵۵، ۵۸، ۶۲، ۶۶،

۷۱، ۷۴، ۸۴، ۱۰۰، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۴۲ ح، ۱۹۴-۱۹۵، ۲۱۸،

۲۱۹، ۲۲۱-۲۲۴، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۲، ۲۳۶، ۲۴۷، ۲۴۰،

۲۴۱، ۲۴۴، ۲۴۶، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۲ ح، ۲۵۶، ۲۵۸-۲۵۸،

۲۶۱، ۲۶۴ ح، ۲۶۶، ۲۶۹، ۲۷۰-۲۷۲، ۲۷۴، ۲۸۱،

خرنبرت، ۱۸۰،

خزر، بحر-، ۵۹ ح،

خطا، یعنی قراختا، ۷۸، ۷۹،

خلج، قبیله از انراک (ظ)، ۱۹۲ ح، ۱۹۴-۱۹۶، ۱۹۸،

خلخال، ۱۸۴،

خوارزم، ۱، ۲، ۴ ح، ۵-۸، ۱۰، ۱۲، ۱۴-۱۴، ۲۲، ۲۵، ۲۷-۲۷،

۳۴-۳۶، ۳۸-۴۱، ۴۵-۴۷، ۴۹، ۵۰-۵۲، ۵۴، ۵۶، ۵۸،

۶۴، ۶۵ ح، ۶۶-۷۲، ۷۴ ح، ۷۷، ۸۱، ۸۲، ۸۴، ۸۶،

۸۸-۹۰، ۱۰۲ ح، ۱۰۶، ۱۰۸ ح، ۱۱۵، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۴۰-۱۴۰،

۱۴۴، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰ ح، ۲۰۸ ح، ۲۱۸، ۲۲۲، ۲۴۶،

۲۶۵-۲۶۸،

خواف، ۶۷، ۱۴۵ ح،

- سنزوار، ۲۴، ۲۵، ۲۴۰، ۲۷۳،
 سپاهان، ۲۹، رجوع باصفهان،
 سپیج، ۱۲۵ ح،
 سجستان، ۸۶، رجوع بسیستان،
 سد ذی القرنین، ۸۰،
 سدوستان (سدوسان)، ۱۴۷، ۱۴۸،
 سراب، ۱۸۲،
 سرجامان (سرجهان)، قلعه -، ۱۱۵،
 سرخس، ۲۰-۲۲، ۲۷-۲۹، ۵۰، ۵۱، ۶۸، ۷۱، ۱۹۲ ح، ۲۴۹،
 سریر، ۱۷۰،
 سغد، آب -، ۱۵،
 سقناق، ۱۰، ۲۴،
 سلطان آباد، ۱۱۲ ح،
 سلطان دوین، ۲۴۱،
 سلطانیه، ۱۱۵ ح،
 سلماش، ۱۶۰،
 سلومد (سلومک)، ۶۷،
 سمرقند، ۵، ۱۴، ۱۵، ۵۵، ۵۷، ۶۴، ۷۶، ۸۱-۸۲، ۸۶، ۹۱، ۱۰۱،
 ۱۰۲، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۸ ح، ۱۰۹، ۱۲۴-۱۲۶، ۱۵۶، ۲۴۲،
 ۳۵۸ ح،
 سمنان، ۲۰،
 سند، ۶۱، ۱۴۶،
 سند، آب -، ۵۹ ح، ۱۲۹، ۱۴۰، ۱۴۲ ح، ۱۴۳، ۱۴۶، ۱۴۷،
 ۱۹۲ ح،
 سویری (سویری)، ۱۸، ۱۹،

دیول (دَبیل)، ۱۴۸،

رادکان، مرغزار -، ۲۶، ۲۷، ۵۰، ۲۴۷،

الزُّخ، ۱۱۰،

رَزَام، قبیله از عرب، ۱۰۷،

رکاله، کوه -، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۷،

رودبار، در حدود جند ظاهراً، ۱۱،

رودبار آلْموت، ۴۴،

روس، ۲۶۵،

روغد، ۲۴۸،

روم، ۱۰۸ ح، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۳، ۱۹۰ ح،

۲۴۳-۲۴۵، ۲۴۸،

رونج (رونه)، جبال -، ۱۱۴ ح،

رئ، ۲۸، ۲۹، ۴۱-۴۳، ۴۷، ۴۸، ۹۷، ۱۱۲-۱۱۴، ۱۱۶، ۱۱۷ ح،

۱۵۲، ۱۶۸، ۱۶۹، ۲۰۴، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۷۸،

زاولستان، ۶۲،

زرنج، ۵۹ ح،

زره، بحیره -، ۵۹ ح،

زم، ۱۰۸ ح،

زنجان، ۱۱۵ ح،

زنگی، ۱۶۰،

زوزن، ۶۷، ۹۷، ۱۴۴، ۱۴۵ ح، ۲۰۲، ۲۰۹، ۲۱۵،

زیرپل (در خراسان ظاهراً)، ۲۶،

سایقان (سایغان، سایغ)، رجوع بشایقان،

طارمین، ۱۱۵ ح،
 طالقان (بلخ)، ۵۱، ۵۸، ۱۴۹، ۱۹۴، ۱۹۶، ۲۰۰،
 طبرستان، ۱۱۴ ح، ۱۹۹ ح،
 طبرک، قلعه -، ۲۸، ۴۰،
 طبس، ۷۱،
 طراز، ۵۵ ح، ۷۶، ۸۱، ۹۱، ۲۴۶ ح، ۲۴۸، ۲۵۱،
 طرق، ۵۲،
 طمیس (تمیشه)، ۲۲۲ ح،
 طورغای، ۱۰۱ ح،
 طوس، ۲۲، ۲۶، ۲۷، ۴۴، ۴۸، ۵۱، ۷۱، ۱۰۹، ۲۲۰، ۲۴۸،
 ۲۴، ۲۴۵، ۲۴۷، ۲۵۵، ۲۵۹، ۲۷۲، ۲۷۹، ۲۸۱،
 طهران، ۱۴۸ ح،

عاد، ۱۵۹ ح،
 عباسی، ۲۱۲،
 عجم، ۱۶۰،
 عراق، ۲۱، ۲۴، ۲۸، ۴۰-۴۳، ۴۵، ۴۷، ۴۸ (عراقین)، ۴۹
 (عراقین)، ۴۱-۴۴، ۴۵، ۴۸، ۴۷، ۹۸، ۱۰۰، ۱۰۶-۱۰۸،
 ۱۱۲، ۱۱۴، ۱۱۷ ح، ۱۲۰، ۱۴۰، ۱۴۵ ح، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۶۵،
 ۱۶۸، ۱۷۴، ۱۸۶، ۱۹۰، ۱۹۴، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۸، ۲۰۹،
 ۲۱۱، ۲۴۷، ۲۴۴، ۲۵۶، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۲، ۲۶۶ ح،
 ۲۷۱، ۲۷۷ ح، ۲۸۰،
 عرب (اعراب)، ۴۳، ۱۸۰ ح،
 عرفات، ۱۲۱،
 علیاباد، قلعه -، ۱۶۴،

سوره، ۱۹۴،

سومنا، ۴۴،

سونیان، از قبایل قنقاز، ۱۷۰،

سیجون، ۷۷، ۱۰۲، ح، ۱۲۵، ح،

سیرجان، ۲۱۷، ح،

سیر دریا، ۱۰۲، ح،

سیستان، ۴۵، ۵۹، ح، ۶۵، ۱۹۴، ح، ۲۱۴، ۲۲۱، ۲۵۵،

سیناباد، ۵۶،

سیقران، ۱۴۹، ۲۵۵،

سیوستان (سیستان)، ۱۴۷، ح، ۱۹۴،

شاور خواست، ۱۵۴،

شادباخ، ۱۶، ۱۹، ۲۴-۲۵، ۴۶، ۴۹-۴۱، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ح، ۶۲،

۶۸-۷۱، ۷۹، ۱۴۲، ۱۴۳،

شام، ۱۴۹، ح، ۱۵۶، ۱۶۲، ح، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۸-۱۸۱،

۱۸۴، ۲۴۴، ۲۶۱، ۲۶۴، ح، ۲۶۸، ح، ۲۸۰، ح،

شایقان (سایقان، سایغان، سایغ)، پشته -، ۱۴۲،

شول، ۱۱۴،

شهرستانه (نزدیک نسا؟)، ۱۲، ۴۷، ۲۱۸، ۲۴۷،

شیراز، ۱۵۰، ۱۵۱، ح، ۱۹۰، ح، ۲۱۴،

شیران کوه (اشتران کوه؟ ظ)، ۱۱۴،

شیعه، ۲۷۸،

صاین قلعه، ۱۱۵، ح،

طارم، ۴۵،

- فارلق، ۸۷، رجوع بقرلغ،
 فارون، جبال، -، ۱۱۴ ح،
 فارون، قلعه، -، ۱۱۴، ۱۱۴، ۲۰۱،
 قبادیان، ۱۰۸ ح،
 قبان، ۱۸۴،
 قراخانی، ۱۵، ۱۷، ۵۵، ۷۶ ح، ۸۴، ۸۶-۹۴، ۱۰۰، ۱۲۰، ۱۲۲،
 ۱۲۴، ۲۱۱، ۲۱۸، رجوع نیز بختای،
 قراقورم، کوفی در مغولستان و شهری که اوکنای قان در پای آن کوه
 بنا نمود و پای تخت اوایل مغول بود، ۱۰۱ ح، ۱۰۲ ح، ۲۰۰،
 ۲۴۱، ۲۵۰ ح، ۲۵۲ ح،
 قراقم (قراقوم)، منازة در ساحل شرقی سیجون، ۱۰۱، ۱۰۲ ح،
 قراقوم، منازة معروف بین خوارزم و مرو، ۱۰۲ ح،
 قراکول، ۱۵،
 قرقیز، ۸۷، ۸۸،
 قَرْلُغ (قرلیغ، قرلغان، قارلقان)، از قبایل انراک^(۱)، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۸۷،
 قزوین، ۴۲، ۴۴، ۹۷ ح، ۱۱۵ ح، ۲۷۶،
 قُصْدَار، ۱۹۴،
 قنچاق، قنچاقان، ۸۹، ۹۰، ۱۷۰، ۱۷۲،
 قنقاز، ۱۷۰ ح،
 فلان ناشی، ۲۵۱،
 قلعه قاهره، ۴۴،

(۱) جامع التواریخ طبع برزین ج ۱ ص ۱۷۰، رجوع کنید نیز بجوای کاترم بر جامع
 التواریخ ص ۵۲-۵۴، - قَرْلُغ و قرلیغ و فارلق و قارلوق و خَرْلُغ و همچنین خَلْغ شعرای
 ایران (که هیئت مدغمه خَرْلُغ است) همه صور مختلفه يك کلمه است و آن قبیله بوده
 است از انراک در شمال و شمال شرقی ماورا النهر معروف بحسن صورت و طول
 قامت و شاسب خلقت،

عمان، ۱۶۶،

عمورية، ۱۰۸ ح،

غربالغ (غزبالغ، غوبالغ) = بلاساقون، ۸۷،

غرجستان، ۱، ۸۶،

غرس، ۱۶۱،

غُرّ، ۱۲، ۱۵، ۲۰، ۲۲، ۸۷ ح،

غزنین (غزنه)، ۴، ۴۴، ۵۹ ح، ۶۲، ۸۴-۸۶، ۱۰۶، ۱۲۰، ۱۴۳،

۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۹، ۱۴۴، ۱۹۲-۱۹۶،

غور، ۱۹، ۲۲، ۲۷، ۴۹، ۵۰-۵۶، ۵۸، ۶۱، ۶۲، ۶۶، ۶۷، ۸۵،

۸۶، ۱۲۰، ۱۴۵، ۲۰۸ ح،

غوریان، ۴۹، ۵۴، ۵۶، ۶۶، ۶۷، ۸۶، ۸۹، ۱۹۳، ۱۹۴ ح، ۱۹۵

-۱۹۸،

فارس، ۹۷، ۱۱۴، ۱۱۴، ۱۱۷ ح، ۲۰۲، ۲۰۵ ح، ۲۴۳،

فراث، ۱۷۸،

فَرَزین، قلعه -، ۱۱۲، (شرح درج)،

فرغانه، ۸۸، ۱۲۵،

فروان، ۱۴۶ ح، رجوع پروان،

فریزن، ۲۲۰ ح،

فناکت، ۷۷، ۸۴، ۸۴، ۱۲۶، ۲۴۱،

فنج آب، ۱۰۸ ح، رجوع پنجاب،

فَهْم، قبیله از عرب، ۱۴۲،

فیروزکوه، پای تخت غور، ۶۲، ۶۵، ۸۴، ۸۵،

فیروزکوه، قلعه -، (دماوند - ظ)، ۴۲، ۲۱۰،

کرمان، ۲۲، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۴، ۱۴۹، ۱۶۵، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۵،
۲۰۹، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۵، ۲۱۷، ۲۵۵،

کرمان (غزنه)، ۱۴۹،

کس (ککش)، ۲۵۸ ح،

کلات، ۱۰۹،

کلکته، ۴۸ ح، ۲۱۱ ح،

کادی، ۲۱۲،

الکناس (مخفف الکناسة)، ۲۴،

کنده، ۲۴،

کواشیر (ظ-گواشیر)، ۲۰۹، رجوع بجواشیر،

کوشک ملک (در فروین)، ۲۷۶،

کوفه، ۲۴،

کوکروخ (?)، ۲۱۹،

کینو، ۲۵۸،

کیران، قلعه -، ۱۸۲، ۱۸۵،

کحک (?)، ۲۴۸،

کُرج، گرجیان، ۱۵۸-۱۶۰، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۷، ۱۷۰، ۱۷۲، ۱۷۴،

۱۸۰، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۶۱،

گرجستان، ۱۷۰، ۲۵۸، ۲۶۱، ۲۶۲،

گِرْدکوه (دامغان)، ۲۱۶، ۲۷۸،

گرمسیر (= بُست)، ۱۹۴،

گیلان، ۱۱۵،

لارجان (مازندران)، ۱۹۹،

لال، ۱۹۹ ح، رجوع بایلال،

قلعه‌های ارسلان گشای، اردهین، اسکنان، اشکنوان، اصطرخ، النجه،
ایلال، بس راور، دزمار، سرجاهان، طبرک، علیاباد، قرزین،
فیروزکوه، فارون، کجوران، کبران، والیان، رجوع کنید بدین کلمات،
قم، ۲۷۸، ۲۵۵،

قم کبچک (یا کبچک)، ۸۸، ۲۴۸ ح،

قندهار، ۱۹۴ ح،

قنقلی، قنقلیان، از قبایل اترک^(۱)، ۳۵ ح، ۸۷، ۸۸، ۱۰۱، ۱۴۱، ۱۴۶،
۱۹۲ ح، ۱۹۸،

قوچان، ۱۴۲ ح، رجوع بخوشان،

قوناق، ۲۴۹ ح،

قهستان، ۴۶، ۴۹،

قبلی، رودخانه -، ۱۰۲،

قیسج، رودخانه -، ۱۰۲،

کابل، ۱۹۵،

کاشان، ۱۶۹ ح، ۲۷۸، ۲۵۵،

کاشغر، ۸۳، ۸۸، ۱۲۶،

کالف، ۱۰۸ ح،

کبودجامه، ۲۲۴، ۲۷۸،

کجوران، قلعه -، ۱۹۴، ۱۹۵،

کُر، رودخانه -، ۱۶۱، ۱۶۴ ح،

کری، دره -، ۱۵۹،

کُرج، ۱۱۲ ح،

کُزد، اکراد، ۴۴، ۱۵۵، ۱۹۰،

(۱) جامع التواریخ ایضاً، ص ۲۲،

- مزدقان، ۴۸،
 مشکین (بشکین)، ۱۸۴ ح،
 مشهد (?)، دراستو، ۲۷۹،
 مشهد طوس، ۵۱، ۷۰،
 مصر، ۵۷ ح، ۹۴ ح، ۱۲۲، ۱۷۸، ۲۷۹ ح،
 معرة النعمان، ۲۶۴ ح،
 مغول، ۸، ۸۷، ۱۰۱-۱۰۴، ۱۰۶، ۱۱۱، ۱۱۳-۱۱۶، ۱۱۷ ح،
 ۱۳۰، ۱۴۳، ۱۴۴ (موغال)، ۱۴۶-۱۴۸، ۱۴۰، ۱۴۲، ۱۴۴،
 ۱۴۷، ۱۴۹، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۸۳-۱۸۶، ۱۸۹، ۱۹۱، ۱۹۲ ح،
 ۱۹۴-۱۹۷، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۴، ۲۱۶، ۲۲۰،
 ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۴۱، ۲۴۶-۲۴۸، ۲۴۰، ۲۴۲، ۲۴۸، ۲۴۹،
 ۲۵۶، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۹،
 مغولی، زبان -، ۲۶۰،
 مکران، ۱۴۹،
 مکه، ۹۶ ح، ۱۲۱،
 الملا، ۲۶۶،
 ملازجرد، ۱۸۰،
 ملکفور، ۱۴۴،
 ملازجرد، ملازکرد، ملازکرد، ۱۸۰ ح، همان ملازجرد است،
 مندور، ۱۷۱،
 منصوریه (باغی و سرای در طوس)، ۲۴۷،
 منقشلاغ، ۱۳۰،
 موش، بیابان -، ۱۸۱،
 موصل، ۲۰۱، ۲۴۴،
 موغان (مغان)، ۱۸۴،

لاهور، ۵۹ ح،

لکڑیان، ۱۷۰،

لندن، ۲ ح، ۳ ح، ۴۴ ح،

لور، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۵۴، ۱۵۵، ۲۰۴، ۲۱۶،

لورستان، ۱۶۹،

لوری، صحرائی -، (گرجستان)، ۱۶۲،

لوهاور (= لاهور)، ۶۱،

لیپنیک، ۱۰۶ ح، ۱۲۸ ح،

ماشراباد (مایرناپاد - ظ)، ۱۴۴،

مارکاب، دره -، ۱۶۱،

مازندران، ۲۶، ۴۲، ۷۳، ۷۴، ۱۰۶، ۱۱۵، ۱۱۷ ح، ۱۹۹، ۲۰۱،

۲۰۹، ۲۱۸، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۱، ۲۳۸ ح، ۲۴۰،

۲۴۱، ۲۴۴، ۲۴۷، ۲۵۶، ۲۵۹، ۲۶۹، ۲۷۱، ۲۷۴،

ماوراء النهر، ۴، ۱۴، ۱۵-۱۷، ۷۲-۷۴، ۷۶ ح، ۸۸، ۹۰، ۱۰۰،

۱۰۰، ۱۰۶، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۹۴، ۲۰۹، ۲۱۱، ۲۲۲، ۲۴۶،

۲۵۴،

المجوس، ۱۱۲،

مدينة السلام (بغداد)، ۱۸۰،

مرغه، ۵۲،

مرند، ۱۶۰،

مرو، ۲ ح، ۳ ح، ۵، ۶، ۸، ۲۰، ۲۲، ۲۳، ۲۵، ۳۰، ۳۴، ۳۹، ۴۸،

۵۰-۵۲، ۵۴، ۵۸، ۱۰۲ ح، ۱۱۹ ح، ۱۲۶، ۲۵۰، ۲۵۹،

مرو الزود^(۱)، ۲۷، ۵۱، ۵۸،

(۱) کذا فی المتن فی المواضع، و الظاهر «مرو الزود» بالذال المعجمة،

هند، هندوستان، ۵۸، ۵۹ ح، ۶۱، ۸۶، ۱۰۶، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۶۶،
۱۹۵، ۲۰۲، ۲۱۲، ۲۱۴، ۲۵۵،

هندو، هندو، ۵۹، ۱۴۳، ۱۴۴،

هیرمند، ۵۹ ح،

یازر^(۱)، ۷۱، ۷۲، ۲۱۹،

یرلیغ، دیهی درحوالی بیش بالیغ، ۲۲۵،

یزد، ۲۱۶، ۲۵۶،

یغناق (اغناق)، ۸۲ ح،

(الأسماء المشكوكة القراءة)

مارسرحان، ۸۸،

نامیخ، ۸۸،

سدسه، ۱۶۲،

(۱) بازار شهری متوسط بوده در خراسان و جزو ولایت مرو محسوب میشد است، رجوع کنید بتره القلوب حمد الله مستوفی در فصل «ربیع مرو شاهجان».

- مولتان، ۶۱، ۱۴۷،
 میدان سبز (در غزنین)، ۱۴۵،
 نایمان، از قبایل انراك^(۱)، ۴۴ ح، ۱۰۰، ۲۴۷،
 نخجوان، ۱۵۶، ۱۵۷،
 نخشب، ۱۰۵،
 نسا، ۱۴، ۲۶، ۸۱، ۱۴۲، ۲۱۹،
 نوراور، شطّ -، ۵۵،
 نهر واله، ۱۴۸،
 نیشابور، نیشابور، ۱۳، ۱۶، ۱۹، ۲۱، ۲۴، ۲۵، ۴۰، ۴۴، ۴۶،
 ۴۹، ۴۹، ۶۹، ۹۴ ح، ۱۰۰، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۶۹، ۲۱۹، ۲۲۰،
 ۳۵۵،
 نیل مصر، ۵۹ ح،
 والیان، قلعه -، ۱۴۶،
 وراوی، ۱۸۴ ح،
 وَرَكُو، ۲۰۵، رجوع بآبرقوه،
 وخان، ۱۰۸ ح،
 وخن، ۱۰۸ ح،
 هراة^(۲)، ۲۲، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۴، ۵۴، ۶۳، ۶۴، ۶۶-۶۹، ۷۱،
 ۸۴، ۸۶، ۱۴۵، ۱۹۲، ۱۹۴، ۲۱۶، ۲۲۲ ح، ۳۵۵،
 هزارسف، قصبة -، ۸، ۹، ۵۶،
 میدان، ۴۲، ۴۴، ۴۶، ۴۸، ۹۷، ۹۸، ۱۱۲ ح، ۱۷۹، ۲۷۸،

(۱) جامع التواریخ، طبع برزین ج ۱ ص ۱۴۵-۱۴۶،

(۲) در نسخه اساس (۱) هراشرا تقریباً بطور کلی «هراة» یا تا «مربوطه می نویسد،

- تاریخ و صاف^(۱) ۲۰۱، ۲۰۹، ۲۱۸، ح،
 تاریخ بیهقی (لأبي النصر محمد بن عبد الجبار العتبی)، ح، ۵۷، ح، ۷۵،
 ۹۴، ح، ۱۲۲، ۱۲۹، ح، - شرحه للشیخ احمد المتینی، ۵۷، ح، ۹۴،
 تنمۂ صوان الحکمة (للبیهقی)، ح،
 تنمۂ البینمة^(۲) (للتعالی)، ۵۹، ۶۰، ۱۶۲، ۲۶۴، ۲۶۶، ۲۶۸،
 ۲۷۷، ۲۸۰، (ح فی المواضع)،
 تجارب الأمم (لأبی علی مسکویه)، ۱،
 تذکرة الشعراء دولتشاه سمرقندی، ۲، ح،
 ترجمان ترکی وعربی، طبع هونما، ۴۴، ح،
 جامع التواریخ^(۳) (لرشید الدین فضل الله الوزیر)، ۲، ۳۴، ۴۵، ۱۴۰،
 ۱۴۲، ۱۴۶-۱۴۰، ۱۴۴-۱۴۸، ۱۶۴، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۷۰-۱۷۳،
 ۱۸۲-۱۸۵، ۱۸۸، ۱۹۲، ۲۰۱، ۲۰۸، ۲۱۱، ۲۱۸، ۲۱۹،
 ۲۳۰، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۵۱، ۲۵۵، (ح فی جمیع المواضع)،
 جوامع العلوم (للفخر الرازی)، ۱، ۲، ح،
 جهاننگشای، ۲، ۹، ۶۱، ۸۲، ۱۰۵، ۱۴۱، ۱۴۵، ۲۰۱، ۲۰۸، (ح فی
 المواضع)،
 جهان نامه (مجهول المصنف)، ۵۹، ح، ۱۰۸، ح، ۱۱۴، ح،
 حبیب السیر، ۸۷، ح، ۲۰۸، ح،
 الحماسة لأبی تمام وشرحها للخطیب التبریزی، ۱۰۴، ۱۰۷، ۱۲۰، ۱۲۹،
 ۱۴۱، ۱۸۴، ۲۶۲، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۸۲، (ح فی المواضع)،
 الحماسة البحرية، ۲۸۲، ح،

(۱) رجوع بمقدمه مصحح ج ا ص و س، (۲) تنمۂ البینمة ذیلی است که تعالی
 خود بر بنیمة الدهر تألیف خود افزوده است و يك نسخه نفیسی از آن (Arabe 3308)
 که با بنیمة الدهر معاً تجلید شد است در کتابخانه ملی پاریس موجود است و بذخخانه
 این ذیل مهم با اصل بنیمة الدهر که در دمشق چاپ شد بطبع نرسید است،
 (۳) رجوع کنید بمقدمه مصحح ج ا ص و س،

فهرست الكتب،

- آثار البلاد (لزكريا بن محمد القزويني)، ۱۹۴ ح،
 احسن التقاسيم في معرفة الاقاليم (لمحمد بن احمد المقدسي)، ۱۹۴ ح،
 اساس اللغة (للزمخشري)، ۲۱ ح، ۹۵ ح،
 الاغانى (لأبي الفرج الاصبهاني)، ۱۲۹ ح، ۲۶۴ ح، ۲۶۶ ح،
 برهان قاطع، ۵۹، ۱۰۱، ۱۴۲، ۱۸۷، ۲۷۹، (ح في المواضع)،
 ناج العروس، ۲۱ ح، ۹۵ ح،
 تاريخ ماين خلكان، رجوع باین خلكان در فهرست رجال،
 تاريخ بيهق (لابن فندق البيهقي^(۱))، ۱ ح، ۱۵ ح،
 تاريخ جهان آرا (للقاضي احمد الغفاري)، ۱۶ ح،
 تاريخ السلجوقية^(۲) (للاوندی)، ۲ ح، رجوع نیز براحة الصدور،
 تاريخ السلجوقية (للعامد الاصفهاني)، ۲ ح، ۱۵ ح، ومختصره للبنداري،
 ۲ ح، ۱۵ ح، ۱۶ ح،
 تاريخ گريد (تأليف حمد الله مستوفي)، ۱، ۹، ۲۷، ۱۴۱، ۲۰۱، ۲۰۸،
 ۲۱۴، (ح في المواضع)،
 تاريخ مغول (تأليف دوسون^(۳))، ۲۰۱ ح،
 تاريخ ناصري (لأبي الفضل البيهقي)، ۴۴،
 تاريخ النسوي، ۱۹۹ ح، ۲۰۱ ح، رجوع بسيرة جلال الدين منكبرتي،

(۱) رجوع باین فندق در فهرست رجال،

(۲) رجوع كيد بمقدمه مصحح ج ا ص ق - قد،

(۳) رجوع بدوسون در فهرست رجال،

- فهرست کتابخانه لیدن (تألیف دُزی^(۱))، ۵ ح،
 فهرست نسخ عربی کتابخانه لندن، ذیل -، (تألیف ریو^(۲))، ۴۴ ح،
 قرآن، ۱۴۴،
 قاموس عربی و فارسی بانگلیسی (تألیف جانسن^(۳))، ۲۹ ح،
 قاموس فیروزآبادی، ۲۷ ح،
 کامل التواریخ، رجوع باین الاثر در فهرست رجال،
 کامل المبرّد، ۱۶ ح، ۱۴۸ ح،
 لباب الالباب (تألیف نور الدین محمد عوفی)، ۹ ح، ۲۲ ح، ۱۹۴ ح،
 لسان العرب، ۴، ۱۲، ۲۷، ۵۶، ۹۵، ۹۹، ۱۰۴، ۱۴۴، ۱۵۸،
 ۱۵۹، ۱۸۹، ۲۷۵، (ح فی المواضع)،
 مجمع الأمثال (للبدائی)، ۴۱، ۵۰، ۵۶، ۹۹، ۱۱۹، ۱۵۸، ۲۱۴،
 (ح فی المواضع)،
 مجمع النصحاء (تألیف مرحوم هدایت)، ۲ ح،
 محاضرات الراغب، ۲۶۴ ح،
 مشارب التجارب (لابن فندق البیهقی^(۴))، ۱، ۲۱ ح،
 معجم الأدباء (لیاقوت الحموی)، ۱ ح،
 معجم البلدان (له ایضاً)، ۱۸، ۱۴۲، ۱۴۹، ۱۴۸، ۱۸۲، ۱۸۴، ۲۶۵،
 ۲۶۶ (ح فی المواضع)، رجوع نیز ییاقوت در فهرست رجال،
 المعجم فی معاییر اشعار العجم (لمحمد بن قیس الرازی)، ۵ ح،
 نزهة القلوب (تألیف حمد الله مستوفی)، ۱۱۵، ۱۸۴، ۲۱۹، ۲۴۸،
 (ح فی المواضع)،
 هنت اقلیم (تألیف امین احمد رازی)، ۲ ح،
 ینمة الدهر (للثعالبی)، ۹۴، ۱۱۱، ۱۲۸، ۱۶۹، ۲۴۶، ۲۶۵، (ح فی
 المواضع)،

(۱) Dozy (۲) Rieu (۳) Johnson (۴) رجوع باین فندق در فهرست رجال،

- خزانة الأدب و لبّ لباب لسان العرب في شرح شواهد شرح الكافية
للرضي (للأمام عبد القادر بن عمر البغدادي)، ١٢٢، ١٢٨، ١٢٩،
٢١٤، ٢٢٨، ٢٧٩، (ح في المواضع)،
ديوان الغزي (ابراهيم بن عثمان الشاعر المشهور)، ١٠٥ ح،
ذيل قواميس عرب (تأليف دُزي^(١))، ٥١ ح، ٥٧ ح، ٩٦ ح،
روضة الصفا، ٢٠٩ ح،
راحة الصدور^(٢) في تاريخ السلجوقية (للازندی)، ٢ ح، ١٥ ح،
رسائل رشيد وطواط، ٦ ح، ٧ ح،
زينة التواريخ در تاريخ سلجوقيه (للسيد صدر الدين)، ٤٤،
سقط الزند (لأبي العلاء المعري)، ١١٦ ح، ١٢٢ ح، ١٥٥ ح، - شرح
المخطيب التبريزي عليه، ١٢٢ ح،
سيرة جلال الدين منكبرني، تأليف محمد بن احمد النسوي منشي سلطان
مذكور، ٩٦، ١١٢، ١٢٠، ١٩٩، ٢٠١، (ح في المواضع)، رجوع
كنيد نيز بنسوي، در فهرست رجال،
شاهنامه، ٢١، ١٢٥ ح،
شرح شواهد المغني (للسيوطي)، ٢٧٩ ح،
شواهد العيني، ١٢٨ ح،
الصّاح (للجوهرى)، ٢١ ح،
طبقات ناصري (لمتاج الدين عثمان المجوزجاني)، ٤٨، ٥٩، ٦١، ١٩٢-
١٩٤، ١٩٩، ٢٠٨، ٢١١، ٢١٢، (ح في المواضع)،
عدن، قاموس تركي بفارسي (رجوع بفهرست ج ١)، ٨٢ ح، ٢٥٤ ح،
غرر الخصاص الموضحة و غرر النقائص الموضحة (لمحمد بن ابراهيم الكني)،
٢٦٤ ح،
فهرست كتابخانه ديوان هند (تأليف اينه^(٣))، ٢ ح،

۱۷۷	[فتح نامه اخلاط از انشاء نور الدین منشی]
۱۸۰	ذکر حرکت سلطان مجرب سلطان روم،
۱۹۲	ذکر یمین ملک و اغراق و عاقبت گار ایشان،
۱۹۸	ذکر والد سلطان ترکان خانون،
۲۰۱	ذکر احوال سلطان غیاث الدین،
۲۰۸	ذکر سلطان رکن الدین،
۲۱۱	ذکر استخلاص نواحی کرمان و احوال براق حاجب،
۲۱۸	ذکر جتیمور و تولیت او خراسان و مازندران را،
۲۲۴	ذکر نوسال،
۲۲۵	ذکر احوال کرکوز،
۲۴۷	ذکر وصول کرکوز بخراسان و احوال او،
۲۴۲	ذکر احوال امیر ارغون،
۲۵۱	ذکر توجه امیر ارغون بقوربلتای بزرگ،
۲۶۲	ذکر احوال شرف الدین خوارزمی،
۲۸۲	حواشی و اضافات،
۲۸۴	ضبط منکبری،
۲۹۲	جدول سلاطین خوارزمشاهی،
۲۹۴	فهرست اسماء الرجال،
۲۲۵	فهرست الاماکن و القبائل،
۲۴۶	فهرست الکتب،
۲۵۲	غلطنامه،
۲۵۵	فائت غلطنامه جلد اول،

فهرست مندرجات الكتاب

صحنه

- ۱ ذکر مبدأ دولت سلاطین خوارزم انار الله براهینم،
- ۴۷ ذکر جلوس سلطان علاء الدین محمد خوارزمشاه،
- ۶۱ ذکر مسلم شدن ملك سلاطین غور سلطان محمدرا،
- ۶۶ ذکر احوال خرمل بعد از مراجعت سلطان،
- ۶۹ ذکر کرلی و عاقبت کار او،
- ۷۲ ذکر استخلاص مازندران و کرمان،
- ۷۴ ذکر استخلاص ماوراء النهر،
- ۸۲ ذکر مراجعت سلطان بار دوم بچنگ کور خان،
- ۸۴ ذکر استخلاص فیروزکوه و غزنین،
- ۸۶ ذکر خانان فراختای و احوال خروج و استیصال ایشان،
- ۹۴ ذکر بقیة احوال سلطان سعید محمد و اختلال کار او،
- ذکر موجبات وحشتی که سلطان محمدرا با امیر المؤمنین الناصر
- ۱۲۰ لدین الله ابو العباس احمد افتاده بود،
- ۱۲۲ ذکر استیصال سلطان سلاطین و سبب آن،
- ۱۲۶ ذکر سلطان جلال الدین،
- ۱۴۲ ذکر احوال او در هندوستان،
- ۱۵۲ ذکر حرکت سلطان جلال الدین بجانب بغداد،
- ۱۵۸ ذکر احوال سلطان و گرجیان و قمع ایشان،
- ۱۷۰ ذکر مراجعت سلطان با گرجستان،
- ۱۷۴ ذکر حرکت سلطان باخلاط و فتح آن

صعيفه	سطر	خطا	صواب
۵۲	۱۶	غياث الدين، كذا في جميع النسخ، و ظاهرًا بل بدون شك صواب «شهاب الدين» است چه از همین ص ۵۲ س ۱ ببعده و ص ۵۴ س ۸ ببعده صریحاً معلوم میشود که سلطان غياث الدين قبل از این واقعه یعنی فتح مرو و قتل خرنک وفات کرده بوده و برادرش شهاب الدين بجای او شاغل تخت سلطنت بوده است،	
۵۷	۲	بآخر محمد بن عيينه محمد بن ابی عيينه - كما في كامل الميزد طبع لپنزيك ص ۲۴۱-۲۴۲،	
۵۸	۹	مرو الزود مرو الزود - كما في ج في كلا الموضعين في هذا السطر و هو الصواب،	
۶۰	۴	بستار	بستان
۶۴	۵	پراكنه	پراگنه
۶۷	۵ و ۱۸		
۷۴	۹	در این موضع بلا فاصله قبل از عنوان فصل آتی در بَ بیاضی است بمقدار سه چهار سطر،	
۹۲	۹	می بستند	می بستند
۱۲۱	۱۹-۲۰	عبارت متن که مطابق نسخ آب ج است مضطرب است و صواب اصلاح عبارت است باستعانت نسخه د هکذا: «نا نگویند سلطانی که متقلد اسلام باشد بر هوس ملک قصد امامی [کرد] که رکن اسلام بیعت او تمام شود [و] ایمان خود را بر باد داد»، - ه اصل این عبارت را ندارد، زبکی فاسد است،	
۱۲۹	۲۲	الیمینی	العنبی

غلطنامه

صفحه	سطر	خطا	صواب
۶	۱۲	مَلَّاسٍ	مَلَّاسٍ
۷	۲	الْمَنِيقَةِ	الْمَنِيقَةِ (ظ)
۱۵	۴ و ۸	ایلك ترکان، کذا فی جمیع النسخ، و ظاهرًا بقرینه	
		ص ۸۸ س ۲ صواب «ایلك ترکان» باشد، و ایلك	
		ترکان چنانکه از این موضع اخیر استنباط میشود	
		گویا لقبی بوده است زعماء اترک را پایین تر از درجه	
		«خان» یعنی پادشاه،	
۱۸	۱۹	ص ۱۸ س ۶	ص ۱۶ س ۸
۲۷	۱۲	مرو الزود مرو الزود - کما فی ج و هو الصواب،	
۲۰	۱۲	عَنکُمْ وَ أَهْلُهَا، کذا فی جمیع النسخ، ولكن در دو نسخه	
		مصححه سَنَطُ الزَّوْدِ محفوظه در کتابخانه ملی پاریس	
		(Arabe 3110, f. 111a; Arabe 3112, p. 377) بجای این	
		دو کلمه «مَنکُمْ وَ أَهْلُهُ» دارد و هو الظاهر،	
۲۲	۱۴	نوشته	نوشته
۲۴	۲	ابن	بن
۴۱	۱	عدد ورق نسخه آ «f. 72a» که در مقابل این سطر در	
		حاشیه چاپ شده است باید بص ۴۰ در مقابل	
		س ۱۵ نقل کرده شود،	
۵۱	۷	مرو الزود مرو الزود - کما فی ج و هو الصواب،	

صغیفه	سطر	خطا	صواب
۲۵۲	۶	راغون	ارغون
۲۷۰	۱۵	اختیار	کذا فی النسخ، «ولعله احتیاز»
۲۷۴	۱۹	سَرَاة است	سَرَاة است
۲۸۲	آخر	التفدادی	البغدادی

فائت غلطنامه جلد اول

ی	۸	در آخر این سطر رقم (۲) برای حواله بجایشه افزوده شود،
ح	۲۰	ثوقون ثوقون
خ	۷	شینه شنبه
عو	۱۵	عتها عنها
صد	۲	بآخر قبل از عدد ۲۵۴ افزوده شود: «۲۱۴ (مکرر)، ۲۱۷،
		«۲۲۴»

ق	۱۷	(۱)	(۵)
قک	۱۷	منشوراً	منشوراً
۶	۱	آنکه	آنک، کذا فی آ و همین صواب و مطابق
			رسم ۱ ط مطرد نخه آ است که

اساس متن مطبوع است

۱۴	۱۱	غدار، کذا فی ب د ه و فی شرح الیمنی للشیخ احمد المنینی طبع فاهره ج ۱ ص ۲۹۷، ولی در یک نسخه مصصح مضبوطی از تاریخ یمنی محفوظ در کتابخانه ملی پاریس (Arabe 1894) ورق ۱۷۲ ^b در اینجا «غزار» دارد ولعله الظاهر، - ج این مصراع را اصلاً ندارد، آ: عدار،
----	----	--

صحنه	سطر	خطا	صواب
۱۴۹	۴ بآخر	لجبله	لجبله
۱۴۰	۲ بآخر	۱۰۹a	۱۰۹b
۱۴۲	۱۶	(۶)	(۵)
۱۵۷	۱۲	رَوْنَقْ	رَوْنَقْ
۱۶۲	۴ بآخر	رَعَمَ	رَعَمَ
۱۶۵	۸	استخمام، من گمان میکنم که صواب «استخمام» باشد با جیم بلیق نخفه ج یعنی راحت کردن و آسودن و از خستگی بیرون آمدن اسب خصوصاً و سایر حیوانات و انسان عموماً	
۱۷۸	۲	بروز	بروز
۱۸۹	۹	ار	از
۱۹۱	۴ بآخر	حاشیه	حاشیه
۱۹۵	۶	(۴)	(۵)
«	۱۱	(۵)	(۷)
«	۱۶	(۶)	(۸)
«	۱۸	(۷)	(۱)
۱۹۹	۹	نوا	نوا
۲۰۰	۵ بآخر	رستم جمشید	رستم [وا] جمشید
۲۰۷	۹	وَأَنَّ	وَأَنَّ
۲۲۱	۱۰	بهادر	بهادر ^(۴)
۲۲۲	۲	در طرف دست راست این سطر عدد ورق نخفه آ که سهواً از طبع ساقط شده افزوده شود، «f. 115b»	
۲۵۱	۷	جمای	جمادی
۲۵۲	۵ بآخر	نیز	نیز

صیغه	سطر	خطا	صواب
			از سیف الزند و شرح آن از خطیب نهریزی محفوظ در کتابخانه ملی پاریس (Arabe 3110, f. 73; Arabe 3112, p. 270).
۱۰۸	۱۶	سال	این سال
»	۵	بآخر	در آخر حاشیه ۲ افزوده شود: «آج اصل جمله را ندارند»
»	۴	بآخر	در ابتدای حاشیه ۷ افزوده شود: «تصحیح قیاسی» و در آخر آن افزوده شود: «ج ندارد»
۱۲۵	۲۲	المک	الملک
۱۶۸	۵	و آئین الفرات	احتمال قوی دارد که صواب در متن «و آئین الفرات» باشد و مراد ابو الحسن علی بن محمد بن الفرات وزیر مقتدر بالله باشد که از مشاهیر احواد زمان خود بوده است، و این منوط است بر اینکه قوافی آیات مجرور باشد نه مرفوع، قوزیفا
۱۹۸	آخر	قوزیفا	قوربغا
۲۵۰	۷	در آخر این سطر	افزوده شود «رجوع کنید بقآن»
۲۵۵	۵	بآخر	۲۱۴
۲۵۶	۱۸	در آخر سطر	افزوده شود: «۱۱۶»
۲۵۷	ما بین س ۱۱ و ۱۲	این سطر	افزوده شود: دلالة محاله، ۲۰۰،
۲۷۴	۴	بآخر، مراد از	حجیون در ص ۶۷، ۶۸، ۷۱، ۷۲ حجیون
		معروف است و در ص ۱۰۸	رود سند است و کلمه «حجیون» در این مواضع با اصطلاح قدما بطور اسم جنس استعمال شده است بمعنی مطلق نهر بزرگ (رجوع بچ ۲ ص ۵۹)، بنا برین صواب این است

صوب	خطا	سطر	صفحه
بت تنگری، از قرار اظهار شنای مسیو پلیو ^(۱) چینی دان		۲۲	۲۸
معروف برام سطور صواب در این کلمه بعینه او			
«تب تنگری» است بتقدم نام مثناة فوقیه بر باء			
موحک (بطبق نسخه آ) آنکالا بر متون چینی، -			
هیئت متن مطبوع «بت تنگری» بتقدم باء بر نام			
مثناة مطابق نسخه ج است،			

زندپچی	زندنجی، رجوع بمقدمه کتاب در	۵	۵۹
	خصایص لغوی،	۴	۶۰
	بهامون، کذا فی جمیع النسخ، ولعل الظاهر «بهومان»،	۱۰	۶۴
	جیچون بجندست، کذا فی ب باصلاح جدید، وظاهراً	۶	۶۷
	اگرچه معنی تناوتی پیدا نخواهد کرد صواب «جیچون		
	نجندست» بطبق آده یا «جیچون جندست» بطبق		
	ج باشد، و مراد از جیچون نجند یا جند رود		
	سیچون معروف است و اضافه بجند یا بجند مخصوصاً		
	برای توضیح این است که مقصود در اینجا جیچون		
	معروف نه بل سیچون است یعنی کلمه «جیچون»		
	در اینجا باصطلاح متعارف قدما بطور اسم جنس		
	به معنی مطلق نهر بزرگ استعمال شده است نه علماً		
	به معنی جیچون خوارزم،		

(۱)

۱۴ و س آخر^(۲)

در ضمن نسخه بدله افزوده شود: «آ: نکحوک»،	۲۲	۱۰۵
صمت - بطبق در نسخه مصحح مضبوط	۱۷	۱۰۷

TABLE OF CONTENTS.

(Persian part).

	Pages
Editor's Preface	۵-۷
Text of Part II of the <i>Ta'rikh-i-Jahân-gushây</i> .	۱۸۷-۱
Notes and Additions	۱۹۷-۱۸۷
Genealogical Table of the Khwârazmshâhs . .	۱۹۷
Indices	۲۹۹-۲۹۹
Table of Errata	۲۰۸-۲۰.

ILLUSTRATIONS.

	Facing page
Death of Muḥammad Khwârazmshâh	۱۱۷
Jalálu'd-Dîn Mankobirni's war with the Georgians	۱۷۲
Turkân Khâtún a prisoner in Mongol hands. .	۲..
Quriltáy of Mangú Qá'án.	۲۰۱

صوبہ	خطا	سطر	صفحہ
کہ عنوان جیچون تجزیہ شود بسہ عنوان مستقل ہکنا:			
جیچون، ۱۶، ۷۴، ۷۷، ۸۰، ۸۴ ح، ۱۰۰،			
۱۰۳، ۱۱۰،			
جیچون (یعنی رود سیچون)، ۶۷، ۶۸، ۷۱، ۷۲،			
جیچون (یعنی رود سند)، ۱۰۸،			
بیکرین	بیکرین	۵	۲۸۱
تاریخ الیمینی	تاریخ الیمینی (یا) التاريخ الیمینی	۸	۲۸۶

1

Cal- 7.9
N2516175

Archaeological Library

20705

Call No. 950/Ala/Muh

Author—Muhammad, M.

Title—The Tazkhi Jahon Gusha
of Alauddin Ali Mulk
Tutay in Part 2

Borrower No. Date of Issue Date of Return

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book
clean and moving.